

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT — 1970

A TARTALOMBÓL

CSORBA GYÖZÖ,
GALAMBOSI LÁSZLÓ,
KÁROLYI AMY,
LAKATOS ISTVÁN,
PAKOLITZ ISTVÁN,
TAKÁCS IMRE,
WEÖRES SÁNDOR VERSEI

*

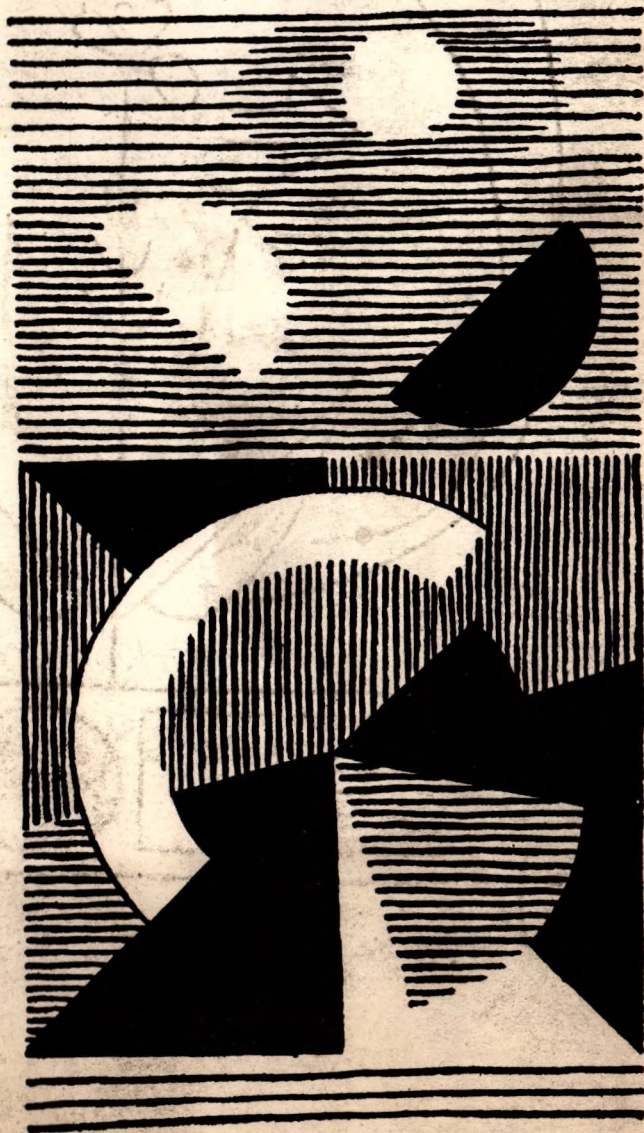
BERTHA BULCSU: INTERJÚ
GALAMBOSI LÁSZLÓVAL
CSERES TIBOR:
BARBÁR VÁLTOZATOK
KAMPIS PÉTER:
ATVÁLTOZÁS
MOLDOVA GYÖRGY:
HAJÓSOK ÉNEKE

*

BATA IMRE:
WEÖRES SÁNDOR
KÖLTÉSZETE
HALLAMA ERZSÉBET:
LANTOS FERENC RÓL
TAKÁCS GYULA:
MARTYN FERENC RÓL
TUSKÉS TIBOR:
A PÉCSI IRODALOM
KISTUKRE

*

LANTOS FERENC
ÉS MARTYN FERENC RAJZAI

7-8

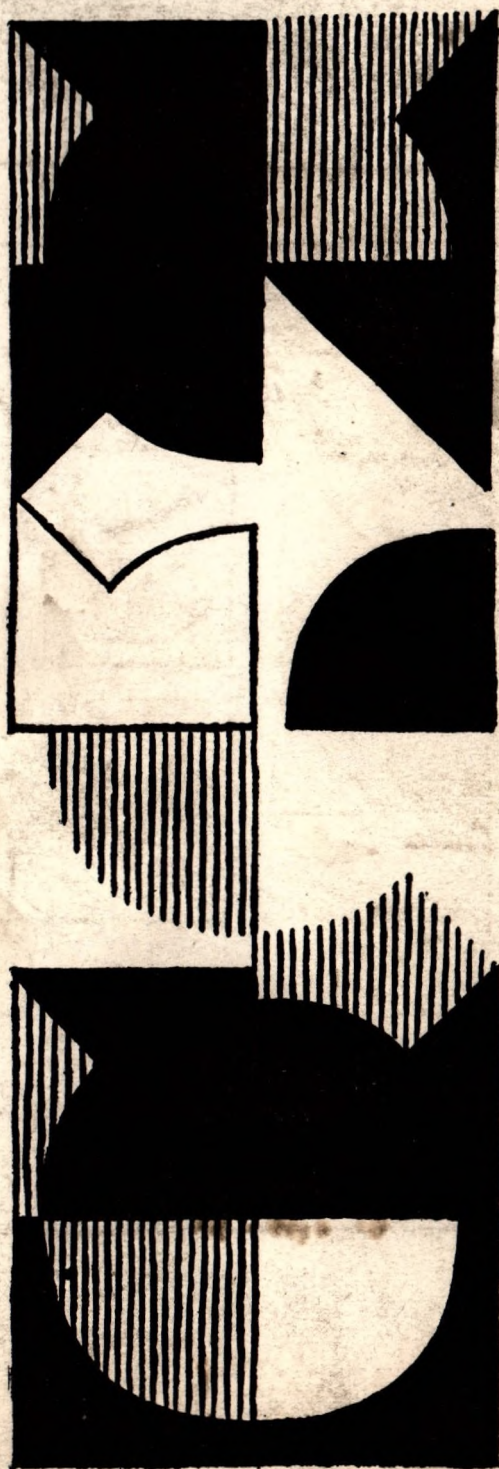
10,— Ft

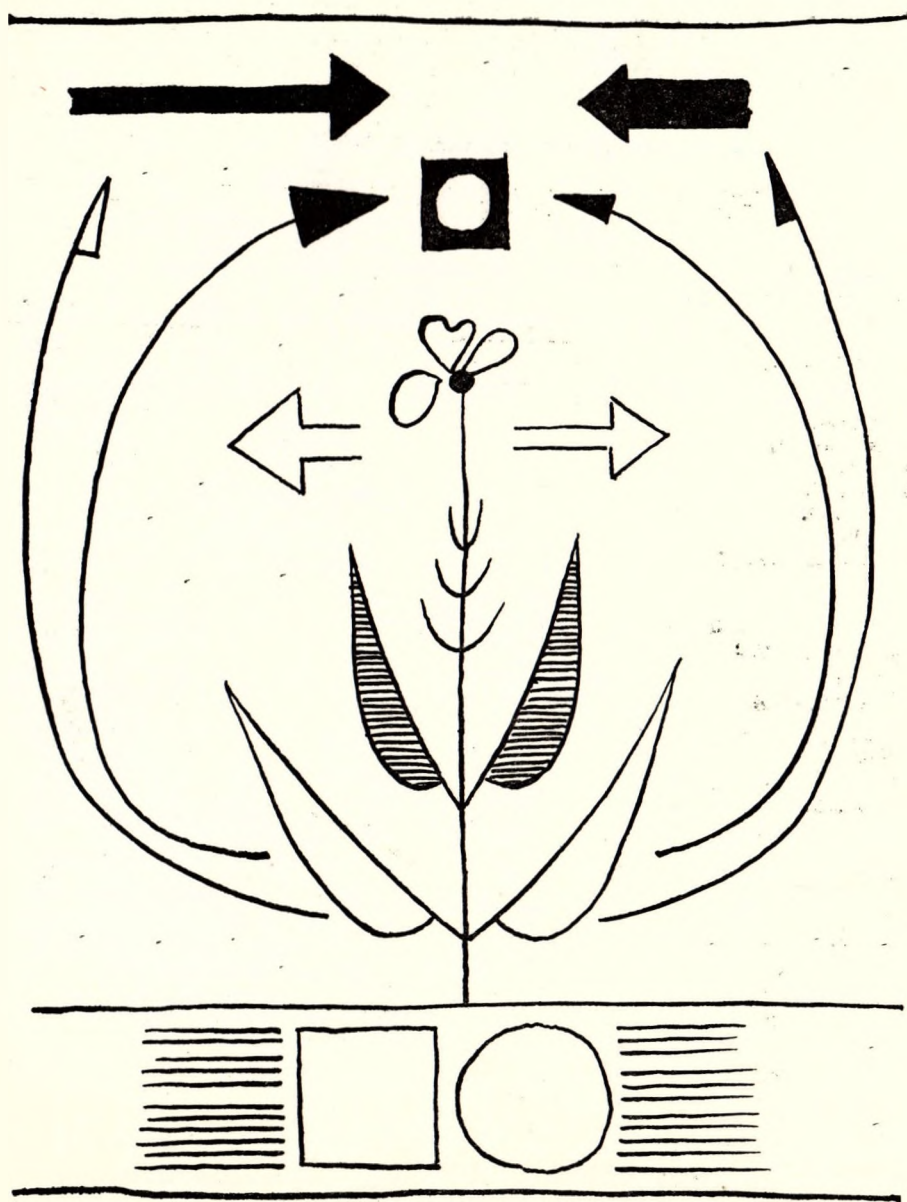
SZAMUNK SZERZŐI:

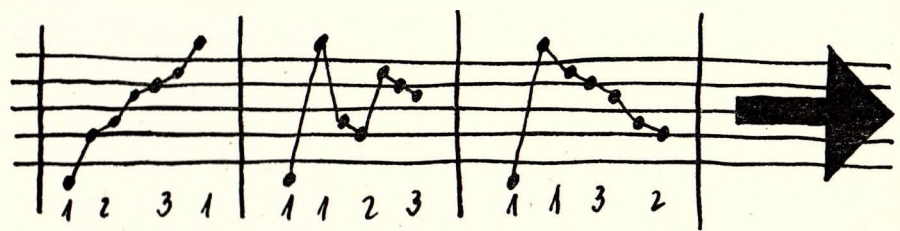
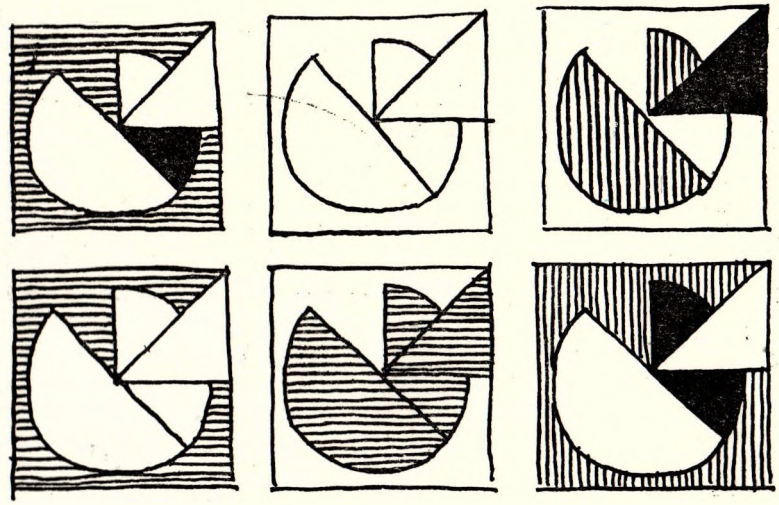
ACHATZ IMRE
ANGYAL ENDRE
BATA IMRE
BEBESI KÁROLY
BENKŐ ÁKOS
BERTHA BULCSU
BÉCSY TAMÁS
BORSOS MARGIT
CSERES TIBOR
CSORBA GYŐZŐ
CSUKA ZOLTÁN
DÉVÉNYI IVÁN
GALAMBOSI LÁSZLÓ
HALLAMA ERZSEBET
HÉRA ZOLTÁN
IGNÁCZ RÓZSA
KAMPIS PÉTER
KÁROLYI AMY
LAKATOS ISTVÁN
LIPTÁK GABOR
LORÁND IMRE
MOLDOVA GYÖRGY
ORSOVAI EMIL
PÁKOLITZ ISTVÁN
SZAKOLCZAY LAJOS
TAKÁCS IMRE
TAKÁTS GYULA
TAXNER ERNŐ
THIERY ÁRPÁD
TUSKES TIBOR
VAJKAI AUREL
WEÖRES SÁNDOR

KEPEK

LANTOS FERENC
MARTYN FERENC

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

XIII. ÉVFOLYAM 7-8. SZÁM

1970. JÚLIUS-AUGUSZTUS

TARTALOM

CSORBA GYÖZÖ versei: 1970, Legyen több, Révfülöp, Perjefű -	611
KAMPIS PÉTER: Átváltozás (kisregény, I. rész) - - - - -	613
WEÖRES SÁNDOR versei: Martyn Ferencnek, Pécsi improvizációk	629
BATA IMRE: Weöres Sándor költészete - - - - -	631
LAKATOS ISTVÁN: Egy szenvedély képei (lírai napló) - - -	640
MOLDOVA GYÖRGY: Hajósok éneke - - - - -	650
PÁKOLITZ ISTVÁN versei: Aranykapu, Tihanyi május, Tétova gally, Nyárelő - - - - -	663
CSERES TIBOR: Barbár változatok (dráma, I. rész) - - - -	665
KÁROLYI AMY versei: Kondor Bélának, Mák, Arckép egy stró- fában - - - - -	682
BERTHA BULCSU: Interjú Galambosi Lászlóval - - - - -	684
GALAMBOSI LÁSZLÓ versei: Szemek, Feneketlen kút feketedik -	689
THIERY ÁRPÁD: Egy csepp tenger (Véméendi változások IV.) -	691
TAKÁCS IMRE versei: Feszülő aranyzirmok, Hellén hívogatás -	698
HALLAMA ERZSÉBET: Lantos Ferenc és képei - - - - -	699
TAKÁTS GYULA: Martyn Ferenc tihanyi kiállítása - - - -	703
ACHÁTZ IMRE: Két írás Martyn Ferenc művészetéről - - -	706
HÉRA ZOLTÁN: Ez volt az út (vers) - - - - -	709
VAJKAI AURÉL: Tihany jövője - - - - -	711
IGNÁCZ RÓZSA: Enkidu a Balatonon - - - - -	715
LIPTÁK GÁBOR: Richard Bright balatoni útirajza - - - -	725
BORSOS MARGIT: Dombok (vers) - - - - -	732
TAXNER ERNŐ: Színházi levél Budapestről - - - - -	733
BÉCSY TAMÁS: A dráma-modellek és a mai dráma (III. rész) -	739

BEBESI KÁROLY: Hűvös szavak (vers) - - - - -	748
ORSOVAI EMIL: Kései rekviem (vers) - - - - -	749
LORÁND IMRE: Emlékiratok és olvasóik - - - - -	750
ANGYAL ENDRE: Granasztói Pál: Múló világom - - - - -	754
SZAKOLCZAY LAJOS: Kós Károly: Hármaskönyv - - - - -	755
BENKŐ ÁKOS: Végel László: Szitkozódunk, de szemünkből köny- nyek hullanak - - - - -	756
CSUKA ZOLTÁN: Dér Zoltán: Az árny zarándoka - - - - -	758
DÉVÉNYI IVÁN: Szabadi Judit: Gulácsy Lajos - - - - -	759
TÜSKÉS TIBOR: A pécsi irodalom kistükre XIII-XIV. - - - - -	761

KÉPEK

LANTOS FERENC rajzai - - - - -	639, 662, 681, 683, 697, 749, 760
MARTYN FERENC rajza - - - - -	705

Műmellékleten

MARTYN FERENC: Figurák térben
Kikötőben
LANTOS FERENC: Olaj kompozíció
Zománc kompozíció
MARTYN FERENC: Tengerparton
Egymás után a Dünán

Nádor Katalin fotói

A borítón Lantos Ferenc rajzai

JELENKOR

A Magyar Írók Szövetsége Dél-dunántúli Csoportjának lapja

Megjelenik havonta

Főszerkesztő: SZEDERKÉNYI ERVIN

Szerkesztő: PAKOLITZ ISTVÁN

Kiadja a Baranya megyei Lapkiadó V. Pécs, Hunyadi János út 11. Telefon: 15-32, 50-00. F. k.: Braun Károly.

Szerkesztőség: Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet, Postafiók 175. Telefon: 13-05.

Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál és a Posta Központi Hirlapirodájánál. (Budapest, V. József Nádor tér 1.) Evi előfizetési díj 72,- Ft. Egyéni előfizetési csekk számla száma 60 068. Közületi előfizetési csekk számla: 61 066, vagy átutalással az MNB 8. fióknál vezetett egyenlőre.

70-10425 Pécsi Szikra Nyomda - F. v.: Melles Rezső

Index: 25.906

1970

*A cselekvés a gondolat
kicsit mindig csonka marad
manapság kicsit az marad
egy részük folyton elszakad
riadni borzalmak miatt
körüljárni borzalmakat
emelni eléjük falat*

*Az ember ír házat csinál
hegytetőre kaptat megáll
gürcöl kapar vonatra száll
zajgás után csöndet talál
asszonyánál lányainál
elbúcsúzik és visszavár
tesz-vesz sűrűg mint szokta már*

*De teljes szívvel sohasem
egy kicsit mindig üresen
de önfeledten sohasem
kicsit mindig lábujjhegyen
figyelmeztetett-figyelmesen
ha szükség lesz rá kész legyen
ne óvatlan ne védtelen*

*Az ember fárad szomorul
pihenni asztalra borul
dúhe fölgyűlik kiborul
nyújtózna teljebb konokul
minek hogy folyton lekonyul
hogyan remegése sose múl
s ha nevet is szíve szorul?*

Legyen több

*Eddig csak összekuszáltam inkább
Életem szekrényei várják a rendet*

*Fejemen szememen is kócok
kócok a szívem körül is
a kóc ráhull szembogaramra
sejtelmem sincs a zűrzavar hierarchiájáról*

*Valamit példaként
tanulcsághént legalább valamit
azoknak akik éppen annyit járnak
mert éppen úgy bölcsőtől gödörig*

Mércékkel rostákkal válogató
sablonokkal érkeznek a napok
s még duruzsolnak is
felnőtt intelmeket
igyekeznek fülembé önteni

De én még ma is szívesebben
gyűjtök és hajigálom
bugyromba (lelkembe) a zsákmányt
legyen legyen legyen több
ha akárhogy is:
aztán utánam az özönvíz!

Révfülöp

Az ég hideg a tónak a tó hideg az égnek
ők egyetértének
A szél a tóba karmol a tó vibrál a szélnek
ők egyetértének
A parti parki hársak futórózsák platánok
vergődő kinja mélyén szelíd odaadások
ők egyetértének
A tájék emberarca szilaj fényekbe lobban
álarc ez emberarc az álarc mögül kirobban
hogyan szinte sistereg
a nem-csitítható harag hogy mit keres
e szép harmóniában a bajszerző peres
kétlábú szörnyeteg.

Perjefű

A perjefű e pár tenyérenyi
helyen most 70 tavaszán
nagyon fontos nagyon fontos dolog
itt és most ő az életért felel

Megtörténhetne hogy maga
maradna
csillag-tűz-ég zuhanások után
aszályok görcsei után
 kozmikus borzalmak után

A kert gazdáját a rémlátomások
a világ gazdájává nevelik
a garázda élősdiség
egyszer talán még áldás is lehet:

vereségből kimentett lobogó
törvények őrzője példázata
az egyetemes pusztulás
ínségében rossz emlékezetében.

Átváltozás

(Kisregény)

I.

Kázmér kinyitotta a szemét és a falon diszelgő kék szőlőfürtökre meredt. Az ágy mellett félignyitott újság hevert, meg egy üres vodkásüveg. Előző este iszogatót egy keveset, az ágyban. Öröme és bánata is akadt: öröme volt, hogy felesége egy hétre elutazott, bánata, hogy egyik közeli ismerőse meghalt. Az újság a gyászjelentés oldalán maradt nyitva: fájdalommal tudatjuk, hogy szeretett apánk, fiunk, férjünk, nagybátyánk, sógorunk, unokánk váratlanul elhunyt, olvasta este az ágyban félig részegen. Háromszor is átolvasta a gyászjelentést aztán leejtette az újságot az ágy mellé és merengett. Úgy aludt el, égő lámpa mellett, egy üveg vodka lidérceivel a lelkében.

- Öt óra - mondta hangosan és felült. A szobában bizonytalan sárga fény sűrűsödött. Az ablakon túlról vonatfűtő szállt be, megkerülte Kázmér fejét és elhalt. A sárga függönyre nézett és lélekben kirepült az ablakon. A hideg megdermesztette izmait, de ennek ellenére lassan és méltóságteljesen repült és csupa érdekes dolgot figyelt meg repülés közben: nyitott és csukott ablakokat, dideregve szaladó embereket, mozgó járműveket, tiltó táblákat és nagy, fényes söntéspultokat. A tárgyak árnyékokat vetettek, és az árnyékokban érthetetlen, halk és csodálatos dolgok történtek. Kázmér alászállt, lágyan belevetette magát egy törkölyszagú söntéspult árnyékába, és várta a halk és csodálatos dolgokat.

Hirtelen újra kinyitotta a szemét. Öt óra tizenhat perc. Gondolatai felgyorsultak: megtervezte a felkelést, az egész reggelt. Öt óra tizenkilenc.

- Na - mondta jó hangosan - most felkelek.

Az ágy szélére húzódott. Öt óra huszonnégy. A sárga paplant felhajtotta, egy darabig rezignáltan az üres vodkásüvegre nézett, aztán kilépett a szürke műanyagpadlóra, nyújtózott és a fürdőszobába ment.

A tükör meglehetősen gyűrött pofát mutatott. Kázmér acélkékel tekintettel iparkodott átfúrni a tükröt, a mögötte levő falat - de csak legyintett amikor látta ezeket a kísérleteket. Nem, gondolta, mára nem ez a szerep jut. Próbálkozzunk mással.

Végigsimította az arcát. Borotválkoznom kell. Komolyan nézett a tükörbe.

- Domine, non sum dignus - kántálta fejhangon.

DE MIRE?

Egy mozdulattal bekapcsolta a klozett lehajtott deszkáján levő táskarádiót. Akkurátusan kinyitotta a kis szekrényt, kivette az aerosolos borotvakrémet és intenzíven rázni kezdte. Bal kezével kikészítette a pengét. A tükörbe nézett. Egykedvű, kócos, báva tekintetű fej meredt vissza, keskeny, összeszorított ajkakkal. Az ajkak megmozdultak. Domine, non sum dignus.

DE MIRE?

most behavazom a pofámat és levakarom a szörzetemet mely enyhén vörhenyes aztán ha levakartam mosdom és tojni is kéne azt mindig reggel jó egész másképp indul a nap egy jó tojással szegény öreg csirkefogó már sose fog tojni többé behavazott pofával holnapután temetik persze télen tovább elállnak ki fogok menni a temetésre és kondoleálni fogok az egész rokonságnak nem is ismerem őket a feleségét egyszer láttam nagyon szép most meg özvegy lett hát ilyen marha egy pechet azért mert a férje részegen kiesett a vonatból szép részvevően megcsókolom szeretnék együtt érezni vele

DE MIT?

Kázmér elvigyorodott. Alabástromtestű lányok lebbentek lelki szemei elé, csodálatos, nagy szeretkezések hátborzongató hevületét érezte. Befújta az arcát a borotvakrémmel, szétkenete. Megragadta a pengét és abban a pillanatban rájött, hogy nem szól a rádió.

– Persze – mondta hangosan –, tegnap elcsavartam. És most nem áll sehol? kérdezte magában. Hogy lehet az? Megcsavarta a keresőt. A fürdőszoba félhomályát furcsa sípolások töltötték be, s egyszer csak felcsendültek az Internacionálé első tak-tusai. Szünetjel. Vatikáné vagy Albániáé? Tűnődött. Újból felhangzott. Kázmér átvette a dallamot és majdnem jókedvűen továbbdúdolta. Régóta ismerte ezt a dalt és szerette, mint régi, jó ismerőseit.

Megszokott mozdulatokkal futtatta végig arcán a zsilettet. Magában énekelt, s mikor ahhoz a sorhoz ért: föl föl te éhes proletár, elmosolyodott, tekintete révedő lett.

ÜLTEM APÁM NYAKÁBAN ÉS ÉNEKELTEM

mindig volt valamilyen tüntetés emlékszem az öreg mindig tudta is kommunista volt legalábbis azt mondta magáról bolsevik vagyok és én is bolsevik voltam nagyon tetszett ahogy elindultunk a Mátyás utcán és akkor kicsit srégen a Köztelek utcában a tömeghez az Üllői úton csatlakoztunk mindig nagyon sokan voltak és énekeltek ezt énekeltek meg még sok egyebet hű de sok nótát tudtam aztán a tömegben apám mindig a nyakába vett végignézhettem egész a Kálvin térig táblákat meg feliratokat láttam oldalt az ablakokban fejeket kibámulni és luftballont is kaptam mindig vagy kis piros zászlócskákat fogtam apám fülét vagy haját akkor még volt haja

Kázmér kicsit leszegte a fejét és a tükörben megszemlélte a feje búbját. Nagy rózsaszínű szigetek virítottak a haja közül. Biggyesztett, tovább borotválkozott.

ÜLTEM APÁM NYAKÁBAN ÉS ÉNEKELTEM

és még mostanában is úgy énekelem az Internacionálét hogy fel fel te édes proletár mert öt éves koromban így tanultam meg apám részeg volt és azt mondta nagyon aranyos vagyok most is az ünnepélyeken ahol elénekeljük itt mindig elhalkulok és „édest” énekelek hű anyám de ideges volt ha megérkezett a két bolsevik és akkoriban nem tudtam miért ideges hiszen kivonulni voltunk és az egy igen jó dolog nyakbaülve és valahol megálltunk és meghallgattunk egy beszédet semmit se értettem belőle de nagyon tetszett ahogy ordítanak és grimaszokat vágnak és akkor vagy továbbmentünk valamerre a Kiskörúton vagy a Kecskeméti utcán a tömeg a táblák képek és feliratok zászlók vagy elindultunk haza a Ráday utcán apám mindig beültetett a Tomay-cukrászdába dobostortát enni ő meg azt mondta mindjárt jön azt mondta annyit eszem ahányat akarok sose tudtam ebédelni ő meg csuda bolsevik lett mire hazaértünk

– A kocsmában fröcsögött – mondta Kázmér a tükörnek és bólogatott – az ám: a kocsmában.

A rádióban valami érthetetlen nyelven mondtak valamit hosszasan. Kázmér néhány perce hallgatta már. Befejezte előbb a borotválkozást aztán a klozetthoz lépett. Rövid tűnődés után leemelte a rádiót, felhajtotta a deszkát és leült. A rádiót az ölébe vette.

– ... várható legmagasabb nappali hőmérséklet mínusz hét, mínusz kilenc fok. Öt óra negyvenöt perc. Folytatjuk reggeli zenés műsorunkat.

Kázmér enyhe kísértést érzett hogy énekeljen. Aztán erős inger fogta el: megfeszítette a hasizmát, néhány másodpercre megmereedt és nem gondolt semmire. Meghúzta a vizet, megtörölte magát felkelt és a kádba vizet engedett.

*

Kázmér tíz éve élt házasságban. Felesége kedves, látszatra harmonikus házasságuk gyermektelen volt. Már régóta nem várt ettől semmi különöset, pedig Kázmér hihetetlenül vonzódott a különös dolgokhoz.

A fürdőkádban ült. A rádió kellemes – nem túl hangos és nem túl halk – hangon slágereket közvetített. A mennyezetet nézte és egykedvűen pacskolta a vizet. Valami jó kis esti programot kellene csinálni, gondolta. Mindjárt felélénkülve gondolt különböző különös dolgokra. Alabástromtestű lányokat látott, mozdulatlanságba dermedő hatalmasérzésű párzások gondolatai lüdbőrzötték meg.

IBI

Úgy tűnt, minden olyan egyszerű. A lány hirtelen elérhető közelségbe került. Régóta nézegették egymást aztán valahogy a dolog mindig elsikkadt. Rendszerint Kázmér lustaságán.

IBI?

igen ma megmondom neki hogy egy jó kis esti programot találtam ki és délután már találkozom vele és esetleg felmegyünk a hegyre is és elmondom neki hogy mennyire kívánom sokszor és biztosan szeretni is fogom előtte meg közben és ha jó lesz akkor egy rövid ideig utána is.

Magabiztosan ült a kádban, férfinak érezte magát. Egészen biztosra vette, hogy Ibi este eljön. Arckifejezése olyan volt, mint a szerencsés horgászé, aki a nagy halat éppen zsákba emeli. Szemrése kicsit megszűkült, ujjai türelmetlenül doboltak a kád szélén.

ÉS HERTAY KATALIN?

az a kis örült most biztosan rám gondol mindig rám gondol ez a foglalkozása majdnem hogy rögeszméje alapjában véve nem is csalom meg megcsalás hülyeség miatt ez a neve egyszerűen kívánom azt a nőt és kész és ha egy picikét szeretem az sem olyan nagy baj anélkül nem is lehet vajon konyakot vegyek estére vagy vodkát még nem tudom valamit mindenesetre

HOL CSÓKOLOM MEG ELŐSZÖR?

az előszobában és a bordaíve alatt a hasán

MIKOR?

mindjárt ahogy betettük magunk mögött az ajtót

MIÉRT?

•

Vörösre dörzsölt bőrrel, meztelenül ügetett a szobába. A rádió a fürdőszobában maradt, egy kicsit hangosabbra állította. A szobában szétszórt ruhadarabjait kereste. Gatyá, zokni, ing, egyik cipő istenem, hova a fenébe tettem a másikat?

Sötétsárga fény honolt, Kázmér elhúzta a függönyt és kibámult az ablakon. Szürke volt az ég, itt ott hófoltok látszottak, a szemközti ház valamennyi ablaka világított.

Amíg az ing legfelső gombját gombolta elmélázott. Nem ágyazok be, gondolta, mi a tőrönak. Csak szépen elrendezem, aztán este úgyis jövünk –

Keze hirtelen megállt. És ha nem ér rá? Vagy csak egyszerűen nem akar eljönni? Belesápadt a lehetőségbe.

– Lehetetlen – mormolta. – El kell jönnie. El is jön.

És hitte is amit morog. Ruganyos lett. Megtalálta a másik cipőjét, felhúzta. Eligazította az ágyat. A rádió Toselli szerenádját játszotta. Leült az ágy szélére, véletlenül felrúgta az üres vodkásüveget.

A vonósok melódiája tizenhat éves korába repítette. Szerelmes volt. Nagyon szerelmes. Toselli szerenádja a kedvencük volt. Kázmér lassan töltődött fel érzéssel az ágy szélén.

– Csak túl ne csorduljak – mondta egyszercsak hangosan. – Mulatságos. És saját hajdani érzésein röhögni kezdett.

*

A rádiót elzártam? tűnődött a lépcsőn lefelé. Az igaz, hogy a kérdés felbukkant mindjárt, ahogy betette az ajtót maga mögött. Kulcsairól is meggyőződött. Amiket ha otthonyhagy, nem történik ugyan tragédia, hiszen Ibinek voltak olyan kulcsai, amikre odabent szüksége volt.

MINDJÁRT AHOGY BETETTÜK MAGUNK MÖGÖTT AZ AJTÓT

Vidám pofával kanyarodott a lépcsőházban, az sem keserítette el ami rendszerint ilyenkor szokta: újrakezdeni a napot, az előzők hasonmását, a semmittevést, ahogy mondogatta magának: szarevést. Ma estére különös dolgok ígérkeztek, s Kázmér vonzódott a különös dolgokhoz.

AZ ELŐSZOBÁBAN, A BORDAÍVE ALATT A HASÁN

Kilépett az utcára. Fel, fel az autóbuszra! Ez a jelszó az elkövetkezendő percekre. Ittas Kázmér újból a városba utazik. Egyelőre ez az érdekes. A buszon meg majd meglátjuk, mi lesz. Az még messze van. Tervezni, hosszabb távon, mint huszonnégy óra? Hisz az is bizonytalan! Kázmér bólogatott. Zsebrevágott kézzel igyekezett a buszmegállóhoz. Napról napra élek.

És hirtelen állati szomorú lett.

*

Az autóbusz megállójában kedves kis tömeg ögyelgett. Kázmér ismerte valamennyit, hisz évek óta együtt utaztak. Őt is ismerték valamennyien. Kázmér nem őket nem szerette: az utazástól riadozott. Minden napos tortúrái legszörnyűbbike volt az első: a kedves kis tömegbe elegyedve megküzdeni a létért, vagyis feltornászni magát a megérkező autóbusz lépcsőjén, behatolni a kocsí belsejébe, rágázolni másokra és elgázoltatni magát mások által, elfoglalni egy viszonylag főúri, nyugodt pontot, ahonnan sarkát megvetve töprenghetett néhány megállón át arról, hogyan forgathatja ki a világot sarkaiból – ahol védve van a kanyarokban-nem-kapaszkodó, őt elemi erővel elsodró, lábáról leütő, pimasz disznó taknyos felkiáltásoktól visszhangzó, vicsorgófejű álomszuszekoktól, akik rosszálló haraggal meredtek mindig Kázmérra, s haragjuk egyetlen oka az volt, hogy előlről kellett kezdeniök a napot, az előzőek hasonmását, semmittevést, a szarevést.

Az autóbusz közeledett. Kázmér rövid kis sóhajjal mozdult meg. Negyven ember várta egy ponton a hátsó ajtót. Ha buszsofőr lennék, gondolta reggelenként, minden nap máshol állnék meg. Méterekkel arrébb, ahol várnak.

Már a földön egy lilakalapos, festett hajú nő és egy felhajtott gallérú férfi közé szorult. Kázmér sokszor hetekig találgatta, ki lakhat egy felhajtott gallér mögött, lila kalap alatt, míg nem a figura tömegarcú lett, s a továbbiakban esetleg egy rókaprém, vagy rőt, borostás arc foglalkoztatta. Megadóan sodródott a járdaszegély felé. Hátról feltartóztathatatlan nyomás érkezett – Kázmér úgy érezte magát, mint a számárhús a hurkatöltőben.

Az autóbusz megállt. Másfél méter oldalazás, biggyesztett és emelgette a lábát. A tömeg elsodorta az ajtóhoz, s egyszercsak fenn állt a hátsó peronon. A lila kalap előtte imbolygott. A felhajtott gallér intenzív, hernyózó mozdulatokkal furakodott az áthatolhatatlannak tűnő tömegbe. Gyakorlott harcos, gondolta Kázmér, és mindjárt határozott is. Arca elszánt kifejezést öltött, állát előreszegezve igyekezett bal lábával előrenyúlni. A felső kapaszkodó segítségével húzott egyet magán. A lila kalap kissé megbillent, és mögé került. A rosszalló tekintet ellenében csábosan mosolygott.

– Bocsánat – mondta.

Beljebb már vajpuha volt a tömeg, könnyedén jutott a csuklóig. Mire a következő megállóhoz érkeztek, két kanyar segítségével Kázmér kitúrt egy alvó embert a korlát mellől szenvtelen ábrázattal nézte a járda szélén tolongó kedves kis tömeget.

STRUGGLE FOR LIFE

Darwin volt a papája ennek az elméletnek okos ember volt az biztos vajon képes lett volna kitalálni ezt Galapagos nélkül biztosan csak el kellett volna jönnie ide buszozni egy-két reggel az igaz viszont hogy az ember közvetlen létét nem fenyegeti veszély ellenben mégis küzd mint az oroszán letapoossa a másikat fél hogy elkésik nem lehet tudni mi az oka de mindenesetre reggelenként mindenki megvívja a pozícióharcát osztályharcnak is felfoghatjuk ha a busz a termelő eszköz minden megállóban más hozzá a viszony a harmadiknál már meg sem áll a termelő eszköz hanem továbbmegy az egész osztály meg ott káromkodik a megállóban és forradalmi indulatai vannak

AZ OSZTÁLYHARC FOLYTATÓDIK-E A BUSZBAN?

nagy kérdés itt már mindenki egyformán viszonyul a termelő eszközhez csak eldöntetlennek maradnak a topográfiai helyzetek én például ide szeretek dűlni a korláthoz nyugodtan tudok szemlélődni most is itt vagyok és szemlélődöm és eszerint a szemlélődő osztályhoz tartozom

HOVATARTOZÁS?

Kázmér vonásai hirtelen megkeseredtek. Megbámult egy szép szélesállkapcájú fiatalembert, s látóterébe újból belibbent a lila kalap, az alóla kikandikáló pirosra festett hajjal.

HOVATARTOZÁS?

munkásosztályhoz nem tartozom kinéznek maguk közül hiába is voltam közöttük vonzódtam hozzájuk csak ránéztek a kezemre és máris kívül voltam mindenben ami ők voltak de tőlük tanultam meg sokmindent és hasonlultam is hozzájuk mert amikor a másik oldal tábora megvizslatott vonítottak a gyönyörtől nézték a finom kezemet a nők tapogatták szerelmesen néztek és alul biztos vizesek lettek és operettszag volt és olyankor mindig hagymát akartam enni szeretem a hagymát mit csináljak az igazság hogy deklasszáldott elem vagyok nem is deklasszáldott hanem csak egyszerűen egy elem aki nem tartozik sehova és eddig sem tartozott csak volt a melósok nem szeretik hogy finomkezünek születtem a finomkezüek ki nem állhatják a melós allűrjeimet hát akkor hova is tartozom megkérdezem a kerületi plébániahivatalt a pap azt mondja majd fiam a jóisten egyformán teremtett bennünket a saját képére

hát nem mondom jóképű fickó lehet különösen ha Régeder Sanyira gondolkodom akinek akkora füle van mint egy kalucsni és tele van a pofája mitesszerekkel nem húz eleget a gyerek aztán megkérdezem a kerületi tanácselnököt is aki majd azt mondja elvtárs az a fontos hogy mindenki egyformán tolja a szocializmus szekerét igen hát persze hogy ezt fogja mondani aztán felül a szekérre ha ugyan talál helyet mert a szocializmus szekere is olyan mint ez az autóbusz csak kvantitativé disztintívá ezt szépen kitaláltam minőségi különbségeket viszont nem tesz

HOVATARTOZÁS?

Az autóbusz nagy zökkenéssel megállt, s Kázmér néhányadmagával lelépett a járdára. Órájára nézett: hat óra húsz. Elindult a téren fölfelé egyedül. Megpróbált az elkövetkezendő időre gondolni, de nem ment. Lehet, hogy nem napról-napra, hanem percről-percre élek? Lassan ért a minigyár kapujához. Minigyárnak hívta az intézetet, maga sem tudta, miért.

*

A barokk angyalok barátságosan mosolyogtak Kázmérre. Valami latinnyelvű táblát tartottak a kezükben. Sokszor próbálta lefordítani, de nem ment.

– Pedig annak idején sokat ministráltam – súgta meg egy reggel a közvetlen főnökének. Ebből később zűrzavaros magyarázkodás lett. A nagyfőnök aztán elejtette az ügyet. Kázmér megtudta, hogy felekezeti iskolában végzett. És Kázmért elkezdtek szeretni. S minél jobban szerették, annál kényelmetlenebbül érezte magát. Viszolygott, iparkodott megbotránkoztatni mindenkit. Nyugodtabban viselte, ha utálják. De minden fordítva sült el. Amikor a miniszteriumból voltak és végignézték a minigyárat, Kázmért is megkérdezte egy elállófűlű, nyakkendőös ember.

– Szeret itt dolgozni?

Kázmér lassan és megfontoltan válaszolt.

– Ez az egész egy rakás szar kéremszépen.

A nyakkendőös bólintott – az igazgatónő vörös lett, az osztályvezető fehér. Később behívták az irodába, ahol dicséretet kapott a bátor hangért, az igazgatónő pedig a demokratikus vezetésért. Kázmért ezentúl még jobban szerették.

Sóhajtván nyitotta meg az angyalok alatti szárnyas ajtót.

– Csókolom – mondta a portásnőnek. Fekete szempár nézett ki a kisablakon.

– Kázmérka keresték tegnap délután.

Kázmér visszasétált az ablakig. Sürgősen el kell döntenem a dolgot Ibivel, gondolta. Ha nem ér rá, vagy húzódozik, elviszem ezt a portást. Klárika.

– Kicsoda?

– Egy nő. Nem hagyott üzenetet.

Kázmér vállat vont. Elmosolyodott, barátságos mély nézéssel válaszolt a fekete szemeknek.

– Majd visszajön ha akar valamit – mondta.

– Nagy franc maga Kázmérka – és a fülkében fenyegetésre emelkedett egy szép, ápolat mutatoujj –, meglátja egyszer ráfizet.

Kázmér vigyorogva behajolt a kisablakon és titokzatos, fojtott hangon felelt.

– Magával kétszer is ráfizetnék.

*

SZEVASZTOK

megint itt rözsög az egész banda aztán jön a harámbasa akkor van kotródás a munkahelyekre borzasztó érdekes pedig már itt van találkoztam vele szervusz kérlek azt mondtam neki és ő erre azt mondta hogy szervusz kérlek és mindketten fenkölt előkelőséggel meredtünk egymásra pedig tudom hogy legszívesebben ökölbe szori-

taná a kezét felemelné és azt mondaná szabadság abban az időben Rimóczi elvtársnak hivatta magát cézével mint a Rákócziak most már felküzdötte magát Rhimóczyra és a zöldegesboltban Rhimóczy úrnak hívják értekezleten pedig demokratikus egyszerűséggel részlegvezető elvtársnak szólítják és emlegetik alapjában véve nagyot csúszott a szivar lefelé azért van itt olyan is aki ugyanezen a pályán felcsúszott fő a globális egyensúly csak tudnám régen mik voltak mert örökké arra hivatkozik valamennyi vén satrafa meg salabakter de ez igazán szép pályafutás lehetne így harmincban Rhimóczy nagyságos úr negyvennégyben Rhimóczy testvér ötvenben Rimóci elvtárs hatvanban megokosodva úgy nevezik ahogy a mindenkori helyzet megkívánja

ÉRCKAKAS CSIKOROG ÉLESEN

a boltív árnyékában szaladtunk össze megint settenkedett biztosan vadászik valamelyikünkre de nagyon röhögtem szervusz kérlek és ő is ezt mondta és utána kis csönd lett és hirtelen izgatott lett és azt mondta jó hogy találkoztunk félrebillenttem a fejem és megernyesztettem magam rendelkez velem Géza bátyám karomra tette a kezét és bizalmasan közölte félfojtott hangon hogy közeledik a felszabadulás jubileuma és göcögött egy jóízűet a jovialis emberek göccentésével valami műsort kell csinálni rám gondoltak de persze mindenkinek kell tanultatni valami verset a gyerekekkel Géza bátyám meglesz és azután azon tűnődtem fölfelé a lépcsőn hogy mit érthet a pasas felszabaduláson azután megláttam Ibi lábát odafönt húha és aztán nem gondoltam már erre egy ideig

HOL CSÓKOLOM MEG ELŐSZÖR?

a bordaíve alatt a hasán meg a harisnyája végénél ahol kezdődik a kis senkiföldje meg a

MIKOR?

mindjárt ahogy betettük

DE HÁT MIÉRT?

– Szervusz Ibola.

Kázmér könnyedén köszönt és mindjárt tovább is indult. Pedig szerette volna mindjárt elintézni az egész dolgot, bordacsókkal együtt.

– Jónapot Kazimir.

Ibi egy szekrényt rendezett. Érdeklődve nézett Kázmér után. Vonzotta az a förtelmes lustaság amivel Kázmér kettőjük viszonyát kezelte. Mert már régóta viszonyuk van, gondolta egyszer Ibolya, de én nem fogok ajánlkozni ennek a tuloknak. Várok.

Kázmér a folyosókanyarból fáradtan visszaszólt.

– Te – mondta és a homlokát dörzsölgette, furcsa grimaszt vágott – mi dolgozol van délután? Úgy értem, délután meg este – tette hozzá gyorsan és merészen.

Ibi, kezében egy ruhadarabbal Kázmérre nézett. Aha, gondolta. Na végre. De azért illik egy keveset szabódni. Nem sokat, mert még a végén elmegy a kedve a dologtól. Vállat vont.

– Nem tudom – felelte.

– Ehe – mondta Kázmér, kicsit reszketett a hangja – csak kérdeztem.

És eltűnt a folyosókanyarban. Illendőségből szabódik egy keveset. Helyes. De nem fog sokáig tiltakozni, mert attól tart, hogy megint otthagynom az egészet. Helyes.

SZEVASZTOK

csak annyit mondtam a színtársulatnak és hozzátettem hogy a főnök itt garázdálkodik a folyosókon mindenki szétrebbent és a helyére ugrott a gyerekek már fent voltak a minigyár termékei törülközőkkel és frissen félbeszakított álomtól karikás szemekkel szaladgáltak a folyosón és a hálótermekben örjítő pisaszag volt klassz volt 'ablakot nyitni és a hidegbe dugni a fejemet lelátni a városra néhány fényre meg a toronyórára amin soha nem lehetett leolvasni az időt

SZERETETT FÉRJÜNK UNOKÁNK SÓGORUNK

ilyen marha pechet szegény Bertalan kiesett a vonatból és meghalt mert olyan irtózatosszerű volt ha nem esik ki biztosan abban hal meg mindig az esik ki a vonatból akinek nem kéne tudnék ajánlani helyette mást a le-meg felcsúszottak közül azoknak is jobb lenne mert aki lecsúszott az tizenöt évvel ezelőtt volt valaki aki meg felcsúszott az harminc évvel ezelőtt ki a fene igazodik ki ezeken senki sem őszinte én ugyan megpróbálom de mindig átértelmezik a szavaimat és kiderül hogy minden nagyon jól van pedig nem akarom ugyanazt a követ fújni valami nem tetszik nekem bennük csak tudnám hogy mi az

ÜLTEM APÁM NYAKÁBAN ÉS ÉNEKELTEM

és nem értem az egészet hiszen tapasztaltak idősek és ők irányítanak és engem mindenhonnan kipiszkáltak pedig meg se tévedtem lehet hogy ez a baj nyitva maradt a szám is amikor megláttam Zs. nevét a listán felvették az egyetemre utoljára ötvenhat október huszonkilencedikén láttam a Bors utcában őrt állt egy akkora muskétával mint egy ágyú mondtam neki szevasz mit csinálsz itt ő meg elnézett a fejem felé és a muskéta csővével integetett hogy táguljak gondoltam ez tiszta hülye de két év múlva amikor hazajött Rómából és egyetemista lett kiderült hogy nem hülye csak megtévedt.

MEG KELLETT VOLNA TÉVEDNEM?

aligha mert azért azt hiszem inkább mégiscsak hülye volt és hülyék voltak azok is akik dédelgették itthon és ráfógták ezt a jólhangzó titulust

VÁLTOZNAK AZ IDŐK, VÁLTOZNAK AZ ERKÖLCSÖK

lecsúszunk felcsúszunk kicsúszunk becsúszunk én is megtanulok csúszkálni de megtévedni azt soha nem akarok

– Gyerekek – mondta Kázmér a némán dolgozó huszonkét fiúnak – sorakozó. Megyünk mosdani.

II.

A boltív sötét, majdnem fekete árnyékot vetett. Kázmér kissé felbuzdult Klári fekete boggyó-szemétől és mindenféle érdekes gondolata támadt. Felért közben az első emeleti folyosóra. Itt tanyáztak a főnökök, fekete táblák a fehér ajtón. A boltív méltóságot sugárzott s a folyosó méltósággal veszett a homályba ott hátul. Kázmér elment a főnökségi szoba – igazgatói iroda, parancsnoki kabin, tábornoki rezidencia, püspöki angyalvár – előtt és megszokott léptekkel hatolt a boltív alatti félhomályba.

ÉS HERTAY KATALIN?

Egy kevés büntudatot érzett. A barokk angyalokra gondolt, akik barátságosan mosolyogtak rá latin táblájukkal a kézben. Vajon mit írhattak a táblára? És mi a fenének mutogatják? Brevis omnis malitia super malitiam mulieris. Kázmér büntudata oldódott. Ez hivatalból felhatalmaz arra, hogy picikét álnok legyenek. Minden álnokság kicsiny az asszonyéhoz képest. És nem is vagyok álnok. Alapjában véve szerettem őket. És ez meg felment várható cselekedeteim kedvezőtlen beállítása alól. Méric néni azt mondaná hogy csúnya dolog amit teszek. De bízom angyalaimban. Absolvo te.

MIKOR IS JÖN HAZA?

Hóhó! Tegnap utazott el egy hétre. Vidám fiú leszek. És azért biztosan jó lesz ha hazajön. Egy hét!

Kázmér a csapóajtóhoz ért. Lelki szemei a félhomályba vetítették Ibi alakját. De valahogyan bejátszott az egészbe Klári fekete szeme is – nem is volt rossz az összeállítás. Mit fogok mondani Ibinek? Ezen töprengett. Majd felületes egykedvűséggel megkérdezem, van-e dolga délután. És este? Azt is meg kell kérdezni. Nehogy leégyek később. Elviszem délután valahova és este meg azt mondja, sajnos dolga van. Vagy haza kell mennie. Hol is lakik? Valamerre vidéken, de nem messze. Húsz kilométer lehet. Egyszer magyarázta. Ibi. Eljössz este és...

Férfias lendülettel belökte a csapóajtót. Egyszer csak egymás előtt álltak a részlegvezető és Kázmér. Ólalkodik, a hétszentségit, gondolta Kázmér egy pillanatig, aztán kisvárosi, hűvös előkelőséggel felszaladt a szemöldöke.

– Szervusz kérlek.

Szemöldök – valamivel dúsabb mint Kázméré – szaladt ugyanabban a hangnemben, hűvösen, fenkölt tömjénzag terjengett Kázmér lelki orra alá.

– Szervusz, kérlek.

Feltalálja magát, az biztos. Nagy tanár a habsi. Most vajon mit fog mondani? Mert én semmit. Nekem nincs mit mondanom. Csak azt ne kérdezze meg, hova megyek, mert azonnal röhögőgörcsöt kapok.

Rhimóczy Géza egyelőre nem szólalt meg. Még nem tudta eldönteni, hogy melyikük áll a helyzet magaslatán. Nehezen ment ez a fajta döntés nála, nem szokta meg, hogy ezt el kelljen döntenie. Azelőtt mindig a helyzet magaslatán volt, komoly, nagytekintélyű elvtárs. Félték tőle az emberek, s ő fürdött az emberek féltelmében. Hatalma volt, élt vele. Persze, nem mindig bölcsen. A hatalom a legritkább esetben teszi bölcsé az embert. Ötvenhétben épp ezért elmozdult és a minigyárban lett, részlegvezető. Hamar megutálták. Amikor már alig beszéltek vele, békülési nagygyűlést rendezett. Zsirlott a feje az izgalomtól, úgy mondta hogy valamikor ő sokkal nagyobb ember volt... valamikor egy intésére... valamikor... Kázmér enyhe kísértést érzett, hogy glóriát vágjon ki papírból és ünnepélyesen szentté nyilvánítsa Rhimóczyt. De nem tette – hallgatott, csak Ibivel nézett össze időnként. A békülés a kisvendéglőben fejeződött be, és a társaságra ez hatott. Kázmér szomorúan, de tiszta lélekkel itta a söröket. Mindig szerette a reprezentációs keretet apasztani, és már korábban megtudta, hogy a nagy vendégeskedés a minigyár terhére megy. Másnap össze is vezett a kollégákkal. Gyűjtést rendeztek, nehogy szegény Géza háztartása megsínyelje az előző napi kiadást. Természetesen nem adott egy fityinget, de nem mondta meg, miért. Egy ideig mindenki haragudott rá.

Most ott álltak egymással szemben, a folyosó sötétjében, felszaladt szemöldökkel és kissé emelkedettebb vércukorszinttel. Rhimóczy szólalt meg. Arca egyszerűen megrándult, és fontoskodó, érdeklődő kifejezést öltött.

– Jó, hogy találkozunk, öregem.

Kázmér tartása megernyedte. Igyekezzünk úgy tenni, mintha nagyon érdekelne amit mond, annál több ideje van a többieknek odafent, gondolta. Feje udvariasan félrebillent.

– Rendelkezz velem, Géza bátyám – mondta.
 Rhimóczy Kázmér karjára tette a kezét. Közelebb hajolt.
 – Te is tudod: nemsokára ünnep lesz.
 – Születésnap, névnap, keresztelő?
 Két göccentés a félhomályból.
 – Egyik se. Április negyedik. Hazánk felszabadulásának évfordulója –
 tette hozzá fojtott pátosszal.
 – És?
 – Valami műsort kell csinálni. A főnöknő rád gondolt.
 Kázmér vidám lett. Kis párbaj, kis párbaj. Jön a riposzt.
 – És te, Géza bátyám, kire gondoltál?
 A válasz pontosan olyan volt, amilyennek lennie kellett.
 – Én a főnöknővel mindig egyet gondolok.
 Nevettek.
 – Gondolkodtok, tehát vagyok – mondta Kázmér, amikor udvariasan
 abbahagyták a nevetést.
 – Természetesen mindenkinek kell valami verset tanultatni a gyerekek-
 kel – mondta Rhimóczy. – Mindenki felszabadul.
 – Natürlich, Géza bátyám.
 – Számíthatok rád?
 – Ha mondom.
 Egy kéz nyúlt ki a sötétben és parolát adott. Kázmér önfeledten megragadta
 és rázni kezdte. Férfias, komoly dolog volt.
 – Szépet.
 – Pontosan.
 – Csinálunk egy jó kis felszabadulást.
 Kázmér elengedte a húsos kezét és jobb lábát az első lépcsőfokra tette.
 – Az irodában leszel?
 Rhimóczy kissé elbizonytalanodva válaszolt.
 – Egy ideig máskálok... Körülnézem a házat... csak utána.

JÓ KIS FELSZABADULÁS

és közben parolázunk mint a cirkuszi lovak szeretném egyszer igazán tudni miképp
 gondolkodik ez a manus erről mert igazán sokat köszönhet negyvenötnek a
 jó kis felszabadulás csinált belőle valakit de azért nem kárhoztathatja hogy az agyát
 nem tekerte meg még néhányszor kevesebb a tekervénye most meg azért szidja
 meg szapulja az egészet nem veszi komolyan pedig ők végigcsinálták én csak vé-
 gigolvastam a történelemtől ugyan már öt éves voltam de nagyon kevés do-
 logra emlékszem

HOGY IS VOLT

óvóhelyen voltunk a Lónyay utcában vagy a Kinizsiben a főiskolán már azt sem
 tudom emlékszem sokan voltunk és elég kevés ágyúdörgés meg ilyesmi volt a ko-
 pasz Nádor bácsi az óráját rakosgatta egyik zsebéből a másikba rém be volt szarva
 mindenki és egyszer csak megjelentek a katonák eléggé siettek szigorú arccal át-
 kutatták a pincét nem szóltak senkihez németeket kerestek de nem találtak aztán
 kimentek és otthagytak bennünket nekem nagyon tetszett a kerekítés puskájuk
 de nem mertem szólni senkinek

CSIKOK A KÉK ÉGBEN

negyvennégyben igen onnan is van egy egészen használható kis emlékem apám
 megriadt és lementünk vidékre egy tanítványához az Alföldre kis sváb falu volt és
 nyár és gyönyörű hatalmas sárga szalmakazal mellett álltunk néhányan apám Feri
 bácsi Miku Bandi meg én és egyszer csak mind hasraesett én meg röhögtem és üvöl-

töztek hogy bújjak el de nem láttam se autót se oroszlánt hagytam hadd üvöltözzenek és láttam hogy fölfelé mutogatnak és az egyenemű kék égen szép fehér csikok voltak nagyon tetszett most se hiszem el hogy lelöttek volna vagy odadobnak egy bombát vajon minek

HÉZAGOK A KÉK EMLÉKEZETBEN

az ostrom csak így hívták anyámék később is emlékszel az ostrom alatt ostrom előtt ostrom után de ki ostromolt kit és miért ezt már csak a történelemkönyvekből tudtam meg az ostromból nekem csak egy gránátölcsér jutott az udvarunkon eldugtak a föld alá nem volt jogom semmihez az ember öt éves korában teljesen ki van szolgáltatva a felnőtteknek

hova lett Marci néni én Móríc néninek hívtam amikor először mozdultunk ki a házuk helyén csak egy nagy luk volt és láttam a harmadik emeleten elgörbült vasbetongerendák meg lelógó falrészek között a vöröscsíkos tapétát a tojásképpel amit úgy szerettem egy ovális keretbe tett portré volt a tojáskép szép fiatal nő portréja állítólag Móríc nénit ábrázolta fiatalkorában a házuk helyén egy nagy luk volt és csak a tojásképet láttam a vöröscsíkos tapétán és borzasztóan sírtam pedig Móríc néni nem halt meg csak a ház és a tojáskép is örökkévalónak bizonyult

a sok szirénahang igen arra is emlékszem mindig kapkodtak és rondán sokáig szólt sose tudtam megszokni

meg apám mindig idegeskedett meg anyám is meg mindenki és nem értettem semmit nem értettem tulajdonképpen nem emlékszem semmire a második világháborúból pedig átéltem az egészet nagy hézagok vannak az emlékezetemben miért maradtam ki nem tudom későn születtem hozzá így a legidétlenebb elvárják hogy tudjam és azért valahogy a sejtjeimbe dolgozódott átéltem csak nem emlékszem mert ott voltam mindenütt mert kíváncsi vagyok mert segíteni akarok mert ki akarom venni a részemet az egyetemes emberből

azok akik ellenálltak fáradtvonású emberek de most is ott csillog a szemükben a kollektív akarat amit keresztülvittek sokuk lelke élete keze lába árán

szülehettem volna tizenöt évvel hamarabb a széniségít akkor húszéves koromban nem szart rágok reggeltől estig hanem lövöm a németeket

de én nem küzdhettem meg a felszabadulásért mindent készen kaptam a felszabadult romos felszalagozott hazát az újjáépített felszalagozott hazát népünk nagy vezérért az ellenforradalmat

L. ZS. TELJESEN HÜLYE VOLT VAN ÉS LESZ

akkor küzdhettem volna igen úgy mint Zs. a Bors utcában kaptam volna muskétát és farbalóhettem volna vele a barátaimat meg az osztálytársaimat utána meg kikötőrdhattam volna Rómába a papoktól kunyerálni egy kis életet

akkor utáltam meg amikor mint másodéves gépészhallgató mesélte egy társaságnak ahol véletlenül összefutottunk nem vett észre hogy Rómában napi zsebpénzt kapott a klastromban ahol lakott és hogy általában a kuplerájban költötte el most szépreményű fiatal mérnök egy minisztériumi tervezőintézetben de nekem mondhatnak akármit L. Zs. egy barom

HÚ DE NAGY BAROM

Kázmér a lépcsőfordulóhoz ért és fölnézett a második emeleti folyosóra. Ibi hátatfordítva hajlongott. Száraz lett a torka – megállt. Kettő hatalmasat nyelt és továbbindult. Az esti programra gondolt és megpróbálta életébe valahol elhelyezni Ibi kicsit vastag, de szépformájú lábát.

Hirtelen nem törődött tovább Rhimóczyval. Valahonnan a levegőből félelmetes mennyiségű bizonyosság tört rá: nem kell vele törődni. És az is bizonyossá vált, ami eddig kontúrta, foltszerű valami volt: utálta ezt az embert.

A cigarettázás Kázmér kedvenc foglalkozásai közé tartozott. Őt-hat olyan percet jelentett, amikor magánosan álldogálhatott a folyosói ablakmélyedésben és kibámulhatott az ablakon. A látvány ugyan nem kárpótolta semmiért, s nem ígért semmi biztatót, de a gondolatok kiröppenhettek a minigyár udvarán oda fel valahová a házak, emberek közé, ki az udvari koszból a plebejus tisztaságba. S tulajdonképpen a cigarettázás közbeni gondolkodás volt a kedvenc foglalkozások között a favorit.

Kázmér kilenc órakor bejelentette a teremben tartózkodó néhány gyermeknek, hogy cigarettázní óhajt.

– Uraim – mondta –, önök nyugodtan írják tovább a leckéjüket. Én elszívok egy cigarettát itt a folyosón. Amennyiben önök közül valamelyiküknek kedve kerekedik kiköpdödni az ablakon vagy egyéb férfias műveletbe fogni, azt ülepen rúgom. Kőhalmi, milyen cigarettád van?

– Kazi bácsi kérem az intézetben nem szabad dohányozni – csodálkozott a gyerek.

Kázmér búbajosán elmosolyodott.

– Kedves Kőhalmi, ön már számtalan tanújelét adta, hogy sokoldalúan képzett, jól felkészült polgára ennek a létesítménynek. De most nem elvi fejtegetésekbe kívánok bocsátkozni, hanem egy szimfónia cigarettát elszívni. Ez a kívánságom mindössze egyetlen körülményen hiúsul meg: nincsen cigarettám. Ön, kedves Kőhalmi – folytatta Kázmér kissé ünnepélyes hangon – ön, aki jólétesültségét fitogtatva nagyon helyesen jegyezte meg az imént, hogy az intézetben a gyermekeknek tilos a dohányzás, ön, ha jólétesültségem megbízható forrásokból eredt, márpedig megbízható forrásokból eredt, ön szimfónia cigarettát szív. Legyen hát jó és engedelmes gyermeke államtól kirendelt atyjának, miképpen én is kiváló atya leszek, midőn cigarettakészletét a minimálisra csökkentem. Láthatja, hogy a dolgok ilyenén elrendezése után mindenki megnyugodhat: ön eggyel kevesebbet vétkezhethet a kitűnően szajkózott elvek ellen, én pedig cigarettázom, s eleget tettem kötelességemnek is. Gyufát is kérek, mert az sincs.

A gyerekek röhögtek. Kőhalmi vigyorogva kivitte az asztalhoz a doboz cigarettát, gyufát és letette.

– Visszakapom?

– Eddig még mindig visszaadtam – mondta Kázmér és felállt – most sem teszek másképpen.

Tíz percig nyugi lesz, gondolta odakint, most megtárgyalják ezt a diskurzust: az öt perc, azután öt percig hat a figyelmeztetés, az tíz perc. Azalatt elszívom a cigarettát és utána bent vagyok.

Meggyűjtotta a cigarettát, nagyot slukkolt, és kibámult az ablakon. Az udvar kissé havas volt, középtűt a betongyűrű üresen tátogott. Csak tavaszodjon meg, gondolta Kázmér, megint kitalálják, hogy színes szökökutak szerkesszünk oda. Megaranyhalas, teknősbékás tavat. Prima lesz. A szökökút üzemeltetéséhez miniatűr propánerörművet létesítünk, a tavat Schminke-Weiler-eljárással függőlegesen helyezzük el az udvaron. Ezáltal lehetővé tesszük a halaknak a vertikális életszemlélet kialakítását s a teknősbéka harmonikus pszichés fejlődését. És hogy fognak örülni a minisztériumi emberek!

Kázmér az ablaküvegre fújta a füstöt és nyertíve felröhögött. Prima! Pénzbe nem kerül az egész, hiszen megcsinálja a politechnikás tanár, meg a hivatalsegéd, meg a többiek. Ami kell hozzá – azt otthonról elhozzák, fő, hogy az intézet csinos legyen. Csinos! Kázmér majdnem rosszul lett, amikor ezt a szót először hallotta. De szót kért az értekezleten és javasolta az új főnöknőnek, hogy a vödörök tetejére, amikbe hajnalban meg éjjel pisál kétszáz gyerek az eddigi papundekli fedő helyett vásároljanak szép, piros NDK bádofedőket, amely sokkal esztétikusabb, csinosítja az összképet. Egyetlen ember röhögött: Ibi. Kázmérnak ez akkor nagyon jól esett. Megrémult, amikor komoly hangon ígérték, hogy foglalkoznak a dologgal, s egyben örömeiket fejezték ki hogy ilyen helyes észrevételekkel járulnak hozzá a dolgozók a munka szebbé, jobbá tételéhez. És egy szép napon reggel, piros fődők fogadták.

MA MÁR CSINOSAN PISÁLNAK A GYEREKEK

proponáltam aztán azt is hogy dolgozni kéne a srácoknak hogy egyáltalán tanuljanak munkafegyelmet tanulják meg hogy érdemes dolgozni honorálják a munkát mozijeggyel és egy kis zsebpénzzel de az marhaságnak bizonyult minden főnök értetlenül nézett hogy lehet ilyen ökörséget kitalálni persze az nem csinos arra nem volt egy fillér se piros fődőre igen meg halastóra persze fel akarták virágoztatni a minigyárat ergo harmincezerért virágot vettek a virágtenyésztő vállalatától két hónap alatt minden elrohadt meg letört

MIT TERMEL A MINIGYÁR?

improduktív csinos krapekokat a nyáluk csinosan folyik a csinos ruhájukra

ÉLJEN!

Kázmér lépéseket hallott a folyosón. Kidugta fejét az ablakmélyedésből. A tótumfaktum közeledett: a minigyár igazgatónöje. Nagyot szívott a cigarettából. Ma kijut nekem, gondolta. Vajon hozzám jön?

– Kezét csókolom.

A jelenség megállt Kázmér előtt. Elégé nagy jelenség volt. A klimakterikus elhízás már nem fenyegette. Már elhízott. Mozgásába mégis annyi gráciát vitt, amennyire tizenhatéves korában a dominikánus apácák kioktatták.

– Jónapot Kazikám. Hol vannak a gyerekei?

Kázmér a fejével a szemben levő ajtó felé intett.

– Írják a mai napra rendelt szent leckét.

Az igazgatónőt Szabó Pálné született Zsémbekhy Mártának hívták. Elmosolyodott, rosszállóan nézett Kázmérra.

– Ne csibészkedjen örökké Kazikám. Maga javíthatatlan.

– Ez igaz – hagyta helyben az ítéletet Kázmér.

– Remélem nem feledkezett meg rólunk. Csütörtök van.

Csütörtök! Kázmér agya egy pillanatra elborult. Minden csütörtökön hivatalosak voltak nejestől az igazgatóékhöz. És akkor Ibi? Le kéne ma mondani valahogy. Valahogy.

– Ma különösen fontos, hogy eljöjjön. Művész vendégem lesz. Kíváncsi magára, szereti a különleges embereket.

Kázmér mindig is tudni szeretette volna, miért különleges.

– Drága Márti néni – olyan arcot vágott, mint aki az utolsó fogát veszti el a fogorvosi székben – sajnos, nincs itthon a feleségem. Elutazott, és...

– Leszünk ott elegen, akik szórakoztatjuk. Örüljön, hogy egy kicsit szalma. Majd a hóna alá nyúlunk, ne féljen.

– De ma korábban elmegyek – mondta Kázmér – a jó szalmaözvegy ilyenkor nem csapong ki.

– Attól magát nem féltsem. Ötre várjuk. Hanem idefigyeljen.

Bentről némi zsvaj hallatszott. Kázmér odalépett az ajtóhoz és szélesretárta. A zsvaj azonnal elhallgatott.

– Tessék Márti néni.

– Készülődnünk kell április negyedikére. Tudja.

Kázmér belülről borzasztó arcot vágott.

– Fogalmam sincs – mondta.

– Jaj Kazi ne hülyéskedjen örökké. Egy kis műsort kell csinálni. Valószínűleg jönnek a tanácstól is vendégek. Magára gondoltam: mindig nagyszerű ötletei voltak.

*

A csütörtökök. Kázmér felfújta az arcát és pöfögtetett mint egy ócska mozdony. A csütörtökök. Tizenegy óra volt, azon törte a fejét, hogyan beszélhetne Ibivel. Előkapott egy darabka üres papírt a fiókjából és levelet írt. „Ibola, fontos dolgokat szeretnék mondani. Gyere a csoportoddal a társalgóba, vetítünk.”

Odaintett magához egy gyereket.

– Vidd ezt fel Ibi néninek.

A gyerek eltűnt, Kázmér végignézett a játszadozó néhány növendéken. A csütörtökök. Annak idején kezdődött, amikor egyszer Gézával együtt érkeztem a ka-puhoz és említést tettem neki a tábláról.

– Nem tudod lefordítani a szöveget? – kérdeztem.

– És te?

– Én nem. Pedig annak idején sokat ministráltam.

Még aznap délben hívtak az irodába. Az új dirinó fogadott. Szigorú arccal nézett, beinvitált a belső szobába és becsukta az ajtót.

– Hol ministrált maga? – kérdezte.

Hű, de jól röhögtem.

– A Piero Angelatrangelino dello Basilicóban igazgató elvtársnő kérem.

– Hol?

A szemek mintha enyhültek volna, bár nagyon gyanakodtak. Zs. jutott az eszem-be. Eljátsszam? Miért ne?

– A Piero Angelatrangelino dello Basilicóban.

– Az hol van?

Ezt én is szerettem volna tudni. De másokat nem szép tudatlanságban hagyni.

– Róma mellett egy kis kegyhely igazgató elvtársnő kérem. Nagyon szép épen maradt rómaiakori vízvezetéke van.

Ez eddig sikerült. A vízvezeték minden kételyt eloszlatott.

– Mit kerestél maga ott, Kázmér?

Kázmér. Hm. Be kell vallanom. Fő az őszinteség. Bűnbánó arc, szocialista öntudattal fűszerezve.

– Megtévedtem.

A megkönnyebbülés sóhaját hallottam. Kenetteljes arcot vágott.

– Ötvenhat?

Csak bólintottam. Lent is hagytam a fejem, úgy nézhettem ki, mint a házasságtörő asszony az illusztrált bibliában.

– Elkövetett valamit? – kérdezte reménykedve.

Ohó. Álljon meg a menet.

– Kalandvágy, ifjúkori kalandvágy... ha csak azt nem számítom, hogy éjfél misére járok minden évben a hegyi kistemplomba...

Összekulcsoltam a kezem és sóhajtoztam. Csütörtöki nap volt. Az igazgatónő lassan elvörösödött.

– Nincs kedve délután felugrani hozzánk? Egy kis társaság lesz, biztosan jól érezné magát...

Zavaromban elígérkeztem. És többé nem tudtam kivédeni a csütörtököket.

ÉGŐ KUTYA A FOYERBAN

és zavaromban el is mentem és zavaromban mindenféle baromságot csináltam be-vallottam hogy ismerek zeneműveket szeretem őket mire felocsúdtam már többen ünnepeltek mint közülük valót ötven körüli elegáns buzik emelgették a poharat és parancsolták hogy legyek per tu és szólítsam őket csak nemes egyszerűséggel Dön-cinek meg Rókának akkor kezdtem magamra találni és Róka bátyám lett meg Dönci bátyám és minden második poharat az igazgató eivtársnőre emeltem mire állati ideges lett és hüvösen csak annyit mondott hogy szólíthatom Márta néninek hiszen közöttünk nincs szükség az efféle megszólításokra így mondta efféle és nyolc óra körül már szájtátva hallgatták a mesémet a római Notte di Artisti életéről emleget-

tem hogy minden nap ott voltam az egzisztencialisták éjszakai klubjában és a lányok meztelenek voltak de nem érdekelt senkit és senki nem kérdezte meg tudok-e egy szót is olvasni

A KIS MÁRTA MEGBOLONDULT

Az ajtó nagy robajjal kitárult. A levelet vivő gyerek jött meg, Kázmér türelmetlenül nyúlt a céduláért. A papíron ennyi állt: Most indulunk. Ibi.

– Megyünk mozizni – mondta Kázmér a gyerekeknek.

A bejelentést mérsékelt lelkesedéssel fogadták.

A KIS MÁRTA KILENCKOR MEGBOLONDULT

egy óra múlva valahogy hármásban találtam magam a házikisasszonnyal és Viktor nevű uszkárjával mélyen nézett és én is mélyen néztem igyekeztem tartalmat és olasz egzisztencializmust varázsolni a nézéseembe az ablakhoz álltam és kinéztem este volt és szépek voltak a háztetők a kis Márta mellémállt az uszkár meg a lábunk körül kódorgott idegesített pedig én szeretem a kutyákat nagyon is szeretem a kutyákat de ez olyan volt mint a vitrinben a porcelán elhatároztam hogy kinyírom elmeséltem a kis Mártának azt az esetet amikor Giorgio Celmecci a nagy olasz egzisztencialista festő a klubban felgyújtott egy uszkárt és lángokban állva kieresztette a foyerbe így mondtam foáé és közben sóváran néztem Viktort a kis Márta halkan sikkantott és magához ragadta csimbókosseggű kutyáját és szörnű szerelmesen nézett és indítványoztam hogy gyűjtsuk meg a kutyát és küldjük be a szalonba ahol a társaság bridzsezett a kis Márta erre megbolondult és azt mondta furcsa ember vagyok ne lepődjek meg ha belémszeret és könnyedén megcsókolt uszkárral a kezében én meg közben magamban bocsánatot kértem Selmeci Gyurkától a kutyaegetésért aztán elbúcsúztam kezét csókoltam Márta tantinak kis Marthának dettó huszárcs parolát váltottam bátyáimmal és vadul hazaindultam égő kutyákkal álmodtam aznap éjjel

*

A társalgóban már sötét volt. Kázmér biggyesztett és elhatározta, nem szól külön a gyerekeknek. A sor azonnal felbomlott – iparkodtak jó közeli helyet foglalni azok, akiket a film érdekelt és iparkodtak jó távoli helyet foglalni azok, akiket más.

Ibi már a vetítógép mellett ült. Mellette üres szék. Jól szervez, az biztos, tűnődött Kázmér és a félhomályban leült.

– Melyikünk olvas? – kérdezte Ibi.

– Egy filmet te, egyet én.

– Melyikünk kezd?

– Mindig udvarias voltam.

– Én meg utálok olvasni – mondta Ibi.

– Van, amit én is jobban szeretek csinálni – világosította fel Kázmér –, de most olvasni kell.

Szorosan egymás mellett ültek. Kázmér térde hozzáért Ibi lábához.

– Bocsánat.

A Kőszívű ember fiai kilencedik kockája ment le, amikor bedugta fejét a társalgó ajtaján Anikó, a példanevelő.

– Bejöhetünk mi is?

Kázmér felélénkült.

– Rendben, de olvasol – mondta azonnal.

– És ti? – kérdezte Anikó.

– Mi majd tekerünk – nyugtatta meg Kázmér.

Később kezdtek egészen fojtott hangon társalogni. Kázmér célratörő volt, rövid mondatokban, majdnem parancsoló türelmetlenséggel beszélt. Nem ismerek rá, gon-

dolta Ibi, aki régen eldöntött magában mindent és úgy döntötte el, hogy mindenbe beleegyeznek. De Kázmér ezt még nem tudta.

– Ráérsz este?

– Délután nem elég?

– Hivatalos vagyok öreganyámhoz. Ma valami különleges vendéget mutatgat. Utána. Úgy nyolc körül. Jó?

– Minek?

Kázmér rámeredt a sötétben és ingerült lett. Hülyéskedik velem, a fene egye meg. Ez nem ennyire hülye. Ugratni akar.

– Szeretnék bemutatni a családomnak. Folyton faggatnak, hogy mutassam már meg azt a nőt, akinek gyereket csináltam.

– Ott még nem tartunk – mondta Ibi mosolyogva.

– Mire a családom hazaérkezik remélem, hogy ott tartunk – mondta Kázmér.

– Hány órákor jön meg a család?

– Egy hét múlva.

Kis szünet támadt. Filmet cseréltek.

– De nekem kilenc negyvenkor megy az utolsó buszom.

– Ha el akarod érní, még azt is eléred – Kázmérnak kezdett elmenni a kedve.

– Jó, jó, nem kell idegeskedni amiért megkérdeszem. Csak arra vagyok kíváncsi, hogy elég fürge vagy-e?

– Eljössz és kész. – mondta Kázmér – Nem is értem miért társalgok ennyit erről a témáról. De előre mondhatom, hogy impotens vagyok.

Ibi kuncogott.

– Ezt miért mondd?

– Szeretem, ha kellemesen csalódnak bennem.

*

Ebéd előtt Kázmér a nevelői szoba ablakában állt és a városra nézett. Nyújtózott. Elégedett volt. Pedig a reggel ugyancsak rosszul indult. Üresen a vodkásüveg, gyászjelentés Bertalanról...

IBI

Minden egyszerű lett. A háztetők, a toronyóra a kiolvashatatlan idővel, a házak fölött elterülő, messzire nyúló sűrű füst – egyszerű és magyarázható lett. A lány hirtelen elérhető közelségbe került. Régi dolog már ez kettőnk között.

IBI

Megmondtam: egy jó kis esti program akadt. A délutánomat sajnos elsúróják a különleges emberek, de este biztosan szeretni fogom. Előtte biztosan. Közben is. És esetleg utána is egy rövid ideig. Két kezét az ablakpárkányra tette, szemrése kissé megsűrűült, ujjai győztesen doboltak a párkányon.

ÉS HERTAY KATALIN?

Absolvo te... mindenesetre konyakot veszek.

HOL CSÓKOLOM MEG ELŐSZÖR?

.....

MIKOR?

.....

HÁNYSZOR?

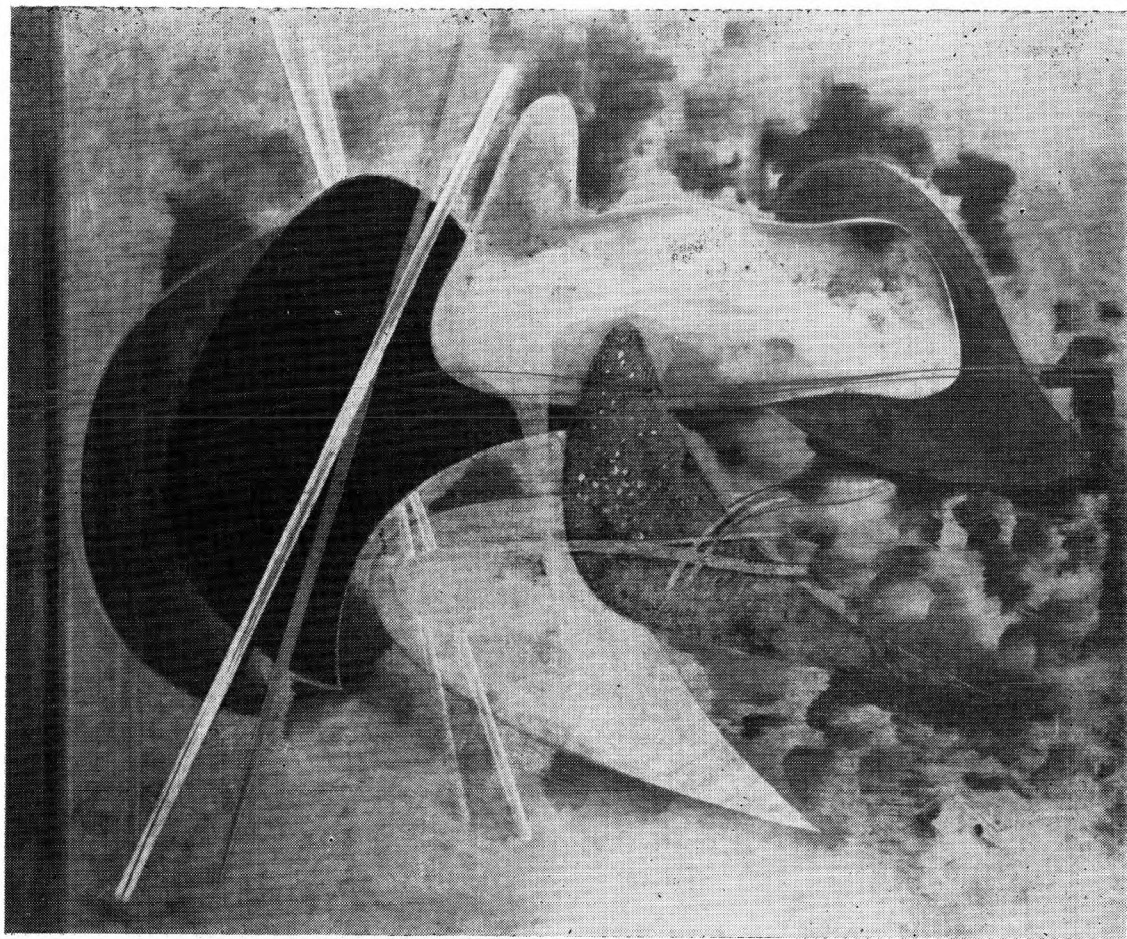
Ajaj.

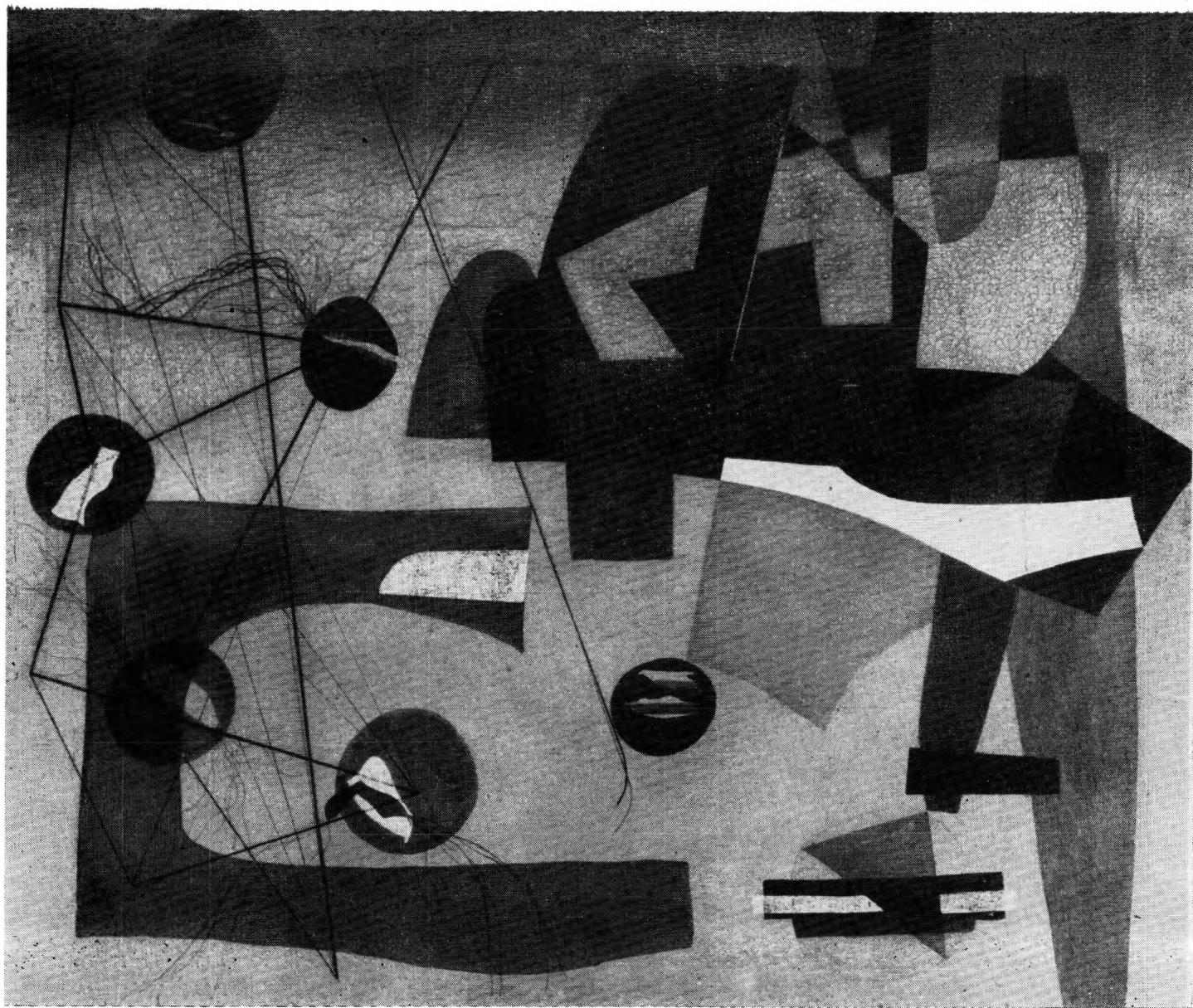
Elfordult az ablaktól, kezét mosott, ünnepélyesen vizslatta a pofáját a tükörben. Domine, non sum dignus, mormolta kéztörölés közben.

DE MIÉRT NE?

Elindult ebédelni.

(Folytatjuk)

Mestyn Fenevenc

A veiz' is feltes' ezemgyi
ny' is csi
formait töled láttam
előzöt. Slette nagy halálra veltam,
hírdem ugyanegy a kettő
is éppen termékenységen meddő.

X

Kapcsolás is hoztaq,

Pés is Bírás,

melyik díszöl, melyik magyol?

Tyútkén az östök,

matiklón a katiszok is tanulástok,

fortyog a túzón a kender

is kéme azt men választkhatón

vegyül is alakul

Alki is Hosszúhéty.

Szeretettel

Leőtes Sándor.

Pés, 1970. jún. 1.

Pécsi improvizációk

A VÁROS

*Emlékezés
nem vissza
hanem előre
a jövőbe*

*ez a mai pécsi séta
ahol Széchenyi tér és Uránváros
mint két kométa
ütközik össze
és tovább fut a statéta
részben visszafelé a múltba
és részben előre
a jövőbe*

*bonyolult katlan
a mai élet
benne minden perc, óra, év
egyszerre zubog
szakadatlan*

*Pécs
New York
Ninive*

SZEDERKÉNYI ERVINNEK

*Mig épp egy üveg bort bontogatsz
idegrendszeremen átszalad
London Peking Budapest Galac
egy pillanat alatt.*

*Pécssett ülünk
és tervekbe merülünk
vagyis zongorán hegedülünk.*

WEÖRES SÁNDOR KÖLTÉSZETE*

Várkonyi Nándornak

Elöljáróban tisztáznom illik valamit. Az Egybegyűjtött írások összeállítási munkálataiban segédkeztem. Részem van a tartalommutató összeállításában, manuálisan részes vagyok az anyag összeszedésében. De a kötetek szerkezetének kialakításához természeténél fogva nincs közöm. S minthogy nem is az a dolgom, ítéletet mondani a gyűjtemény felett, nyugodtan szólhatok Weöres költészetéről. S ami hátránynomnak látszik, valójában előnyöm. Hosszas időzésem a műveit egybeszedegető költő mellett olyan ismereti többletbe juttatott, ami talán kamatoztatható a Weöres-kép alakításában. Oly lehetőség ez azonban, amivel épp az Egybegyűjtött írások megjelenése alkalmából élni ízetlenségnek is tűnhetik fel. Ezt nézze el nekem az olvasó, s legyen irántam bizodalommal; a tárgy vonzása mozdit, nem a közlésvágy. Ha az Egybegyűjtött írásokban sajtóhibák maradtak, a regiszterekben valami nincs a helyén, azért felelősnek érzem magam, csakis én vagyok felelős. Minden másról nyugodt lélekkel szólok, mert a műre és szerzőjére tartozik.

*

Hogy az Egybegyűjtött írások – két kötetben – könyvtáraink polcára került, abban Weöresé a legkisebb érdem. Ő nem igen akarta. Esménye más, s talán egyszer meg is valósítja: A legszigorúbb válogatást adni, csak azokat a verseket, melyeknek a költő számvető szigora megkegyelmez. Igen tanulságos lenne, s talán lesz is egyszer, ha Weöres ezt a válogatást megcsinálja, mi azonban azt éreztük szükségesnek, hogy a lehető legtöbb vers végre egyetlen gyűjteménybe kerülve mutassa fel az életművet, melynek rendkívüli méretei: kiterjedtsége és minősége lenyűgöző, bár még így is kötetre menő az elhagyott vers, a prózai, kritikai munkákról nem is szólva. Önzők vagyunk, mert az egészet akarjuk látni, s Weöres önzetlenségét tanúsítja, hogy e gyűjteményhez hozzájárult.

Hajlandó volt alakot adni neki.

Mert az Egybegyűjtött írások tagolása, megszerkesztettsége nyilvánvaló, a ciklusok, a szimfóniák utalnak rá, de Weöres lírájának szervességére vall, hogy ez a komponáltság szinte alig sértette meg a kronológiát. A szerkesztés kivehetővé teszi az életmű jellemét, mely az idő rendjében is evidens.

*

A ciklusok egymásutánja majdnem pontosan követi az egyes kötetek megjelenési rendjét, a ciklusokon belül itt-ott összefogott vers-sorozatok – huszonnégy melódia, tíz figurális kompozíció, stb. – a nagyobb lépték jelzése. Tíz szimfónia tagolja a ciklusok rendjén túl gyűjteményünk szerkezetét, de nem szabad semmi kézenfekvő zenei analógiára gondolnunk. E szimfóniák csak emlékeztetni próbálnak a zenei műfajra. A ciklikus építkezés mellett számolnunk kell e szimfóniák tagoló funkciójával is; kettős tagolásról kell beszélnünk. S míg az egyes nagyciklusok az idő haladását, a folytonos alakulást-változást jelzik, a visszatérő szimfóniák az állandóságra figyelmeztetnek. A szimfónia mindig hangsúlyos helyen jelenik meg, s mind ugyanarra utal, a Weöres-vers időben nem változó ideájára vonatkozik. Az Első szimfónia is-

* Egybegyűjtött írásai megjelenése okán.

merős darabjai: Jubilus, Himnusz a naphoz, Valse triste, Haláltánc. A négy évszak felidézése, tehát az idő természeti tagolása, Weöres premitikus lírájának előképe. A Második szimfónia: Ének a teremtésről, Ábrahám áldozása, Dávid tánca, Mária síralma, Újszövetségi apokrif levél. Ez premitikus állapot, a mítoszinterpretáció jellemzi Weöres líráját. A két szimfonikus csomópont között az idő halad, s a Pastorale című szonett utal rá, hogyan törekszik a költő olyan vers megalkotására, melynek gondolati jellege poétikusan valósul meg, ahol nem a gondolat, hanem a tárgy filozófál. A csak-verset akarja megteremteni, miközben a természet-elvtől a mítosz-elv felé halad. Az ábrázolástól a kreációhoz akar elérni. A Harmadik szimfónia a Háromrészes ének. Ez most három részből áll, de eredetileg ez is négyrészes volt, mint szimfóniához illik. A Hallgatás tornyában már különválasztva jelenik meg, ami eredetileg együvé tartozott, a Háromrészes ének és a Tündérszerelem. Az előbbi, most a Harmadik szimfónia, viszont az a költemény, mellyel kapcsolatban a sokat idézett Várkonyihoz írott levél passzusára kell utalnunk, „a forma mellé végre megjelent nálam a tartalom... Ennek a tartalomnak nincs logikai láncolata, a gondolatok, mint a zeneműben a fő- és mellék-témák, keringenek, anélkül, hogy konkrét válnának... Most végre megtaláltam a csak-versben közölhető tartalmat, mely a formától el sem választható: a gondolatok nem az értelem rendje szerint, hanem az értelemre mintegy erőlegesen jelennek meg.” De ezzel elérkeztünk Weöres lírájának döntő fordulathoz (1943!), midőn e líra mitikus szakaszához jutunk, a kreatív vershez, a megformált formához, ami azt teszi, hogy a formás anyagot a magasabb és megfoghatatlannak feltűnő eszme még egyszer átalakítja. Kettős áttétel ez, a kaotikus élmény, az elemi, a nyüzsgő élet jelentést nyerve kerül kapcsolatba egy magasabb dimenzióval, s a lét absztrakt síkjában ez a formás, plasztikus, érzéki rend úgy sugalmazza a megfoghatatlant, hogy közben el nem veszti érzékiségét, plaszticitását.

Madárka sir, madárka örül,
míg piros gerendái közül
néz a hatalmas.

Nincs nevén nevezve az isten, ezért nem is az, hanem a megnevezhetetlen. Mert akár a nap is lehet, minthogy a piros gerendák a nap sugarai, de gerenda-alakjukban fallikus-ábrát is asszociálnak, minthogy a fény himnemű. A verselemek, a képek érzékiek, egymásra vonatkoztatásuk – a második forma – az a feszültség és sugalom, melyben a jelentés egyetemes rétege tündöklök, míg a részek kapcsolódása megőrzi a hagyományos kép érzékiségét is. Ez a vívmány novum a magyar költészetben, az intellektuális, gondolati kifejezés hatalmas tágassága. A tárgy sugalmazza a filozófiát. A gondolat az érzékiből sugárzik fel. A Negyedik szimfóniának a Hallgatás tornyában még az volt a címe, amelyik most ajánlása: Hódolat Arany Jánosnak. Egszerre meghódolás és túllépés mindazon, ami a vers tradicionálisan. A négyrészes darab pompás sokértelműsége: hódolat, nosztalgia, a tökély fokozása, de leszámolás is, mert úgy már nem lehet, következésképp nemcsak stílusimitáció, de mint a stílusimitáció mindig, a legnemesebb értelmű ironizálás, stílusparódia. A paródiának Thomas Mann-i értelmében.. Az ötödik szimfónia ötrészes. A leglazább szimfónia, szimmetrikus pontján vagyunk a sorozatnak, pontosan a felénél, az életműnek is a derekán. Az öröm, A tánc, Az álmok, A csillagok, Az egyesülés. Még mindig a premitikus fázisban vagyunk, de ez a szimfónia már előkészítése az igazi mítoszi fordulathoz. A Harmadik szimfóniában megnyert kifejezésforma itt most már gyakorlat, s különösen a szimfónia utolsó darabja, az Egyesülés utal rá, teljesen a mítosz törvényei szerint, a kettős forma jegyében születik meg az absztrakt jelentés érzéki alakja, de az érzéki alak maga a jelentés, különválasztani, a jelentéstől elvonatkoztatva a vers érzéki valójáról egy szót is mondani, képtelenség. Mert a téli reggel pompás megjelenése csupa dinamizmus, érzékiség, szinte csípős a hideg, s már érezzük is, rejtett dráma játszódik, az egyesülés, de ez az egyesülés másra utal, amit ismét csak nem tudunk mással, csak a vers érzéki képeivel leírni. Vérévé válik a költőnek egy szemléleti forma, ahogy a mítoszon belül is ránkényszerül szelíden, de ellentmondást nem tűrőn

egy sajátos gondolkodásmód. A Hatodik szimfónia: A teremtés, Az ősidő (a Hallgatás tornyában még Patakmonda címen olvashatni!), A történelmi korszak és Az állandó a változóban. Vegyük észre, ez a Második szimfóniának felel egy dimenzióval feljebb, ahogy az ötödik is mutat némi analógiát az elsővel. Az első természeti dimenziója, tehát a külső, az ötödikben a belsőre, az emberi belső természetire mutat, s még egy mozzanatot: az Első szimfónia negyedik darabja éppúgy a télre vonatkozik, mint az Ötödik szimfónia utolsója, az Egyesülés. És miként a Második szimfónia a teremtés-mitológiával indít, de végigpásztáz a léttörténeten biblikus-keresztény alapon, a Hatodik szimfónia egy már maga-alkotta léttörténet kibontakozásában tündöklök. Állítsuk párhuzamba a második és hatodik szimfónia címeit:

Második szimfónia:		Hatodik szimfónia:
Ének a teremtésről	<—>	A teremtés
Ábrahám áldozása	<—>	Ősidő
Dávid tánca	<—>	Történelmi korszak
Mária siralma		
Újszövetségi apokrif levél	<—>	Az állandó a változóban

Láthatóan szimmetrikus kompozíció a tíz szimfónia, de nem egyetlen és nem újkeletű szerkesztési forma Weöresnél. Csak utalunk az Orbis pictusra, Cs. Szabó László ös-igék hangját véli kihallani belőlük, ugyancsak ilyen szimmetrikus kompozíció. Száz négysoros strófa, de két terjedelem tagol belül. Hét egystrófás versre következik egy három strófás. S míg a hét egystrófás sorozat reflexív, életre vonatkozó, a háromstrófás mind szintetikus, létsugalmú. A Hetedik szimfónia: a Mária mennybemenetele (szimmetria-párja: a Háromrészes ének!) a csodálatos emlékvér, abba a sorba tartozik, ahová a többi anya-vers, a Mária siralma és a Salve Regina. (Anyáknak páratlan ajándék volna e verseket egy könyvbe gyűjtve kiadni! — Anyáknak és asszonyoknak!) A Nyolcadik szimfónia a Krúdy Gyula emlékének szentelt (a Negyedik szimfónia Arany Jánosnak szánt hódolat volt!) Symphonie concertante, ahogy még a Tűzkútban szerepelt. Itt megbomlik a szimmetria, s talán nem is szándéktalanul. A Kilencedik szimfónia ugyanis A szörnyeteg koporsója, a Weöres-líra groteszk-szatirikus vonulatának nagy összefoglalása, a század démoniájára vonatkozó szöveg. A Tizedik szimfónia a Tűzkút Requiemje, ez a hatalmas prózavers-ciklus, mely semminek sem szimmetriapárja, ahogy már a kilencedik sem volt, de mégis a kilencedik ellentéte, egyben diadalom azon, mert az élet, a nyüzsgés kikristályosodása, a rossz ellen felvonultatott jó, a halálban nyitott, transzcendáló élet, mely lét. Összefoglalva a szimfóniák rendjét a következő képet nyerjük:

I.	II.	III.	IV.		
^	^	^	^		
v	v	v	v		
V.	VI.	VII.	VIII.		IX. <=> X.

*

Ha a linearitás mentén haladunk, e poézis formájának alakulása tűnik elénk, de nemcsak ez. Mert ebben a költészetben nemcsak előrehaladás van, de kitágulás is. Kiszélesedés, elmélyülés. A két kötet úgy oszlik meg, hogy az első kötet anyaga negyvennégygyel zárul, s az új köteté negyvenöttel kezdődik. Valamivel korábbra jeleztük azonban a formai megújulás kezdetét. A Háromrészes éneket 1943-ban írta Weöres. Ez az időkülönbség azonban elhanyagolható.

Mintha valami nagy fordulatnak akarnánk a történelmi sorsfordulót feltüntetni Weöres költészetében. Nem feltűnő, de annál döntőbb fordulat. Amikor először ol-

vastuk a Weöres-mondatot: „A kommunisztikus embert hívom...”, rögtön szó szerint fogadtuk kijelentését, tudván szavahihetőségét, noha a kijelentést természetesen nem pragmatikusan értettük. Weöres is a harmadik évezred kezdetére utal.

Weöres lírájának ismerős sorsát itt nem igen kell felvázolnunk. Inkább bizonyítani szeretnénk, mennyire félreértésen alapult időleges kizárása az irodalom életéből. Hogy hiábavalóság volt, régen megbizonyosodott. Jelenléte a líra folytonosságában nem igen vitatható. (Hogy a tiz esztendőös hallgatás, az Elysium és a Hallgatás tornya közti „meddő” esztendő mitől fosztottak meg bennünket, sajnos, történelmietlen kérdés!) Ehhez a mostoha sorshoz szerintünk, bár más minőségű, de ugyan-csak mostoha idő tartozik visszatekintve is. Gondoljuk csak meg, hogy fogadtatott a „harmadik nemzedék” a harmincas évek elején. Erőtlennek és epigonnak nézte őket az előző generáció, s oly nagy elképzelésű kritikus is, mint Halász Gábor, nem igen tudta elfogadni attitűdjüket. Szerb Antalnak rokonszenvesebbnek mutatkoznának, ha jobban figyeli az élő magyar irodalmat, de őt inkább az irodalomtörténet, s távoli földrajzi és szellemi tájak ihletik, s ezt nem megrovásként, csak tényként jelzem. Az Ezüstkör nemzedéke a Weöresé, s bár „A harmadik nemzedék” című programverse utal rá, még a nemzedéki vezér szerepébe is beállna, de semmi remény a jó végre. Weöres amúgyis vidéki költő. Csöngé és Pécs a hazája, később is csak vendég a fővárosban. Véglegesen majd csak 1947-ben, nősülése után talál otthonra Budapesten.

De hogy is vennék komolyan azt a költőt az idősebbek, akik tudják róla, hogy csodagyerekként indult, de amit csinál nem igen feltűnő. Költészetének ezoterikus természete látszik, irracionális hajlandósága mutatkozik. Senki nem gondol rá, lehet-e a második világháború rémületében, a fasiszta barbárságtól fenyegetve a költő más, mint visszahúzó. Babits kiáll, igaz, Németh László erkölcsöt és megszenvedett szerepet hirdet. De Babits hatalmas szellemi súly, Németh László és nemzedéke még reményben nőtt fel. A kezdő költő, akinek se súlya, se reménye, mit érezhet a felébredő démoniával szemben? Neki a szerep:

Csak játszani tudnak,
fontosdit, lényegesdit.
Alig koptak ki az álmodásból
és álomná aszott a valóság
ápolat kezeik között.

— — — — —
Ál-istent alkotnak maguknak,
hogy legyen kihez könyörögni
és önérettel hajtják meg előtte
ál-tökélyük cifra lobogóját.
Lassanként istenekké nőnek
ők maguk is maguk előtt
és elfelejtik, hogy keli
embernek lenni,
kicsinynek.

(Nagytejűek)

Ennek a költőnek van kicsiség-, jelentéktelenség-tudata. Merőben másként vélekedik a személyiség autoritásáról, mint elődei. Amire lehetősége nyílik: maga nemesítése. Erre ösztönzi a kulturális élmények egész sora. Hiszen az én, az enyém stb. világában történik, ami rettenetes. Meg kell hát változni. Nemcsak menekülés az introverzia, az individuális lehetőség keresése is. Felkészülés az embertelenség ellenébe.

Ilyen vállalkozásra készíti társadalmi determináltsága éppúgy, mint műveltsége, de irányát igen sok tény, az egész neki kínálkozó realitás is indokolja. A csöngői gyerekkor a természet-élménnyel ajándékozza meg. De magányos és félénk gyerek. Apja jobban szeretné tán, ha a falusi világban elkeveredne kicsit. De magánúton végzi az elemi, aztán meg Szombathelyre, zárt közegbe iskolába kerül. A szünidei napok

is úgy telnek, hogy inkább csak a természettel, mint az emberi társulással él szimbiozisban. Alkat és lelkület – sorsával megbékíti. Anyja társaságában a kultúrával találkozik, rengeteget olvas, 15 évesen Lao-Ce-t, apja meg a neki való munkát parancsolja rá. Abban ismét csak magányos. S míg követ gyűjt a termelés alá vett lejtőn, unalmát verscsinálással űzi.

A középiskola után gyakorlati pályára, jogra megy, de hamar nyergel át bölcsésznek. A pécsi egyetemi évek igen termékenyek. Itt talál harmadszor társra, de most aztán igazán társakra. Kicsi korában anyjával értette egymást, Szombathelyen néhány tanárával. Pécssett eleven irodalmi társaság tevékeny, s a jövevényt költőként fogadják. Várkonyi Nándor, Csorba Győző és a többi nyakig az irodalomban él. Várkonyinak segíthet majd könyve csinálásában. A társaságnak folyóiratalapításban. Olykor Pestre ruccan; imádja, tiszteli Babitsot, de felfedezi magának Füst Milánt is. Később meg Hamvas Bélát. Ámul a magyar Herakleitos megjelenésén, olvasván a téredékes szövegeket, de még nagyobb érdeklődéssel az apparátust, Kövendi Dénes tanulmányát, s rögtön verset is ír herakleitosi szellemben. A LOGOS-hoz eredeti címét még görög betűkkel írja a vers fölé. Fogékony a mítoszok iránt, megigézi Főnagy Iván Wawiri című ösköltészeti gyűjteménye. Minden iránt érdeklődik, ami távoli és ősi. Nagy utazásokat tesz a közeli és a távoli keletre, meg a messzi északra. Leginkább a keleti filozófiák hona és a boreászok messzi északi földje igézi. Ezek az utazások: a művelődés alkalmai, miként olvasmányai is utazások. Távoli kultúrákba, vissza az ősi közös alapokhoz. S mindennek látható a versnyoma.

Mindez az önalakítás jegyében történik. S a helyzet felismerésére utal. Somlyó György közli Weöres Füst Milánhoz írott leveleit a harmincas évekből, de már a doktori értekezés, A vers születése, is kifejti ama versnek lényegi vonásait és elméletét, melyet Weöres leginkább a sajátjának érez. Am elméleti meggondolásai előtt jóval ott vannak a költemények, melyek jelzik, mennyire másként fogja fel ő a lírai hőst, mint az elődök. A lírai hős mögött pedig kirajzolódik a költő arculata. Ez a költő hold-igézett, éjszaka él inkább, nappal rejtőzködik. A holdkóros biciklista, aki az éjen át karikázik, nappal meg elvegyül a tömegben. S oly titokzatos, mint egy Buddhaszobor; áll fönn, a szekrény tetején, úgy tűnik fel, közönyösen tekint a világra, holott mindent lát. A költő egyszerre médium és artista, azaz a techné körén tevékeny, s e kettő egymással nem ellenkezik. Az artista azért áll mindig készenlétben, hogy a médium a legalkalmasabb lehessen. Mediumitas és artistaság, ez jellemzi a korai versek költőjét már, hogy mihamar még artistább és még alkalmasabb médium lehessen. Az ösköltészet stílusának és problematikájának feltámadását érzi Füst Milán verseiben, neki is az a becsvágya: Új, átfogó és kozmikus költészet támasztása, mely az „én” helyett megint az egyetemet hangsúlyozza. „A jövő költője tán így szól: átéltem a szerelem, kétségbeesés, öröm stb. egyetemes érzését; és így nem önmagát mutatja, hanem tükröt tart a világ elé... Talán nemsokára az egyéniség féltekéje helyett az univerzalitás féltekéjén kezdődik a hajnal.”

Mást akar Weöres, mint a szokott, s mást is csinál. Különbözik, tehát magányosnak, magányos, tehát magába feledkezettnek, ezoterikusnak látszik. Holott számos verse utal rá, mennyire irtózik a kor barbárságától, s mily reménytelennek tudja az időt. De nemcsak a korszellemet érzi, a hivatalost, az uralkodót, hanem azt az emberfajtát is, amelyikre a diadalmas korszellem hivatkozik és támaszkodik. Egyik összefüggés: a reménytelenség hangulata, az apokalipszis átélése, s ennek nyomán a költészet ősi, mitologikus erejének feligézése, a másik pedig: Az éjszaka csodái, a Relációk és az Ecloga groteszk világa, a látszat és valóság kettősségében álnokoskodóké. S a kettős hang – a mitikus-poétikus és a groteszk-szatirikus – végig kitart Weöres költészetében. E két hegyvonulat közti termékeny lankát, szelíd dombos vidéket a játék boldogsága képezi.

Ez a rétegződés azonban inkább térbeli alakját mutatja Weöres lírájának; időbeli rendje érzékenyen visszhangzik a történelmi eseményekre. Úgy kell felfognunk a költői mű megvalósuló folyamatát, mint amit állandóan meglassít, kitérít és megállít a történelem. Megállítja a mű kibontakozásának folyamatát a háború elhatalmasodása is. Erről tanúskodik a gyűjtemény Inter arma ciklusa éppúgy, mint A teljesség felé

meditációja. A kiszolgáltatott individuum akarja magát függetleníteni az embertelen történettől, s megteremteni azt a belső harmóniát, mit csak a forrásvidéken járva lehet megszerezni. Oly kitérő ez a pályán, ami az ötvenes évek költészetében kamatozik, mert immár költői dimenzióban jut érvényre.

Annyi azonban bizonyos, hogy a háború befejeződése, a békés korszak nyitánya Weörest teljesen felszabadítja, s az Inter arma reménytelen hangulatából A teljesség felén át vezet az út néhány boldog esztendőbe. 1947-ben megnősül, s egy esztendei olaszországi tartózkodás derűje után következik el ismét a megpróbáltatás-ideje. A fogak tornáca és az Elysium az egyiptomi rabság előtti rövid időszaknak a terméke. Az Elysium, mely a Tűzkút előtt Weöres legjobb verseskötve. A hallgatás esztendei híján innen indult volna további magaslatok felé a költő, de hallgatásba burkolva meglassul és intenzív lesz, mélyen járó ez a líra.

Még negyvenháromban ered az a forrás, melynek vize a Rongyszönyeg ciklusba fogott. Ezek a rövid versek, műhelyforgácsok, kísérletek olyasmit ígérnek, ami aztán nem valósul meg. Aszimmetrikus ciklusba foglalja őket össze Weöres, s belőle következtetéseket lehetne levonni, hova érne, ha az idő mást nem kíván tőle. A hallgatás esztendei a műfordítót, vagy ahogy ő mondaná, az átköltőt, stilizátort ébresztik életre, Kodály segítő gesztusa pedig a Magyar Etűdök egy újabb aszimmetrikus ciklusát íratják meg vele. Ezek a rövid versek dallamokra készültek általában, ezért építhet Hajdu András egész verstani elméletet ritmusaikra alapozva.

De a Rongyszönyeg és az etűdök aszimmetrikus, töredezkes építményei megajándékozzák a gyerekvilágot egy csodálatos lírai anyaggal, s talán érdemes lenne jobban utána nézni, megvizsgálni, hogyan és miért lesz oly remek gyermek-költészet abból a kísérleti anyagból, melyből nem épülhet fel az idők fordulása okán egy teljes vonulata Weöres lírájának.

*

Van a hallgatás éveinek termésében egy hatalmas mitológiai ciklus, az ősköltészetbe visszasüllyedt, a mélyrétegekig hatolt poéta teljesítménye, a Mahruh veszése és néhány nagyszabású mítoszinterpretáció, melyek itt, a gyűjteményben Csontváry-vásznak ciklus-címmel foglaltatnak össze. Ezek szomszédságában olvashatjuk az Orbis pictust is. Szimmetrikus szerkezet, előzménye a Dalok Na Conxy Pán-ból. Gulácsy Lajos találta ki a mesét, s festette is meg; Naconxipan képzelt város, amelyet Weöres is kitalál, s ebben a városban történik, amit Gulácsy megfest, Weöres megkölt. Az igazi világteremtés azonban a Mahruh veszése. Van egy rétege ugyan, mely mindig a jelenre utal. Részben Weöres lírájának más darabjaira, részben pedig a külső világra, tájakra. De ettől, hogy olykor ki-kibuknak a végtelen hullámszázából az ismerős szirtfokok, álomivá lesz az eposz tája, hol még leginkább azok a nyelvi realitások nyújtanak fogódzót, melyek kiütköznek idegenségükkel az ismerős nyelvi szövetből, az idegen hangzású, kitalált városnevek. De különbözik ez a világ arányai szerint is. Amit csak súlyoz a mű katalógus-természete. S mindez a nyelvi anyagot alakítja át. A felsorolás és az álmi természetű képgomolygás, az arányok rendkívülisége külön terrén. Leginkább szemünket és tapintó szerveinket izgatja ez a képvilág; minden érzékletes, látható és szinte kitapintható. Kifejezetten teremtő aktus következménye. Az Orbis pictus világkép-összefoglalás, s ennek a világképnek két aspektusa: a nyüzsgés és élet köre az egyik, melyet áthat a lét-tudat, a másik. A hét egystrófás az élet vetületeit, a három strófások a lét, a kozmikus távlat sugalmát hozzák. E kettősségben – s kölcsönösségben – születik meg a világkép, melynek híjával csak a groteszk-szatirikus életérzés fejezhető ki, ahogy a Le journal adja 1953-ban. Ez a jele Weöres intenzív, élet iránti érdeklődésének. Miként a Hold és tanya is az idő tájt íródott, mikor a pusztá igazán pusztá lett. E karkai rokonságú líra, különösen a Le journal, eleven rokonságot mutat az ősköltőt felidéző mitológikus nagyversekkel, a Medeiaival, az Orpheus-szal, melyeket úgy is értelmezhetünk, mint a költészet és minden alkotás problematikus mivoltának vizsgálatát, a jelen költői szituáció szembesítését az ősköltői helyzettel. Rejtett drámák, kontaminált mítoszok, orientális, görög és biblikus-

keresztény mitikus anyag keverése, az alkotás-teremtés természetrajza, a démonikusnak és jószágosnak, a mindent átható szeretetnek és ez áradásnak ellenálló anyagnak a vívódása, ahogy a káosz kozmikus alakot vesz. Ugyanez a Minoturus és a Tatavane királynő is. Weöres a lenni vagy nem lenni végső kérdéseit vívódja ki e versekben, megfelelve a helyzetnek, melyben nemcsak ő, de az egész emberi nem tengődik.

*

1964-ben jelenik meg a Tüzkút, a költő pontosan ötvenegy esztendő. Gyermekkorunk lakószobájának falán függött a színes nyomat, lépcsők visznek felfelé, majd lefelé. Mindegyik lépcsőn alak. Évtizedenként változik a figura, s az ötödik lépcső a legmagasabb. Itt van az élet teteje, innen már csak lefelé lehet lépni a következő lépcsőre. Weöres is ezen a magaslaton adja elénk a dantei összefoglalást. Mert e kötet feltűnően szoros kompozíció. Öt ciklusos, mint egy sophokleszi dráma, az első felvonása expozíció, maga is sűrített kivonata az egésznek. A Grádicsok éneke – eredeti címén Graduale – lépcső-ének, tíz lépcsőjén haladunk végig, míg célhoz érünk. S minden egyes lépcső metamorfózis, az én átváltozni akarása egy-egy határhelyzetben, s ez a határhelyzet mindig analóg a nemi aktussal. A technika értelme: olyan szituációba keríteni az ént, ahol megrendül, zártsága oldódik, felpattan az „ösfeladás” koporsófedele, kinyílik a mélység, s e bensőn át az egyetemesre tekinthetni. A világ eresz-tékei ragyognak, fényesedik a mindennek alapja. Az én már-már kitör zártságából, midőn ismét visszahull. A pillanat újra és újra eltűnik. Az ősegység ismét nem születhetik meg. Mert eredetileg van az ősegység, a hermafroditaság, mely aztán kettőre, femininre, masculinra bomlik, s a kettő mind csak egy akar lenni, de nem lehet, mert vissza nem állhatik az egy, a kettő akciója nyomán így lesz a három. Mégse lehet megállni, a kettő állandóan megismétli az aktust, s mindig megvalósul a harmadik. S a harmadik az igazi, ha már az Egy vissza nem állhat. S ez a harmadik az énen túli, az átváltozásban megnyerhető más, azonosulás mindennel, ami nem-én. Az én talán a légy, amelyik nem akar a tejbe – a másba, mindenségbe – esni, hanem azonosulni szeretne vele.

A Tüzkút egy másik szimmetrikus része az Átváltozások című szonettciklus. És ha a Graduale – a Grádicsok éneke – blake-i vagy méginkább eliot-i vállalkozás, ezt mallarméinak minősíthetjük. De szó szerint, mert itt a szonettforma – ez a tradicionális és igen kötött struktúra – teljesen átalakul. Statikus, hármass belső tagolása, a tézis-antitézis-szintézis, dinamikus lesz. Ezek a szonettek is rejtett drámák, eltírt, alcázott antagonistával és protagonistával. S ha a Grádicsok éneke az embert, mint lét-drámát játszotta el, az Átváltozások az élet-lét teljességet írja le. Az élet köréről, a jelenlevő nagy Ész szintjéről indulva ér az In aeternum transcendenciájáig. A Tüzkútban még harminc szonettből állott a ciklus. Az Egybegyűjtött írások Átváltozások című ciklusa már negyven szonettet tartalmaz. S hogy bizonyítsam e ciklus kivehető belső rendjét, el kell mondanom, ezen a ponton az érdemi rend alaki-tásában is részes vagyok.

Hogy a harminc szonettet a Merülő Saturnus tíz szonettjével akartuk meg bővíteni, megkértem a költőt, engedje, hadd rakjam én a helyére a tizet. Meg akartam bizonyosodni, ismerem-e jól a harminc szonett belső összefüggéseit. Sikerült minden egyes szonettet a helyére tennem, ami azt teszi, nem véletlen sorrend a negyven szonetté, mert nem volt véletlen, érthető volt az eredeti harmincé is.

Van még a Tüzkútnak néhány nagy pillanata, sűrűsödési helye. A Salve regina csodája, A szörnyeteg koporsója, melyet most szimfóniává emelt az alkotói szándék, és a hatalmas összefoglaló ciklus, az ötödik, a Profusa, melynek egy darabja, a Requiem, ugyancsak szimfónia lett. A Tüzkútnak proológusa és epilógusa van. A Köszöntés most az Egybegyűjtött írások elé került.

A Tüzkút úgy is tekinthető az életpályán, mint összegyűjtője minden eddiginek. Van is egy ciklusa – a második, A Hang vonulása – mely lazább, mivel a szorosabb ciklust mindig lazább követi a Tüzkútban! – ez a ciklus leltárnak is felfogható, a változatok áttekintésének. Összegyűjtő a Tüzkút – visszatekintve, de új szétszórás,

kiterjedés – előre figyelve. Mintha csak bekötött kívét látnánk, a kötél mentén szoros és karcsú, de végei irányába szétomlani, szétsugározni látszik.

Ily szétsugárzás az új verses könyv, a Merülő Saturnus. Kifejező címe igen sokértelműen magyarázza a költő és a költészet új állapotát. Lemerülőben Saturnus, mikor az idő még nem kérdéses, vége az aranykori boldogságnak, hidegebb tájakra jutottunk. A Stonehenge, A természet évkönyvei utal rá, meg a szaporodó versbevett arcképek. Olyan ez a könyv, mint egy szép temetőkert, ahol a fejfák, emlékoszlopok: a költők nevére szerzett versek, amik Weöres tájékozódásairól is vallanak, az életmulandóság hangulatát idézik. De Weöres nem féli a halált. Mily isteni derű, páratlan humor élteti az Ócska sírverseket, köztük a sajátját éppen!

Kikristályosodott költői magatartás tündöklük. Szerzőség dolgában, mint a középkori alkotó, gyanakvástalan kölcsönzi el mások munkáját, fordítja saját képére, de bőséges jókedvvel teremti meg szellemi létét a fiktív költőnőnek. Mert nemcsak az van, ami megvalósul, a lehetőségek végtelenjéből is merithetni. Psychének nemcsak hangját teremti meg, életrajzát is. Hogy legyen, mert hiszen lehetett volna, miként ő, Weöres se csak az, ami megvalósult, végtelen lehetőség mágneses terében él, hiányaiban éppúgy látszik, mint megvalósulásaiban.

És még jobban kitágul a világ. Az Egybegyűjtött írások záró ciklusa, mintha most kezdené a költő, kísérletbe fog. Verseket az elmegyógyintézeti ápoltak logikájára kottázva, versek a kicsiny gyermekek világgépét imitálva:

KARESZ HÜJE
GYÖNGYI HÜJE

csak én vagyok okos
énnekem a segembe is felyem van.

Éppen a gyermekhangot csúsztatja át a groteszkbe, a játékot most súlyosabb gondtal terheli. Újra ifjú-érzékeny, s fiatal költőknek szerez hitelt versajánlással, magának meg ifjúságot, hogy próbálkozik kísérleteikkel. – Ez is az övé lesz. Ebben a költészetben minden a Weöresé, pedig semmit se akart a magáénak. Abszurd drámát, bábjátékot ír már a negyvenes években, shakespeare-izáló tragédiát a hatvanas évek elején. Az Octopus a nyelvi túláradás levezetése, de a duzzadó indulat is. Amit az ötvenes években a Le journal csapolt le, most az Octopus-szal vezeti le.

*

Mennyi változat, mennyi átváltozás! A proteusi költő. Mentalításban és gondolkodásban mégis alig változik. Merész áttekintés, nagyvonalú összefoglalás, de a részletek bámulatos gazdagsága. Az ősköltő naivsága az abszolút lírikus mindent versbe kötő jelenléte időtlenné változtatja az időbelit, végtelenné a térbelit. Becsvágya az ősi lírai helyzet újjáteremtése, a kizárólagos poézis felérvése.

Más a tere és ideje az ő versének, mint a tapasztalati régiónak. Mert az empirikus régió kaotikus, a költői kozmikus. Az élet-immanenciában csak a nyelvnek van kozmikus természete, rendezettsége, logosi sugalma. Ahogy a lélek mélyrétegének. Az ősfedezés zárját pattintja fel, s az elszabadult energia fűti fel a nyelvet. Nyelv és tudattalan boldog-boldogtalan nászában terem meg a poézis, mely túllát az élet zárt körén, a létre mutat. Ismert és ismeretlen határán egyszírtál ez a költészet, miközben a változóból a változatlanba, a végesből a végtelenbe nyújtózik.

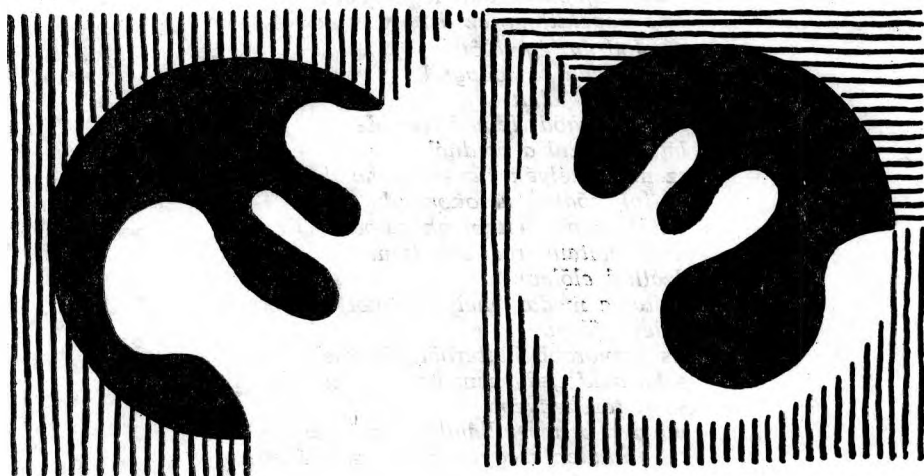
Elérni a belső mélységet, a nyelvre szabadítani a tudattalanból feltörő erőket különböző technikák segítségével tudja Weöres. E technikák egyben a realitás, a szelíd ráció fékjeit hordozzák. Az átszellemített nemi aktus, az álomi vagy féléber állapot kiaknázása, a meditatív koncentráció, melynek ösképe a buddhizmusban leledzik, határszituációkként jelennek meg a vers alaprétegében. Érzékletes mivoltában néhány drámai helyzet. A technikák kikapcsolják az éntudatot, felszabadul a tudattalan, az archaikus réteg. A révülés azonban nem kapcsolja ki a logikumot,

inkább a nyelv logoszi erejét szabadítja fel. Az idő pillanattá zsugorodik, a tér végtelenné tágul. A vers mindig az átváltozás drámája. Minduntalan ki akar törni a lírai hős az ismeretlenbe, a végtelenbe. Az ismert limese egybeesik az én határaival. Innen is, onnan is érintett az ember a nem-én, a más által. De a zárt én nem kifelé törí át határait, mélységein át tör a végtelenbe. A külső végtelen a belső mélységekben rejtezik. Eltűnik az indulat a mélység végtelenjében, s feltűnik a külső határalanságában. Mint egy tangens-görbe.

Weöres lírája tágabb érvényű, mint a hagyományos-klasszikus. Koszmikus költészet az övé, s mint ilyen, mitikus alakot vesz. Úgy forgolódik az istenek között ez a poéta, mintha azok még mindig a földön járnának. Mitológiájának két nagy körét ismertük fel. Az egyik az anya-nő fenomenre vonatkozik, a femininitas husserli – intencionalis-analitikus – elemzése. A másik mítoszkör a költészet ősi természetere vonatkozó problematikák rétegeit rajzolja ki. Mindkét összefüggésben a bináris elvet, az igen-nem, pozitív-negatív, nő-férfi kettősséget tünteti ki. Kétértékű logika szerint képződik a weöresi „vers-gondolkodás”. A szerelem, az alkotás, a világteremtés analóg körei egy centrumra vonatkozva rajzolják ki a gömb palástját, mely e költői univerzum felülete.

Gondolkodása a költőé. Filozófiai kapcsolatai Ady nietzscheanizmusához hasonlíthatók. Lao-Ce, Herakleitos, Platon, Jaspers és a keleti filozófia, meg a honi közvetítők, Várkonyi és Hamvas a költőt inspirálták és nem a gondolkodót. Mint Blake vagy Eliot is akár, inspirációnak veszi a gondolatot. Neki a gondolkodás nem akció, hanem állapot. S a felsugárzást bőséges érzéki, elemi, naiv és természeti anyag szűri és köti le. Gondolati rendszere nincs, világképe is nyitott és állandóan változó. S a vers-organizmusokból nem is lehet kiszakítani ezt a világkép-burjánzást. Van azonban nehézkedése. Az életből a létbe, felszínről a mélyre, földről a kozmoszba gravitál.

Mindez azonban csak „közelítés”. Legyünk végül bátrak elvetni mankónkat. És akkor átjár minket e költészet varázsa. Megragad a pompa, visz az áradás, bódít a zsongás és zengés. Szédít a sokrétűség, ámulatba ejt a nyelv érzéki csillogása, az atmoszféra változó hőhullám-ritmusa. És nincs már bennünk semmi nehézkedés, átadjuk magunkat e költészet vallató varázsának. – A vers olvassa itt az embert, s nem az ember a verset!

Egy szenvedély képei

Lirai napló

I.

Mint sarkutazó vág halott havon
s jégsáncon át mindig új jégmezőre,
nem sejtve, győz-e,
meddig törhet előre,
s ha célba ér, visszajut-e vajon?
Hóba tagyott valahol rég az ebszán,
téged sincs, aki megszán,
a készlet a pólusig tart csupán;
s aztán, a Sark után?
Mi sújtja le: tagy? éhhalái?
Utolsó társa néma már,
itt hollók sincsenek,
melyek, ha hull, fejére gyűlnék:
halj egyedül meg!
De a jelvényt letenni nem lehet,
ő tüzi majd ki végpontján a hónap –
ormára jégbedermedt,
sivár szelek csipkézte hegynék,
így állítom fel én is lobogómat,
melyen az áll: szeretlek.

II.

Kezdetben volt a fény s a tény te voltál,
s volt égboltod, volt légköröd,
első nap hittem, ez a fény örök,
víz fodrán, ég fölött
mindenben te lobogtál.
S hat nap alatt
lett csillagod, felhőd, tava:
láttam úszni a holdnál
szemed mélyén tűz-sebes kalakat;
és fokozódtak a fokozatok,
lettél az ok, lettem okozatod,
árny voltam, rád vetődtem.
Szálltál előlem,
voltál a madár, mely nyomot hagyott
a levegőben.
És komorabb háttérből fényesebb
soha boldogság nem bomlott ki még,
soha törékenyebb –
minden benne villámlott, ami szép,
minden szégyen benne sötétedett.

III.

*A boldog órákból gondolni egyre,
elég egyre is, hogy nap ne lehessen
oly sötét már, a leggyötrelmesebb sem,
amelyre szűnhetetlen
tündöklésed valami fényt ne vetne.
Jön még idő, tán – kedvem ellenére –
keserű bölcs leszek,
s lelek méltóbb tárgyat a szenvedésre.
Mint elhalt szervét kiveti a test,
akkor szívem kiveti holt szerelmed,
s addig feledlek,
mig, ami hű volt benned és szelid,
szoborrá elevenedik.
Ma még ne sújts: különb kin úgysem érhet
annál, mellyel magam büntetem érted.
Mindent neked köszönhetek;
lehetsz akárki,
utat-célt benned meg tudtam találni,
s a vermet is, melyre vetsz. Add kezed,
de profundis amavi!*

IV.

*És mikor szálltunk, Argonauták,
s a tengerár két bolygó szirthege
felszikkasztott Kolkhisz fele,
nőtt a hold is vele:
köztük hajónk hogyan jut át?
Szétváltak és téhéren felmeredtek
– két comb, félhomályában fekhelyednek –
de a parancsnok
mosolygott: „A galambot!”
Mikor megint szétnyíltak, átsuhantunk.
Örvény. Keserű fényhab ajkunk.
Mellünkhöz sós, friss levegő ért,
s a holdhavazta bérceken
sejthettük csak a kékesen
permetező vért.
Az aranygyapjú így lett az enyém.
Szád most tüzes vád:
Médea, szólj, mily rémület ránt
menekülni sárkányok szekerén?
– Mi már egyszer megöltük egymást.*

V.

Törékeny csónak ismét. Rászakadtak
szélviharok nyílt tengeren.
Az égbolt jeltelen.
Csak messze fenn
a parti dombon ég egy árva ablak.
S a halász, míg e gyöngé fény ég,
nem veszi el reményét:
száz szírtet, zátonyt rejt a parti félkör,
tudja, mégis felé tör.
Vagy hogy mondjam neked
könyörtelen szerelmemet?
Karodnak félkaréja
minden hajnalomat magába zárja;
szemed, távoli lámpa,
poklomból biztat érni célba.
S én, míg e fényt csillogni sejttem
– tilts, vakmerőt,
építs falat, emelj sziklatetőt –
mindig felé, feléd igyekszem,
ha összetörök is ajkad előtt.

VI.

Az óra ragyogásban!
Virágokkal zsúfolva a szoba.
Mindig te voltál, boldogság – soha
az ocsmány gyötrelmem, az ostoba
fájdalom – melyet megragadni vágytam.
Georginák, kéjtől galvanizáltak!
A szenvedés állapota
méltatlan az emberhez, megalázó;
mégis, ha jelzőt, öröm, rád kerestem,
sivár, sötét lett mindig a tájál szö.
Szeretted a virágokat. Szerettem
virágaid. Riadi
szekfüidet, gögös rózsáidat,
az óriás krisztustövös rideg
fényrajzát, mohó íriszeidet,
s ahogy a részvétlen begóniák
fordultak fény iránt,
s ahogy, varázsod legvégső határán,
virítottál köztük lesben a párnán
te is, mint húsevő virág.

VII.

*Nem érdekelnek tilalmak, sebek,
ami szakadékony, szakadjon,
mi nem tud tartani, ne tartson,
akkor se lehet eltagadnom,
hogy igenis boldog voltam veled,
mert szerettél és mert szerettelek,
s mikor szép voltál, te voltál a legszebb;
titkolni kellett:
s mikor a hold kitárta kapuját,
s a csillagfény volt egyetlen ruhád,
s én szerelmemmel felruháztalak,
boldogságomba öltöztettelek,
hogy pőre égboltod alatt
ne fázz imádatomban –
hát ezt ne mondjam?
Mikor neved is csak magamba fojtva
hordhattam, bár veled voltam teli,
s zárnom kellett, nem írhattam le volna,
mert tudtam, ki neved egyszer kimondja,
más nevet nem tud már kiejteni.*

VIII.

*(Ezt csak neked.
Szerettem éji arcodat.
A hatodik parancsolat
vétkét veled. Az alkonyat
áhitatát. Hajnali kebledet.
És tavasz volt és zsendült a vetés;
kezdődött kinn a búzaszentelés.
Elöl a stólás pap, violaszínben,
mögötte a nép. „Aldd meg, isten!”
Lassan vonult útján a körmenet:
„Óvd, Teremtő, termésedet.”
– Bokád fölött indult a sóvár
ajak, lassan haladva,
tested tájain át, magasba,
ahol új útelágazó vár.
Tíz csókkal kebled körbejárta lopva.
„Csipőd mezője lenn
áldott legyen.”
Agyéköd Y-ja.
Nem volt már kegyelem.)*

IX.

*Vagy mit szerettem benned? Homlokod?
melyen tündöklött, mint mennyboltozat,
az értelem s a gondolat?*

A combodat!

*Combod két lassú folyama konok
tekintetem*

*úgy ringatta mezítelen
hullámain, mint víz fölé beryúló
fák fény szemét víz foncsora.*

*S engem, Narcissust, ez láncolt oda,
a józanithatatlan, sose múló*

*imádat: óh „hasztalanul
csókkal hányszor csap a csalfa habokra”*

– kinevetik ragyogva

(kudarcból nem tanul).

Térded partjain így csodáltam

a tükrözött eget,

s az ég felett.

borzolódo bőrödnek áramában,

saját torzképemet.

X.

*És szerettem ostobaságodat,
mely szavaimból semmit meg nem értett,
hitted gyávának bennem a merészet,
mi törve volt, egésznek;*

s én szerettem saját vakságomat,

vak örületemet,

mely, mikor már a szem rég észrevette,

s az ész belátta, veszve,

még akkor is azt mondta: nem lehet,

azt súgta: lehetetlen,

s bírt reményt látni a reménytelenben,

és tudomásul venni képtelen volt,

hogy véges, miről vélte, végtelen volt,

s mikor varázsod már rég összetörted,

téged vallott akkor is legkülönbnek.

Az istenért, hát miért ölte ki

bosszúd egy sors vigasztalását?

Mitől szállt borzadály rád?

Mért nem bírtad felölteni

képzeletem roppant arányát?

XI.

*És voltál a hasadni kész atommag,
kiben újult-konok
ostromukkal lassú neutronok
átlépték már a kritikus fokot,
s a láncreakcióra robbant;
s nem ismertem már elemeidet,
láng lett, mi azelőtt hideg,
mi tegnap tűz, fagyott.
S ez izgatott:
elektronhéjadat hogy bontsa vágyam,
démonaidat hogy abszorbeáljam,
a szertelent szeliddé hogy tegyem?
Hogy óriás hatalma
rakétám felragadja,
ne romlásom legyen.
De folytatódttál, mint a transzuránok:
meddő felírnom vegyjeled,
nincs képlet, amely egy veled,
te visszadobtad rám a láncot –
mégis szerettelek.*

XII.

*Csak én? Egyedül én? Te nem?
Mindenért nekem kell felelni?
És a te részed benne semmi?
Hozzád szemernyi
gáncs föl nem ér? Te vagy csak védtelen?
Mint láthatatlan ostorok,
mint láthatatlan ostorok suhognak
vádjai gyötrő dialógusoknak,
szemedben már a gyűlölet lobog.
Hogy mersz így nézni? Te semmit se tettél?
Te engem nem kerestél?
S most marva ajkam mégis én sebezzem?
Te pedig légy a tiszta, feddhetetlen?
Ki tudtad tenni, hogy két test között
különbség ne legyen:
te mersz vádolni engem, esztelen?
Hát nem! Kölcsönfényembe öltözött
örök arcod pusztulásunk felett
az ítéletig győztesen lebeg,
s szánva nézi romló gyűlöleted.*

XIII.

*Kedves, bocsáss meg, már rég nem neked
mondom, amit mondok, csak folytatom,
mit ajkamig kavart e borzalom:
jobb volna persze neked mondanom,
de nem várok többé feleletet.
Hogy is lehattél volna az,
akinek elképzeltelek?
Rajongásomban felfokoztalak;
tudod, hogy van ez... Magassága voltál
omló hegyemnek, télben zöld folyondár,
a csobbanás befagyott patakomban,
egy hang az örök csendből valahonnan,
tűzfalamon régen kidőlt fa árnya,
szavaim szárnyalása...
Ne haragudj. Te már magadra csuktál
minden ajtót. Voltál, ki lenni tudtál,
tépődni kár ezen.
Én tudom, a veszteség mekkora.
Nem értetted meg, ki voltál nekem.
Ne is értsd meg soha.*

XIV.

*Mi megalázható volt, megaláztad.
Mi tönkretehető volt, tönkretetted.
Szerelmed
te adtad, vissza is te vetted.
Kimondtam titkodat. Nincs rá bocsánat.
Csak te tudod, így lett-e könnyebb?
Mi megölhető volt, megölted.
Maradt még így is annyi,
hogy csak siratni
harminc gyászév kell legalább.
Mint ki sebből kést visszaránt,
úgy tépted el tőlem magad.
De valami megölhetetlen
– túl életem, szerelmem –
így is marad.
Valami gyötrő, szenvedélytelen;
valami néma, torkomon szorult
szétroncsolt hang, nevedtől véresen.
Mit tettél, mit tettél velem,
te nyomorult?*

XV.

*Csak egy szót, egy szót! Te tudni fogod,
a százezerből melyiket:
a szót, mely egyedül tied,
melytől elváltak földek és vizek,
midőn kimondatott –
mely lebegett színén a semminek,
mielőtt a fény született,
melyet nem mondhat senki más helyetted,
azt mondd ki; melytől a falak
leomlanak,
mely nevet bír adni a sejtelemnek,
mely old és köt, mely örömtől sikong;
óh mondd ki, mondd ki, mondd ki, mondd,
hisz ajkadon már ott parázslík e
varázsige,
melyet, ha nyelved tilt, szemed kiált,
és egy mosoly is folytathat tovább,
s csak kezd el, maga mondja már magát,
mert veled él, de ha szád szólni gyöngé,
veled pusztul örökre.*

XVI.

*Te engesztelhetetlen!
Hiába büntetsz, én különb vagyok.
Bárki voltam: mit rámszabott
vétkemért haragod,
épp az a szenvedés tisztít meg engem.
Vagy azt hiszed, más vágyam is lehet,
miután megismertelek?
Akire én vágytam, örökre vágytam,
s ugyan mit érsz el
vélt bűneim koholt elméletével
a halhatatlanság gyakorlatában?
Te mindent adtál és semmit sem adtál,
mert mindent, amit adtál, megtagadtál.
De én, ki álltam mély vized felett,
semmit el nem feledhetek.
Zúzd százszor össze, százszor újraköltöm,
egy hajszálad se adom a halálnak:
olyan formába zárlak,
hogy mellette hús-vér tested a földön
kontár utánzat.*

XVII.

*Egyszer még megtalállak.
 De mért mondom? Eljött a pillanat,
 amikor már csak hallgatni szabad,
 mikor meddőek a szavak,
 és értelmetlen minden magyarázat.
 Egyszer még megtalállak,
 mikor legmélyebb a magány,
 legszomorúbb a szomorúság,
 s kijátszott vágyak Nessus-inge gyúl rád.
 – Tán azon az úton lelsz újra rám,
 melyre azért léptél, hogy elkerülj.
 Messzebb ne küldj.
 Én épp akkor leszek
 hozzád legközelebb,
 ha azt hiszed, legtávolabb vagyok.
 Mert szobád csöndjében én hallgatok.
 De bennem zúgóbb némaságod a
 kiáltott szónál. Napja s alkonya
 te vagy sorsomnak, tiltod vagy hagyod.
 Nem fogysz ki belőlem soha.*

XVIII.

*Mint akinek bemérte már helyét
 műszereivel a halál,
 és tudja, lángban áll
 a láthatár,
 s rátör minden részről a messzeség,
 az égtájak szakadnak és recsegeknek,
 foszlányai egeknek
 – sírkertek sötét zászlai – lobognak;
 mint aki tudja, közel a gonosz nap,
 s amiben még része lehet,
 hónapok vagy hetek,
 egy nyár talán,
 s mi létezik szépség, varázslot,
 elvillan mind a nyár vad
 napszállatán;
 mint ki tudja, most kell megtennie
 mindent, mit sose tett meg,
 s szól óráján a rettenetnek:
 élet, csoda, ne tűnj még semmibe –
 úgy mondom ki, szeretlek.*

XIX.

Hajnal felé, az éj mögötti csendben,
a csend mögötti hangtalan homályban,
még felszakadnak olykor zabolátlan,
s rámtörnek haloványan
árny-arcaid, melyeket eltemettem.
Halkan, mint halak surranása,
mint hulló falevelek tánca,
suhognak szellemárnyak,
mind versbe vágnak,
hogy nemlétük létté determináljam.
De jeleket írok körbe szobámban:
„Eddig!” A szók merednek, mint a nyárshegy.
És elsebzem kegyetlenül
kőd-képeid, nap mint nap sikerül,
csak néha makacsolja meg magát egy.
Legszebb arcod, ahogy a takaróról
utolszor rámtekint,
s ahogy megfojtanám megint,
sikoltva visszacsókol.
Könnyétől arcom könnyes reggelig.

XX.

Ez már a csend világa.
Szélfújta semmi. Mázsás vízfalak.
Fakó felszín alatt
sötét korallok izzanak.
A naptalan mélység ölét kitárta.
Itt már a tárgyak arca más.
Itt már nincs meghallgattatás.
Visszhangtalan homály a parthossz.
Ide kell hát alázuhanni ahhoz,
hogy a fájdalom mondható legyen.
Itt fullad el a kürtjel
az utolsó ítéleten.
Szólni itt egyedül kell.
De az ősz, ráncos szavakból hiába
zeng a szenvedés polifóniája.
– És te? Te mit fogsz tenni testtelen
szörnyeiddel, ha majd szíved komor
mélyéből, melyet nem ismersz te sem,
torz hangon, váddal vemhesen,
felüvölt a pokol?

Hajósok éneke

Rend van a lakásban, csak a Krisztus kép lóg a természetesnél alacsonyabban, eltelik egy negyedóra, amíg rájövök, hogy egy vizfoltot takar el a falon. Ugyanezt a célt szolgálják a diványpárnák is.

A házigazda, az öreg hajós még nincs idehaza, kiment a présházba, tyúkokat nevel, ennivalót vitt ki nekik.

– Ha beszélgetnek – mondja a felesége –, vigyázzon rá, mert nagyon beteg, elmeszesedtek az erek a szívéen. A múltkor összeesett a konyhában, alig tudtam behúzni ezt a nagy, százhusz kilós embert.

Pont délben megjön az öreg hajós, szélesvállú, vastag lábú ember, alig látszik kövérnek. Mondom neki, hogy hallottam róla, szeretném ha beszélgetnénk. Szigorúan de nem rosszkedvűen nézi összes bajuszát. – Szó lehet róla. De előbb igyunk meg egy pohár bort.

A mi családuk régi vizenjáró család itt Mohácson, apám is hatvan évig dolgozott a Meferternél. Uszálykormányosként kezdte, és ami ebben a szakmában ritka: megférhető ember volt, ki lehetett jönni vele. Más uszálykormányosok különbnek tartják magukat a hajósoknál, mert ők magukkal hozhatják a családjukat, sőt baromfit is tarthatnak. Matróz koromban hányszor a kezembe nyomták a vödöröt, hogy mossam le a csirkeszaros feldecket. Szépen visszaadtam:

– Mosd le te, nekem nem kötelességem.

Azt megtettem, hogy ha a gyerekeik vízbe estek, kihalásztam őket, talán ezt sem kellett volna, hátha ők is uszálykormányosok lesznek.

Apám az uszályról hajóra került, végigjárta a ranglétrát: kiszolgáló matróz, matróz, vitorlás, segédkormányos, kormányos, mikor kiöregedett felvitték az újpesti raktárba kezelőnek. Ez nagy bizalom jele, mert elég ha kettévág egy pokrócot, mindjárt van két pokróc, egyet elrakhat nyugodtan.

1912-ben születtem, apám akkoriban már jól keresett, úgy indult, hogy én nem kerülök vízre, tisztviselő lesz belőlem. Polgárba járattak, de nincs mit dicsekednem vele, mert harmadikos koromban beléloktem egy fiút a Dunába és kitiltottak az iskolából.

Egy darabig otthon maradtam, tanítottam almáért a sokác lányokat, aztán eluntam magam, elmentem a Hangyába fűszer és csemege kereskedőnek. Három évet töltöttem ott, de semmire se mentem testileg, csak a fejem nőtt. Még fájt is a homlokom mögött pontosan másnaponként, mintha az órát nézné. Lakott akkor Mohácson egy zsidó orvos, a Berger, szoktam segíteni a feleségének, vittem a csomagokat, meghúztam a kerékpár küllőit, hálából megvizsgált, azt mondja:

– Jó fiú, hagyd abba a kereskedőséget, mert a fűszerszag árt neked.

Elmentem erősödni a nagyapámhoz a mohácsi szigetre. Ő vagy negyven évi hajózás után vett tíz hold földet, kiadta művelni, ezentúl ő csak ivott. Én sem dolgoztam, mentem az öreggel kocsmáról kocsma és hajtottam a lovakat. Jól éltünk.

Még a tizenhetet sem töltöttem be, mikor a nagyapám azzal állt elő, hogy nősüljek meg. Vegyek el egy púpos lányt.

– Én, púpos lányt?! És ha megyünk pitykézni a rétre vigyek magammal ásót?

– Ásót, minek?

– Kiásni a púpja helyét, hogy kényelmesen feküdjön.

- Ne ellenkedj már Ferenc, gondoldj arra, hogy gazdag, száz holdja van neki. Biztos, hogy átszámította az értékét nagyfróccsra. Összevesztünk, a fejéhez vágtam egy pohár bort, otthagytam kocsi-val-lóval. Csak később derült ki, hogy mennyire igazam volt, mikor nem kezdtem ezzel a lánnyal, olyan harácsoló lélek lakott benne, hogy 1944-ben, mikor Mohácson járt a front, ő kiment a tűzvonalba kapálgatni a földjüket. Úgy átluggatták a golyók, hogy teát lehetett volna szűrni rajta.

Hazaszöktem, kértem az anyámtól tíz liter bort, odaadtam a Piukovics sofőr-jének, hogy vigyen fel Pestre az apám után, ez a Piukovics cég emeletes autón malacokat szállított. Egy cejg ruhában ültem be a vezetőfülkébe, pedig ez az 1929-es tél emlékezetesen hideg volt, négy-öt fagyott malacot is le kellett vágnunk útközben.

Mi is megkínlódunk az úton, a negyedik nap értünk be a Nagyvásártelepre. Nem ismertem a várost, kérdezgettem, hogy tudnék kijutni Újpestre, egy rákos-palotai illetőségű rendőr megszánt, szolgálat után elkísért a Meftér raktárba. Apám meglátott, rám dobta a bundáját, elvitt a Párizsi Áruházba, vett nekem egy öltönyt, az volt életemben az első igazi jó ruhám.

*

Slepp gyerek lettem, így hívták a bennlakó hajósok fiait, játszottam a haverokkal, vagy beszöktünk Pestre, a moziba. Márciusban betöltöttem a tizennyolcadik évemet, behivat a főnök:

- Te gyerek, tanulj valami szakmát.

Akkor én már kedvet kaptam a matrózsághoz, de oda csak nagy protekcióval lehetett bejutni. Hogy mégis a vízen maradjak, kitarultam hajóácsnak, három évig dolgoztam a supperoknál, akkor lett üresedés, felvettek matróznak.

A Kikeriki flottához kerültem, a hajósok így hívják a Pest és Buda közti átkelő járatot. Már hajnalban szállítottuk a kofákat, a Bristol szálló előtt óvatosan rakodtunk és filc mamuszban járkáltunk a köveken, nehogy ott fenn felébredjenek a görlicék. Vasárnaponként hosszú útra indultunk, kiránduló pékeket, kéményseprőket vittünk Horányba, Dömösre.

Hat hónap után áthelyeztek vonalhajóra, vagyis olyanra, amely elhagyja az országhatárt. Hat évig dolgoztam kezelő matrózként, végig követtem első kapitányomat, Házer Ferencet, szolgáltam vele a Tátrán, a Mátrán, a Szigligeten, a Töbötömön, a Gróf Szapáryn, majd az Etele motoroshajón.

1939-ben már vitorlás voltam, jártunk fel Regensburgig, le Belgrádig, megvolt mindenem, de hát azt szokták mondani: „Kell a jó? Nem. Kell a rossz? Igen”, egy szóval elhatároztam, hogy megnősülök.

Dolgozott a hajón egy szakácsnő, aki magával hozta a mostohalányát. Kis most lett teremtés volt a lány, tizenhat éves, igyekezett a munkában, de a szakácsnő se-hogy sem szívelte őt, ütötte-verte. Én vigasztaltam, hozzám ragadt, el kellett venni.

Bejelentettem a szándékomat az irodában, kérdezik:

- Volt-e katona?

- Nem, eddig mindig felmentettek. Most már elmaradt korosztály vagyok.

- Már pedig szabály, hogy nősülés előtt minden hajósnek el kell mennie sorozásra.

Elmegyek, levetkőzők a bizottság előtt, az orvos meg sem vizsgált, rámnéz és int:

- Álljon oda.

No ezen túlestem - mondom magamban, felöltözök, ki akarok menni a kapun, a katona megállít.

- Hol a papír?

- Engem elengedtek, alkalmatlan vagyok.

- Menjen vissza, kérjen írást.

Visszamegyek, kiderült, hogy az „álljon oda” azt jelentette: beváltam. Három

hónap múlva behívtak, megnősülni is csak úgy engedtek, ha aláírunk egy papírt, hogy a feleségem nem tart igényt segélyre a hadseregtől.

– Akkor miből fogok élni? – kérdezte a feleségem, ez a jó asszony.

– Költözz ki Újpestre az apámhoz, a többit bízd rám.

A folyamörökhöz kerültem, legalább nyolc évvel idősebb voltam a többiekénél, nem hagytam parancsolni magamnak. A szakaszvezető rám ordított, betakartam a fejét, úgy, hogy az orvos száz pengőért rá sem nézett.

Kaptam harminc nap menetöltözetet, reggel ötkor és este tízkor teljes menet-felszerelésben kellett jelentkeznem. A szakaszvezető kevesellte a büntetést, felíratott mindkettőnket ezredkihallgatásra Iszkera alezredeshez.

En ismertem ezt az Iszkerát, valaha Mohácson szolgált. Még gyerekkoromban kaptam egy kereskedőtől csempész cigarettát, szívtam a városban, észrevették nálam bevittek az örsre, hogy honnan szereztem.

– Elengedlek, te gyerek – mondta akkor Iszkera –, de ígérd meg, hogy ha megnősz, folyamőr leszel.

Arra is emlékeztem, hogy nagy szent szar volt, ha valamelyik katonája papról álmodott, másnap elengedte szabadságra. Mikor bementünk kihallgatásra, bal kezembe kaptam a sapkámot és elüvöltöm magam:

– Dicsértessék a Jézus Krisztus!

A szakaszvezető meg csak állt ott, nyögni sem tudott, a vége az lett, hogy Iszkera őt kikergette, engem pedig megdicsért. Megígérte, hogy hamarosan leszerelnek, semmi kedvem sem volt lenyomni a három évet.

Amúgy nem panaszkodhattam, a folyamőrség elit fegyvernem volt, a tengerész Horthy kedvence. Ahányszor elmentünk a Vár előtt, felhúztuk a lobogót és vigyázzba álltunk, a születésnapján mi adtuk az örséget a palota előtt. Kimenőre kamgárn ruhát, sárga félcipőt viseltünk, az ételt tányérba kaptuk, nem csajkába. 82 kilóval vonultam be, tíz hónap alatt felerősödtem 100-ra.

1939 őszén riadóztak minket, elindultunk a hajóval, bujkáltunk a felső vizeken, úgy hírlét, lerohanjuk Csehszlovákiát, és ránk vár, hogy elfoglaljuk Komáromot. De aztán rendeződött a helyzet, visszajöttünk Óbudára.

Karácsonykor leszereltek, a kapitányom, Házer akkor lent szolgált Baján, a Gróf Szapáryn, utána mentem. A rossz parancsnokot a hajósok „bőrönd”-nek hívták, mert nem segít semmit, csak terhére van a hajónak, hány ilyen átöltözött huszártisztet láttam, aki csak kiabálni tudott. Házer viszont lentről, matróból lett kapitány, ismerte a vizet és a szolgálatot.

Másodkormányos lettem nála havi 240 pengős fizetéssel, ezt a Mefter elküldte a feleségemnek, mi a hajón kilométer-tonna pénzt kaptunk, mindig annak az országnak a valutájában, ahol kikötöttünk.

Egy darabig iskolahajó feladatot láttunk el, az érettségizett gyerekeket adták hozzánk kezelő matrónak. Máshol fél évig szolgáltak ebben a beosztásban, nálunk elég volt három hónapig, ha ezt kibírták, elmehettek kapitányhelyettesi tanfolyamra. Meghajtották őket, hogy a bolhák vízipóloztak a hónuk alatt, a hajónak ragyogni kellett, a ferdeckünkről meg lehetett enni a túróstésztát.

*

1941-ben, mikor megtámadtuk Jugoszláviát, újra berántottak a folyamőrséghez. A Badacsonyra osztottak be, volt ugyan nekik kormányosuk, de csak a belső vizekhez értett, határon túl nem ismerte az utat.

Elmaradt csapatokat, utánpótlást vittem, vigyáztam, hogy ne keveredjek bele semmibe. Szép volna a háború, csak ellenség ne volna benne. Néhány hajós viszont hadvezérnek képzelte magát, a saját szakállára kifutott a Drávára és géppuskával lövette a partmenti falvakat. A jugók sem felejtették el, még ma is listán tartják a nevüket, nem engedik be őket az országba.

Négy-öt hónap után, mikor megszűnt a partizánháború is, hazavezettem a Badacsonyt Óbudára és visszamentem a Mefterhez. Azt hittem, számomra befejeződött a háború, pedig csak ezután kezdődött a nagy tornitúra, ajaj.

1942-ben mindjárt úgy indult az év, hogy elpattant egy drótkötél és úgy megvágott, hogy még a bundán keresztül is elrepesztette a hasfalamat. Mire felépültem, betöltötték a helyemet, hajóról hajóra dobáltak, csak majd 1944-ben mehettem vissza a Szapáryra. Ekkor már nem Házér Ferenc volt a kapitány, hanem Velmár Lajos, ugyancsak derék, vízenjáró ember.

42-ben, a nagy vérengzés idején lent jártunk Újvidéken, a telelőből láttuk az irtást. A tüzelő telepen, a fadepóban halomban heverték a halottak, a Dunán nyolcasával összekötözve úsztak le a szerb hullák. A háború elején, amikor a magyarok mentek előre, én is tapsoltam, de most megijedtem, ennek még rossz vége lesz.

Örültem, mikor kiadták a gőzparancsot és tovább mehettünk, hatvan kilométerre Újvidék alatt macskáztunk le.

A szakácsnőnek felfordult a bora, szerette volna eladni, azt ajánlotta, főzzünk egy nagy halászlét, a faluban úgyis olcsó a hal, csak nyolcvan fillérbe kerül egy kiló ponty, ha jó csipőse főzzük, utána elfogy a bor. Meg is történt, jól berugtunk, éjszaka ki is mentünk a kuplerájba.

Reggel indítani akarok, nem mozdul a kormány, megnézem: hát rászorult a kerékre egy hulla, megértettem, miért olyan olcsó a hal, a ponty szereti a hullát. Kiokádtam az egész vacsorát.

44-ben lementünk Moldovába, leadtuk a vontát – így hívják az egy hajó által vont uszályok összességét –, jöttünk visszafelé szénnel, koksszal, papírral. Útközben látom, hogy az újvidéki hidon nem magyar őrszem áll, hanem német. Március huszadika volt.

– Megszálltak minket ezek a kurva svábok! – mondtam.

Heinszmann, az első kormányos ott állt mellettem, tolnai sváb ember volt, volksbundista a lelke mélyéig, nekem esett:

– Már rég meg kellett volna szállni ezt az áruló országot.

Elfogott az idegesség, kirúgtam:

– Nincs semmi keresnivalója itt a kerékállásban. Maga éjszaka vezet, nappal én vagyok az úr. Takarodjon innen!

Heinszmann nem hagyta annyiban a dolgot. Újvidéken leszaladt és hívta a német tábori csendőröket, szerencsére a kapitányunk feltalálta magát:

– A másodkormányos majd Pesten felel a bűnéért magyar bíróság előtt, ma guknak nincs joguk ítélkezni egy idegen lobogó alatt haladó hajón.

A németek elmentek, de a kormányos ezek után úgy nézett rám, mint a véres ingre, hogyha a szájában vagyok, a Dunába köp. Nem segítettünk többé egymásnak, régen fel-felváltottuk egy-egy órára a másikat, hadd tudjon pihenni. Ennek vége lett.

Mohácsnál elvették a vontánkat, visszaküldtek a Kozuly révbe, két-három uszály vesztegelt ott fával megrakodva, hozzuk fel. Csak annyi időm maradt, hogy felvettem a hajóra a feleségemet, segített nekem, amíg én ettem, vigyázott a kerékre.

A sváb kormányos nem szűnt meg, folyton fenyegetett: éadjunk csak fel Pestre, az olyan árulót, kommunistát, mint én, falhoz állítják és kivégzik. Én eltűnődtem: pont most kell nekem meghalnom, alig néhány hónappal a háború vége előtt? Nem sok lehet hátra, Rommel afrikai hadseregét már szétverték, maradékot én is láttam Jugoszláviában, egy német tiszt egy nagy tengeri teknősbékával fürdött együtt.

Elhatároztam, ha beérünk Mohácsra, megszököm.

*

1944. április 13-án 21 óra 30 perckor érkeztünk Mohácsra, a városi oldalon, a Bőrgyár előtt macskáztunk le. Azon a napon nem mi voltunk az első hajó, túloldalt, a szigeti strandnál már ott horgonyzott az ezer lóerős Westmark német vontatógőzös tíz uszályal.

A Westmark rakományát persze nem ismertük, csak később derült ki, hogy egy uszály darabárut: szerszámokat, sztearin-mécseket, nyolc kokszot, egy pedig 40–50 vagon robbanóanyagot tartalmaz, valami újfajta repülőgépaknákat, melyeket Gyur-

gyevóba kellett volna szállítani. Az uszály fedélzetét pedig telepakolták repülőbenzines hordókkal.

Ha ez a vontató még leér, még sokáig tartott volna a háború, ezt Titóék is tudták, egyik repülőgépük már délután ott cirkált fölötté, épp ezért húzódott be sötétedéskor a Westmark a parti fák védelmébe. Bentől Mohácsról is figyelemmel kísérték egy beépített ember, később a németek nyomoztak és a temető egyik kriptájában rádióleadót találtak.

A Westmark, hogy védje a robbanóanyagot, a hajózási szabályok ellenére két sorban helyezte el a vontatót, középre fogva a legértékesebbet, utána leoldotta és felment a széntelepre szénelni.

Valamivel utánunk, 22 óra körül Mohácsra érkezett a Strauss nevű német vontatógőzös is, nyolc benzines-olajos tankkal, a tankuszályokban 600 vagon üzemanyaggal. Ő is a szigeti oldalon, a Nödling-vendéglő előtt macskázott le, aztán felment szénelni.

Én közben hazamentem a feleségemmel, Velmár nem adott mellém őrséget, hogy nyugodtan megléhessek. Megmosakodtam, ahogy szoktam kint a fészerben, ledobtam a ruhámat, nem akartam bogarat hazahozni a hajóról, a poloska és a kis svábbogár: a zsandár, ha beveszi magát, nem lehet többé kiirtani, megmássza az embert, de még a kenyeret is. Bent a szobában összepakoltam, vártam az éjszakát, hogy eltűnhessenek.

Tizenegy óra felé géppuska-sorozatot hallok a víz felől, nemsokára bekopog egy matrózom:

– Kormányos úr, tessék jönni, nagy baj van.

Mondom a feleségemnek:

– Fiam, itt nincs mese, ha akarsz, gyere te is.

Ahogy kiléptünk, a repülőgépről pont ránk géppuskáztak nagy hüvelyű lövedékekkel, úgy lőttek, hogy a vastag betont elporlasztották. A feleségemet bundástól belelőktem a Bűdös árokba, ha nem teszem, ma már nem él. Nem kellett volna tenni. Ahogy mozdulni tudtam, lefutottam a Dunához, lent már állt a bál.

Velmár elmondta, mi történt. 22 óra 30 perckor az 1200 lóerős cseh „Masaryk” (akkor ugyan valami más nevet adtak neki, de én csak a régire emlékszem) kerek motoros jött alulról nyolc tankuszállyal. Teljes erővel haladt fölfelé, nem is szándékozott megállni Mohácsra, mivel a kétoldalt veszteglő uszályok leszűkítették az utat, a biztonságos tájékozódás kedvéért végigfényezőzták a Duna két partját. Nem tudta, hogy fenn amerikai repülőgépek kóvályognak és keresik a célt.

A fényre leereszkedtek a repülő és foszforos lövedékekkel géppuskázták a Strauss és a Westmark vontóját. Elsőnek a Strausszhoz tartozó olajos Hütting tank gyulladt ki, az olaj a Dunába folyt, a felszínen lángot kapott, nappali fény világította meg a környéket.

Az uszályok oldalára ötven-hatvan év alatt isten tudja hány réteg kátrányt raktak fel, legalább három centi vastagon borította a vasat, ezen a kátrányon a tűz fellopakodott a fedélzetre. Egymás után robbantak fel a benzines hordók és mint a fáklya, felrepültek a magasba. Másnap minden környékbeli tanya udvarán lehetett találni hordóroncsokat, némelyik átrepült Baracskára. A part mellett égtek az élő fák, a tűz belekapott a strand kabinsorába is, 40–50 kilométerre látszottak a lángok, a Mecsekig és Apatinig elvilágítottak.

A Strauss és a Westmark az első géppuskasorozatra elmenekült, a gépek pakurával működtek, pillanatok alatt gőz alá tudtak kerülni, vontájukat sorsára hagyták, ők tudták, hogy mekkora veszélyt rejtenek magukban.

A bombateherrel megrakott uszály kormányosa is felugrott az ágyból, még arra sem vesztegetett időt, hogy felkeltse a feleségét, hanem ingben-gatyában elszaladt húsz kilométerre Baracskára, onnan óvakodott vissza másnap reggel.

A hajóorvosunk átevezett a szigeti oldalra, megtudni a tűz okát, egy paksi uszálykormányos megszólította:

– Doktor úr, mi lesz itt! Ötven vagon robbanóanyag! Nyoma se marad Mohácsnak!

Ő hozta meg a hírt, megijedtek a mohácsiak. A révátkelés emberei a II. Lajos átkelőhajóval oda akartak hajtani, hogy szétszedjék és elszállítsák az uszálycsoportot, de a kis 120 lóerős motor meg se tudta volna mozditani. Meg az az igazság, hogy nem is gondolták komolyan, féltek. Elég lett volna a rögzítő köteleket szétvágni, a víz sodra levitte volna az uszályokat, de ezt se merték, a bombateher akármelyik pillanatban felrobbanhatott, és aki a közelben van, azért eljön Csiperke Franci: szabad a karját?! Annyit csináltak, hogy az alsóváros népét kihajtották a házakból a temetőbe, ha meghalnak, ne a romok alól kelljen kikaparni őket nagy vesződéssel.

A hordók pedig csak repültek egymás után a levegőbe, a tűz közeledett a bombákhoz. Velmár körülnézett a parton:

– Mohácsi hajósok, ki kell szabadítani azt az uszályt, hogy ne a város mellett robbanjon fel. Ki megy át?

Rámnézett, visszanéztem, arra gondoltam: miért pont én, akire Pesten halál vár? De arra is gondolnom kellett, hogy az én anyámat is kihajtották a temetőbe.

– Jól van, átmegyek. Adjatok egy liter bort.

Megittam.

– Ki jön segíteni?

Jelentkezett két matróz és egy civil, bepakoltuk a köteleket és a tűzoltóbaltákat a csónakba, elindultunk. A feleségem sikoltozott, elájult, de nem törődhettem vele. Áteveztünk az uszályhoz, minden lángolt.

A robbanószeres uszályt csak hátulról lehetett megközelíteni, mert az élboly körül a víz színén nagy tócsában égett az olaj. A matrózok segítségével felugrottam, a fedélzet izzott, a csizmám talpa füstölt, pár lépés után elégett a talpam, a vas a meztelen bőrömet sütötte. Vissza!

Kabátomat vízbe mártottam és a lábamra csavartam, úgy próbáltam újra. Átléptem egy lán, abba belecsapott a tűz, összeolvadt benne a szög, lehetett látni, hogy valaha szög volt, de úgy tűnt, mintha most jött volna ki a kohóból.

Lentről hangokat hallottam, az uszálytestben egy asszony sírt, az uszálykormányos otthagya a feleségét a kajütben. Derekamra kötelet kötöttem, a matrózok leengedtek, felhoztam az asszonyt és kivettem a partra.

A tűzoltóbaltával rávágtam az égő láncra, úgy elpattant, mintha kőből lett volna, egy nagy rántással sikerült a horgony tekerőjének láncát is kiereszteni, a hátsó uszályok megindultak lefelé, elvágtam az oldalköteleket is, így a legveszélyesebb uszály kiszabadult.

Ezt látva megnyugodtak a parton is, a II. Lajos odahozta a kompot a tűzoltókkal, akik vízzel árasztották el a fedélzetet, lehűtötték az uszályt. A Szapáry maga mellé vette és benyomta az öreg Dunaágba, a fák közé, itt német katonák nagy falombokkal és rőzsekötegekkel álcázták az uszályt. Csak úgy kíváncsiságból meg-néztem a bombákat, szilácsba voltak pakolva, takarosán, mint a csecsemők, nagy szivarra hasonlítottak.

A hatalmas kokszos uszályokat nem tudtuk eloltani, hiába nyomattuk rá in-
jektorttal a vizet, csak annál jobban füstölt. Átvonszoltuk a cigányzátany mellé, meg-
kértem a németeket, löjjenek rá géppuskával, hadd üljenek el, egy sortűz után el is
ült mind a hat. Az elsüllyedt uszályok aztán 1945-ben, az alacsonyabb vízállásnál
felszínre kerültek, a város innen látta el magát szénnel, a stearinmécsekkel pedig
még Pestre is feljártak kereskedni.

Az ép, megmentett uszályokat a DGT-állomásra vontattuk, délelőtt kilenc óra
volt, mikor végeztünk. Ekkor két vagy három amerikai kéttörzsű vadászgép jelent
meg fölöttünk, gyorsan eldugtam a hajót a szigeti oldalon a fák közé. A gépek két
nagy kört írtak le, fényképeztek, aztán látva a nagy füstfelhőt az elsüllyesztett uszá-
lyok fölött, elmentek.

Tizenegy órakor behívtak a városházára, megköszönték a munkámat és adtak
egy új csizmát az elégett helyett. Ha a német megnyeri a háborút, biztos kapok va-

lami lelógó vaskeresztet, de erre én köpök, az egészből csak Mohács érdekelt. Ma is nagyon haragszom a svábokra, ha hallok, hogy magyarul sem tud rendesen, pedig magyar kenyeret zabál, el kell mennem onnan, mert szájbautóm.

*

Egyelőre tehát nem sikerült megszöknöm, úgy terveztem, hogy majd útközben Pakson lelépek. Azt találtam ki, hogy magammal viszem a feleségemet is, mikor bemegyek a faluba, otthagynom a hajón, hogy ne gyanakodjanak rám. Neki biztos nem lesz semmi baja sem.

Már induláshoz készülődünk, mikor azt mondja egy folyamőr főhadnagy barátom:

– Te Ferenc, éjszaka a halászok hallották, hogy egy repülő aknákat szórt a Duna fölött. Nem akarom, hogy pánik legyen, csak neked szólok, te se beszélj róla. Ha tudtok, vigyázzatok.

Megállt bennem az ütő. Az amerikaiak hat és kilenc mázsás fenéknaknát használtak, nem lehetett felszedni, csak felrobbantani. Már magam is láttam egyet, zátonyon akadt fel, számoló szerkezet volt beleépítve, ha a hatvanásra állították be, ötvenkilenc hajót elengedett maga fölött, de a hatvanadikból gyufát gyártott.

Amellett nem vaktában szórták le őket, hanem pontosan telepítették, minden amerikai pilóta mellett egy Titóhoz átállt szerb vonalkormányos ült, ismerték a folyót, mint a tenyerüket, hol hány deci a mélység, pont a hajózási útba dobatták bele az aknákat.

Nem lehetett tudni, nem mi vagyunk-e kijelölve hatvanadiknak, nem akartam magammal vinni a feleségemet. Jött föl a hajóra, bőrönddel a kezében, el kellett zavarnom, és meg se magyarázhattam neki, hogy miért. Sírva ment ki a járódeszkán, azt hitte, másképpen határoztam és őt kihagyom a terveimből.

Magunkkal vittük viszont az uszálykormányos feleségét, akit én hoztam fel a kajútból. Az asszony Patajon lakott, haza akart menni a szüleihez, hozta az egész szajrét, amit a férje összeszedett az úton, volt egy parasztszekérre való konzerv, textília, zsír.

Este odajön hozzám, szép szál derék asszony volt, akkora mellekkel, hogy rá lehetett volna könyökölni, nagy szőke kontya volt és áttetsző fehér bőre. Vajat hozott, bekente égett talpamat:

– Kormányos úr, én magában látom a megmentőmet, csak magában bízom. Van tizenhatezer pengőm, odaadom, vigyázzon rá.

Azzal elővesz tizenhat lila hasú ezrest, nem tudom, honnan szerezte, de alighanem Oláh Gergely felől, vagyis a férje csaklizta valahonnan, mint mondtam, az uszálykormányosoktól minden kitelik.

– Asszonyom – feleltem –, semmi szükség rá. Ezen a hajón egy nagy család él, ha este letesz valamit az asztalra, reggel is ott találja.

– És ha ellenőrzés jön?

– Akkor is jobb helye lesz magánál, engem mindig elsőnek kutatnak át. Ha megengedi, én mutatnék egy jó rejtékhelyet.

– Tessék.

Fogtam a pénzt, és ahogy ült előttem, beleraktam a melltartójába. Itt, pontosabban a melle helyén a csontok között találták meg a pénzt 1952-ben, mikor az asszonyt kiszédték a Dunából. De akkor még élt az asszony, nagyon is élt, egy nap háromszor is átöltözött a kedvemért.

Késő este értünk Dunaszekcsőre, a falu alatt állt a Masaryk, kapitányát egy német tiszt agyonlőtte fent a parancsnoki hídon, azzal vádolták, hogy szándékosan adott fényjelet az amerikai repülőknak. Bent a szekcsői stégnél ott vesztegelt a Strauss és a Westmark is, éjszaka eddig futottak. Az aknákat miatt nem mertek neki-vágni az útnak, várták, hogy valaki kipróbálja előttük.

Mi is lemacskáztunk, egy szolgálatvezetőt hagytunk a kerékállásban, ponyvát terítettünk a kéményre, hogy a fehér perem ne világítson és lefeküdtünk. Éjfél felé

átjött az asszony, épp a bolond perceket jártuk, mikor hallom, hogy jönnek a repülők. Még a munka dandárja közepette is megálltam és figyeltem, de a repülők nem bombáztak, elhúztak fölfelé a folyón.

Reggel négy órakor szólt a gőzparancs, ötkor elindultunk. Ahogy feljött a nap, én vettem át a kereket. Zöldárban haladtunk, erős volt a víz sodra, nem lehetett a szokásos úton vinni az uszályt. Őszintén szólva féltem egy kicsit, mondom az első kormányosnak:

– Maradjon itt fent, aludjon a kerékágyban! – itt szokott pihenni az ügyeletes.

De a sváb felfújta magát.

– Nem beszélek magával, maga spicli! – azzal felvette a bundáját és lement a kajütbe.

Mikor 1952-ben eljött értem a tolnai rendőrség, hogy segítsék felismerni a halottakat, a kormányos bundában feküdt az iszapban, derékszíját megcsatolta, sapkáját a kezében szorongatta, mintha Hitlerhez készülne panaszra.

Biztos, ami biztos, gondoltam, azért én mégis felkeltem az embereket. Riadóztattam, de a legtöbb azt gondolta, hogy még öt percet alhat, nem sietett. Ezért az öt percért mindegyikük az életével fizetett, mert a hajó aknára futott.

A vitorlás épp jelenteni akart, feltette az első lábát a kommandóra, mikor bekövetkezett a robbanás, a vitorlás gyomra egyből felnyílt. Velmárt és engem a robbanás felrepített, fejünkkel átütöttük a kerékállás fedelét és beleestünk a vízbe, szerencsésen megúsztam, csak az egyik oldalamról jött le a ruha meg a bőr.

Tizennyolc emberből öt menekült meg, az asszony is meghalt, egyik matrózunk hulláját Szekcsőn szedték össze. A Schönbrunn nevű osztrák uszályhajó halászott ki minket, amely ápolónőket vitt lefelé a frontra. A fedélzeten helyeztek el, mellettem egy matrózunk feküdt, minden bordája eltörött, csak a pokróc tartotta össze a szívét. Egy suszter le akarta húzni a gyűrűt a kezéről, a matróz ujjá megpuffedt, nem engedett, erre rángatni kezdte.

– Nem ér rá magának? Egy óra múlva meghal.

Aztán átvett egy magyar hajó és bevitt a mohácsi kórházba.

*

A robbanástól még sokáig rángatózott a fejem, a kórház után kimentem pihenni a hegyre, a prэшázunkba. Onnan jártam fel hetenként Pestre, a Hold utcába, német katonai orvosok vizsgáltak, mindenáron munkába akartak állítani, mert nagy szükség volt vonalkormányosokra, én viszont már szerettem volna befejezni a magam háborúját.

Nem sikerült megmalotáznom az ügyet, egy hónap múlva kiírtak, felhívtak Pestre, onnan pedig különleges rendelvénnyel leküldtek Magyar Komáromba. A vonaton katonai autó várt, kivitt a kikötőbe, Tóth Feri bácsi, a régi elsőkormányosom már ott lakott a szálláson.

– Mit keresel itt, Feri bácsi?

– Amit te, Feri. Én leszek az első, te a második.

– Nincs is hajó.

– Ne félj, már jön le Gönyűről a Kazán, utászokat viszünk.

Egy hidtagot akasztottunk a vontató után, felvettünk rá egy falura elegendő utászt és gyerünk Pestre. Szentendrénél jártunk, mikor túl sok repülőt láttam az égen, és mind egy helyre igyekezett, megéreztem a bűdöset, lemacskáztunk, aznap éjszaka bombázták le az újpesti hidat.

Lejöttünk Dunaföldvárig, itt már akna aknát ért, ki akartuk küldeni az embereket; menjenek inkább az országúton, de a németek visszadirigálták őket a hidtagra. Letértünk a hajózási útról, inkább a partot kotortuk, három decis vízben haladtunk. A kerékállás körül homokzsákokból mellvédet építettünk, az állás fedelét meg bemeszeltem, nem akartam azt is a fejemmel kiütni, mint a Szapáryn.

Mikor megérkeztünk Bajára, még állt a híd a Dunán, lent a Sárosparton kötöttünk ki. Mosakodás közben láttam, hogy jönnek a repülők és szórják a láncos bombákat, négyesével-ötösével voltak összekötve.

A hidnak vége lett, a roncsok belezuhantak a Dunába. Mi tehát a legjobbkor érkezünk, a hidtagot beemelték kisegítő hidnak, a Kazán meg boxolt a két part között, amíg le nem jött Pestről egy kis átkelőhajó.

Lementünk Apatinba, majd Vukovárra uszályokért, de a németek feltartóztattak és átküldtek minket Újvidékre, hozzuk fel a léggömbzár ballonjait és a védőágyúkat, nyolc uszályt pakoltunk meg vele. Újvidéket elhagyva már egyre gyakrabban láttunk menekülőket lovaskocsikon, kiabáltak, hogy vegyük fel őket, de a németek nem engedték.

Nestinben a partizánok már megszállták a falut, tűz alá vettek minket, a fő gőzcsövünkről lelőtték a pakolást, ha egy félcentivel arrébb megy a golyó és elvágja a csövet, ottmaradunk örökre.

Így valahogy el tudunk menekülni, de sok halottunk volt, némely biztosítóágyú tüzelőállásában három-négy német katona feküdt. Később tanultam meg becsülni a szerencsénket, mikor láttam, hogy végig a Dunán elültek a hajók, a híres Kolowrath vontató is felrobbant, a robbanás ereje egymás hátára dobálta a hat-hét-száz tonnás uszályokat.

Feljebb megálltunk szerelni. Orosz foglyok pakoltak, addig mi körülnéztünk a környéken, ennivaló után. Bent, messze a parttól találtunk is egy tanyát, ahonnan mindenki elmenekült, csak egy kuka maradt ott, ült a napon és egy réztrombitát fújt.

– Van valami étel? – kérdeztük.

– Vigyetek, amit akartok.

Megrakodtunk, én kiválasztottam magamnak külön három libát: egy gácsért és két tojót, nagy testű bácskai fajták voltak, gondoltam hazaviszem az asszonynak, foglalkozzon velük.

Ovatosan hajóztunk tovább, hol az egyik, hol a másik part védelmébe húzódtunk. Szerencsénk volt, fogtunk például egy ejtőernyővel leeresztett nagy fémszivart, az amerikaiak küldtek benne géppisztolyokat a partizánoknak. A fegyvert be kellett volna szolgáltatni, de mi eldugtuk. Vukováron pedig úgy jártunk, hogy látuk, mikor a túlsó part légítamadást kapott, egymás után robbantak fel a túlsó parton a löszeres vagonok.

Egy német járőr feltartóztatta a hajót.

– Menjenek vissza Újvidékre.

– Minek? Ott már nincs semmi.

– De van.

Vissza kellett fordulnunk. Délután háromkor érkezünk Újvidékre, a kikötőparancsnok elküldött minket olajért. Nekem semmi kedvem nem volt hozzá, mondtam a kapitánynak, húzódjunk be valahova, együnk valamit és aludjunk. A gárdonyi Dunaágban találtunk egy alkalmas öblöt, megálltunk. Elővettük a dugesz fegyvereket, kimentünk a partra vadászni, lőttünk egy vaddisznót. A szakácsnőnk már rég megszökött, magunk főztük meg a disznót, felakasztottuk a fedélzetre, aki éhes, vágjon belőle.

Éjszaka hallom, hogy morog a víz, felköltöm a kapitányt.

– Jön valami.

– Dehogy jön ilyenkor

– Hallgasd meg a vaskorláton.

De akkor már nekünk is koccant egy német motoros.

– Maguk itt döglenek, mikor Sósváron várják magukat?! Azonnal induljanak, ott majd megkapják a további utasításokat.

Mit volt mit tenni, éjszaka nekivágtunk a víznek. Sósváron már ott állt a szerb Vojvoda Stefanovics, de német személyzettel, csatlakoztunk hozzá. Persze szó sem volt olajos tankokról, le kellett mennünk Belgrádig és el kellett hoznunk a menekülő németeket.

Többé már semmit sem bíztak a tetszésünkre, a kapitánnyal nem törődtek, a kapitány úr csináljon, amit akar – mondta a német parancsnok, de mellém odaállítottak egy őrszemet, aki végig a bordáim között tartotta a géppisztoly csövét.

Az egyik partot még a németek birtokolták, de a tulsó már mindenütt az oroszok és a bulgárok kezében volt. Belgrád előtt a Dunából egy egész hajóerdő állt ki, lefelé tartottak, de a román megfigyelő azt jelentette, hogy nem lehet átmenni a zuhatag alatt, a hajók lebocsájtották a horgonyt, a partizánok csak erre vártak, aknákkal szétlőtték mindet, háromszázötven hajó pusztult el egy rakáson.

Később kiderült, hogy a zuhatagi rész járható, a román megfigyelő félrevezette a németeket. A legmagasabb szikla csúcsán akasztották fel és hetekig otthagyták, hogy minden hajós lássa, aztán valaki lelopta a testét.

Belgrádban három partraszálló szerelvényt és egy utász pontonhidat akasztottak utánunk, felvettük az utolsó menekülőket is. A régi fekete-tengeri német flotta három vezérkari tisztje már csak úszva tudott megszökni a városból, zergenadrágban, de mezítláb kapaszkodtak fel a fedélzetre.

Láttam a vizen egy kis német Schutz Polizei motorost, el akarták sülyeszteni, nehogy az oroszok kezére jusson.

– Ne bántsátok, adjátok nekem.

Odaakasztottam az uszály mellé, mint egy vezetéklövet. Arra gondoltam, ha valaha vége lesz a háborúnak és én visszajövök Mohácsra, milyen nagy üzletet csinállok vele, fuvarozom át a piacra a gazdag szigeti kofákat.

Átértünk magyar területre, Batinán magyar parti tüzerek lőttek ránk, fel kellett húznunk a lobogót, hogy észhez térjenek.

Apatinban a német tiszt megállította a hajót és kiszállt, mondta, hogy menjek vele. Tudni kell, hogy mikor a németek kezdték elfoglalni Európát, az apatini svábok írtak egy levelet Hitlernek, hogy csatolják az ő falujukat is Németországhoz és legyen totális háború.

– Most azt akarom megmondani – magyarázta nekem a tiszt –, hogy örülhetnek, mert itt van a totális háború.

Bementünk az apatini kocsmába, csupa öreg sváb ült a padokon, kezükben egy üveg sörrel. A tiszt felállt az asztalra.

– Uraim, itt a totális háború, a Führer számít önökre.

Abban a pillanatban kiürült a kocsmá, megittunk mi is egy üveg sört és visszamentünk a hajóra.

Már úgy látszott, hogy haza tudom csempészni az én kis motorosomat, mikor egy német vízi felvigyázó észrevette. Ez minden vízi járművet felrobbantott, még a halászladikokat is, a Schutz Polizei-csónaknak sem kegyelmezett.

Este nyolc-fél kilenc felé értünk Mohácsra, alig lehetett manőverezni a vizen, mert az összes uszályt lesüllyesztették a Dunába. A mi uszályaainknak is ugyanezt a sorsot szánták, én készültem rá, hogy drótkötéllel áthurkolom mindegyiket, hogy majd annak idején, ha kell, könnyebben ki lehessen emelni.

Leadtuk a pontonhidat, egy doboz Vardar cigarettával és egy láda cukorral hazamentem. Otthon az anyám félrehív és elmondja, hogy amíg én odavoltam, éjszaka férfiak jártak a feleségemhez. Még veszekedni sem volt időm, mikor rozettás tisztek kopognak be hozzánk: éjfélkor indulnunk kell, tovább kell vinnünk a pontonhidat.

Elfutott a háborús idegesség, elhatároztam, hogy lesz, ami lesz, én Paksnál lelépek, de Tóth Feri bácsi sírt:

– Kísérj fel Pestig, Feri, ez a te szakaszod, te tudod, hol vannak az aknák. Nekem lányaim vannak, ha felrobbanok, ki neveli fel őket?!

Ráálltam, jól van, felmegyek Pestig. Baján lelőtték a kémény tetejét, egy másik becsapódástól szétment a kormány szerkezet, találmra rángattam a kereket. Felérünk Pestre, az úpesteri hajógyárnál bepakolva ott állt az apám is, kicseréltem nála a bundámat egy jobbra, akkor már az Isten sem tarthatott vissza a szökéstől.

A német ör, aki vigyázott rám, megsejtett valamit, mert egy pillanatra sém tágitott mellőlem. Amúgy igen udvarias ember volt, nagyon tisztelte a nőket és a családias érzést. Már készültünk, hogy indulunk tovább Regensburg felé, előtte szabadságot adtak nekünk, mondom a németnek:

– Szeretnék kimenni a nővéremhez, Kispestre.

– Jól van, majd elkísérem.

Persze hozta magával a géppisztolyt is. Felszálltunk a villamosra, törtem a fejem, hogy lehetne megszökni tőle. A Nyugati pályaudvarnál felszállt egy szép szőke lepke, odaférközők mellé:

– Kedves hölgyem, tenne nekem egy szívességet?

– Szentelen! Hogy mer maga engem leszólítani?

– Van egy százasom, odaadnám.

– Miről van szó?

– Mikor odaérünk a Rákosi Jenő-szoborhoz, kiáltson egy nagyot és legyen rosszul és essen az én német katonám felé.

– Jól van, csak adja ide a pénzt.

Arra számítottam, amilyen prima udvarias ember, felfogja a nőt és rólam megfeledkezik. Így is történt.

– Luft! Luft! – kiabálta. – Némen zi plác!

Én meg leugrottam a villamosról, fel egy 44-esre, a rendőr segített felkapaszkodni.

A vonatra már nem fértem fel, a vagon tetőn lejttem Pusztaszabolcsig, majd átvergődtem Pécsre, de onnan semmi jármű nem vitt sehová, én pedig nem azért vagyok hajós, hogy szeressek gyalogolni.

Maradt nálam egy piros papír, amit még a németektől kaptam, minden eszközt igénybe vehetek, hogy a céloimhoz jussak, ezzel szereztem egy kocsit Villányig. Egy menekülő rendőr csatlakozott hozzám, egy róka cicát hozott a feleségének, Szegeden lopta valamelyik üzletből, meg egy puskát.

– A puskát azt dobd el, pajtás, ha velem akarsz jönni.

Csak éjszaka kopogtam be a feleségemhez, egész nap kint bujkáltam a prэшá-zunkban. Nem sokáig maradhattam nyugodtan, mert a csendőrök értesítést kaptak Pestről, hogy megszöktem, egy csendőr a nyomomba vetette magát, hiába bújtam idegen pincékbe, bozótba, mindenüvé követett.

Nagyon készültem rá, hogy bevárom egy farakás mögött, és bemérem az agyát, de nem bántattam, ha agyonütöm, a csendőrök és a németek mind rám szállnak. Bújkáltam tovább, ha lefeküdtem, nem tudtam, hol kelek fel.

Az oroszok sokáig nem tudtak átjönni a túlsó partról. Rohamcsónakkal próbálkoztak, de a németek ágyúikkal behúzódtak a pincékbe a batinai hegy oldalán és onnan lőttek, vörös lett a víz. Aztán jöttek a repülő, egy óra múlva még a torony is a földön volt Batinán.

Jöttek egymás után az orosz hajók, nevük nem volt, csak számuk: 221, 337. A Dunával ismerős szerb vonalkormányosok vezették őket, a 221-est régi ismerősöm a zimonyi Szávó. Mohácsra érve megbetegedett, maláriát kapott, nem volt, aki továbbvigye a hajót. Az oroszok kérdezték, kit ajánl maga helyett. Szávó engem mondott.

A révész felhozta hozzám a hegyre a hajó parancsnokát és négy matrózt, mentetődzött.

– Ne haragudj, Feri, nagyon rám parancsoltak.

Az oroszok nekem szegeztek a géppisztolyt.

– Német vagy?

– Magyar vagyok, itt az igazolványom.

A parancsnok megnézte, aztán mondja, hogy a kollégám küldött értem, mert megbetegedett.

– A Szávó beteg? Elmegyek hozzá.

– Azt nem, ő messze van, nekünk meg most kell a kormányos.

– És a pincémel mi lesz, ha el kell mennem?

– Ne félj!

A pincére kiírták: „ez a tengerész kommandóé”, senki sem mert hozzányúlni. Anyám látta, hogy a katonák közeljönnek, elolvassák és tisztelegnek.

A 221-es delejes orrú volt, felszedte az aknákat és messze a hajó orra előtt felrobbantotta. Oránként negyven kilométerrel mentünk, mint a szél és egyszerre két vagon lőszert is felvittünk. A Dunáról lőttük a várost, a Citadellát, a partmenti védőállásokat. Azt kérdezi a parancsnok:

– Nos, Ferenc Ferencovics, van itt valahol egy ellenséged? Most befűthetünk az illetőnek.

Eszembejutott, hogy még a háború elején volt nekem egy vámügyem. A kapitányom, báró Podmaniczky becsempésztet a hajóra egy csomó értékes szőnyeget, mikor a fináncok rajtakapták, szólt nekem, hogy vállaljam magamra, a bíróság előtt ő majd kiment. Persze a tettek helyén a kisebb gondja is nagyobb volt ennél.

– Kapitány elvtárs, ott a Vámpalota, tele van németekkel, ha nincs akadálya, lövessen oda egy párat.

Tíz perc múlva égett az egész épület, megdörzsöltem a kezem: na ezt az ügyet nagyjából elintéztük. Amilyen pechem van, 1949-ben kiderült, hogy a Markóban őrizték az iratokat.

Visszajöttünk Mohácsra, le kellett állnunk a hajóval, mert a gép csigáján eltörték az összes levelek. Kivontattuk a partra és Bádemer Szepivel megcsináltuk. Ez volt náluk az utolsó munkám, végetért a háború. A kapitánnyal kezefogtunk, adott egy fényképet, de elfelejtette ráírni a címét, nem tudom, hogy kéne kerestetni.

Újra a polgári hajózáshoz kerültem. 1946-ban én tűztem ki a Dunán a hajózási utat bójákkal, villogó lámpákkal.

Otthon a családban tovább romlott a helyzet. A feleségem tovább folytatta kalandjait.

– Vedd tudomásul – mondom neki –, nem tűröm, hogy egy lyukra több róka járjon.

– Aki hónapokra itthagya a feleségét, annak egy szava sem lehet.

Azt akarta, hogy mondjak le a vízenjáró életről, gondolkoztam: megér-e annyit az egész asszony, de az anyám is erre kért, a békesség kedvéért, gondoltam, megteszem. De a Meszhártól nem lehetett csak úgy egyszerűen eljönni, valami ürügyet kellett találnom.

Egyik reggel ballagok le a stégre, megdöbbenve látom, hogy egy nagy óceánjáró hajó vesztegel a part mellett, az amerikai–görög Szmirna. Ez a nagy vízkiszorítású hajó csak azért tudott feljönni Mohácsig, mert a Fekete tengertől egész idáig minden Duna-híd fel volt robbantva. Bementem az irodába, de még mindig a Szmirnát néztem. A parti kormányos fogad, az olyan diszpécser-féle a hajózásban.

– Na, Ferenc, kölcsönadtunk.

– Kinek?

– Az amerikaiaknak. Te viszed a Szmirnát Belgrádba.

– Vigye, aki hozta.

– Nem lehet, a kormányosuk elszökött, menned kell.

– És hogy jövök haza?

– Adunk egy írást, azzal jelentkezel Belgrádban a révparancsnokságon, ott majd kapsz kocsit.

El kellett vállalnom, de megmondtam, ha baj lesz, nagy baj lesz.

Ezerkétszáz nemibeteg nőt szállítottunk le a belgrádi kórházba. A két nap alatt, amíg leértünk, nem tudtam egy falatot se lenyelni. Úgy féltem, hogy kétszer is neki vittem a hajót a felrobbantott hidak pilonjainak.

Lent Belgrádban jelentkeztem a révparancsnokságon, kértem kocsit. A révparancsnok, egy alezredes elolvasta a Meszhart levelét, beleköpött és visszaadta:

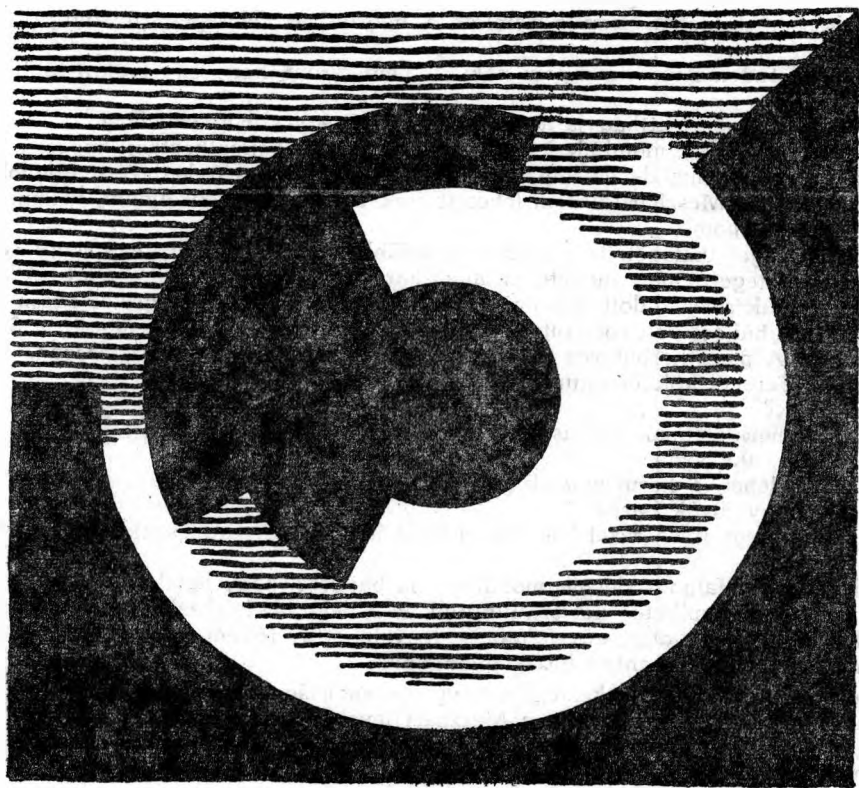
– Menj gyalog, barátom! – és ujjaival mutatta, hogy kell rakni a lábaimat ha haladni akarok.

Két hét múlva értem vissza Mohácsra, a fehér hajós ruhám szín fekete volt. Haza se mentem, beköszöntem a Meszhart irodára és megmondtam, ha ennyit ér a garanciájuk, köpök rá, holnap leszámolok.

Nem volt érdemes otthagynom a biztos állást, a vizet azért az asszonyért. Nem becsülte meg magát. Egyik este halászlét főztem fent a hegyen ismerősöknek, nem volt kedvem mulatni, elosztottam a halat és hazajöttem. A feleségemet nem találtam otthon, rögtön tudtam, hol kell keresni, a három barátom közül az egyiknél biztos ott lesz. Rittig úgy volt, megpofoztam őt is, a stricit is, eztán elváltunk.

Sok idő telt el azóta. Elmondhatnám magának, hogy kerültem börtönbe és hogy lettem rab létemre élmunkás a komlói kőbányában, de mindez nem érdekes. Hiába voltam ügyes, mint kevesen, a háború megette az én életemet is.

Megöregedtem és ez rosszul esik nekem. Hiába beszélnek, hogy az öregség tisztesség meg becsület, erre csak legyintek. Az, hogy valaki megöregszik, nem bizonyít semmi mást, mint hogy az ágyúgolyónak nincs szeme.

Aranykapu

„Bújj-bújj zöld ág, zöld levelecske,
nyitva van az aranykapu...”

Hát nincs nyitva.
És nehezen, csikorogva nyílik.

Kulcslyukon leskelődik a türelmetlenebbje,
az ügyeskedők besurranak tenyérsíri résen is;
a praktikusabbak egyezkednek a bejáratosakkal,
a közömbösek únottan téblábolnak.

A kapun belüli féltékenyebb öregek egyike-másika
holmi dilettáns-akarnokságot emleget.

Olyik salabakter föl-fölmordul:
modortalan kölkek!

– Hátha még dörömbölnének is,
vagy rugdosnák a kaput?

Netán
beszédes absztrakciókat vésnének
a szecessziós kapubálványra?

Nehezen, csikorogva nyílik az aranykapu.

„Bújj-bújj zöld ág, zöld levelecske...”

Tihanyi május

Vacogtató, keserves ez a május:
síró pityogó november.

A kültöldiek az echó-t keresgélik,
s a párába vesző tengert.

A templomajtóban megtorpan az orgonaszó,
fojtogatja a köd.

A szeráfok mennyei dallamán
a pokol csak röhög.

A jóakarát megalkotná minden időben
az emberi harmóniát.

*de a gonoszság-pénzelte rosszakarát
lépten-nyomon közbekiált.*

*Agyúszót, bombarobbanást hallucinálok
a Bach-fuga visszhangja helyett.*

*Ideje volna már emberhez méltón élni,
de még most se lehet.*

Tétova gally

*A madárcsiccsenés
valahova fölfele szállt*

*A mandulavirág szirma
lehullt a tűbe*

*Pedig a szél is biztatta
a tétova gallyat*

*Se madártüty
se virágszirom*

Nyárelő

*Az érc-halász kilép a partra,
balkezében szigonyát tartja;
másikban pikkelyes zsákmánya
tickándozik – a vacsorára.*

*Ha az érc-halász visszanézne,
egy sellő a vízből kilépne;
maradék gúnyját levetné,
a szobrot életre ölelné.*

*Rizling ízű májusi estben
a kibicek kapásra lesnek;
ideje vagyon a csodáknak,
a csillagok jól ide látnak;*

*holdbéli lányok könnye-gyöngye
opálos víbe hull pörögve;
villanó combjuk pihés dombja
a szomjat szomjúsággal oltja.*

*Fényképeszkedik Csicsó Pista,
két szobor-halász a statiszta;
közibük áll, magát kihúzva,
fejét hableány koszorúzza.*

*Képzelem, ez az alamuszi
hazaérve miket hazudik:
„A sellő-lányok körém gyűltek,
örömükben majd bepisiltek.”*

Barbár változatok

DRÁMA 2 RÉSZBEN

Szereplők:

Dombi	Nagy Kázmér, professzor
Ágnes, az anyja	Árway főorvos
Patricia	Titkár
Jablonkay	Nővér

I. rész

1. kép

(Egyetemi intézet. Nagy Kázmér professzor szobája. Jobbra – a titkár felé – ajtó, kétszárnyú, középen egy kisebb, a professzor személyi használatára.)

Titkár: (Előre bocsátja Ágnest.) A professzor urat néhány percre elhívták, azonnal itt lesz. Addig is elnézést kér.

Ágnes: Köszönöm.

Titkár: Szeretném megkérni, szíveskedjék rövidre fogni. A professzor úrnak nagyon zsúfolt a napirendje.

Ágnes: Ezt a professzor úr üzeni?

Titkár: Ezt én kérem!

Ágnes: Értem. Mert maga osztja be az ő idejét.

Titkár: Természetesen. Holnap utaznak és máris minden összetorlódott.

Ágnes: És én is közte vagyok. Legyen nyugodt kérem, takarékoskodni fogok a professzor drága idejével.

Nagy Kázmér: (a hátsó ajtón lép be, a titkár kimegy.)

Ágnes: Szervusz.

Nagy Kázmér: Miben lehetek... segítségre?

Ágnes: Úgy hallom, nagyon ki van számitva az idő...

Nagy Kázmér: (közbevá) Mit jelent megint ez az egzaltált és tragikus hangú levél?

Ágnes: Végtelenül fontos dologról van szó!

Nagy Kázmér: Gondoltam. És azt is, hogy nekem kell közbelépnem, ismét valami hajmeresztő ügyben!

Ágnes: Nem vitatkozni jöttem! A fiúnkról van szó.

Nagy Kázmér: Már megint? Ezt légy szíves hagyj! Erre kár vesztegetni az idődet.

Ágnes: Természetesen, igazad van. De Dombi Árway főorvos intézetében most leérettségizett, csupa kitűnővel és egyetemre akar menni.

Nagy Kázmér: Értem. Tehát protekció kell.

Ágnes: Nem akarunk semmiféle protekciót. Bár egy anyának joga van hozzá, hogy támogatást kérjen a fia számára, akkor is, ha te nem vállald fiadnak!

Nagy Kázmér: Én ebben az ügyben nem tudok neked semmi újat mondani. És nem is akarok. De, ha valami értelmes dologról akarsz beszélni, fogj hozzá, nagyon kevés az időm.

Ágnes: A titkárnő közölte, hogy röviden akarsz elintézni (könnyeivel küzd). Mit parancsoltál neki, hány perc múlva nyisson ránk: a professzor urat sürgősen keresik.

Nagy Kázmér: (kissé lehiggad, erőt vesz magán, leül) Nem fog senki ránk nyitni. Jó lenne, ha összeszednéd magad, és elmondanád, mit kérsz.

Agnes: Azt mondd, egzaltált vagyok?
Te meg szívtelen vagy. Tizenhét év óta ragaszkodsz ehhez a rideg, szívtelen arcodhoz, amit haragodban vettél magadra, és viselsz, hogy megőrizhess egy tévedést, egy téveszmét. Ha egy teljesen idegen anya kérne, akkor sem lenne szabad úgy bánnod vele, mint énvelem most.

Nagy Kázmér: (Türelmetlenül óráját nézi.) Legutóbb szóról szóra ugyanezt mondtad!

Agnes: Bocssás' meg, tudom, segítesz, akin módod van segíteni. Amikor Dombival ez a szerencsétlenség történt, vállaltad, hogy szólsz az érdekében. El is akartam jönni már, hogy megköszönjem, de a titkárnőd...

Nagy Kázmér: (Félbeszakítja) Nem volt mit megköszönni. Felhívtam Árvay doktort, ő azonban közölte, hogy a fiú ügyének orvosi részével ő már hivatból foglalkozik.

Agnes: A szerencsés ítéletben benne volt a te jószándékod is!

Nagy: Ha jól értettem, most nem ezért jöttél!

Agnes: (Nekifoháskodik.) Dombi az intézetben kísérleteket folytat. Egy kicsit furcsa, elismerem. Szokatlan legalábbis. Én máig nem tudtam megszokni a gondolatát, hogy mivel és hogyan. Magánzóval és madarakkal. A hangjukat vizsgálja. Teljesen önállóan. De – továbbtanulásra van szüksége, hogy előbbre jusson a munkájában. Amit eddig elért, azt összefoglalta egy dolgozatban. Arra szeretnék kérni, olvasd el. Nagy áldozat lenne ez neked?

Nagy: Rosszul kérdezel: Áldozat? Én ebben nem vagyok illetékes. Vegyész vagyok, nem biológus.

Agnes: Én úgy gondoltam, ha te elolvasod, azért meg tudod állapítani, tehetséges-e?

Nagy: Képtelenség. És mi célja lehet az én véleményemnek?

Agnes: Az, hogy megállapítod, érdemes-e továbbtanulnia? Szabad-e a fiúban növelni az illúziókat? Hagyni, vagy sem, hogy növekedjék benne a becsvágy. Ha semmi érteke nincsen annak, amit két év alatt összehordott, kigondolt, akkor lebeszélem. Nagyon kérlek, segíts nekem dönteni, mit tegyünk ezzel az ambícióval. Hagyjuk, hogy pró-

bálgassa a röplést, vagy nyessük le azonnal a szárnyát. Talán biztathatjuk. Talán ki kell ábrándítani, amíg nem késő.

Nagy: Soha nem késő. Az ember a csalódások elviselésére született.

Agnes: Dombi nem! Ha túl későn tudná meg, baj lehet. Segíts! Rajtad kívül nincs senki, akinek az ítéletében bízhatnék.

Nagy: Rendben van. Ezt vállalom. Küldjétek el azt a... dolgozatot. Majd megírom a véleményemet.

Agnes: Megírod? Hát nem akarsz beszélni a gyerekekkel?

Nagy: Beszélni? Erről szó sem volt! Nekem a fiaddal semmi beszélőnivalóm nincs!

Agnes: Hát akkor mit vállaltál? Segítségnek nevezed azt, hogy írsz egy háromsoros levelet? Nem is te, a titkárnőd írja majd! Ez nem segítség!

Nagy: Miért? Hát mit kellett volna megígérnem?

Agnes: Mit? Ha igazán akarnál segíteni rajtam, azt mondtad volna: jól van, nézzük meg ezt a dolgozatot és aztán nézzük meg egyúttal azt a fiút.

Nagy: Aha. Tehát így állunk!

Agnes: Mi az, hogy aha? A vizsgázó diákjaidnak mondd, hogy aha. Ne nekem, aki megalázom magam.

Nagy: Pontosan értelek. (Hideg, ellenséges, gúnyos a hangja) Sejtettem, mi a szándékod. Semmi sem változott, semmit sem változtál. Mindenben a régi nótát fújod!

Agnes: Mit tartasz te régi nótának?

Nagy: Ne alakoskodj! Azt akarod bema-gyarázni nekem, hogy kutya kötelességem gondoskodni a fiadról?

Agnes: Nem először mondom és ígérem, semmilyen apai kötelezettségem nincs! De azt nem követelheted, hogy magamnak, magunknak hazudjak. Erről én biztosan tudom az igazat! A világnak, és a fiamnak, mondhatok és hazudhatok bármit, de magamnak és neked nem. És nem parancsolhatod, hogy mást gondoljak és mást mondjak, mint amit én pontosan és bizonyosan tudok. Lehet, hogy nem kellene ismét beszélnem róla, amint szándékom is volt hallgatni. De ha már beszélek róla, nem állithatom, hogy nem te vagy az apja!

Nagy: Hűséged élő bizonyítéka!

Agnes: Szerelmünk élő bizonyítéka. Akkori szerelmünké.

Nagy: És a hűségé, amellyel visszavártál a hadifogságból.

Agnes: (Sírni kezd). Hogy miért nem vártalak, arra nem keresek mentséget. Abban igaza van érzékenységednek. Történt, ahogy történt. Ezt legkevésbé neked magyarázhatom meg. Nem tudtam, élsz-e, halsz-e? Fogságban voltál! Ezt felfoghatod úgy is, mint bűnöm súlyosbítását, úgy is, mint bűnöm mentségét.

Nagy: Nincs mentség és nincs súlyosbítás. Tények vannak. Még akkor is, ha te következetesen téveszmének minősítetted a kiáltó tényeket, amelyek között viszont láttalak.

Agnes: És nem voltam a feleséged sem! Csak éppen gyereket vártam tőled! Mert therben hagyta! Ezt is megítélheted így is, meg úgy is. Én boldog voltam, tenéked, vagyis rád emlékezve, amikor észrevettem, hogy gyerekünknél lesz. El is dobhattam volna. De én meg akartam szülni. A te fiadat. Neked.

Nagy: Nem érzed, mennyire hamis és érzelgős ez az egész – a történetek után?!

Agnes: Igaz, de csak azért, mert a sors másképpen határozott.

Nagy: Vagy Jablonkay úr határozott másképp.

Agnes: Húsz év után ennyire féltékeny vagy?

Nagy: (észbekap) Csakugyan! Tiszta hülyeség, hogy bele megyek egy ilyen örültségbe. Ilyen ostoba diskurzusba! Szeretted – el van intézve! A te dolgod! Csak az háborít fel, hogy még neked áll feljebb. Még van képed szemrehányást tenni, hogy nem ragaszkodom eléggé a más gyerekéhez!

Agnes: Arra soha nem kértelek, hogy ragaszkodj hozzá, még arra sem, hogy törődj vele! (Szipog, hallgat, egészen lehalkul a hangja) Most sem azért kérek tőled véleményt, mert a te gyereked, hanem mert az enyém!

Nagy: Hát akkor miért kell nekem találkoznom vele? Személyesen!

Agnes: Ennyire félsz a családodtól? A feleségedtől!

Nagy: Milyen ostobaságokat tudsz mondani! Mi köze ehhez a feleségemnek! A családomnak? Fogalmad sincsen, ho-

gyan gondolkoznak az életről a feleségem és a lányaim!

Agnes: Engem nem érdekelnek a feleséged és a lányaid. De azt tudom, hogy a fiam ezt a tudományos szenvedélyt nem tőlem örökölte.

Nagy: Nem is Jablonkay úrtól! Eh! Na, rendben van. (Ráeszmél a vita hiába- valóságára.) Most szépen hazamégy és megmondod a fiúnak, hogy írjon nekem egy levelet. Jelöljön meg, mondjuk három napot, úgy július vége táján, amikor fel tudna keresni. És én majd értesítem, nekem mikor alkalmas.

Agnes: Július végére? Hisz az még két hónap?

Nagy: Addigra hazajöttem a szabadságról, a tengerpartról, ahová indulunk, és a dolgozatáról is többet mondhatok majd.

Agnes: Mért nem akarsz beszélni vele például – most?

Nagy: Most?

Agnes: Hát persze. Hisz odakint vár.

Nagy: Idehoztad a fiadat? S ezt csak most mondod? Ez több a soknál! Tudod, mi a neve annak, ahogy bekerítettél? Palira vétel! Átejtés! Csöbe húzás! Ez a szívós, erőszakos ravaszság, ez minden eddigi teljesítményedet meghaladja!

Agnes: Egyszerűen nem értem, min háborodsz fel!

Nagy: Most már egyáltalán nem akarok találkozni vele. De ezek után veled sem!

Agnes: Amit megígértél, azt nem vonhatod vissza!

Nagy: Én csak azt ígértem meg, hogy elolvasok egy dolgozatot és semmi többet! Most pedig vége, kifogytam az időmből.

Agnes: Az előbb azt ígérted, hogy szabadságod után három dátum közül fogadod valamikor, most meg egyszerűen kidobsz?

Nagy: Ne kényszeríts rá, hogy goromba legyek! És most már azt kell mondanom, hogy nem ismerek rád! Ilyen erőszakos még nem voltál soha!

Agnes: Mert még ilyen kétségbeesett sem voltam. Értsd meg! A fiamért könyörgök! És ha könyörgök, ne azt méricskeld, én milyen vagyok – erőszakos vagy sem –, hanem azt ítélj meg, ő milyen. Nem magamnak, neki kérem a

- segítséget. Nem azért, mert embert ölt, az már a múlté, reméljük. Nem a múltja miatt kérlek, hanem a jelen, az érzékenysége miatt. Olyan érzékeny az idegrendszere, mintha meztelen volna. És ez borzasztó! Kérdezd meg Árvay doktort!
- Nagy:** Át akarsz ejteni! Jól tudom, nem arról van szó, hogy Árvayt kérdezzegsem! Hanem amit készítettél nekem.
- Agnes:** De igen, erről van szó és Dombi-ról van szó, mert védtelen. És téged tisztel és szeret.
- Nagy:** Engem? Nem is ismer!
- Agnes:** Személyesen nem, de mikor a lapok közölték a képedet, egyszerre három újságot is megvásárolt. Pedig ugyanaz a kép volt mindegyikben.
- Nagy:** Mert telebeszélte a fejét!
- Agnes:** Igen. Sokat beszéltem neki rólad. Úgy tudja, régi diákkori barátom vagy. Neked köszönhetem, hogy lediplomáztam. S ez igaz is. És hogy az apját ismerted, s hogy melletted, szinte a karodban halt meg a hadifogságban. És tulajdonképpen ez igaz is. És ha találkozzom veled, azt mondom neki, min-dig érdeklődsz őtána.
- Nagy:** Ne folytasd! Túlmentél a határon. Nagyon izléstelen vagy!
- Agnes:** Azon nem változtathatsz, hogy amikor gondolkozó ember – istenem –, tudós akar lenni, egyszerűen rád gondol, mert kire másra? és alig várja, hogy találkozzék veled.
- Nagy:** Elegem van ebből az érzelem-habzásból.
- Agnes:** Neked ez semmi, de nekünk az életünkről van szó! Ha a fiú tehetséges, nekem kötelességem feláldozni magamat érte. Pestre költözöm, ha muszáj. Megszüntetem a magánéletemet. Megszüntetem magamat. Hogy ő boldoguljon! Persze neked semmi az én életem!
- Nagy:** Ahogy ezt a hurkot megkötötted! Küldd be.
- Agnes:** (Felderül.) Köszönöm, Kazi. Köszönöm neked! Kazi kedves. Tudtam, hogy megteszed!
- Nagy:** Ne köszönj semmit. Menj ki és ne lássalak!
- Agnes:** Maradjak kint? Magatokra hagyjalak?
- Nagy:** (most már türelmetlen) Veled már nem akarok beszélni!
- Agnes:** Négyszemközt akarsz vele? Nagyon vigyázz, mit mondasz neki! (Kimegy. Dombi bejön, 20 év körüli fiatalember, bal kezében irattartó.)
- Dombi:** Tiszteletem!
- Nagy:** (Csak biccentéssel, helykináló kézmozdulatával köszön.) Ülj le. (S figyeli most és tovább is a fiú minden mozdulatát.)
- Dombi:** Köszönöm szépen.
- Nagy:** Nem számítottam rá, hogy valaha is megismerkedünk. Arra legkevésbé, hogy éppen ma. Levelében anyád egy szóval sem jelezte, hogy magával hoz.
- Dombi:** Talán kifelejtette.
- Nagy:** Ügylehet szándékosan. Most már mindegy. Szeretném, ha nagyon tömören összefoglalnád, miről is van szó.
- Dombi:** Már második éve folytatok bizonyos megfigyeléseket.
- Nagy:** Rágyújtasz?
- Dombi:** Köszönöm, nem dohányzom.
- Nagy:** Helyes. Én is szeretnék leszokni róla. Folytasd.
- Dombi:** Sokat nem tudok mondani egyelőre. Néhány gondolatom támadt, néhány jelenséget megfigyeltem és... ebben a dolgozatban leírtam. Tulajdonképpen a módszerről többet írok itt, mint magáról a hipotézisemről.
- Nagy:** Tehát hipotézised is van. Hallhatnám a megfigyelés lényegét?
- Dombi:** Nem lesz könnyű. Sőt, félek, hogy nagyon körülményes.
- Nagy:** A legnagyobb felfedezéseket is el lehet mondani egyetlen értelmes, közérthető mondatban.
- Dombi:** Csakhogy ez az én felfedezésem még nem biztos, hogy felfedezés. Madarakkal kísérletezem, a hangjukkal. Nagyon sokat tudnék mondani egyikről-másikról. Ó, madarak! Az emberi barátság meg sem közelíti kedvességüket. Persze a kiindulási pontom, az első megfigyelésem az ember volt, az emberi hang.
- Nagy:** Az emberi hang?
- Dombi:** Igen. Megfigyeltem, hogy az emberi hang, az emberi beszéd, össze-sűrítve, tehát többszörösen felgyorsítva – csicsergő. Tehát madárszerű.
- Nagy:** Madárszerű! Hm. Erre hogy jutottál?
- Dombi:** Ezt még a moziban figyeltem meg, vígjátékoknál és magnózó fiúknál gimnazista koromban, amikor han-

gosan előreporgették a szalagot. Még a mélybeszédű férfiaktól is magas márdarhangot nyerhetünk ilyen módon.
Nagy: Na és mivel foglalkoznak a kísérleteid?

Dombi: Úgy gondoltam, ha a besűrített emberi hang, vagyis a beszéd madárhangot eredményez, akkor a lelassított, én úgy mondom, kinagyított madárénék emberi hangot kell adjon. A kísérleteim ezzel foglalkoznak. Vagyis hát ez egyelőre az én kísérletem. És azt gondoltam...

Nagy: Érdekes, amit elmondtál. A többi majd megpróbálom a dolgozatból megérteni. (Dombi fel akar állni.)

Dombi: Bocsánat, hogy így megültem. Anyám mondta, hogy a professzor úrnak nincs ideje.

Nagy: Maradj még egy pillanatra. Néhány apróságot még. Várj csak, akartam valamit. Honnan van a magnód? Anyádtól kaptad?

Dombi: Anyámnak nincs rá pénze, Árvay főorvos szerezte.

Nagy: A főorvos... Persze, ha apád élne, ez sem lenne probléma. Igaz? Gondoltál már erre?

Dombi: Leszoktam róla, hogy apámról gondolkodjam.

Nagy: Anyád nem beszél róla?

Dombi: Anyám azt gondolja, ha fölöslegesen emlegeti apámat, felizgat vele ez megárhathat nekem.

Nagy: Fölöslegesen? Egyáltalán mit tudsz apádról?

Dombi: Nagyon keveset, mert hatéves korom óta megértettem, hogy nem helyén való apámat követelni anyámtól.

Nagy: (értetlenül áll) Hogyhogya? Éppen hatéves korodtól?

Dombi: Hatéves koromban ugyanis észrevettem, hogy anyám leánynevét viselem. Az iskolában. Én ma ennek semmi jelentőségét nem tulajdonítok. Igaz, sokat töprengtem rajta egy időben. Még tizenkétéves koromban is kutattam olyan olvasmányok után, amelyekből annak kellett volna kiderülnie, hogy egy nőnek, lánynak, minden világi hm, beavatkozás nélkül gyermeke születhetik. Majdnem hiába kutattam, csak egyet találtam. Bizonyos Máriát. De a személyleírás nem illett anyámra. Ma már tudom, ha néhány évvel később születek, hivatalból beírták volna az

apám nevét, egyszerű bemondás alapján.

Nagy: Azért valamit mégiscsak tudsz róla.

Dombi: Meghalt a háborúban.

Nagy: Nem hadifogságot mondott anyád?

Dombi: Háborút mondott, de én nem nagyon faggattam. (elgondolkozva) Igyekszem nem foglalkozni a dolgokkal. Már mint az – apámmal. De azért néha még most is vele álmodok. Kérdezek tőle valamit. És felel is, de hogy mit mond, mindig elfelejtem, mire felébredek. Kisgyerekek látom magam, amit megfogom a kezét. Amint felnézek – nincs arc. Ezért, amennyire lehet, kerülöm a veleálmodást is.

Nagy: Jó, akkor én sem beszélek róla. Vagyishát: mi se beszéljünk róla. (Hirtelen türelmetlenné válik.) Sajnos az idő csakugyan sürget. Ki legyen a szakértő? (A dolgozatot tartja a kezében, arra mutat, miközben az asztalra dobja.) Kalotai Géza? A docens?

Dombi: Nemrég olvastam egy nagyon érdekes cikkét az állatok tájékozódásáról.

Nagy: Persze az igazi az volna, ha Szőke professzort lehetne megnyerni. Ő nemzetközileg elismert tekintély ezen a területen. Dehát ilyesmivel nemigen lehet hozzá fordulni.

Dombi: Ó, dehogy! Ilyesmi eszembe se jutott. Szőke professzor úr! Ilyen jelentéktelen dologgal talán ki is nevetne.

Nagy: Nos! Még egy kérdés: ha a szakemberek fantáziát látnak a munkádban és felvesznek az egyetemre, akkor mi a szándékod? Van valamilyen elképzelésed?

Dombi: (a kérdés minden szava biztatás számára) Ha szegény keresztanyám élne, nem volna semmi zűr. A gimnáziumba ugyanis tőle jártam. Én titokban azt gondoltam, amennyiben a vélemény annyira kedvező lenne, hogy nem kellene szügyent vallania velem, az egyetemi felvétel után, a továbbiakban én megkérném professzor urat, vagyis, hogy igénybe venném a professzor úr szíveségét. Anyám nagyon régen azt mondta: majd egyszer, valami nagyon fontos dologban Kazi bácsitól, apám barátjától... Szóval – segítséget kérhetnék.

Nagy: (újra megmerevedik, türelmetlen mozdulatot tesz) Szóval az anyád azt

képzeli, hogy a professzor úr majd segít. Csak fűttyenteni kell, Kazi bácsi majd megold minden problémát.

Dombi: (megdöbbenően áll fel, ez egészen más hang, mint az imént) Erről nagyon régen volt szó! Ne tessék rám haragudni, én nem azért mondom...

Nagy: (kissé erőt vesz magán) Nem haragszom rád! Velel nincs semmi bajom. Anyádnak megígértem, hogy elolvasom és elolvastatom. Az eredményt nem tudhatom. Nagyon kedvezőtlen is lehet. A véleményemről, a szakember véleményéről értesítelek. És te... Ne haragudj, már annyi időm sincs, hogy anyádtól elbúcsúzzam. Szervusz. (Kimegy a hátsó kisajtón, mielőtt a nagy ajtót a fiú behúzhatná maga mögött.)

2. kép

(Agnes lakása. Fotelok, heverő, zongora.)

Jablonkay: (bejön, kezében különféle ajándékokkal. Üvegek, gyümölcs stb. Agnes közben folytatja az ajtónál kezdetű – felelősségrevonást. Mondja a magáét. Jablonkay azzal van elfoglalva, hogy lepakol.)

Agnes: De a vonathoz nem jöttél ki elém! Ki tudja, hol csavarogtál. Biztosan megint a Gyurján Árpival. Összeszedtetek valami finom társaságot. Hol voltatok?

Jablonkay: Mi? Fogd csak meg a slussz-kulcsot. Ezt az üveget is, mert elejtem.

Agnes: Egyedül vánszorogtam be a vonattól a nehéz bőrönddel. Te meg közben ki tudja, hol szórakoztál, – hegyegtél. Tegnap reggel a lakásodból egy nőt láttak kijönni.

Jablonkay: Hetyegtem? Ez itt verpeléti muskotály. A múltkor azt mondtad, izlett. Ez rumosmeggy. Nőt láttak kijönni a házból? Gyanús. Egy kétemeletes bérházból kijön egy nő. Szigorúan ki fogjuk kérdezni mind a 11 lakót.

Agnes: Ezen nincs mit viccelni. Miért nem jöttél ki elém a vonathoz?

Jablonkay: Azért drágaságom, mert sajnáltad a pénzt a táviratra. A levelet meg csak most kaptam meg. Ma délelőtt. Ha véletlenül nem megyek haza, most sem tudom, hogy megjöttél. Nem volna jó, ha teríténél?

Agnes: (terítőt vesz elő.) Persze annak örültél volna, hogyha haza sem jövök. Már csináltál is magadnak programot estére?

Jablonkay: Programot?

Agnes: Ne tagadd, fölösleges. Abonyi elárulta.

Jablonkay: Mit? Hogy a barátokkal összehozza meggyünk? Egy kicsit blattolni? Ez program?

Agnes: És a nők, akiket hívtatok?

Jablonkay: Te ne bosszants. Még azt se mondtad, hogy üljek le. Adj egy tálat a gyümölcsnek.

Agnes: Persze a primórral akarod kiszúrni a szemem. És a nők?

Jablonkay: Mit hergeled magad? Neked Abonyi nem beszélt semmiféle nőkről. És hagyd már abba ezt a számárságot. Ül le és együnk.

Agnes: Miért csináltál estére programot?

Jablonkay: Mert az iskolában értekezlet van, nem?

Agnes: Igen, de annak fél 9-re vége lesz.

Jablonkay: A diri azt mondta, hogy tízig is eltart.

Agnes: A diri egy kretén.

Jablonkay: Jó, akkor azt mondd meg neki. Egészségedre.

Agnes: Szóval este egyedül jöjtek haza? Mert te nem akarod megmondani, kivel vagy.

Jablonkay: Az Isten áldjon meg! Jó, lemondok Abonyit, meg az egész kártyakompániát, érted megyek. Rendben van?

Agnes: (hallgat)

Jablonkay: Ót nap múlva be kell vonulnom. Elég lesz nekem lenyomni azt a tíz hetet, te meg ilyen hangulatot csinálj...

Agnes: (hallgat)

Jablonkay: A gyerek? Valami történt vele?

Agnes: Nem történt vele semmi. Csak – unja az intézetet. Ki akar jönni.

Jablonkay: Megérttem. A második évet húzza már le azon a lepra helyen. Mégis csak egy egészséges fiatalember.

Agnes: Te könnyen beszélsz. Ha kiengeti is a főorvos, egész biztos, csak úgy, ha én veszem magamhoz.

Jablonkay: Ezért bosszankodsz? Az anyja vagy! Utóbb még kiderül, hogy ez a büntetés – mert akárhogy is van,

mégiscsak afféle büntetőintézet az ő számára a kórház –, az egész kedved szerint van!

Agnes: És velünk mi lesz? Arra nem gondolsz? (A férfi csodálkozó mozdulatára) Ide nem járhatsz úgy, mint eddig!

Jablonkay: Majd jársz te énhozzám.

Agnes: Magad sem hiszed. És el sem tudom képzelni egyelőre, hogy Dombi nálam lakik. Félek is belegondolni magam. Mit csinálna ő itt? Lázadna. Egyetemre akar menni. És akkor valószínűleg Pestre kell helyezettetnem magam.

Jablonkay: Na és! Nem lehet, nem szabad útjába állni. Te talán gyilkosnak tartod őt? Amit ő tett, azt minden férfinak meg kell tennie, hasonló és egy egész sor egyéb esetben. A megtorlást bizonyos körülmények között nem halaszthatja el valamirevaló férfi. Vannak az ember életében pillanatok, amikor a felháborodás olyan nagy és olyan őszinte, hogy gondolkodás nélkül és ami még fontosabb, megrendülés nélkül ölni tudna. Én is meg tudnám tenni.

Aőnes: Az hiányzana csak.

Jablonkay: Miért? Ahogy Árvay mondta, emlékszel? Ha az igazságérzet olyan nagy az emberben, átszakíthatja a gátat. Így mondta, nem?

Agnes: Valahogy így. De értsd meg, akkor nekem is fel kell magam helyezettetni Pestre.

Jablonkay: Hát aztán? Nem te mondtad? Mit csinálna Dombi itt vidéken? Még talán egyszer Pest is szűk lesz neki és majd külföldre akar menni.

Agnes: Nekem ahhoz nincs pénzem.

Jablonkay: Itt az alkalom, hogy segítsék. Mindig szídsz a Gyurján Árpért. Igen, tegnap is egész nap vele voltam. A találmányát próbáltuk ki.

Agnes: Jól tudod, én egy mákszemnyit nem bízom Gyurján találmányában.

Jablonkay: Mert nem érted a jelentőségét. Ebben már nekem is benne van párezer forintom.

Agnes: És nem is érdekelnék ezek a fantazmagóriák.

Jablonkay: Persze, az én gondjaim nem érdekelnék téged! Így is volt mindig. Azt játszottuk húsz éven át, hogy én gondtalan és felelőtlen vagyok, üldöznek a nők, de te megóvsz, sőt gondot

viselsz rám. Csakhogy ez már régen visszájára fordult: sem fiatal nem vagyok már, sem gondtalan nem vagyok, csak éppen te nem törödsz a gondjaimmal.

Agnes: Ne haragudj, nem így gondoltam.

Jablonkay: Ha kint megkapaszkodom, úgy Dombit nyomban kihívom. Válogathat az egyetemek között. Légy nyugodt, én a találmány sorsát, az egész kinti ügyet már alaposan átgondoltam. A találmánnyal másképp nem boldogulunk! A Gyurján Árpi zseniális technikus, de üzletembernek hatókör. És nem tud németül. Ezért kell nekem ki-menni.

Agnes: És engem? Engem itt hagynál? Rám nincs szükséged?

Jablonkay: Ezt ki mondta neked? Egy ilyen találmányhoz percek alatt kapok tőkést. Vannak ajánlásaim. Meglásd dölni fog a pénz hozzám. Dombit már én hívom ki valamelyik egyetemre – mint mecénás. Aztán kijössz te is. Meiringenbe, vagy ahová akarsz.

Agnes: Svájcba?

Jablonkay: Természetesen.

Agnes: Miért éppen Meiringenbe?

Jablonkay: Neked, hogy nem jutott eszedbe eddig ilyesmi? Hiszen Patricia sógorának ott van panziója, szállodája, a Metterhorn oldalában.

Agnes: Patriciahoz ne nyúlj!

Jablonkay: Micsoda hang ez?

Agnes: Patricia szülei nekem fontosabban, mint az én rokonaim. Tudod jól, mennyi mindent köszönhetek nekik.

Jablonkay: Mibe kerül ez nekik? Semmibe! Én kimegyek, odakint jelentkezem a lányuknál, Patricia nővérénél, illetve a férjénél, a többit bízd rám.

Agnes: Szóval ezért jársz annyit Patricia nyakára! Nem engedem, hogy Patricia-val akármit tervezgess.

Jablonkay: Meg vagy bolondulva? Segítségedet kérem és te folyton féltékenykedsz?

Agnes: Ez nem féltékenység. Ez sokkal több annál. Nem engedem! És minden erőmmel megakadályozom!

Jablonkay: (felugrik) Az istenfádat! Nem akarod megérteni az embert? Értsd meg, hogy kutyaszorítóban vagyok. Negyven éves elmúltam. Ez az egyetlen tervem! Az utolsó lehetőség, hogy valamit kezdjek az életemmel. Mit tu-

dok itt még csinálni? Ha itt a vállalatnál szépen megöregszen, lesz egy 1800 forintos nyugdíjam. És aztán vége. Sitánárkodhatom a Kékesen december huszadikától február tizedikéig. Meg még vállalati edző is lehetek Gyöngyösön. És közben mindenkitől mindent el kell nyelni, mert még szívességet is tesznek, hogy egy kis mellékeshez juszak. És érzem, hogy fáradok... fáradt vagyok. Öregszen, nem érted, öregszem, na! És nem akarom megvárni, míg összeroppanok. Ezt vagy megérted, vagy nem. Ha megérted, jössz velem, ha nem... sajnálom!

Agnes: Szabadulni akarsz tőlem?

Jablonkay: (égnek emeli a karját) Hát ez... Jó, szabadulni akarok tőled.

Agnes: (kétségbeesetten) Ne haragudj. De borzasztóan nyugtalan vagyok.

Jablonkay: Na jól van, jól van. (Megveregeti Agnes vállát). Nincs semmi baj. Vagyis: nincs elég bajom úgyis? Öt nap múlva be kell vonulnom. (Leül). Gyere! Együnk.

(Sötét)

3. kép.

(Az ideggyógyintézetben, Árvay főorvos szobája. Agnes és Árvay jönnek.)

Árvay: (kedélyesen) Tessék, tessék, méltóztassék. Dehogy zavar, dehogy haragszom! Szépasszony látogatása engem soha nem haragíthat meg. S ha tetejébe az is kiderül, hogy teljesíthetem valamilyen kívánságát, egyenesen lekötelezettjévé, sőt boldoggá tesz.

Agnes: Maga javíthatatlan hódolója a női nemnek.

Árvay: Azt nője válogatja! Foglaljon helyet. Mondanám azt is, hogy érezze magát otthonosan, de ilyenfajta intézetben!

Agnes: Nem akarom sokáig rabolni a drága idejét.

Árvay: Az az idő drága nekem, amit magával tölthetek. Egész napom a magáé.

Agnes: Kis barátnőm nem győzne odalent várni reám.

Árvay: Udvartartással érkezett? Hol van a kis udvarhölgy?

Agnes: A büfében hagytam.

Árvay: Csinos? Azonnal telefonálok utánna.

Agnes: (lefogja kezét) Nem, nem, a világért sem!

Árvay: Tehát csinos. Sőt, szép? Mi? Nem venném lelkemre, ha egy szép nő azt hinné, elzárkózunk előle. Mi nem vagyunk zárt intézet!

Agnes: (diszkrétén) Nincs abban a lelkiállapotban, hogy új ismeretségeket kössön.

Árvay: Nőknél igazából csak a testi állapot lehet gátja az új ismeretségeknek.

Agnes: (komolyan) Főorvos úrnak még a tréfája is diagnózis.

Árvay: Nem vagyok indiszkrét, de kíváncsivá tesz.

Agnes: Tízennyolc éves, egyedül jött látogatóba Svájcból a szüleihez, s most nem mehet vissza – másodmagával.

Árvay: Baleset? Értem.

Agnes: Félek, hogy sokkal rosszabb annál. Felelősséget érzek. S a szülei a legjobb barátaim.

Árvay: Ha engemet nem számít.

Agnes: Ó, bocsásson meg, maga kivétel. De maga nem is barát, maga angyal.

Árvay: Természetesen arkangyal. Azt egy kicsit férfiasabbnak érzem.

Agnes: Nagyon összenőttem ezzel a családdal. A kislány Svájcban élő nővérét én rejtettem az ostrom alatt, mikor pedig egyedül maradtam, s a kis Dombi megérkezett, sokáig ők adtak ott-hont nekünk.

Árvay: Megőrizzük az ifjú hölgy inkognitóját. Dombinál volt már?

Agnes: Nem, még nem. Gondoltam, előbb tájékozódom felőle. Nincs-e valami újság körülötte.

Árvay: Körülötte? Mi lenne? (Leül, elgondolkozik) De miért kérdi – így? Gyanakszik? Nincsen semmi baj, megnyugtathatom. Valami furcsa mégis van azért. Lehet, hogy egyre sejtünk. Emlékszik, milyen nyugtalan volt még néhány hete? Mint a higany. Nohát, ez megszűnt. Ezt mintha elvágták volna! Türelmes, nyugodt. Ül a magnói, a kalitkái előtt. Figyel, jegyez. Elmerülten dolgozik.

Agnes: Szomorú?

Árvay: Éppen ellenkezőleg! Jókedvű, még fűtyörész is néha.

Agnes: Örömmel hallom.

*Árva*y: Igen, én is örülök ennek. Egy csepp öröm egy tenger gyögyszert helyettesít – helyettesíthet. Nyugtalanít valami ebben a váratlan nyugalomban. Tudja, az utóbbi időben mintha megszűnt volna a mehetnékje. (Gyanakodva lesi az asszonyt.)

Agnes: (csodálkozik) Ez nyugtalanítja?

*Árva*y: Emlékezhet! Valósággal viszkett a talpa. Nem vagyok éppen rossz emberismerő. Attól tartok, valami váratlan akcióra készül. És én nem szeretem, ha a betegeim meglepetést tartogatnak a számomra. A meglepetést inkább én szeretem okozni. Mi néha megpróbáljuk az emberi magatartást kiszámítani. Megtervezni, sőt megszervezni. Néha az ember azt hiszi, hogy meg tudja tervezni a betege cselekedeteit. Szembesít egy személyt s egy jelenséget. Megfelelő feltételeket teremtet és ebből megpróbálja előre meghatározni a magatartást. Így van ez minden kísérletes vagy megfigyelő tudományban. Még a csillagászatban is. Ez az eszmény az én szakmámban is. Három elemből már megpróbáljuk kiszámítani a negyediket. Négy tényező egymásra kopírozásával előállítani egy új tulajdonságot. Vagy mondjuk egyszerűen, egy megismétlődő cselekvést. Ehhez azonban nekem a benne zajló folyamatokat pontosan ismernem kell. Azt vártam, hogy a nyár jöttén nyugalansága növekszik. S nem ez történt, hanem az ellenkezője. Ismeretlen elem került bele a magatartásába. Szennyeződés? Homokszem?

Agnes: Szeretnék bevallani valamit. Június elején addig könyörgött, míg két órára kiszöktünk.

*Árva*y: Nem kellett kiszöknie. Bármikor kísértálhat.

Agnes: Főorvos úr nem volt itthon.

*Árva*y: Igen, akkor volt a római kongresszus! De mondom, ha két-három órára kísértált vele, az még nem szökés. Moziba is elengedtem már néhányszor. Nem is értem, hogy jut eszébe ilyen csúnya szó: szöktünk.

Agnes: Ez más volt. Kivittük a dolgozat egy példányát.

*Árva*y: Miféle dolgozatot? Azt, amin Dombi munkálkodik?

Agnes: Azt.

*Árva*y: Kivitték. És minek?

Agnes: Nagy Kázmér professzornak adtuk át, hogy mondjon véleményt.

*Árva*y: Nem értem.

Agnes: Azt gondoltuk, ha külső segítséget kaphatunk...

*Árva*y: Asszonyom, nagyon csodálkozom az ön viselkedésén. Hogy mehetett bele ilyen ostobaságba?

Agnes: Könyörgött, rábeszélte. Tudja, milyen makacs, ha el akar érni valamit.

*Árva*y: De hát mi célja lehet ennek?

Agnes: Ha beigazolódik, hogy tehetséges, egyetemi felvétel, többek között.

*Árva*y: Többek között! Miért nem akarja megérteni végre, az én jogos aggodalmamat? Én tudom, hogy tehetséges! De még nem mehet emberek közé!

Agnes: Azóta most már én is másképpen látom a dolgot. S különösen azok után, amit az imént Nagy Kázmér mondott a telefonba.

*Árva*y: Mit mondott?! Az imént.

Agnes: Most hívtam fel, még a Keletiből, hogy megérkeztek-e a nyaralásból és elolvasta-e a dolgozatot. Megjött és elolvasta. Azt mondta, hogy a dolgozat jónak látszik. Figyelemreméltó és egyáltalán nem olyan, mint amilyent várt, és hogy emiatt zavarban is van.

*Árva*y: Miért? Milyet várt?

Agnes: Én is ezt kérdeztem. Azt mondta, amit Dombitól hallott róla, abból valami iskolás dologra volt elkészülve. Ehelyett egy nagyvonalú elmélet bordázata bontakozott ki előtte, sokatígően, még akkor is, ha hozzáértés híján nem volt képes követni minden megállapítását.

*Árva*y: Na, tessék! Ez még majd lovat ad alá.

Agnes: És azt is hozzátette, hogy: hát bizony ez nagy gond és nagy felelősség.

*Árva*y: Nagy gond és nagy felelősség! De kinek? Én vagyok érte felelős! Van fogalma Nagy Kázmér úrnak az én felelősségemről?

Agnes: Ne haragudjon, főorvos úr. Most már tudom, hogy hibáztam. Nem volt jogom biztatni: hogy ha jó a dolgozata, elhagyhatja az intézetet. De vissza nem vonhatom az ígéretemet. Húsz éve a fiamnak áldozom az életemet, s közben húsz éve úgy látszik, mintha újra és újra megtagadnám őt. Félek, hogy ő csak az utóbbit, a megtagadást vette

észre júniusig. És ezért is tudott rá-
venni, hogy a maga háta mögött...

Arvay: Össze-vissza beszél! Azt mondja
meg, ha most kiengedem, mit akar
csinálni ezzel a szerencsétlen fiúval?

Agnes: Magamhoz veszem. Vigyázok rá.
Ha kell, felhelyeztetem magam Pestre.
Ő azt akarja. Csak itt tanulhat tovább.
Lakást cserélnék.

Arvay: Rossz magára nézni. Csupa riada-
lom! Mindjárt beutalom a szorongá-
sos betegeim közé! Maga fél attól a
lehetőségtől, hogy Pestre kell költöz-
nie!

Agnes: Attól félek, hogy minden, ami
eddig volt, összeomlik.

Arvay: Hát akkor miért megy bele ilyen
ostobaságba?

Agnes: Türelmetlen. Én nem gátolhatom
meg a türelmetlenségét, ha csak egy
kicsit is vele érzek.

Arvay: Az ifjúság türelmetlen állapot.
És ez a türelmetlenség mindig jogos,
különösen akkor, ha ez a fiatalember
nemcsak tehetséges, hanem rab is. Csak
az a baj, hogy ő rabnak érezné magát
a maga lakásában is!

Agnes: (meghökken) Nálam?

Arvay: Egész biztos! A maga anyai szíve
össze-vissza dobog. Én a jelenéért, meg
a múltjáért is felelős vagyok! Tudja
mit vállaltam én, amikor befogadtam
őt ide? Büntársi bűnrészességet em-
berölésben! Három év felfüggesztve.
Nekem is. Én is töltöm, csak senki nem
veszi észre. Annyi idő áll rendelkezé-
sünkre, hogy megszokjuk a világot. Ő
meg én együtt. Csak engem senki nem
félt, hogy visszaesek. Volna persze
még egy lehetőség, a világot kellene
megváltoztatni. Ezt a rohadt világot!
Ebből kellene kipusztítani a buta erő-
szakot, a szüntelen aljas vérontást, a
kegyetlenséget! Ha ez valami csoda
folytán sikerülne, a maga fiát nem ké-
ne tovább kezelni. Kiengedném, sza-
badon bocsátanám, úgy, ahogy van, a
meglévő gondolataival, a mostani ma-
gatarásával. Eredj Dombi, vidd a dol-
gozatot és viselkedj úgy, amint a saját
izlésed diktálja. De mit tegyek, ha a
világban folyik a vér, valahol mindig
embereket irtanak. A harctereken is,
meg az utcákon is.

Agnes: Eszerint mégiscsak beteg?

Arvay: Beteg? Ilyen esetem még nem

volt! Diagnózis: Ön- és közveszélyes
tiltakozás a lélek mélyén, a mindenna-
pos világ erőszakos állapota miatt. Vi-
gyázzon. És jó, ha ritkán jár be, talán
még megóvhatja magát, mert ez az ál-
lapot fertőz! Mióta el itt van, én is ne-
hezebben viselem el a hivatal packázá-
sait, az emberi pimaszságot, meg go-
noszságot. Mert kénytelen vagyok be-
lehelyezkedni az ő eszmevilágába, lo-
gikájába, akaratlanul átveszem az ő
gondolatmenetét, s az ő reagálásait.
Valahol mindig háború van. Indokíná-
ban ölik az embereket. Braziliában
egész indián törzseket mészárolnak le,
mert útjában vannak valami ültetvé-
nyesnek. De ha csak Braziliában len-
ne! New Yorkban 32 szemtanú szóltan
jelenlétében szurkálnak valakit halál-
ra. A Boráros téren fényes nappal em-
bert ölnek. Huligánok bandában hur-
colnak erdőbe fiatal lányokat. Az ős-
erdő fáit meg lánjait mindaddig mi
is magunkban hordjuk, amíg egyik em-
ber kínozza, halálra hajszoja a mási-
kat. És amíg túrjuk az utcán, a hiva-
talban, hogy a gyengét gyötörje az
erős, addig nekünk is megmarad a
dzsungelünk! És Dombi éppen az el-
lenkezője mindennek. Ő a gyilkost,
jobban mondva a jövődő gyilkost öl-
te meg. Elméletileg ez a legcélszerűbb
cselekvés. A legbölcsebb is. Bármilyen
furcsa. Ezt ismételtessem meg vele?

Agnes: Ha ezt tekintem, alig változott a
két év alatt. Kérem, tartsa vissza a
fiamat.

Arvay: Asszonyom! Ön mindent megtett,
hogy ne tudjam visszatartani a fiát.
Nem tudok segíteni önnek. Ha szigori-
tok a fogságán – elveszítem. Ha ba-
rátomként kezelem...

Agnes: Biztos, hogy megszökik. És ve-
lem se fog törődni. És belepusztul.
Meg kell győznie őt arról, hogy még
beteg.

Arvay: Kényszeríteni nem fogom! A ka-
pu az ő számára nyitva van.

Agnes: Nagyon kérem, zárja be számára
a kaput.

Arvay: Ön eldobta a kulcsot.

Agnes: Főorvos úr, mind a ketten el fog-
juk őt vészíteni. (Szünet)

Arvay: (nyugtalanul jár le-föl, gondolko-
dik, aztán határozottan): Na, rendben

van, menjünk fel hozzá. Megpróbálom visszatartani. (Csenget a nővérnek.)

Nővér: (bejön)

Arvay: Injekciós tűt, sztrichnin fiolákat.

Agnes: Mit akar tenni?

Arvay: Ha jót akar neki, legyen erős. Menjünk. (Elmennek.)

4. kép

(Terasz a gyógyintézetben, Dombi szobája előtt. Századfordulón épült masszív, szecessziós épület. Egyik felén a szoba látszik, nagy ajtó, másik oldalon szinte a tájjal folyik egybe a terasz, a fák sűrűjének felső ágai szinte behajolnak, távolabb, mintegy a völgyön túl, a másik pavilon látszik messziről. A kék, szinte felhőtlen égbolt üdülőhelyi nyugalmat áraszt, de itt, a kökörlát balusztrádja előtt a bútorzat munkahelyet mutat inkább, semmint henyélő helyet. Az asztalon kéziratpapiros, irattartók, kalitkák, két magnetofon. Fonott székekben magnótekercesek. Vagy három kalitkában madarak. Dombi mozdulatlan figyelemmel ül az asztal mellett. Előtte a kalitkában madár énekel. A magnó forog, rögzíti a hangot. Mikor a madár elhallgat, Dombi gyors mozdulattal leállítja a gépet. Valami csemegét dug be a rácson és madárhargon mond valami kedveset a madárnak. Egy gondolatlanul a kalitkát a falra akasztja. Lassan leül, egy kicsit gondolkodik, jegyez valamit, bekapcsolja a magnót, visszaporgeti a tekerest, hallgatja, sebességet vált, tovább hallgatja a lassított dallamot, egy ponton leállítja, visszamegy, megkeres néhány hangot, lejátssza, figyel, aztán leállítja a tekerest, és gyorsan, meggyőződéssel jegyez.)

Eközben a szoba nyitott ajtajában megjelenik egy fiatal lány, Patricia. Dombi még mindig, teljesen munkájába merül, aztán hirtelen megáll kezében az íróeszköz, mintha valamit a székről kellene felvennie, vagy – azt érezte volna meg a háta, hogy figyelik, megfordul, meglátja Patriciát. Félfordulattal némán, hosszan nézi a lányt, aki a küszöbön belől megállt és szintén hallgat.)

Patricia: (látszólag könnyedséggel) Szer-vusz Dombi!

Dombi: (hallgat)

Patricia: (Még mindig szándékolt köny-

nyedséggel) Nem ismersz meg? Any-nyira megváltoztam volna?

Dombi: (hallgat)

Patricia: Nem örülsz nekem?

Dombi: (feláll, ellenségesen) Mit keresel itt?

Patricia: Véletlenül erre jártam, gondoltam, mi lenne, ha felkukkantanék.

Dombi: Az idegosztály felé nem szoktak véletlenül járni.

Patricia: Lelepleztél. Ágnessel jöttem. A büfében hagyott egy fekete mellett, megtiltotta, hogy elmozduljak.

Dombi: Mit akarsz itt?

Patricia: (Most már nem tudja leleplezni szorongását) Ezt már kérdezted!

Dombi: Mikor jöttél?

Patricia: Svájcból? A nyár elején.

Dombi: Most augusztus van. (Csönd)

Patricia: Le sem ültetsz?

Dombi: Miért akarsz leülni?

Patricia: Rigók, mi? Az ott sárgarigó. Úgy tanultuk a suliban: aranymálinkó.

Dombi: Menj el innen!

Patricia: Azt hiszem, nagyon sok dolgot tanulunk másképpen az iskolában. (Szinte elerőtlenedik, komolyra vált a hangja). Nem így képzeltem ezt a találkozást sem.

Dombi: Mit képzeltél? Két esztendő után, és még gúnyolódsz is?

Patricia: (összetörten) Alig vártam, hogy lássalak. Nem akartam addig visszamenni, amíg... jobb, ha elmegyek. (Indul)

Dombi: (megállítja) Maradj. (szünet) Két éve vártalak. Mert hülye vagyok. Legalább egy levelet írtál volna: vess ki a fejedből, te bolond. A szép szó nem érvényes. Azt hittem, szeretted egymást. Most, két év után eljössz meg-nézni az áldozatodat?

Patricia: Engedj el. (egy pár pillanatig még bírja, aztán erőt vesz rajta a zokogás. Ijedten néz Dombira, tudva, hogy nem szabad felizgatnia, megpróbálja összeszedni magát, megtörli a szemét, arcát.) Ne haragudj... (De az erőfeszítéstől, csak még nehezebb. Újra kitör a fojtott zokogása, most már egész testét rázza.)

Dombi: Ül le... (leülteti)

Patricia: Azonnal elmegyek, csak azt várd meg kérlek, míg magamhoz térek. És nagyon kérlek, ne szídj!

Dombi: Szép, még én vigasztaljalak.
Miért nem írtál?

Patricia: (könnyeit törli) És te, te miért
nem írtál? Te tudtad a címem.

Dombi: A börtönből nyolc levelet írtam.
Talán azt se tudtad, mi történt velem?

Patricia: Mindent tudtam.

Dombi: A börtönt is?

Patricia: (Néha el-elfulladva) Azt hiszed,
én nem írtam neked? Minden héten,
ahogy megbeszéltük. Az első hetekben
vártam-vártam, de aztán mintha mély
kútba dobtam volna egymás után a le-
veleket. Csak idehaza vallotta be
anyám, hogy egyet sem küldtek to-
vább a te címre.

Dombi: Hogy higgyem el ezt én most
neked?

Patricia: Miért? Azok után, ahogy elvál-
tunk, talán az a hihetetlen, hogy írtam
neked? Nem az a furcsa, hogy nem
kaptad meg? És hogy te is küldtél le-
velet és én nem kaptam meg, az nem
furcsa? Most már tudom, hogy mind-
egyiket elfogták a sógoromé. Kará-
csonykor mondták meg, hogy mi tör-
tént veled. Megzavarodtam, csomagol-
ni kezdtem, hogy nyomban utazom
hozzád. Nem engedtek. Akkor megint
írtam néhány levelet. És amikor lát-
tam, milyen tehetetlen vagyok, elkezd-
tem sírni. Elkezdtem sírni és nem tud-
tam abbahagyni. Csak ültem a padban
az órák alatt, egyszer csak azon vet-
tem észre magam, szivárogo a sós víz.
Az igazgatónő kihívta az orvost, de
nem tudott semmit tenni. Még az ut-
cán is, az emberek megfordultak utá-
nam. Ebéd közben a levesbe csorgott.
Olvasás közben elázott kezemben a
könyv, mert ugyanazon az oldalon volt
nyitva órákig.

Dombi: De miért kellett sírnod?

Patricia: A sógoromé azt hajtogatták,
hogy embert ölt, aztán meg később,
hogy elmebeteg és... szóval, hogy
úgysem lehet köztünk soha semmi. El
akartam jönni a tárgyalásra, vallomást
tenni. Azt mondták: csak ártok vele.
Tavaly nyáron nem is engedtek haza.
(Feláll, Dombi mellére borul, görcsö-
sen öleli) Én tudom, hogy neked nincs
semmi bajod. Tudom, te milyen ren-
des vagy. (zokog). Olyan, mint voltál.

Dombi: (visszaülteti) Nyugodj meg szé-
pen.

Patricia: Ágnes is azt mondta, hogy nem
szabad téged meglátogatni, nem szabad
téged felizgatni. Most sem akarta,
hogy vele jöjjenek. De én elkísértem és
felszöktem ide, hogy lássalak.

Dombi: Nyugodj meg, Csia. És énmiat-
tam egyáltalán ne nyugtalankodj. Ne-
kem nincs semmi bajom. (Odahúz egy
széket) Idehallgass! Most elmondom
neked, hogy mi volt. Hogy pontosan
tudd, mit tettem.

A Kálvin téren történt. Képzeld el.
Vasárnap délelőtt az utcán csoportosu-
lás. Mindenki bámul, egy csapzott sző-
ke férfi pofoz egy nőt. Balkezevel a
hajába markol, jobbkezével keni a po-
fonokat. És szidja a nőt. A nő sír és
könnyörog: Ne bánts Franci! igazán, ne
bánts! – Senkinek semmi köze hozzá,
a menyasszonyom vagy! Ez a mi ma-
gánügyünk! – Valaki már közbeszól-
hatott az előbb, a szőke férfi kereste,
de nem találta szemével. S hogy nem
találta, megint megmarkolta a nő ha-
ját és csépelte. Felment bennem a pum-
pa. – Hagyja abba! Érti! – Csiba! –
csak ennyit mondott és ellökött. Nem
messzire, mert állt a tömeg. – Tágulj!
Ócsi! – És felém legyintett. És megint
az asszonyt kezdte ütni, ököllel. Most
már rákiabáltam: Részeg disznó! –
Erre elnevette magát, mert nem na-
gyon volt részeg. S ahelyett, hogy en-
gemet ütött volna, a nőre sújtott és
rúgni kezdte. Nem tehettem mást. Te-
nyéréllel, ahogy az önvédelemben ta-
nultam!

Megütöttem... Egyszóval úgy meg-
ütöttem, hogy meghalt. És aztán a tár-
gyaláson azt mondták, hogy nem va-
gyok normális. De ez nem igaz. És nem
akarták megérteni! Úgy kellett ten-
nem! Hidd el nekem, teljesen normá-
lis vagyok.

Patricia: Én tudom, tudtam. És meg is
értem! Emlékszel arra a nyurga, szep-
lős fiúra, tölünk a harmadik házból?
Meg a barátjára. Felakasztották a kis-
macskát, te meg levágtad és akkor is
jól összeverték. Dombi, nagyon hiá-
nyoztál, nagyon-nagyon jó, hogy itt va-
gyok... Ugye azért nem felejtettél el?

Dombi: Nagyon szeretlek, Csia. Szinte
nem volt nap a két év alatt, hogy ne
gondoltam volna rád. De most jó. Most
minden jó. És most már nem mész visz-

szá többet. Én most már innen kimegyek és most már velem maradsz – örökre.
Patricia: (hirtelen feláll) Nem, nem, most még erre ne gondoljunk.
Dombi: Miért ne gondolnánk rá? Csak nem akarsz most is visszamenni? (Csia hallgat, Dombi elszomorodik). Csak nincs odakint valakid?
Patricia: (hevesen) Dehogy! Nincs senkim.
Dombi: Hát akkor?
Patricia: Ne beszéljünk egyelőre erről. Várjuk meg, amíg te is rendbejössz... Egészen.
Dombi: (odalép a lányhoz, megfogja az arcát, szembenéz) Csia! Mondd meg őszintén, mást szeretsz?
Patricia: (hevesen) Nem, rajtad kívül nincs senkim!
Dombi: Akkor mi van veled? Valami történt, amit nem akarsz nekem elmondani.
Patricia: (keservesen, már-már cinikusan) Mocskos ez a világ. Ebben nem lehet tisztán élni. Az iskolában azt tanítják, hogy tisztességes ember tisztességesen élhet, ha akar. Csak rajta áll. Jobb, ha elmegyek.
Dombi: Mi történt veled? Valamit titkolsz, most már mondd meg, tudni akarom.
Patricia: Engedj.
Dombi: Nem engedlek. Beszélj!
Patricia: Gyerekem lesz.
Dombi: (elengedi a lányt) Micsoda? Nem hiszem.
Patricia: Ne hidd, bár én se hinném.
Dombi: Az előbb azt mondtad, nincs senkid. Vagy csak odakint nincs?
Patricia: Mondtam már, hogy nincs senkim, rajtad kívül, se odakint, se itt.
Dombi: Hát akkor? Kitől?
Patricia: (hirtelen szembefordul Dombival, vadul kiabálni kezd és üti, veri Dombi mellét.) A férfiak állatok! Állatok vagytok! Állatok vagytok, mind! Gyilkosok! A legkülönbek is! Be van zárva az ajtó? Nem zártad be? Ha szembe kerültek egy lánnyal, nincs más célotok a bezárt szobában, szépszóval, simogatással, csókkal, aztán ököllel is, ha kell. Mert erősebbek vagytok! Gyilkosok, gazemberek. (Dombi nagynehezen megfékezi a ma-
 gából kikelt lányt, aki erőtlenséggel lerokkad egy székre és sir.)
Dombi: Szóval, erőszakkal?
Patricia: (bólint, de nem tud megszólalni)
Dombi: Ki volt az? Huligán? Huligánok? Hol történt?
Patricia: Eressz, hadd menjek el. Nem akarok élni.
Dombi: Maradj. (Mikor a lány, mint egy alvajáró tovább botorkál kifelé, elkapja a lány karját és rákiált) Maradj itt! Hogy történt? (Mikor a lány látja Dombi feldúlt arcát, visszavonul.)
Patricia: Nem tudom, nem emlékszem.
Dombi: (Mikor a lány nem mozdul, más hangon, enyhébben) Most mit akarsz tenni?
Patricia: Délután megyünk az orvoshoz. Ágnes néni megbeszélte. Elintézte. Minnek is jöttem haza? Legjobb lesz, ha visszamegyek. Azért jöttem, hogy még egyszer lássalak, Dombi...
Dombi: Nyugodj meg, Csia.
Patricia: Félek, nem tudom mi vár rám. Halálfélelmem van. Az éjjel átéltem a mai délutánt. Azt, hogy mi vár rám. Félig ébren, félig álmomban, az történt velem, hogy meghalok.
Dombi: Nem szabad félned. Mondd mi lenne, ha nem mennétek el az orvoshoz egyáltalán?
Patricia: Nem, ezt nem akarom, semmi körülmények között sem. Utálom magam ebben a helyzetben.
Dombi: Persze, csakugyan... Akkor se félj. Egész délután arra gondolt, hogy szeretlek és várlak, és nagyon szeretném, ha egyáltalán nem utaznál vissza Svájcba. Légy bátor. Gondolj arra, hogy a világ minden pocséksága ellen összefogunk. Mi ketten.
Patricia: De ami velem történt?
Dombi: Te ebben nem vagy vétkes.
Patricia: (keserűen) Csak éppen priuszm lett.
Dombi: (megpróbálja felvidítani a lányt) Mint nekem. Most még jobban egymáshoz valók vagyunk. Idehallgass, Csia, ugye ittmaradsz velem? Kiveszünk egy kis szobát valahol és mindent elfelejtünk.
Patricia: Igazán azt akarod, hogy veled maradjak?
Dombi: Igazán.
Patricia: És mindent elfelejtünk?

Dombi: Mindent. Ja, amit egymásnak ígértünk, azt nem.

Patricia: Emlékszel, két éve az állomás! A vonatindulás előtt! Az utolsó félórában?

Dombi: Elkezdtünk fogócskát játszani.

Patricia: Szegény anyám: „Csia kimelegszel! Nem most kell ezt csinálni! Volt időtök tizenhat évig!”

Dombi: Nem tudták, hogy meg is fulladtunk volna, ha nem rohanhatunk a fájdalom elől.

Patricia: És amikor elfogtál, a személypénztárak útvésztoiben, úgy magadhoz szorítottál, azt hittem, meg kell halnom nyomban.

Dombi: A szemedben vastagon állt a könny, és mosolyogtál mégis. Én meg kétségbeesetten boldog voltam, hogy szeretjük egymást.

Patricia: Úgy szorítottál, meg se tudtam mukkanni, s csak a leheleted hallottam s amint ismétled: Megvagy Csia. megvagy Csia...

Dombi: Azért te is mondtál valamit.

Patricia: Igen, amikor elengedté egy kicsit.

Dombi: Most is hallom. Megvagyok Dombi – megvagyok – örökre!

Patricia: (mosollyal a könnyei közt) Kérsz rá, hogy maradjak?

Dombi: Nagyon kérek.

Patricia: Ezek után is?

Dombi: Ezek után is. Mert szeretlek.

Patricia: Istenem, mennyire szeretlek.

Dombi: Na, akkor most hallgasd meg, mi a tervem. Itt ahogy bizonyára tudsz róla. Árvay főorvos a gazdám. A főorvos nagyon klassz pacák. Irtó rendes hozzám. Ez is az ő szobája volt, délután itt szokott pihenni pár órát. Amióta nekem adta, azóta az irodájában szundizik, karosszékben. Na, szóval mondom, nagyon rendes hozzám, csak az a baj, hogy ő se tart egészségesnek. Ezért nem akar kiengedni. De én itt egy tanulmányon dolgozom. Ezt eljuttattam szakemberekhez.

Patricia: Igen, Ágnes néni mondta.

Dombi: Na hát, akkor hallgass ide. Én biztos vagyok benne, hogy ennek alapján kijuthatok és bekerülök az egyetemre. Te érettségizni itt fogsz és összeházasodunk. A pénz pedig...

Patricia: Az nem gond. Más a gond.

Dombi: (Részvétellel) Félsz? Én ott leszek

veled. (Hirtelen, vidáman ki akarja ragadni Patriciát a szorongó hangulatból) Már megint milyen képtelenségeket dumálok. Hogy lennék ott, amikor itt leszek.

Patricia: Tudni akarom, hogy mit csinálsz délután.

Dombi: Felvételeket csinálok. Ezzel ni, látod? (Mutatja a kalitkában a Búbost) Ez nagyon jó formában van. Csuda egy jószág. Amint meglátja, hogy indul a szalag, elkezdi füttyülni. (Csettint, füttyül neki, a kismadár megszólal.) Látod, ez a Búbos. Néha csak az ő kedvéért dolgozom. Engem mindig rád emlékeztet. Helyetted szeretem. A hangja helyettesít téged. Hülye vagyok? De tényleg, ha lelassítom a hangját, csakugyan a tiédre hasonlít. Szoktam mondani neki: Csia, Csia, Csia! (Mégfogja a lány két karját) Te Búbos. (Eközben megjelenik az ajtóban Ágnes és Árvay)

Árvay: Jó napot uram! Dolgoztatunk?! Á, vendége van. Kedves meglepetés. (Tréfás meghajlással Patricia felé) Kissasszony, engedje meg, hogy Árvay főorvos, bemutassam magam, úgyis, mint a mellékelt intézet igazgatója. Hiúságom gátol benne, hogy ezt elhallgassam.

Patricia: (kezét nyújtja és zavarban van) Patricia vagyok.

Árvay: (nyújtja a jobbját, míg a baljával odahallgatja a lány halk bemutatkozására.) Patricia! Nagyon szép név! Rendkívül szép név.

Ágnes: Mégis feljöttél?

Árvay: Ez a kis hölgy várta magát? Na, üljön csak le kedves. Tegye magát kényelembe. Csak semmi izgalom. (leülteti a lányt) Mit szól a barátunk új felvételeihez? Június óta rengeteg madárhangot csipett el és furcsa módon, mind az ő elméletét támogatják. Remélem bemutatta magának, mit tud? És az új lassító eljárást?

Ágnes: (Sietve, magyarázólag) Patricia és Dombi két éve nem látták egymást.

Árvay: Hogyan? A hölgy még nem járt itt? Én javíthatatlan kombinátor! Már azon kezdtem örvelezni, hogy a júniusi titkos kiruccanás által egy új térapia motívumot sorolhatok be szerény intézetünk eddigi gyógyeljársai közé. Jajaj, nagyon sajnálom! Öszin-

tén mondom, jobban szerettem volna azt hallani, hogy védencem titokban Petőfitől kölcsönzi új életirányához a jelszót: szabadság, szerelem...

Dombi: (diszkrétén) Nagyon kérem főorvos úr! Ezt a tréfalkozást tessék abahagyni!

Agnés: (riadt tiltakozással) Dombi! Hogy beszélsz?

Arvay: (nyugtattyja Agnést) Asszonyom!

Agnés: (mintha most köszöntené Dombit) Dombikám, megnyúlt az arcod! És sápadt is vagy. Mért nem napozol többet!

Dombi: Hagyd ezt most anyám. Engem ma annyi meglepetés ért, biborvörös is lehetnék, meg koromfekete is. Az sem volna csoda, ha egyfolytában szitkozódnam!

Arvay: Ha téged meglepetések, engem viszont inzultusok értek, és elsősorban tetőled!

Dombi: Nem tudom, miről van szó!

Arvay: Ki adta át Nagy Kázmér profeszszornak a dolgozatot?

Dombi: (Arvay és az anyja között) Anyám, feltétlenül el kellett mondani mindent?

Arvay: Már előbb kellett volna. Hallgatással is lehet hazudni! És én nem tűröm a hazugságot!

Dombi: Főorvos úr úgy bánik velem, mint egy taknyos kölyökkel.

Arvay: Ha én tégedet taknyos kölyöknek tartanálak, akkor nem vitatkoznék most itt a macacssággal. Mert a taknyos kölyök egyszer ezt gondolja, máskor azt.

Dombi: Azért vettem rá anyámat, hogy titokban kivigyük a dolgozatot, mert főorvos úr úgy bánik velem, mintha beteg volnék. Pedig tudja, hogy nem vagyok az.

Arvay: Ha én veled nem úgy bánnék, mint beteggel, akkor te most nem lennél itt, hanem valami olyan helyen, ahol eszedbe sem jutna, hogy dolgozatokat írj a rigók hangregiszteréről és professzorokkal tárgyalj tudományos koncepciódról.

Dombi: Én nagyon jól tudom, hogy végtelen sokat köszönhetek főorvos úrnak.

Arvay: Arról van szó, hogy hátbatámadtál. A hazugsággal.

Dombi: Én nem hazudtam. És nem támadtam hátba! Az elhallgatás nem

mindig hazugság! Én csak azért nem beszéltem, mert tudtam, hogy úgysem ért egyet a szándékkal.

Arvay: És talán nincs igazam?

Dombi: Abban semmiképp nincs igazam, hogy még egy évig várnom kell itt egyhelyben topogva. Amíg az egy esztendő letelik, talán meg is örülnék. Nem, ez nem igaz. Kibírnám. Azt is kibírnám, csak rettenetesen üresnek, fölöslegesnek tartanám. Mert én érzem, hogy egészséges vagyok. És tovább kell lépnem. Tovább, tovább, tovább!

Arvay: Érzed, hogy egészséges vagy?! A húsz évedet, azt érzed. Azért akarsz mindenáron kijutni.

Dombi: Nem minden áron. Csak, ha a munkám alapján szakértők érdemesnek tartanak rá. Ha tévedek, egy lépést se teszek.

Arvay: Most sértődhetnek meg igazán. Ha tehetségesnek bizonyulsz, el akarsz menni mellőlem, ha gyatra képességűnek találnak, akkor jó leszek én is.

Dombi: Ha eredmény lesz, az nem engem fog dicsérni.

Arvay: Hanem engem, mi? Hát én fűtyülök rá. Én a te sorsod biztonságát nézem most, nem egyebet! Én a bíróságon aláírtam valamit helyetted. Egy kötelezvényt, hogy jótállok érted. Ha te nem váltod be, nekem kell fizetnem!

Dombi: (tisztelettel) Tisztában vagyok a közös felelősséggel.

Arvay: Kedves Patricia! Maga tudja, milyen kötelezvényről van szó?

Patricia: (meglepődve) Nem, nem tudom.

Arvay: Jegyezze meg: egyszerűen arról van szó, ha ez a fiatalember egy esztendőn belül bármilyen erőszakos cselekményt követ el, akár jogos felháborodásában is, a rá eddig feltételelesen kirótt hároméves börtönbüntetés érvénybe lép, és súlyosbító körülményként esik latba az új ítéletnél. És könnyen megeshet, hogy négy-öt évet olyan körülmények között kell töltenie, ahol sem madarakat nem tarthat, de talán nem is láthat, és ilyen csinos hölgyeket sem fogadhat. Csak rács mögött.

Patricia: Ezt nem szabad! Ez nem törénhet meg!

Arvay: (Dombihoz) Te azt akarod, ismerjék el a dolgozatodat. Nemde? Hogy kimehess a világba.

Dombi: Ezért fordultam Nagy Kázmér professzorhoz. Erről utólag beszélni akartam.

Árvay: Engem nem érdekel Nagy Kázmér. És a véleménye sem érdekel. Engem most te érdekel!

Dombi: Tehát azt akarja, hogy innen ne menjek ki!

Árvay: Meg akarlak győzni, hogy még itt a helyed!

Dombi: Meggyőzni? Egyenlő ellenfélnek tekint?

Árvay: Az természetes. Csakis így tudlak meggyőzni arról, hogy még nem vagy alkalmas a világi életre. Lásd be, az előbb is mennyire felizgattad magad, csupán azért, mert felelősségre vontalak a hazugság miatt. És felhördültél, noha tudod, hogy csakis a javadat akarom, és azt is tudod, hogy mindenképpen inkorrektiséget követél el velem szemben.

Dombi: Nem magam miatt ragadott el az indulat. Én egészséges vagyok a kinti életre.

Árvay: Ki mondja ki a diagnózist? A beteg vagy az orvos?

Dombi: Bizonyítékot kérek! Ha a béna táncolni tud a saját lakodalmán, az már nem béna, hiába mondja az orvos.

Árvay: Sértő volna és méltatlan, azzal vágnom vissza, hogy hol vagy te még a saját lakodalmadtól! Én azonban tégedet már sántán is táncba engednék, ha tudnám, hogy jókedvedben nem tipsorz rá egyik vagy másik szomszéd pár lábára!

Agnes: Én is azt gondolom, várnod kéne még fiam.

Dombi: Ha attól félsz, hogy terhedre leszek, megnyugtatlak anyám.

Árvay: Anyád attól fél, megszöksz. Én nem félek ettől. Ha félnék, új diagnózist tudnék csinálni és bezárnalak.

Dombi: Hamis diagnózis lenne.

Árvay: Úgy van. Én tehozzád fellebbezek. Ha bebizonyítom, hogy még nem vagy kész a szabad életre, belenyugszol?

Dombi: Megmondtam.

Árvay: Nem akarlak zsarolni. Ha bebizonyítod, hogy erős vagy, kiengedlek.

Dombi: Próbát akar tenni velem?

Árvay: Eltálaltad. Próbát, amely diagnózist is ad. Ha megállod a próbát, azt mondom, igazad van.

Dombi: (hallgat)

Árvay: Azt kérdelem, beleegyezel?

Dombi: Rendben van!

Árvay: (kiteszi az injekciós tűt az asztalra.) Hölgyeim, Önök távozhatnak. Nem szükséges, hogy tanúi legyenek a próbatételnek, ami csak minket férfiakat illet.

Agnes: Én szeretnék ittmaradni.

Patricia: Én is, nagyon szeretnék, ha szabad.

Árvay: (kipakolja a fiolát is, a tű mellé teszi) Na jó. (Járkál a szobában) Érdekes, a szakma szinte kegyetlenül öszszeköti az embert a tárgyával. Hadifogságban együtt voltam egy gölöncsérrel. Vizes zsebkendőben mindig rejtgetett a zsebében egy maroknyi kaolint. Valósággal abba kapaszkodott. Gyúrta, formálta. Fene tudja honnan szerezte, talán cigarettát adott érte. Persze az agyag nem segített, meghalt szegény. (Felemel egy kalitkát.) Ismeretek egy vérbeli sebész kollégát, 98 százalékos sikerrel müt, de ha mégis elpusztul valaki a kése után, még a boncterembe is követi, hogy kiderítse a teljes igazságot és napokig bejár hozzá a hullakamrába. Előfordult, hogy a tudóshoz, a kutatóhoz is úgy hozzánő, amin dolgozik, hogy megszereti, a magáénak érzi, félti, s talán túlzottan ragaszkodik hozzá. Te persze, azt hiszed, hogy én is ezért féltelek, ezért ragaszkodom hozzád. (Felemel egy másik kalitkát) Ez a Búbos? Ez a kedvenc? Ennek a hangjától szoktál áradozni.

Dombi: (hallgat)

Árvay: Bevallom, nekem ebből is tizenkettő egy tucat. Mert nekünk, laikusoknak, mindegyik egyforma. Pedig tudom, nem így van. Ez csakugyan tehetségesebb, mint a többi. Ezt még fióka korában fogtad. Fészekből, mi? Ez emberi dallamokat ért, és fordít rigónyelvre. Tudom, ez nagyon hozzád nőtt. Nahát fiam, én ezt a Búbost – én ezt most meg fogom ölteni.

Dombi: (Szinte felhördül) Micsoda?

Árvay: Igen, fiam. Megölöm. És engedélyeddel fogom megölni. Ez az én feltevésem. Ha elfogadod.

Dombi: (Hallgat)

Árvay: Jól van, ha hallgatsz, ezt beleegyezésnek tekintem.

Agnes: Főorvos úr!

Árvey: (leüti a fiola kupakját) Kegyetlen vagyok? De ez az élet. Az ember-élet, amelyikbe te vágyakozol, az nem kegyetlen? (felszívja a fiola tartalmát, majd odamegy a kalitkához) Még semmit sem sejt. Azt hiszed, az otthonod odakint is körül van párnázva? Ott más törvények uralkodnak. Lássuk, elég edzett vagy-e hozzá. (Odamegy a kalitkához, Dombira néz és vár.)

Patricia: Dombi!

Árvey: Na jó. (Kinyitja az ajtót, kiveszi a madarat és beleszúrja a tűt.)

Dombi: (Összeszorított fogakkal áll.)

Árvey: (Néhány másodpercig kezében kezében tartja a madarat, az élettelen, majd az asztalra helyezi. Búbos szárnyai kettéfelé szétterülnek.)

Dombi: (elfordul, kifelé bámul a világba, csak szeme sarkából figyeli a madarat, mintha remélné, hogy mindjárt fölröppen.)

Árvey: (egy lépést tesz Dombi felé, előtte megáll, szemtől szembe a fiúval. Merően szembenéz vele.)

Dombi: (Nem néz az orvos szemébe, mozdulatlanul áll.)

Árvey: (elfordul, leeroskad az egyik szék-

be, rágyújt, az első szippantással együtt óriásit sóhajt) Hát akkor, én többet nem tehetek. Utadra engedlek. Tégy, amit akarsz.

Dombi: (leroskad, kezével letörli homlokáról a verejtéket)

Ágnes: (Az asztalhoz megy, fehér zsebkendőt vesz elő, ráteríti a tetemre, kezébe veszi, megindul kifelé.)

Árvey: Most haragszol rám? Talán gyűlölsz is.

Dombi: Nem... haragszom... Tudom... hogy a javamat... akarta. (Minden erő kimegy belőle.) De én... erős vagyok (Ágnes bejön.)

Patricia: (Odakuporodik Dombihoz, átöleli)

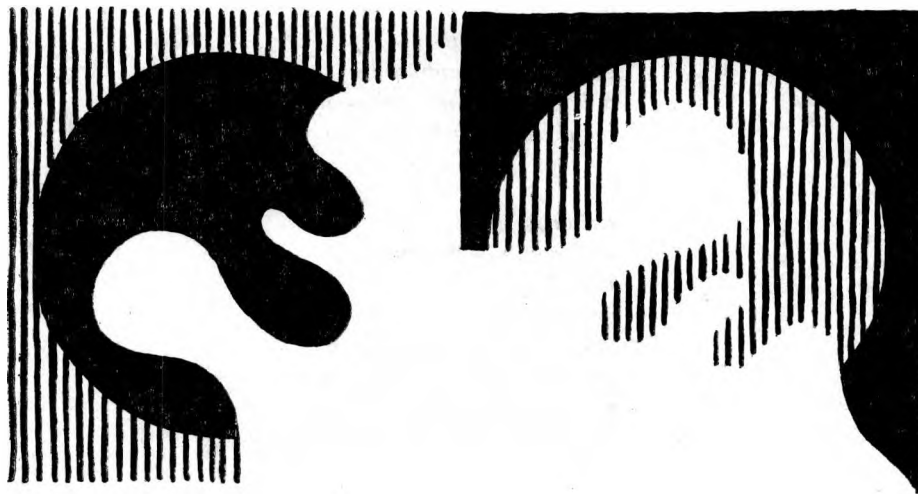
Dombi: Semmi baj, Csia! Légy csak erős, te is. Én is az leszek.

Árvey: (hirtelen feláll. Ágneshez) Többet nem tehetek. Úgy látom... lehetséges, hogy túlságosan könnyű feltett szabtam? (lassan kimegy)

Ágnes: Dombi, fiacskám! Nem gondoltad meg magad?

Dombi: (hangja most már szilárdabb) Nem. A kísérlet túl erős volt. Az élet nem ilyen.

(Vége az első résznek.)

Kondor Bélának

fogak
 tűrészfogak
 cápatfogak
 cápák tűrészfogai
 agyarak
 tűrészelnek, marnak, darabolnak
 a darabok szerte gurulnak
 le-fel, akárhová
 denevérszárnyon, Ikarusz-szárnyon
 mindegy
 a zuhanók
 szárnyuk bordázatába
 guhancolódnak

pókfónál
 összegabalyodott orsó cérna
 ahol a legsötétebb:
 deliriumtól lámpás koponya
 le, fel, akárhova
 találomra összetércelt kar, fej
 rugdalózó láb
 csorgó pók-velő
 hurkok, drótok, ráncok hálója
 ránk tekeredő
 felettünk fehér szivárvány
 késsel foga között
 az Ítélező

Mák

Jó, jó, jó.

jó a keserű
 eltelelteti az édeset
 az édeset, a ragacsosat
 a virágporosat, légypiszkosat
 a maszatosat
 a
 ami savanyodik
 ecetesedik, gombásodik
 a kevert, habart, habos mézeset
 mennyivel keveretlenebb
 a keserű

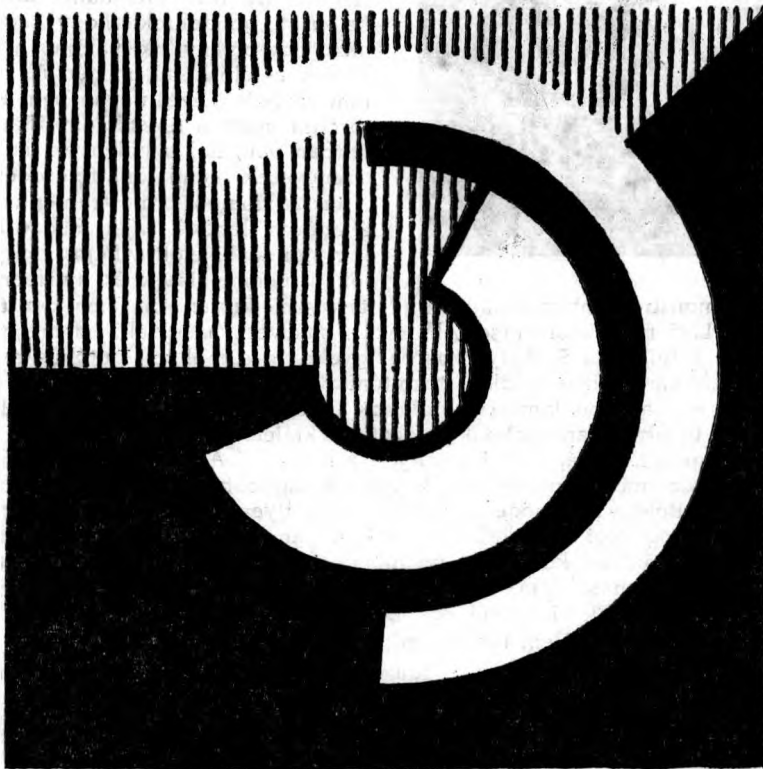
eszterga kés
 elektronikus köszörű
 laser sugár
 szólójátékos
 nem zavarják rezonanciák
 piszkos Lohengrin állama
 piszkos a győzelmi induló
 mennyivel tisztább a vereség, a mák

Arckép egy strófában

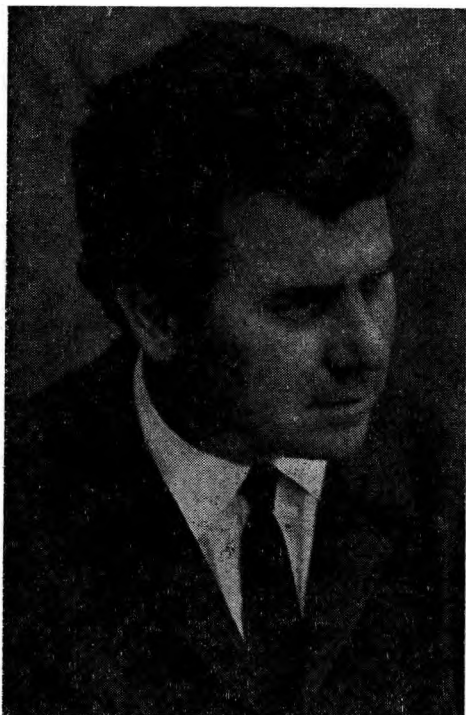
ZBIGNIEW HERBERTRŐL

Kongresszus.

Nők hosszú lábbal,
nagy képpel férfiak.
Szónok a Tiszta Költészetről prelegál.
Zbigniew orrát a légbe szúrja
(halkan és tisztán artikulál)
Tiszta Költészet-Piszkos Költészet,
szó a levegőben megáll.
Ülés után beteg. Halódik. Éjjel rohama volt.
de egy ötlet segít
„Német földben óhajt pihenni. Uram?”
NEM, vágja rá tüstént
s szívébe az élet visszaköltözik.

Interjú Galambosi Lászlóval

Furcsa úgy... Évekig éltünk egymás közelében. Irodalmi klubokban, kávéházakban, előszobákban és pincékben, azt hiszem több hónapnyi időt töltöttünk együtt, mégis messze egymástól. Erre kell gondolnom, mert csak most látom, hogy Galambosi László a pusztuló argentinai bölényhez hasonlít, vagy ha nem ahhoz, akkor valamilyen más nevű, dekadens és nemes bölényhez. Testi ösereje, sörénye, hallgatagsága, szomorúsága, áradó érzélemvilága, önpusztítása mind-mind egy stigma. Az erdők szerte a világon megfogyatkoztak. A vizek vegyszerrel mérgeztettek. Nehéz bölénynek lenni. S a bölény természetéből eredően aligha folyamodhat megértésért... A bölénység tragikus társadalmi attitűd... S ha arra gondolunk, hogy egyszersak akad egy bölény, aki valójában költő, élő bölény és élő költő, megértjük a társadalom zavarát. Ezzel ugyan nem kell sokat törődni, mert a társadalom állandóan zavarban van, hol a bölények, hol pedig a tizenévesek nemi önkifejeződése miatt. A társadalom szép monstrumentumságában állandóan lekésik saját magáról. Gondolom mindenki előtt világos, hogy a malájok, a nem malájok és nyírfaerdők egy-

aránt ennek a monstrumentumságnak az alkotó részei. Így én soha nem csodálkoztam, ha Galambosi Laci felolvasta verseit, ha ivott, ha evett, ha elvált, ha megnősült, ha sértve leszegte a fejét, ha Székelyszabarba igyekezve a mohácsi autóbuszra szállt, s onnan aztán szirénázó, pirosrémületű tűzoltóautóval érkezett meg a szabari általános iskolához, ahol már az irodalomszerető diákok és tanárok vasaltíngesen, vasaltlelkiesen várták. Hogy a tűzoltóparancsnoknak riadóztatni kellett ehhez egy osztagot...? Hogy Székelyszabar egész lakosságának borzongott a háta...? Azt a nagy monstrumentumság eredeti alkotóelemei aligha érezhetik. Sokkal nagyobb baj, hogy Bölény úr panelházba költözött. Bölény úr mögé minimum valamilyen kertet képelnék, minimum ecetfákkal és vastag régi falakkal. De ezek a panelemek tíz centi vastagok. És négy óránként szellőztetni kell, mert megnövekszik a háttérsugárzás. És ezt az egészséget szövetkezeti lakásnak hívják és törlesztésnek. Mi az, hogy törlesztésnek, a d o s s á g n a k... Képzelnének el kérem egy Bölényt, aki tartozik az OTP-nek, és orvosilag eltiltották az ivástól. Nem tudom, mit mondjak még...?

Ülünk az uránvárosi lakásban... Igazság szerint jó lakás. Véleményem szerint csak protekcióval lehetett hozzájutni. Közöttünk asztal, az asztalon csipketerítő, vagy ha nem, akkor odaképzelem. És az egészen, legfelül sör. Egyedül iszom. Galambosi Lacinak idült vesegyulladás van, félesztendeje. Eltiltották a bölénységtől. Szomo-

rúan, megadóan ül velem szemben és az ars poeticáját fogalmazza. Valami félreértés folytán azt hiszi, arc poeticájáról akarok írni. Vagy talán azt hiszi, tényleg érték az ilyesmihez. De hát semmit. Nézelődök. Éppen kilátok mögötte az ablakon. Kis hercig francia erkély a földszinten. Sárga üveg, mélyén feketedik a drótszövet. Kint egy tizemeletes pontház sarka, mint a végzet, s odább is a század salakbeton csodái szürkén, otthont adón, vagyis kikerülhetetlenül. Köztük szerencsére a Makár hegy szemérmetlen domborulata látszik, jól kilombosodva, és szőlőbirtokok, virágzó mandulafák, prэшázak önkénytelen harmóniája. Az egész szemérmetlenség fölé ragyogó kék ég feszül, a szél süvölt, rend van. Az ablakon belül könyvespolc kezdődik. Talán kovácsoltvas... Új Idők lexikona fűzve, Révay nagy lexikona kötve, Weöres Sándor összes művei, az Erdélyi Helikon sorozat és a Magyar Klasszikusok sorozata merev rendben. Műanyagpadló, barnás színben, szabályos bútorzat, a falon reprodukciók, egy rézkarc.

Galambosi László 1928-ban született. Ha jól számolom, most negyvenkét éves. Újság és folyóiratközlések után a Jelenkor-Magvető Lengő fényhidak címmel Bertók Lászlóval és Makay Idával közös kötetben biztosított számára teljesebb nyilvánosságot. Ezt testes önálló könyv, a Sárkányok és tűzfák követte, melyet a Szépirodalmi Könyvkiadó 1967-ben adott ki. Még az idei évben megjelenik A Kőliom vára, melyben a szigetvári hősnek, Zrínyi Miklósnak állít emléket. Legújabb, A láng örömei c. verseskönyvét a Szépirodalmi Könyvkiadónál már szerkesztik. A Móra Ferenc Könyvkiadónál is helyet kapott egy antológiában. A pályáiv tehát kialakulóban. Eközben tanárkodik, Pécsen a Gyógypedagógiai Intézetben tanít.

Üldögélünk egymással szemben. Galambosi Laci várja az artisztikus kérdések sorát. Nagy nehezen kinyögöm az elsőt:

– *Hol születtél?*

– Berkesden. Ott volt az apám tanító. Onnan aztán átkerültünk Magyarhertelendre, majd Cserkútra.

– *Helyezgették apádat?*

– Kérte... Volt ott egy pap, akivel nem jött ki. Az a pap se a jegyzővel, se a tanítókkal nem jött ki...

– *Magyarhertelend? Jártam ott...*

– Az apámnak dalárdája volt... Tőlem és a bátyámtól megkövetelte, hogy vele menjünk misére, litániára. Együtt kellett énekelnünk... Hárman voltunk testvérek. A bátyám tanító lett, a nővérem férjhez ment... Az apámat a temetésekre is elkísértük. Számtalan megrázó élményem született ilyenkor, halálról, szokásokról. Lakodalmakba, halotti torokba is jártam. Jól megismertem a falu embereit. Sokáig élveztem az éneklést... A barátaim nem szerették a templomot, kószáltak inkább, cigarettáztak, gyümölcsöt loptak. Én is ki-kiszöktem a fújtató mellől, s mentem velük. Sokat tanultam tőlük, jót is, rosszat is. Inkább több jót. Barátságot, emberséget... Volt nekem egy nagyon szép szerelmem. Úgy hívták, hogy Kimich Anna. Nagy sötétszemű volt. Az elemi iskola VI. osztályába járt, mikor én az ötödik osztályba. Sohasem felejttem el hamvas gyönyörűségét. Ma is őrzöm iránta érzett szerelmem akkori tisztaságát. Anna mit sem tudott az én rajongásomról. Soha nem vallottam meg neki. Felnőtt koromig elkísért ez az érzés. Vissza-vissza jártam Magyarhertelendre Kimich Annára emlékezni. – De még iskolába sem jártam, amikor már szerettem Nádass Nusit, aki nekem, apró négy-öt éves kölyöknek ostort font. Ott ültem apám mellett a tanteremben. Az alacsony dobogóról épp, hogy leért a lábam a padlóra. Hajtottam a csutacsikókat, csutaökröket, krumplimalacokat, krumplibárányokat... Majdnem minden este eljártam apámmal a színdarabpróbákra, később magam is játszottam a darabokban. A lányok, asszonyok, meglelt férfiak komolyan tanulták a szerepeiket. Népdalokat énekeltek. Apám hegedűvel, harmóniummal kísérte énekeseit. Talán ekkor, ez a világ jegyzett el a költészettel. A dal, a költészet, a festészet szeretete ma is életemem.

– *Mikor kerültél Pécsre?*

– 1949-ben költöztünk Pécsre, de én már 1939-ben itt jártam iskolába. Negy-

venkilencben, amikor megjött a behívóm, éppen a klinika is küldte az értesítőt az apámról. Csak hogy véletlenül bent maradt a postás táskájában. Bementem elbúcsúzni hozzá... – „Maga nem tudja, hogy az apja meghalt?” – kérdezték odabent. Állítólag valami hanyagság történt ott. Szájszepszise volt, csövön át táplálták... – A katonáéknál először az ejtőernyősökhöz osztottak be, de később átkerültem a Sztalinorgonásokhoz. Volt ott egy-két jó haver.

– *Mióta írsz?*

– Kölyökkorom óta... De azokat nagyrészt eldobáltam. Van azért belőlük bekötve is. – (Elméláz) – Állati rossz tanuló voltam. Az iskola mellé jártam a Berta Jóskaival. Képzős koromban a Pacsirta vendéglőbe. Bejáró voltam akkor Cserkútról. Futballozni jártunk a málomi rétre. Se az iskola, se az irodalom nem érdekelt. Inkább a futball, atlétika. Az NB II-ben pingpongoztam, jó gerelyvető voltam, jó futó. 1948-ban Dél-Magyarország ifjúsági gerelyvető bajnoka voltam. Tanítóképzős koromban megtörtént, hogy otthon, Cserkúton felejtettem a futócipőmet. Délután volt a középiskolák közötti atlétikai verseny. Cserkútra futottam a cipőkért Pécsről és vissza, néhány órával a verseny előtt. Fáradtan indultam a versenyen, ennek ellenére tizennégy futó közül az első lettem. Amikor hazakerültem a katonaságtól, akkor kezdtem csak igazán írni. Beléptem a Radnóti Körbe, amit a Tóth Pista vezetett. Később, a Jelenkor kezdte közölni a verseimet. Pál Jóska volt a rovatvezető. Elég nehezen mentek a közlések. Most már rájöttem, hogy igazuk volt a szerkesztőknek.

– *És a gyógyón milyen a munkád?*

– Milyen lenne? Van egy osztályom, minden tantárgyat én tanítok. Szemléltetés, súlykolás a végsőkéig.

– *Van írói példaképed?*

– Volt, de most már nincs. Weörest szeretem legjobban és a Nagy Lászlót. Volt idő, amikor a Juhászhoz hasonlítottak, de a Juhász egészen másként építkezik. A kritikusok sokszor nem járnak be az utat a művekig.

– *Mi a költészet számodra?*

– Úgy érzem, nem is lennék nélküle. Minden.

– *Van benned valami megszállottság...*

– Van, de hallgatagon. Főleg társaságban. A magam feje után mentem mindig... Voltak barátságaim, de nem mélyültek el soha. Most nemrég egy barátom két fröccsért ellenem fordult.

– *Mikor írsz?*

– Éjszaka általában.

– *Hol?*

– Itt – mondja és az asztalra mutat.

– *Könnyen írsz, vagy nehezen?*

– Az első sorok nehezen születnek. Sokszor órákig veritékezem, de ha elkezdtem, akkor már megy. Mindig tudom, mit akarok írni, de hogy mi lesz, az a papíron dől el... Te... Még azt is beleírhatnád, hogy nagyon sokat köszönhetek Lovász Pali bácsinak, Csorba Győzőnek és Várkonyi Nándornak. Csorbához nem igen vittem verseket, de olvasam a köteteit, s így komponálni tanultam tőle... Egyébként van itt egy-két fiatal, akiből többet lehetne kihozni, kinyaggatni. Kampis, Bebesi Károly...

– *Életcélod?*

– Mit tudom én... Szeretnék jó verseket írni. És fordítani. A német elég jól megy. Majd a délszlávot is megpróbálom. Valahogy marhára megnyugodtam. A család mindenem... A srácom... Az első egy éves volt, amikor elváltam. Ezt most nézhetem, ahogy női napról-napra. Az első gyerek kora kiesett... Persze a halálkomplexus letör...

– *Félsz?*

– Két év óta...

– *Vese?*

– Vese.

– *De hát hogyan történt? Bölény létedre...*

– Meghívtak bennünket a gazdászok a Technika Házába. Írókat, színészeket, festőket... Tizennégy üveg pálinka volt az asztalon. Megittuk, aztán átmentünk vacsorázni a Köztársaság térre. Onnan én eimentem a Nevelők Házába, mert éppen családi est volt. Közben úgy emlékszem haza is jöttem, vagy talán kerestem, vagy vártam a feleségemet. De aztán reggelig a Nevelők Házában voltam. Már jó világos volt, amikor haza indultam. Az autóbuszra várakozva leültem egy padra. Kicsit el is bóbiskoltam. Arra ébredtem fel, hogy megállt egy autó. Haver. Egy tanár. Azt mondja, hogy elvisz haza. De hozzájuk vitt. Ittunk bort is, pálinkát is. Dél előtt aztán újra beültünk az autóba, hogy az ő feleségét hazahozzuk Felsőszentmártonból. Ott újra ittunk. Délután kimentünk a Dráva partra és lefeküdtünk a fűbe. Elaludtam. Úgy gondolom, ott fázott meg a vesém. Elég sokára kerültem haza. A feleségem már éppen a rendőrséghez akart fordulni...

– *Semmit sem ihat sz...?*

– *Semmit...* Pedig én már korán rászoktam Cserkúton. A falusi legény szórákozása a mozi, a lányok és a pince.

– *Mi volt a kedvenc italod?*

– A cserkúti fehér. De a Für Kovács Istvánnal megittuk még az ecetet is. Harminc éves barátság fűzött össze bennünket.

– *Nem zavar, ha iszom itt a sört az orrod előtt?*

– Igyál csak, azért vettem, hogy neked legyen mit innod.

– *Hát akkor, ha nem haragszol...*

– A sört is szerettem.

– *Jó ital.*

– Jó. Sok sört ittam valamikor. Azelőtt nyaranta elmentem dolgozni. Sörgyárba, bányába, fakitermeléshez. Egyszer irtál is rólam ott a sörgyárban. A fényképünk is megjelent az újságban.

– *Jó dászoksör volt ott, a Hartman irodájában szoktuk inni.*

– Ezeket én azért csináltam, mert szar volt a fizetésem. A tanítóknak mindig az volt... Kezdő pedagógus koromban a Regős Lajossal jártunk István aknára melőzni. Tanítottunk már, de még nem kaptunk fizetést. Valamiből élnünk kellett, így tanítottunk meg bányásztunk is. A nevelői fizetésünket hat hónapi késéssel kaptuk meg először, de akkor egyszerre a hathónapit. Minden reggel gyalog rohantunk fel az aknához. Lajost az öreganyja ébresztgette hajnalonként. Soha nem kelt föl időben. Persze búcsúra is jártunk Regős Lajossal, például Szabolcsfaluba...

– *Mostanában elég pénzed van?*

– A havi fizetés nem valami nagy dohány, és az asszonynak is kevés a fizetése... És ugye amit az írásokért kapok. Megvagyok azért anyagilag is...

– *Mit csinál sz, amikor nem írsz és nem tanítasz?*

– A Nádorban ülök. Vagy hazajövök olvasgatni.

– *Van valami vagytonod?*

– Semmim sincs. Az anyósna van szőlője, de el lesz passzolva. Az is lehet, hogy megtartjuk. Így azért van hová kimenni, és megterem a paprika.

– *Elégedett vagy?*

– Igen. Volt időszak, amikor úgy éreztem, mellőznek. Az ember minél idősebb, annál inkább magára van utalva. Egyesek itt mindent csepeülnek, még Bartókot is... Szeretném látni Görögországot, Spanyolországot, Párizst és néhány északi várost, de ugye az anyagi helyzetem ezt... Még soha nem voltam külföldön. Be nem futott, vidéken élő író ösztöndíjat nem kap, lehetőségei, összeköttetései nincsenek. Pedig sokat jelentene egy ilyen utazás az ember fejlődésében. Tavaly sikerült két hetet Villányban töltenem a festők, szobrászok telepén. A Gyimóty villa, a tájjal való közvetlen kapcsolat, a napfény, víz, vörösbort segített dolgozni. Köszönet érte Rétfalvinnak és Erdős Jánosnak... Azt mondtam, hogy olvasni szeretek?... Mindenem az igazságosság. Az igazság keresése közben sokszor megütöttem a bokámat, és azt hiszem még sokszor megütöm a jövőben is.

– *Nem tudom mit kérdezzek tőled. Mondhatnál valamit csak úgy...*

– Magyarhertelend húz engem vissza. Két éve nyáron visszamentem oda a bá-

tyámmal. Reggelig mulattunk citeraszó mellett. Lehet, hogy visszamegyek oda tanítani. Gondolom öt-hat év múlva. Azóta sincs ott dalárda, hogy az apám eljött...

- *Valami mást is mondhatnál még...*

- Halottakról talán?

- *Halottakról is lehetne.*

- Cserkúton három napig temettük a németeket. Ez 1944 decemberében történt. Tíz-tizenöt napos hullák voltak. Állandóan esett az eső. A futóárkok tele voltak vízzel. Csak úgy loccsantak a hullák, amikor beledobtuk őket az árokba. Emlékszem, két héttel korábban hat német utóvéd bejött hozzánk enni. Volt köztük egy vörhenyes. Amikor a temetést csináltuk, megtaláltam a többi között. Ott úszott a vízben.

- *Aztán...?*

- Eltemettük mind. Minden újra kezdődött... Sok rapsic volt akkoriban...

- *Rapsic?*

- Persze... Lefűrészeltük a puska csövét, és jó kis köpeny alá való dolog lett belőle...

Mire a fűrészelt csövű fegyverekig eljutottunk Galambosi Laci felesége is megérkezett, majd Szederkényi Ervin, a Jelenkor főszerkesztője is felbukkant. Szendvicseket ettünk, aztán vodkát ittunk és hasonlók. Bölény úr persze semmit. Csak nézett bennünket és szomorkodott. Bölény úrban van valami megszállottság, Bölény úr nagy álmodó, tüzlátó, virágkiáltó, erdőség, vadonság, messzeség nélkül sorvadó, mégis váró, remélő, naponta újra álmodó maradt. Ahogy már mondtam: bölény és költő. Furcsa úgy, bárki megtekintheti: él...

Szemek

Próféták szemei:
látják a népet,
jósolják hol roskad Krisztus a földre.
Gyilkos meghajtja a hűsevő malmokat,
fölhasítja a bőrt,
hogy riasszon a vér forrása.
Próféták szemei:
vagytok a hatalom háza.

Új Ninivék nőnek
kőnek
sötétjéből,
az átok vize örökké világol.
Elvál a szem a hajót kísérő sirálytól,
a hal gyomrát
az ezüstitűkrökkel telít is lássa.
Emelkedik irgalmas világba.

Tudósok prizmákkal gazdag szemei:
bemérik a mennybolt tüzeit,
keresni
indulnak oda,
hol láb és kar
nem járt még soha.

Uzsorát markolók szemei:
csalnak mindnagyobb nyáját,
tele látják a vermet,
drágakövekből taragott termet,
vashordót, kádat.
Hajlonganak a szegények,
szerszámaik
befonva rozmaringgal.
Vállukon virít az átalvető,
gyümölcsnek, kenyérnek térszke.
Kéretőzik az állat,
a kéve,
a fa.
Szaporodik a tövis,
a törfogú uzsorás,
a barátság gyilkosa.

Féltők szemei:
látják a sisakot hasadni, fesleni
mellvért láncokra fűzött pikkelyét.
Sebét
lovasnak, lónak,
temető gubancát a fagynak, a hónak,

pajzsos vállú nőt,
ki óvna gyermeket,
csillagos születőt.
Siratják a keréketörtet,
az apát,
ki bogáncsokból mentette a földet,
ballagott ökrei előtt
járomig fölverő porban.
Siratják az unokát,
átdöfött torokkal hever a sarokban,
homlokát nyaldossa bárány meg kutya.
Barátja megtiport ködmön,
vasnyakú furulya.

Katonák, hóhérok szemei
álarcok, kőcsuklyák alatt:
könnytelenek, akár a salak.
Látják a kardot, a kötelet,
levágott fejet,
akasztott hullát,
amint a pribékek gödörbe húzzák.

Vakok szemei:
világosság kérdéseire sohasem felelők.
színek vézna pizstrángjait hiába
keresők.

hályog parányi teknőjébe tapadva
tanulnak türelmet menteni
benti tájra,
lebegő vidékre.
Írja betűit a magány,
telik bibliás könyve,
fájdalom érce.

Vénségbe vándorlók szemei:
csontkagylók töppedt őrei,
látják fehéret
vörösbe süllyedő falnak.
Bizalom törpe királya,
bizalmatlanság
beteg óriása
vezeklő homályba zuhan:
sejti a hanyatló üdvösséget.
Világ Báránya koporsóra térdel,
gyapját, fölhasadt homlokát
szórják szírommal,
borostyán-fűzérrel.

*Szeretők szemei:
boldogság házának holdas kövei,
rózsatornyokban virrasztó virágok,
türelem pecsétjei,
lányokban rejtezők,
gyásztalanok, nagy gyászolók,
örvényben is bizalmat lobogók
ne bocsássátok el vigasztalanul
a megúnt szeretőt,
tusakodjon zöldpillájú remény,
ha kell, szakadék peremén.*

*Fiatalok szemei:
világító halak az ismeretlen
fekete hullámaiban,
utakat jelölve
vilmognak előre.*

*Fölhasítja a titkot a tekintet,
akár a kés
a gomolygó inget,
látja a mozduló
holdagyat,
a vért,
a száguldásban lüktető sugarat,
a koszorúzott végtelent,
hol az ellenállás szobrait
föllállítja a csend.*

*Szemek árnyékban és fényben.
Kutatva, észrevétlen
kerítenek, mérnek.
Tapogatói a kristálypáncélú
mindenségnek.*

Feneketlen kút feketedik

*A gyökerek alatt feneketlen kút feketedik
gyűszűnyi világossággal, mely elég ahhoz,
hogy meglássuk a szabadító griffek fejét
a világot mérgező eső mögött. Csörökkal
szétvert tejszék, karmokkal tört kardok
hevernek lángokkal fedett gödörben.
Fölöttük sisak lebeg beszakadt koponyákra
vadászva. Piros mezőkön kasza-agyarú, lószügyet
homlokukon hordó szörnyek száguldanak.
A látomás napköntösébe csavarva adóznak
a szegények; világítanak a falak, a készülő
tetők. Bankóktól hasas zacskók markolói,
asszonyaik és szeretőik előtt ajándékkal
ékeskedők, trakkos aranyásók, nép zsebében
kotorászók, tolvajok fosztogatják
a kaszát-kapát-lendítő, halaskosarat meritő,
vadat felhajtó, fillérrel pöttyözött tenyerű
rongyosokat.*

*Felénk mered a vas, reánk repül
a kő, nekünk készül a gödör. A bankó- szárnyúak
uralkodnak a kivilágított falakon.
Bársonyban, aranyszízmásan járják a táncot
a „Bugrisok-Nélküli Paradicsomban.”*

Egy csepp tenger

Véméendi változások

Az emberek

Alacsony, szőke ember közeledik a szerb templom felől: a községi tanácselnök, Gruber Ferenc. A nézése egyszerre aggodalmas és elégedett. Minden délelőtt a faluban kószál egy-két órát. Hol ebben az utcában, hogy egy másikban tűnik fel, benéz az udvarokba, megszólítja, türelmesen faggatja a kapuban állókat a világ és a saját dolgaik felől, mert bölcsen sejti: mindig van valami, amit meg kell beszélni az emberekkel. Nem látszat, hogy mélyen szereti a falut, amelytől elég távol született ugyan, mégis egy kicsit a „szülőfaluja”, hisz különböző beosztások után itt lett tanácselnök – az egykori napszámos-kubikosfiúból.

Közeledik az elnök lassú, figyelő járásával, közeledik, aztán egy piros téglakerítés mögül elébe lép egy papucsos, kék kötényes ember.

- Elnök elvtárs, adja ki nekem a vízbevezetési engedélyt! – szól türelmetlenül.
- Nem adhatom.
- Miért nem? Én talán más ember vagyok, mint a többi? – hökken meg a papucsos.

– Nem más ember maga, csak éppen nincs elég vizünk – tárja szét Gruber Ferenc tehetetlenül a kezét.

- Csináltasson elég vizet! Elvégre maga az elnök.
- Majd lesz elég víz, ha megépül a törpe vízmű...
- Mikor lesz az... – kedvetlenedik el a papucsos ember. – Nekem mielőbb víz kell a fürdőszobába! Jönnek ezek a német rokonok odaát Nyugatról. Ne gondolják, hogy mi itten talán cigányul élünk...

Az elnök valószínűtlenül kék szeme összehunyorodik. Barátságosan hátbaveregeti a papucsos embert.

– Majd meglátjuk – biztatja, s arra gondol: még két fürdőszoba vizére adhat engedélyt. Meglehet, hogy az egyiket kiadja ennek az embernek, hadd fürödjének kádban azok a nyugatiak. Legalább lesz nekik mit mondani, ha hazamennek...

A sajtógyár tátott szájhoz hasonlító bejáratánál Halmai Ernő, az üzemvezető hűsöl a huzatban, azt a látszatot keltve, mintha várna valakit. Fehér köpenyét kigombolja, a szárnyaival legyezgeti magát. Meleg van. Gyakran nézelődik itt napközben, a kapubejárat alatt.

Gondterheltnak látszik...

A lányára gondol talán, aki a szomszédban az árnyékos verandán egy billegő, roskatag székre telepedve tanul, az egyetemi felvételre készül?... S egy pillanatra – miközben a lányára gondol – talán felkődlik a családi múlt: nyolcan voltak testvérek, és hiába nősült meg, tíz évig nem lehetett gyerekük, mert a testvéreit kellett taníttatnia. Az öccse, a húga ledoktorált, őt az ország egyik legjobb sajtómesterének tartják, ő kísérletezte ki a hazai parmezánt, új technológiai eljárások fűződnek a nevéhez, hat kormánykitüntetés, háromszor annyi oklevél... Vagy a rozsdás színű terményraktárra pillantva talán a régi időkre gondol? Amikor huszonhárom éves fejjel ideérkezett, és egyszerre tanulhatott németül meg olaszul, mert a faluban akkor még mindenki csak németül beszélt, ráadásul a sajtómester olasz volt... De az is lehet, hogy a tejszállítmányokra gondol. Három kocsma ma nem érkezett meg. Nagy vihar volt az éjjel. Képzletében kirajzolódnak az országút szélén, a sárban vesztegelő tej-

szállító kocsik, a káromkodó sofőrök, és az egész olyannak tűnik, mint egy ostoba félreértés... Közeleg az ebéd ideje, de ő változatlan nagy türelemmel várja a három elbitangolt, tékozló tejszállító kocsit...

A Szerb utcában van a postahivatal. A postamester – Páldeák János – azonban már nem ül a kényelmetlen hivatali asztala mellett. Meghalt az öreg cimborá, a nagy motoros. Szélvészfényként száguldozott a hepe-hupás, életveszélyes dűlőutakon hetven-nyolcvan kilométeres sebességgel, riadalmat és ámulatot keltve maga után.

És csodálatos történeteket.

Mi volt ezekből igaz?...

Amíg élt, csak csöndesen mosolygott ezeken a történeteken, egyiket sem tagadva, de egyiket sem erősítve meg. Valóban olyan nagy bánat fogta el – mint mondják – amikor csúnyán elsózta a tizenhat kakasból fortyogó pörköltet, és a nevezetes vendégek, a megye politikai és állami vezetői a finom falatok helyett néhány falat szalonnát haraphattak – hogy szégyenében még a halál is eszébe jutott? Lehet, hisz az egész falu napokig égett a szégyentől a sós pörkölt miatt... Vajon létezett az a macska, amelyikről fennmaradt, hogy a postamester kimotorozott vele Trefort-pusztára, ott kiengedte a zsákból, még meg is szidta, fejére olvasva az elfogyasztott madarakat és galambokat. Igaz, hogy a macska hamarabb otthon volt, mint az öreg?... Valóban megtörtént az eset, hogy a felesége meglegelve bosszúsan rászólt italozás közben:

– Te! A marha is tudja, hogy mennyi elég!...

Mire ő derűs, utánozhatatlan fölénnel szólt vissza:

– A vízből én is...

Minden éjjel a szolgálati helyiség mellett aludt. Éjszaka gyakran felébredt. Át-nyitott a hivatalba, egy pillanatra felkattintotta a villanyt, és egy csöppet se lepődött volna meg, ha a sarokban egy minden ízében reszkető postarablót talál... A szőlője az udvarában volt. A súlyos, minden évben nagy terhű lugas, amelyről minden ősszel nyolcvan-kilencven liter bort szüretelt... Azt mondják: fiatal korában madarakat tartott. Időnként hegedült nekik, összeveszítette egymással a kis állatokat, akkor aztán leeresztette maga mellé a hegedűt, meg a vonót, és gyönyörködve, elégedetten hallgatta a madarakat... Tudott románul, cigányul. A cigányok rendszerint adósok maradtak a rádió előfizetési díjával, de csak addig, míg Páldeák negyedévenként ki nem ballagott hozzájuk a telepre, megállt a kunyhók előtt, és a saját nyelvükön jól összeteremtette őket...

Mindez emlék már. A derű és a szomorúság, a küzdelem és az álmodozás egyetlen rossz pillanattal lezárult. A cimborák időnként még emlegetik. Érdes, kemény izomzatú alakja ilyenkor hirtelen kiélesedik az idő távlatából, és mintha most, e percben történe át a túlsó oldalra ide a vendéglőbe, még egy pillantást vetve a vasbolt kirakatára, ahol a motorkerékpárok kelletik magukat. Jön, közeledik bőszerű rövid nadrágjában, jön egy pohár pinchideg sörre.

Az állatorvos hajnal óta talpon van. Ma is, mint minden nap – öt órakor a fáradhatatlan emberek türelmével pillantott ki az ajtó elé öltözködés közben, ahol ma is ácsorgott valaki egy szomorú hírrel: felfűvódott a tehén... Az orvos szemüvege tudósan csillog-villog egész nap. Mindennap nonstop munka. Nyolcezer négylábú, negyvenezer szárnyas tartozik a körzetébe. Erőszakos, riasztóan erőszakos számok. Kitöltik az életét. Időnként már-már úgy tűnik: másnak nem is jut hely. Az öt leánynak sem, akik közül a legidősebb huszonkét éves, a legfiatalabb kilenc.

Az udvar közepén háziállat módjára a Moszkvics ácsorog. Hű barát. Az állatorvos vasárnap ebéd után belevágódik, és néhány órára kettesben elsőznek a Dunához horgászni. Az orvos azt mondja: így védekezem én a „menedzser-betegség” ellen, barátaim!... A kedves dalok, a kedves könyvek, a legkedvesebb író – Thomas Mann – az esti órák vendége. Az állatorvos ilyenkor már mindig nagyon fáradt, s egy kis büntudatot érez magában a dalokkal s Thomas Mann-nal szemben. Németül, franciául, angolul beszél, de külföldön még nem volt. Azt mondja:

– Ó, a televízió bejön hozzám külföld...

Aztán a gyomrához nyúl. Gyöngéden, óvatosan masszírozni kezdi. Mostanában gyakran fáj. Csöndes beletörődéssel viseli a fájdalmat. Nem akarja tudomásul venni, hogy talán súlyos lehet...

Az öreg Wilhelm a háza előtt ácsorog. Izgatottságából, türelmetlenségéből csupán egy-két mozdulat érzékelhető: időnként lesimitja ritkás fehér haját, egészen a tarkójáig.

Az öreg „világutazó” Pestre készül.

Nagy esemény.

A zöld Opel a sajtómérnök udvarában áll megcsutakolva, valósággal maga az autó is fénylik az izgalomtól.

– Bátaszék–Szekszárd felé a legjobb az út – mondta az öreg este a vendéglőben.

– Akkor arra megyünk – egyezett bele a mérnök. – Egyenesen arra megyünk...

Az öreg ravaszul hunyorított.

– Egy nőt is vihetnénk magunkkal az útra.

– Majd szerzünk útközben...

Wilhelm most egyre jobban türelmetlenkedik a kapuban. Várja az Opel érkezését, – az utca távolába néz. A fejét csóválja elégedetlenül. Ma nem ugyanaz, mint tegnap és tegnapelőtt volt. Ismét feltámadt a régi Wilhelm József, az Erste Organiesierte Expedition katonája, aki egy különítmény tagjaként 1916-ban végigkalandozta az arab félszigetet. Embertelen körülmények között, kemény harcokban vágták át magukat a sivatagon, hogy elsüllyessenek egy hajót a Szuezi-csatornában – megbénítandó az angol hajók mozgását. Hősiességéért megkapta a török Vassélholdat Dzse-mál pasától, amelyhez nemesi rang és életfogytiglani adómentesség járt. A kalandos életű Wilhelm József, aki csodálatos könnyedséggel, ravasz mosollyal, egyetlen mozdulattal botrányoztatta meg – ő, hányszor! – az előkelő polgárokat, a bizalmatlan, szuszogó nagygazdákat, és a tisztas rokonságot... Aki a nászéjszakáját a felesége helyett rendhagyó módon, de életéhez méltó nagyvonalúsággal egy parókián egy üveg vörösbor és egy üveg fehérbor társaságában töltötte, s aki három éve, amikor kinyitották a családi kriptát, mindenki legnagyobb elszörnyülködésére tisztelettel megnézte az anyja holttestét...

A háza előtt áll. Az épület falát, a kerítést a karjával megérinthei, mégis nagy távolságra van most a háztól: a csodaszép udvartól, amelynek a végében kamilla ilatozik, a fészerben berendezett háziműhely zsúfolt – s különös módon mégis megnyugtató – rendetlenségétől, a gerendákról lelógó vasláncoktól, a milliónyi rozsdás csavartól, alkatrésztől, kopott élű szerszámoktól... Valósággal, mintha nem is az ő háza volna. Csak bent, a nagy ház utcai szobájában van valaki – kis dísz tárgyak, családi fényképek, könyvek, képeslapok, újságok között, a méltóságteljesen az asztal fölé ereszkedő piros csillár fénykörében, mint egy miniatűr – akitől sohase szakadhat el. Egyetlen percre sem, akárhány kilométerre utazik is.

A felesége ő.

Aki harminc éve bénán él, de szellemileg nem tétlenül. Az öreg gondolja, fűrészt, él vele oly természetességgel, mintha ez a sors legszebb elrendelése volna. Szerelmi házasság volt. Az is maradt. Érzelmes, örökös kaland...

Arcok tűnnek fel...

Utcák mélyéből hangos, vidám jó reggellel, grüss gott-tal közeledve; révetegen a kocsmasztal túloldaláról, gyerekes kíváncsisággal nézelődve az ablakfüggöny mögül, méltósággal a vendégszobák nyikorgó bútorai között. S az arcokkal együtt egyszerű életük is feltűnik – amelyet nem titkolnak és nem titkolhatnak egymás elől, amelyet nem becsülnek túl, és bár nem szeretik minden óráját, akármit hoz is: az övék.

Az ablakból a gépműhelyre, s azon túl a majorra lehet látni. Az egyszerű csőbútor – puritán figyelmeztetés. Olajkályha a sarokban. A mintázott falon rézkarcok. A keresztezett tsz-alapító oklevél és a piros bevonatú vendégekönyv a tekintélyre figyelmeztet. Az íróasztal sima, sohasem rendetlen. Kék szélén cserép zöldék porosodnak. Ami igazán iroda itt, az a gólyalábú, festett asztalkán a kurbilis telefonkészülék, amely nap nap után fontos, nem egyszer sorsdöntő beszélgetéseket közvetít. Minden a munkára figyelmeztet. Magában az elnökből, az emberben is van valami ebből a figyelmeztetésből: a leküzdésre ítélt dolgokkal szembeni erőszakosságból, a munka nagyvonalúságából, a szakma biztonságából. Egy mozdulatára emlékszem a legjobban: behozták a postát. Erős, papirokhoz nem nagyon szokott ujjaival türelmetlenül tépte a borítékokat. Erős, ellentmondást nem tűrő mozdulatokkal.

A gólyalábakon megcsörren a telefon.

Az elnök belehallózik a kagylóba. A hangja harsog. Rövid, metszett fogai elővillannak.

– Izé! Kérlek szépen!...

– Mi az isten?...

– Fantasztikus, nem?...

Lendületesen válaszolgat valakinek. Gyakran közbevág, nagy energiával beszél.

Az emberek azt mondják a háta mögött:

– Ha ő nincs, tavaly nem lett volna ötven forint a munkaegység. De rend se lett volna. A sváb, a székely, a felvidéki meg a többiek nem a munkával lettek volna elfoglalva, hanem egymással...

Régi közgyűlések jegyzőkönyvei tűnnek fel. A haragos szavaktól elpirulnak a papiroldalak. Az emberek felzúdulnak; az elnök gorombán beszél velük. Rott Antal felállt a színpadon. Számolt magában tízeg, majd azt mondta:

– Nem tagadom, ez előfordul. Az egyiknek ilyen a vezetési stílusa, a másinak meg olyan. A brigádvezetők sem egyformák. Én magam az elnök, aki személy szerint felelősséggel tartozik a gazdaságért, meg magukért is, igyekeztem a teljes tudásommal dolgozni. Követtem el hibákat, nem tagadom. A vérmérsékletem és a módorom is segített ebben. Hirtelen vagyok. A munka és a felelősség is olyan helyzeteket kényszerített rám...

Leteszi a telefont. A kis fémkarral kurbiliz néhányat, jelez a postás kisasszonynak, hogy befejezte a beszélgetést.

– Az a szerencsém, hogy jó memóriám van – mondja, és az ujjával a fejét kopogtatja. – Mindent tudok. Engem nem lehet becsapni. Az biztos.

Az arca hirtelen elkomorul.

– A felelősség, az nagy. – sóhajt röviden. – Reggel is fáj a szívem tája. De lehet, hogy csak a vérnyomás. Majd megnézetem...

Azt mondják: nagyon kemény, szigorú ember.

Sombereki szegényparaszt családból származik. Az apjának öt hold földje volt, de hamarosan eladósodott, uradalmi cseléd lett. A háború alatt meghalt. Rott Antal tizenhárom éves korában szolgának szegődött egy negyvenholdas sváb gazdához. 1945 után az uradalomba járt dolgozni, mint az apja: kukoricát tört, krumplit szedett. 1949-ben az uradalomból állami gazdaság lett. Akkor már három éve nős volt. Kinevezték a magtáros helyettesének. 1951-ben brigádvezető lett. 1953-ban segédagronómus. 1954-ben üzemegységvezető Csokoládé-pusztán. Havonta öt-hatszáz forintnál többet nem nagyon keresett. Az állami gazdaság legelhanyagoltabb, isten háta mögötti pusztáját bízták rá, munkásokat is csak nagy nehézségek, rábeszélő italozások árán tudott toborozni. Gyakran csak a barátait, ismerőseit sikerült rábeszélni, hogy jöjjenek ki a pusztára. Valamit azonban nagyon jól megtanult Csokoládé-pusztán, aminek nincs hivatalos árfolyama. Ez – a fegyelem. Tanítómestere a szegénység volt, a magáratlanság és a mostoha életsors. Önmagával szemben épp oly kemény és szigorú, mint másokkal.

1956 tavaszán behivatták a járási pártbizottságra.

– Volna-e kedved egy termelőszövetkezetben dolgozni?

– Az a kérdés, hogy melyik az?

– Véménden az Új Alkotmány.

Nem sok időt hagyott magának a töprengésre.

– Vállalom – mondta.

– Ne siesd el a dolgot! – figyelmeztették.

– Mondom, hogy vállalom.

– Nem lesz könnyű.

– Sejttem.

– Sok az intrika. Bele is bukatsz.

– Nem ismerek lehetlent. De kérem a pártbizottság segítségét, hogy helyre-
állítsam a fegyelmet.

– Meglesz – ígérték.

Az ismerősei, a közvetlen munkatársai már az első nap rosszkedvűen fogadták.

– Három hónap, és le fogsz bukni – jósolgatták.

– Nem hiszem.

– Klikkezik ebben a faluban még maga az úristen is.

Rott Antal nem szólt, csak mosolygott.

– Én a rendet és a munkát akarom... – kezdte első beszédét a tagság előtt.

Abban az évben épített a szülőfalujában, Sombereken családi házat. Egy óráig nem lakott benne. Véménden kapott egy rossz, elhanyagolt szolgálati lakást. Eladta a somberek házat, és vett egy másikat Véménden, hogy ezzel is bizonyítsa az emberek előtt: ha eddig idegen volt, mostantól fogva nem akar az lenni. Rott Antal jobbnál jobb ötletekkel próbálkozott. Álmatlan éjszakáin így biztatta magát: Ha az állami gazdaságban sikerült, itt miért nem sikerülhet?... Beiratkozott a mezőgazdasági szakközépiskola levelező tagozatára. Napközben dolgozott, az emberekkel bajlódott, járt-kelt, este tanult. Ha nem volt munkaerő, napszámosokat fogadott. Ő maga két-három ember helyett is elvégezte a munkát. Nem tűrte meg a susmogást, az intrikát, a széthúzást. 1959-ben az Új Alkotmányban már negyvenhat forintot osztottak egy munkaegységre. A tagság elégedett volt, és akkor váratlanul megkezdődött a mezőgazdaság átszervezése. A tagság nem örült ennek, féltették a maguk által teremtetett anyagi és munkaszínvonalat. Félték a felhigulástól. Az első év nagyon nehéz volt. Aratás idején a felvidéki telepések sztrájkba léptek.

– Mi ennyi pénzért nem aratunk, nem csépelünk... – mondták.

Rott Antal egyetlen éjszaka átszervezte a munkát. Másnap a felvidéki telepések vörösrre gyűlt arccal, munka nélkül ácsorogtak a major öreg, meszeletlen épületei között.

Az első közös év végén a munkaegység értéke harmincöt forint volt, és egy forint adósság se maradt. Az emberek pénzben gondolkoztak, és kezdtek bizakodni. A közgyűlés utáni vacsorán borosan, vidáman mondogatták Rott Antalnak.

– Ha maga nem jött volna ide, akkor rossz maradt volna ez a tsz. És akkor most volna mire hivatkozni...

Késő volt már, amikor Rott Antal felesége beüzent a terembe. Kisírt szemmel állt a ház előtt. A kezében felbontott levelet szorongatott.

– Azonnal mondj le! Egy percig se maradj itt! Nincs neked szükséged arra, hogy kitedd értük a lelkedet, és a végén még ezt kapod tőlük!

– Mi ez? – vette ki az elnök rosszat sejtve a levelet az asszony kezéből.

Följelentették a járási pártbizottságnál. A vád: goromba, embertelen módszerekkel dolgozik.

A tagság két táborra szakadt.

Rott Antal életében talán először – elbizonytalanodott. Azt gondolta: Az életem tettem fel, hogy legyen itt valami. Másról sem álmodom már éjszakáinként, mint arról, hogy mi lesz itt húsz év múlva? És akkor egy-két gorombaságért azonnal feljelentenek? Miféle emberek ezek? Az uradalomban rügdostak, vertek bennünket. Né-

gyen éltünk egy konyhán. Az volt minden vagyon, amit megettünk. Engem jelentenek fel?

Elkeseredett. Balatonaligára küldték kéthónapos elnöki továbbképzésre. Mielőtt elutazott, összehívta a közgyűlést. Kétszázan jöttek el. Felállt az egyik tsz-tag, azelőtt nagytekinélyű gazda, és azt mondta Rott Antalnak:

– Maga egy csibész! Az egész községet a kezébe kaparintotta! Azt gondolja, hogy nem látunk magának bele még a veséjébe is?...

Az elnök leugrott az emelvényről. Torkon ragadta az embert.

Útban Balatonaliga felé egyre csak azt gondolta: Most már megérdemlem a soromat. Nem tudtam uralkodni az idegeimen...

Tegnap nagy üzletet bonyolítottak le itt az irodában. Az olasz kereskedők két vagon marhát vásároltak, több mint egy millió forintért. Alaposan meg kellett küzdeni a kereskedőkkel. Az elnök fáradtnak látszik. Máskor erős, határozott mozdulatai most töredezettek, nyugtalan, fürkésző szemei kialvatlanok, behúzódnak a homlok alá.

– Az ember most már szívesen elfelejti a régi dolgokat – pillant fel. – Abban az évben, amikor ez a cirkusz volt, negyven forintot osztottunk. Egy év múlva két rossz szövetkezettel kellett egyesülni. Ez Feked volt és Szébeny. Újabb nehéz év következett. Egy évvel később Fekeden is, Szébenyben is negyven forint lett, majd negyvenöt, aztán ötven. Akkor jött a huszonhat forintos tsz, Erdősmecske. De, mi a következő évben se szálltunk negyvenöt alá... Volt aki nem fogta fel, hogy engemet egy cél vezérel a munkámban: a felelősség az emberekért. Egy üzemben könnyű. Egy állami gazdaságban is egészen más. Az emberek tudják, hogy mit kell csinálni, és ezért kinek tartoznak felelősséggel. És, ha nem csinálnak meg valamit, annak mi a következménye? De itt?... Sok álmatlan éjszaka volt. Megcsináltuk a „lógettőt”. Azt mondtuk: összevonni mindent, hiszen azért közös!... Összetereltük a lovakat két szalmakazal közé. Félünk, hogy éjszaka visszalopják, őrséget állítottunk... Ha fogna az átok, én abból az éjszakából nem ébredtem volna fel. Vállaltam a népszerűtlent, a szidást, sokszor a gyűlöletet is, aztán nekünk lett igazunk. Az ilyen embereknek, mint mi vagyunk, ez a fizetség. A végén beigazolódik, hogy jól gondoltuk... Az igaz, hogy túl sokat vállaltam magamra. Túl sokat, most már elismerem. Csinálnám vissza, de mit tehetek? Ehhez győnge vagyok. Ez fölöttem áll. Mert én nem elnök voltam, én minden voltam. Mert én most is azt tartom jó vezetőnek, aki tud az emberekért dolgozni. Akik reggel háromkor kimennek a tehenészetbe, azoknak a hitét nem szabad megingatni... Ezt bizony, szeretni kell. Ha nem szeretném ezt a szövetkezetet, meg az embereket, holnap itthagynám. Elmehetnék. Máshol is megélhetek. Máshol is kereshet egy férfi havonta három-négyezret...

Nehéz ember, de mindennek előtt önmaga számára, mert nem vereségre született. Egyszer hármasban a hegyen kártyáztunk. Huszonegyeztünk, kis tételekben, de már órák óta, és a kecskelábú asztal közepén többszáz forint volt a bankomban. Kilépnem nem tudtam, nem is akartam, a pénz pedig egyre több lett. Az elnök csak ült az asztal túlsó oldalán, pirosan és nyugtalan pillantásokkal, kezdetleges hibákat követett el, már nem a játék gondolati rendszere uralkodott fölöttem, hanem a vereség súlya nyomta, láthatóan egyre kedvetlenebb és ingerültebb lett. Nem az elvesztett pénz töltötte el fájdalommal és a tehetetlenség érzésével, hanem a vereség. A lelke mélyén talán a mai napig se bocsájtotta meg azt a délutánt.

Az arca kissé bánatosnak látszik. Az emberek, a közvetlen munkatársai talán egyszer se látták ilyennek ezt az arcot, és látva, most értetlenül csóválják a fejüket: nem ez az igazi arca, mert ők csak a lendületet és a parancsot sugárzót látják mindig, az erőszakos, ellentmondást nem tűrő tekintetet, a rövid fogak nevetését, és az ebben a nevetésben mindig van valami riasztó és megszégyenítő a másik számára.

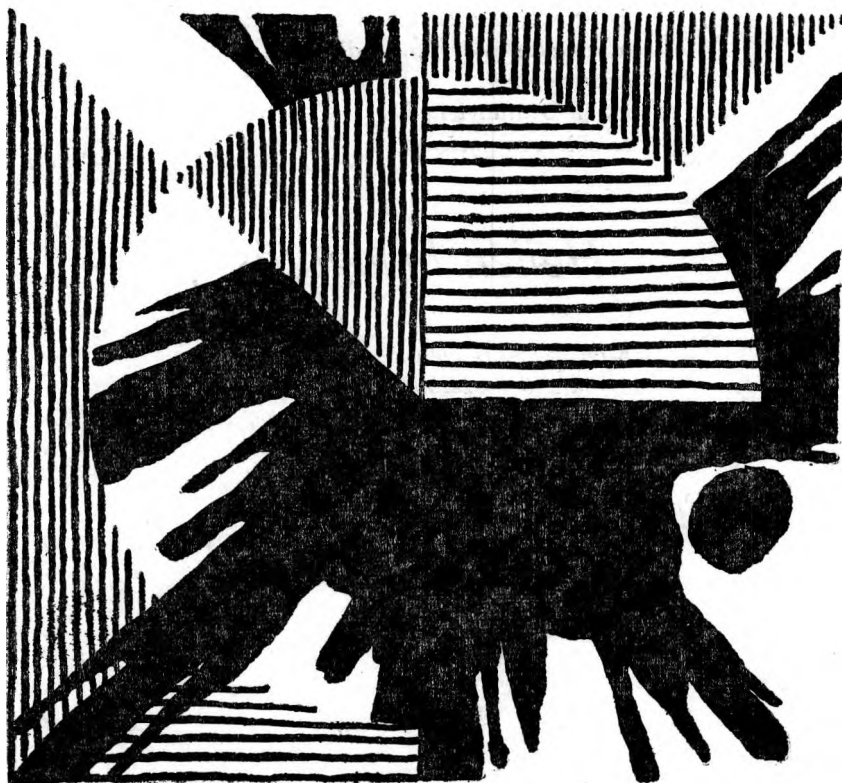
De hát, ez mégiscsak a munkaarca az elnöknek. Az igazi mozdulata nem a levéltépő ujjak munkája, hanem a szív tájékát nyomogató aggodalmas kéz, s ahogy a határban ledől a friss szalmára a kombájnosok mellé, és egy pillanatra lehunyja a szemét. Csak egyetlen pillanat műve ez, senki se foghatja föl. S az igazi nézése nem a

haragosan, gúnyosan villámló és a fölényes, hanem a reménykedő, a legkisebb közös veszteség miatt is boldogtalan, a zord követelő magatartás mögött maga is esendő, maga is ember.

Megszólal, s a pillanatnak vége.

– A szavamat merem tenni rá, hogy négy-öt éven belül a mi kategóriánkban elérjük az állami gazdaság színvonalát... Mit a szavamat?... A fél karomat is rá merem tenni!...

Megint olyan, amilyennek ismerik.

Feszülő aranyszirmok

*Fél üveg bor és halál
szenvedésünket föloldja
bánattal megpecsételi elmúlt életünket*

*Mint apró kő hull
izzani levegő-sűrűségbe
villanunk a legendás kudarc sötétjébe*

*Nyomjelzők önmagunknak
mérjük a tér idejét
fölrirjuk a tehetetlenség-álaozatot*

*Ide majd hamu hullik
tudtuk a tavaszt mi ketten
tudtuk a nyár napsugarakkal vivó győzelmeit
és örömeink a szennyes törmelékben
gyémántos aranyágacskák
aranygömbök
idomuló aranylevelek
feszülő aranyszirmok*

Hellén hivogatás

*Mint lovas az eleusiszi szarkofágon,
és mint ő összetörve him-arcu paripával:
gyere harcba, vadászni, ünnepre, fölvonulni
és remélni, hogy a közönség
kettőnknek egy nevet ad...!*

LANTOS FERENC ÉS KÉPEI

Többé-kevésbé tehetetlenül állok az önként vállalt feladat előtt: hogy Lantos Ferencet nemcsak mint művészt, de mint embert is megkíséreljem bemutatni. Alig van külső jellemzője, a tulajdon esetleges, külső megjelenésén kívül, amely lényegében egy élesvonású, erősen borotvált arcra, egy figyelmes, feketepillantású szempárra és mondjuk egy aktatáskára redukálható. Ez az aktatáska valahogyan hozzátartozik, legfeljebb olykor egy mappává alakulva himbálódzik mellette, amerre jár.

Egy évtizede ismerem, de alig tudok róla valamit. Magánembervolta tökéletesen háttérbe szorul a munka mögött, amit végez. Akár festés ez, akár egy kiállítással járó szaladgálás, akár egy egyszerű, mindennapos rajzóra, akár egy izgatott ácsorgás a zománccgyár kemencéjének forró torka előtt. „Mutató” életrajzot tőle magától sem lehet szerezni.

Pécsett született 1929-ben, ötéves korától kezdve a Mecseken csatangolt. Tekintélyes bogár-, lepke- és növénygyűjtemény örzi ezeknek az éveknek az emlékét. Emellett sokat rajzolt és festett, s egyre világosabbá vált előtte, hogy csakis festő lehet. Tizenöt éves korában Gábor Jenő tanította, tizenhét éves korában ismerte meg Martyn Ferencet. Pécsett a Gebauer Ernő-féle szabadiskolában tanult rajzolni, festeni, majd beiratkozott a Képzőművészeti Főiskolára, amit a második évben betegsége miatt kénytelen volt otthagyni. Ekkor indult meg a pécsi főiskolán a rajz-szak, itt folytatta tanulmányait, majd mégis sikerült befejeznie a Képzőművészeti Főiskolát is. Tanársegéd lett Pécsett, s négy évig ábrázoló geometriát, rajzot tanított a főiskolán. Ekkor a rajz tanszék megszűnt s Lantos két évig tanárkodott a belvárosi általános iskolában és a Leőwey gimnáziumban. Ezután került a zenei gimnáziumba, művészettörténetet tanított a leendő zenészeknek. Később az iskola képzőművészeti szakkal bővült és Lantos mind a mai napig ennek a kétszakos művészeti szakközépiskolának a tanára.

Tevékeny és lelkiismeretes tanár, hivatalos órai mellett szakköröket is vezetett és művész-tanítványokat nevelt. Egyik szakköréből nőtt ki a pécsi Képzőművészeti Stúdió, amelynek munkája ma már országos érdeklődést kelt.

Műterme: Uránváros szívében egy sötét kis pince. Apró ablakában néha megjelenik egy maszatos lábszár, egy pattanó labda, beszáll egy „keszcsókolom”, néha-néha még egy eltévedt napsugár is. A falban lezúgó szennyvíz hangját a kávéfőző fortyogása színesíti. Az állványon mindig ott áll egy kép, néha hetekig, hónapokig. A festő, aki gondolatait sokáig érleli és pontosan fogalmazza, minden szabad percében itt van a pincében, mintegy a város alatt, (feje fölött egy bérház éli mindennapos életét) – és Lantos, a festő sose hord nyakkendőt. De ebben a nyakkendőtlén, járdára nyíló világban lényeges dolgok születnek.

Legújabb kiállításának katalógusában Perneczky Géza azt írja róla, hogy „objektív líraisága” a mai képzőművészet egyik legfontosabb útja, feladata, s „Lantos nem kis szerepet játszik abban, hogy ez a korszerű feladatvállalás nálunk is tekintélyt kezd kivívni magának”. Másvalaki – nem Lantos-tanítvány! – egyszerűen azt mondta: Lantos művészete európai művészet.

•

Ha ma visszatekint az eddig megtett útra, hogyan vélekedik saját fejlődéséről?
– Ebből az útból semmit se lehet letagadni, de így utólag még egységes folyamatnak is látom. Ha az ember megy egy úton, nemcsak azzal törődik, ami az úton, hanem ami az út szélén, az út mellett a mezőn van...

Az út legelején hol voltak a döntő pontok? Amiken múlt, vagy múlhatott volna?

– Akkor kaptam a legnagyobb lökést, amikor 46–47-ben Martyn képeivel megismerkedtem. El-elvittem hozzá a képeimet, és ő nagyon komolyan foglalkozott velük, s megmutatta a sajátjait is. De olyan érzékkel választotta meg az időt, amikor megmutatta munkáit, hogy minél kevesebb lehetőséget adjon a közvetlen átvételre. Ő volt az, aki fokozatosan bevezetett a képzőművészet minden lényeges kérdésébe. S ő volt az, aki a meghatározottabban ébrentartotta bennem az igényt, hogy megfigyeljem a természetet. Másfelől, míg a két főiskolát elvégeztem, azalatt fejlődtem vissza legjobban. Egyetlen gondolatra nem tudok visszaemlékezni, amit kaptam volna. Az tartotta bennem a lelket, hogy haza-hazatértem, s olyankor elmentem Martyn Ferenchez.

Első, 57-beli kiállításán nagy sikert arattak lírai tájképei. Itt kezdődött. De hogyan?

– Egy-egy színskálára hangolt, lírai-hangulati följegyzések voltak ezek. Mecsek, Balaton. Korán rájöttem, hogy a látvány adta hangulaton túl kell lépni, s ezt a túl-lépést úgy képzeltem, hogy meg kell keresni e látványok, hangulatok mélyebb összefüggéseit, a formák egymáshoz való viszonyát, meg kell keresni az állandóbb jegyeket. Akkor vált témává számomra a portré, az emberi arc, az ember legfontosabb, leginkább jellemző és meghatározó része. Úgy gondoltam, ha bizonyos mélyebb rétegeket megismerem, felfedezhetem az összefüggérendszer a világban, s átrendezhetem a dolgokat magam. A formák szerkezeti kapcsolatát kerestem, de ez egyrészt magától értetődik és nem valami külön, egyéni program, másrészt ezt a szót, hogy „szerkezeti”, nem szeretem használni, mert már frázis, mindenki használja, sokszor egyszerűen egy felületi, látszat-szerkezeti sémára. Ha szerkezeti összefüggést mondok, ez nem közvetlen összefüggéseket jelent, inkább két forma között létrejövő erő-tér-rendszert, bár akkoriban ezt még nem fogalmaztam meg így, csak kerestem valami mélyebben fekvőt. Végülis inkább vaktában tapogatóztam, azt hiszem. Mi sem jellemzőbb erre, mint az, hogy kezemben a füzettel jöttem-mentem, mindent lerajzoltam, az utcán álldogáló emberektől a köcsőig, mindenkitől kérdezgettem, mit fessek, rengeteg témát összegyűjtöttem, de végül egyiket se tartottam alkalmasnak, vagyis igazán témának. Most utólag tudom, hogy nem témákat kerestem, hanem A TÉMÁT. Közben persze állandóan tanítottam is, megkísérlettem a tantervi keretekben elérni valamit, de látnom kellett, hogy a gyerekekben ily módon fokozatosan elsorvad az ábrázolási kedv és a kifejezőkészség.

Gondolom, most mégis inkább a művészi útról, s ne a pedagógiáról beszéljünk...

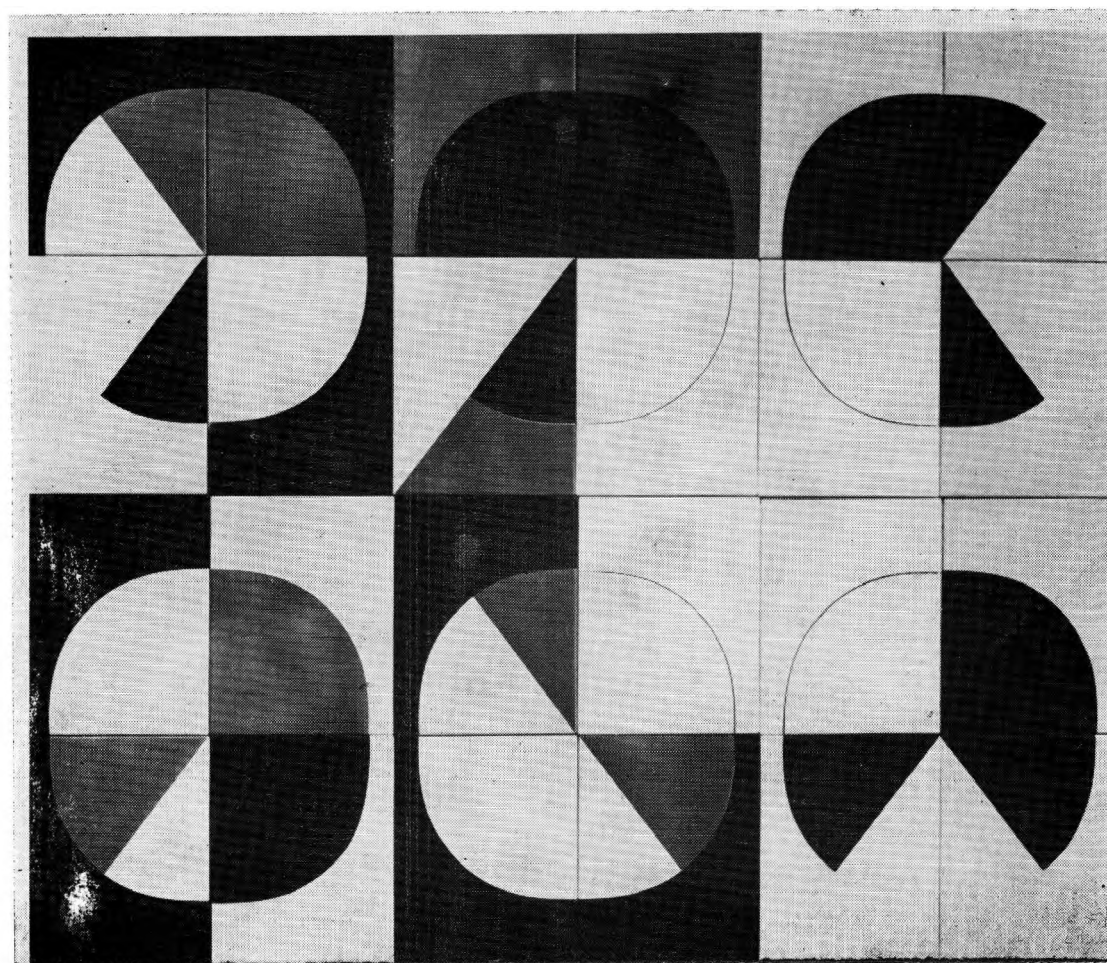
– Nem lehet különválasztani. Nálam a tanítás és az alkotómunka mindig a leg-szorosabban, szétválaszthatatlanul összefüggött. A szó leggyakoribb értelmében. Említettem, hogy éreztem, alig tudok valamit, amikor elkezdtem tanítani. Mindent meg kellett tanulnom és ki kellett tapasztalnom. A tanított ismeretanyagot a saját munkámban alkalmaztam, és viszont. Így jutottam el ahhoz a felismeréshez, hogy a képzőművészeti tevékenység mindig egységes folyamat egy emberen belül, s lényegét tekintve nem különbözhet ennek iskolai szintű változata az alkotói gyakorlat-tól. A folyamat tehát ugyanaz, a logikája ugyanaz, vagy ugyanolyannak kell lennie.

Arról van szó, hogy egyazon szemlélettel kell az ecsethez nyúlni és átadni az ismereteket a gyerekeknek?

– Arról, de ismét hangsúlyozom a folyamat-jelleget. Ahogy az ember előbbre jut az alkotómunkában, ugyanígy kell tökéletesednie a tanítási tevékenységnek is.

A pedagógiának ez az előtérbe állítása valóban nem látszik túlzottnak, ha meg-gondoljuk, hogy jelenünkben a pedagógus kezében van az e g é s z következő gene-ráció, vagyis a jövő társadalmának sorsa.

– Igen, ez nem frázis, ez így igaz. A felelősség mellett azonban ott vannak a hatalmas lehetőségek is. A vizuális nevelés feladatainak és perspektíváinak felismerésében sokat segítettek nekem a Balogh Jenővel folytatott beszélgetések. Tőle tudom az UNESCO-nak egy közelmúltban történt izgalmas felmérését is. Az emberek esze-

rint információiknak egy százalékát szerzik ízlés, másfél százalékát tapintás, három és fél százalékát szaglás és tizenegy százalékát hallás útján, az utóbbiban a beszéd is benne van. Ennek értelmében a fennmaradó nyolcvanhárom százalék vizuális úton jut el az emberekhez! Ennek ellenére az emberek vizuális gondolkodása elmaradt a fogalmi gondolkodás mögött, nyilvánvalóan az egyoldalú nevelés következtében. Ez pedig a tudat elszegényesedéséhez vezet. Meggyőződésem, hogy minden szellemileg normálisan fejlett emberben egyformán adott a verbális és a vizuális kifejezés képessége, mint lehetőség. Ebből következik, hogy a kétféle nyelvet azonos szinten lehetne kifejleszteni bennük. Ez a megfelelő, vizuális neveléssé szélesedő „rajztanítással” kezdődik.

Pillanatnyilag számomra elképzelhetetlen, hogyan lehet ezt tömegmérétekben kibontani.

– Pedig ennek csakis tömegmérétekben van értelme! Hatalmas perspektívák állnak előttünk. Persze, azért nehéz elképzelni, mert megszoktuk, hogy az iskolai rajzóránok vágódeszkát és virágot kell rajzolni vagy hokedlit, és a perspektíva az egyetlen út... Ha egy ember a gondolatait világosan el tudja mondani, vagy le tudja írni, attól még kevés köze van az irodalomhoz. A vizuális közlést sem úgy kell elképzelni, hogy ezáltal az emberek mind képzőművészek lesznek. Mindössze az információszerzés és átadás újabb lehetőségét adnánk az emberek kezébe, természetes kifejezőeszközükké tehetnénk a rajzolást. Az ember nyugodtan használja a beszédet, a nyelvet, ugyanazokat az eszközöket, amelyeket az irodalom, de az az ember is, aki pedig valamit sejt a képekről, rajzokról, alig mer ceruzát fogni kezébe és vizuális eszközökkel kifejezni gondolatait. Magamon is megfigyeltem – én, aki képeket festek, gyakran nem merek úgy rajzolni, mint ahogy most beszélek magához, vagy ahogy kezét mosok. Pedig mindez lehetséges és elérhető. Az magától értetődik, hogy a vizuális gondolkodásmód kialakítása megnyithatná az utat a képzőművészet és az emberek között is.

Hogyan függték össze ezek a felismerések az alkotómunkájában bekövetkezett változásokkal?

– Ahogy utólag rájöttem, tematikailag is kerülgettem a megoldást, mert a portrék – az arcok, mint az ember lényege, szimbóluma – mellett továbbra is festettem a tájat, a természetet, a nagy kategóriákat, az egymásrahatást, a Napot, az életet, ha úgy tetszik – azután hozzájött ehhez az ember produktuma, mesterséges környezete, mint téma, például a komló szénosztályozó. Mindebből gondolom, hogy tehát a Témát kerestem, azt, ami képes a mai ember összes lényeges problémájának sűrítésére, ami nem esetleges. A középkorban ugye nem voltak tematikai problémák, mindenki Madonnákat festett, abban benne volt a kor összes lényeges kérdése. Előbb olyan képekkel kezdtem kísérletezni, mint a Jó és Rossz harca, a Fekete és Fehér harca, az Öröm szimbóluma, de ezeket hamisnak éreztem, irodalmiasnak. Utóbb visszavezettem a dolgokat három alapformára, a körre, a négyzetre és az amorfra. Úgy gondoltam, ha ezekre mint atomokra visszavezethető minden, akkor ezekből az atomokból fel is építhető minden, természetesen nem ugyanúgy, mint az eredeti, hisz akkor fölösleges volt ezt az utat végigjárni. Az alapformákból történő építkezés nem új találmány, de én a magam útján járva jutottam el a számomra lényeges alapformákhoz, amelyek tehát az általam bejárt út tartalmát, eredményét jelentik. Adva van a kör, a négyzet és az amorf forma, ezek az „atomok” bizonyos lehetőségeket rejtnek magukban, az én feladatom, hogy ezeket fölismerjem, megkeressem, megvalósítsam.

Ezek tehát az elvek...

– Igen, és ha elvek maradnak, nem sokat érnek. Én nem a külvilágot akarom ezzel az eszközzel ábrázolni, hanem az ember mesterséges környezetét vizuálisan irányítani, befolyásolni, vagyis megváltoztatni. Ez a terv egy sereg konkrét feladatot is kitűzött. Részben a véletleneknek is köszönhetem, hogy eljutottam azokhoz az anyagokhoz, formatervezési problémákhoz, amelyek a mi körülményeink között megvalósíthatók. Pár éve foglalkozom zománcal és újabban farost-intarziával. Az üzemekkel való kapcsolat révén megismertem az üzemi gyártás problémáit. Ezekkel az anyagokkal szuggesztív, erős hatások érhetők el, olcsóságuk, anyaguk miatt nagy meny-

nyiségben gyárthatók, vagyis alkalmasak arra, hogy valóban ott legyenek az ember mesterséges környezetében, vizuálisan hassanak. Leírtam egyszer magamnak, hogy mit akarok: hogy az emberek fölismerjék önmagukat, rádöbbenjenek emberi lehetőségeikre és a világot a kezükben érezzék.

Ez lenne A TÉMA?

– Azt hiszem, a rombolásnak egyetlen értelme, hogy megtaláljuk a téglát, amiből ismét építeni kezdhetünk. Korunkban éppen elég az ellentmondás, a gond, a káosz, nekünk a magunk eszközeivel fogódzót kell az emberek kezébe adnunk. Segíteni az eligazodásban, vagy legalábbis abban, hogy a környezetük közelebb kerüljön a célhoz – a rendhez. Megfogalmaztam egyszer, s nem is tudom jobban elmondani: a környezetünket értelmes, tiszta, szép formákkal kell benépesíteni, hogy a környezet is értelmet, rendet sugározzon vissza ránk.

Az embernek óhatatlanul az az érzése, hogy a testő, aki ilyen célok szolgálatában munkálkodik, közel áll a technikához, a tudományhoz, akár gondolkodásmódban, akár ismeretanyagban.

– Az ember vizuális gondolkodása alapigazságokra épül, s így szükségszerűen összefüggést talál az ember más jellegű tevékenységeihez. Én nem attól kezdtem így gondolkodni, hogy fizikai könyveket olvastam, bár persze beszélgettem fizikusokkal, biológusokkal, és amennyire szükségesnek tartottam, érdeklődtem. Aztán az ember valamilyen hézagos ismereteket amúgyis szerez a világról, hall a tudomány eredményeiről, az űrhajókról, Vietnamból, az atomkonferenciákról. De én itt érzem bizonyítottnak igazán, hogy a vizuális gondolkodás szemléletileg azonos magatartást biztosít... A kapcsolatok persze csak utólag rögzíthetők. Én mindig intuitív úton indultam el, s csak akkor tudtam mindent tudatosan megfogalmazni, amikor már túljutottam rajta.

Ilyen körülmények között a jövőről ne is kérdezzek?

– Hát... ne... A továbbiak mindebből következnek.

Legutóbbi kiállításán van egy képe. A körök és négyzetek tudatos, megfontolt, tiszta és emberméretű variációin túlnőve, ezen a képen levelek vannak, népi gyökerű, különös formák és nyilak. A nyilak a horizont fölé emelkednek, akár a természet nagy körforgásában a pára, a kép talán azt ábrázolja, hogy lesz a magból termés, talán azt, hogyan nemesednek a dolgok új, magasabbrendű minőséggé. A vélemény az, hogy Lantos ezzel a képpel elkezdett egy új korszakot.

Lehetséges. Ő azonban nem beszél a jövőről, mert megfogalmazni csak azt tudja, amit már leszűrt magában, és a jövőt még most építi. A füzetben azonban, ahová munka közben be szokta írni a saját maga számára megfogalmazott gondolatait, többek között ez áll: „Célokat mindig keresünk, és találunk is néha, de a megvalósítás mindig attól függ, van-e egy biztos pontunk, amin határozottan állunk.”

MARTYN FERENC TIHANYI KIÁLLÍTÁSA*

Martyn Ferenc művészete és személye körül a tartózkodók és a hívők vitájával legenda kerekedett. És most itt áll előttünk egy szilárd művészi életstílus teremtette olyan életmű, amely azt bizonyítja, hogy alkotója ritka puritán egyéniség és alkotása olyan logikus és harmonikusan tiszta fejlődésű, hogy nem is lehet más mint derűsen kicsengő...

Azt hiszem világosan bizonyítják majd ezt azok a párbeszéddek is, amelyek e képek és a nézőik között csendben, vagy akár hangosan visszhangzanak elő. Ez a hang, ez a megszólalt esztétikai élmény mindig két ember, a képben megszemélyesült mes-ter és nézője között folyik. Így szeretnék, csak ilyen igénnyel szólni én is ezekről a képekről. A magam élményéről és érzéseiről. Örömmel, mert bár 1955 óta Martyn egyike a legtöbbet szereplő festőinknek – 14 önálló kiállítása volt –, mégis úgy vélem, művészete most itt ezzel a tihanyi kiállítással kerül talán a legnagyobb látogatótságra és így a legszélesebb közvélemény elé...

A szerencsés véletlen is úgy hozta, hogy életművéről e napokban, e tárlattal egy időben több kitűnő írás, szép katalógus, és Hárs Éva és Tüskés Tibor tollából pedig két kis könyv is megjelent. Egyik a Corvina kiadásában, inkább festményeiről. A másik a Rippl-Rónai Múzeum gondozásában pedig irodalmi kísérőrajzairól. A tihanyi személyes élményt a képpel így tághatja ki most majd itt Tihanyban a betű is... Ez a hely keretével: természeti és tárgyi valóságával, forma és színvilágával, légköri és lelki kultúrájával a magyar művészetben lassan jelkép lesz. E félszigetnek ezt a „genius loci” szerepét azt hiszem ez a Martyn kiállítás is csak erősíti majd. Úgy vélem, csak szerencsés lehet az a nép, amelynek földjén a szellem több ilyen – Csokonai szavaival élve – „szent fedél”-re lel. Tihany egyike ezeknek.

Ebben a mediterrán ízű, szép környezetben, ha itt tanulmányozzuk és kutatjuk végig ezt az életművet, talán könnyebben megérthetjük. – Azt hiszem, jelen esetben szabad a képekre ezeket mondanom, hogy tanulmányozás, kutatás. Jól tudom, más a művészet és a tudomány pályája vagy területe, mégis úgy gondolom, csak ilyen megközelítéssel érthetjük meg igazán Martyn művészi törekvéseit... Itt van körülöttünk ez az elragadóan formás világ. És mi mégse ennek a külsőnek az ügyes újrairását kérjük számon, de tudomásul véve a valót és a világot, azt nézzük itt, amit e tárgyi valóságból és a személyiségének realitásából kiemelve a művész erről az összetett valóságokról teremtett. Nézzük a festészet lényegét: a színt, a vonalat, a teret, a formát és az arányt. És mert írásait is idézve nézzük végig e képeket, higgyük el, hogy valóban: „csak az tud absztrakt művészetet alkotni, aki behatóan tanulmányozta a természetet.” Kiindulásnak, ha végig „tanulmányozzuk” először grafikáit és illusztrációit, mindjárt meggyőző, hogy nála – akit a hazai absztrakt művészet vezetőjének tartanak –, nála alaposabb megfontoltsággal, figyelemmel, érdeklődéssel és megfigyelőkészséggel, de egyben a műhely becsülete, a művesség, technika, és anyagtisztelet és a megmunkálás igényességét nézve is, kevesen közelednek nagyobb megbecsüléssel az ábrázolandó valósághoz.

Ez a megközelítés és műves gyakorlás nemcsak festői stílusával, de életstílusával is összenőtt. Kép-építkezésének, szerkesztésének szertartásrendje van, amelyet mindig következetesen visz végig a mű elindításától az utolsó ecsetvonásig. Ez a következetesség érzik egész egyéniségén és képeinek feszességén is.

Végül is minden alkotásán ez a mindennek a helyét kereső akarat, ez a rend, a derű és a tiszta hangulatát kelti. Am a kép, maga a tér kitöltése, akár elvont geo-

* Elhangzott a kiállítás megnyitóján, május 10-én.

metrikus, akár ábrázoló formákkal történt is, a nézőt mindig elgondolkoztatja... És ez így jó... A szép megismerésének egyik útja ez... Korunk, ha sokszor végzetes apokaliptikus képeket ígérve is, de a gondolat, az ész és a szellem jegyében fogant. Évezredünk utolsó százada a nagy tudományos, anyagi, gazdasági, társadalmi és technikai, mondhatnám szinte minden területen a fantasztikus formai változások megtestesítője. – És mindezt csak épp a képzőművészet nem érzékelné? – Megváltoztak a formák. A formákkal és az alakítás végtelen variációs lehetőségével megváltozott a stílus és a művészek életérzése is. A tudománytól és a technikától új témákat, új tárgyi világot és lelki inspirációt kaptak. És ez nemcsak a külső világban történt, hanem a művészek tudatos és tudatalatti világában is. Új érzések, és minták, szabályok és velük új képek születtek. A tudomány és a művészet át nem kaszálvá, de átragyogva egymás területére teremti meg az újat mindenekben. Boldog és gyötrelmekről kinnzött szemtanúi vagyunk mindennek a türelmes időben...

E képek is ilyenről, ezekről az érzésekről, erről a mi vajúdo világunkról vallanak. Nem a teljesség és a tévedhetetlenség göggyével, de az igazi művész igazat kereső hitével. Olyan mesterrel állunk szemben, aki magát és képeket át világát és képeket is mindig a tudat és a tudás és a lélek fegyelmével teremti.

A képzelőereje és ennek megjelenése bármilyen gazdag is, ha jól megvizsgáljuk, látjuk, hogy még ez sem az elragadtatottaké. Szín- és forma-variációi a gondolkodó, a mérő és számoló és számító fantázia szülöttei. A líraiság elsősorban színvilágára mondható. Mint pl. a hozzám oly közelálló „Emlék” vagy „Kék lép” című művének kócsaglábra állított figuráján túl a napos homokot, a végtelen vizet és fényes eget, egyszerűen az időt és a teremtés ideális környezetét és indulását egyszerre idéző képe. Az is tény, hogy nem lehet e képek előtt érzelmi állásfoglalás nélkül állni... Hatnak... Sokszor talán túlságosan is felborzolja érzékszerveink, idegrendszerünk esztétikai élményt hangoló és befogadó zónáit. Az is igaz, hogy Martyn képeinek címei elősegítik és megnyitják a beleélés és -képzelés, de ugyanakkor akár a belemagyarázás lehetőségét is... Igen... De minden ilyen dialógusban, amelyben a néző beletüzesedve, vagy akár elutasítva, egy pozitív, vagy negatív töltésű „ihlet” állapotába kerül, éppen ebben rejlik képeinek egyik jelentősége. Pontosan ez az esztétikai nevelés és a siker titka is... És ha hideg ésszel mérve járunk e színek és e sikok között, a formák és a dimenziók vonalakkal átfűtött, mások szerkezetre állított rendjében, lassan egy gondolati világba kerülünk. A műélvező a művésszel néha már együtt teremtő állapotba. Ilyenek pl. a „Kikötőben”, vagy a „Déli architektúra” c. művei.

Egész szárazon megállapítva Martyn hivatást töltött be szerepével. Művei nélkül festészetünk az európai képzőművészet fejlődésének egy fejezetével, egy stílusával lenne szegényebb. Martyn Ferenc utolsó években kapott hivatalos kitüntetései sorozata ennek felismerését és műveinek igaz megbecsülését jelenti. Korunk sokszor nem éppen idilli világában ez az életmű a képszerkesztés tökéletességével a harmóniát sugalmazza.

Már említettem, hogy Martyn képeinek címei vannak. Ez pedig arra figyelmeztet, hogy nemcsak általánosságban, hanem témára szűkítetten is ábrázolnak. Természetesen a maguk szín- és formaviláguk szabályai és rendszere szerint. Nézzük csak meg közelebbről és először gondoljunk képeinek egyik csoportjára. Tegyük egymás mellé pl. a „Harc, a „4735”, a „Kakas”, a „Lovas és fegyver hordozója” és az „Ír király”-t. Aztán állítsuk ezek mellé a másik típusból pl. a „Sziklás tengeri emlék”, a „Dunántúli tájak felett”, vagy a „Spanyolországi emlék” c. képeit. Összevetve őket, bárholyan válogatom is e műveket, egy olyan művészt ismertünk meg, akinek képei sohasem ösztönös, de tudatos szerkesztéssel, mindkét típusban a lélekből és mesterségből szinte egyenlő arányban merítve vallanak a külső világról és a művész belső világáról... Szerencsés alkat... Ritka egyensúlyérzék... A mesterség és az alkotás két fókusza közé feszülő légkörben az értelem és az érzelem szigorú szűrésével és rendezésével egyszerre hozza a realitást, a tudat és a tudatalatti világát. Így nem a diszességgel, de az összecsengő színek mozgalmasságával és nem az üres elvontság-

gal, de a formák szépszerűszerkesztett változatosságával vonja világának áramkörébe a nézőt. Tudatos alkotó, aki nagy valóságérzéssel nem fogalmakat és szimbólumokat akar megjeleníteni, közölni, hanem egyszerűen, mint a régi igazi mesterek is tették, a szín és a vonal erejével csak képeket fest... Szorongást, örömet, félelmet, vagy harmóniát kelt velük? ... Azt hiszem, minden jelentős életműről elmondhatjuk ezt, mert mindannyinak van érzelmi és értelmi skálája, lett légyen az leíró vagy elvont jellegű művészet.

KÉT ÍRÁS

MARTYN FERENC MŰVÉSZETÉRŐL

Hárs Éva: Martyn (Corvina, 1970.)

Tüskés Tibor: A szó és a vonal (Somogyi Múzeum, 1970.)

Két nagyon is időszerű írás jelent meg Martyn Ferenc művészetéről most, a tavasszal. Kiállításainkon egyre többen találkoznak a mester nevével, egyre többen ismerhetik meg az absztrakt képfelfogás első magyar művelőjének életművét.

Élénken toluul most emlékezetembe egy régi kiállítása. Még 1946-ban volt a Képzőművészeti Főiskolán. A minden progresszív művészeti gondolatért rajongó, nagyszerű műkritikus, Kállai Ernő rendezte. Micsoda pezsgést idézett elő művészeti életünkben! Hányan szálltak sorompóba eleven viták során az absztrakt művészet igazáért! De elég emlékeztetni Rabinovszky Máriusra, kitűnő műtörténészünkre, aki a fogalmak tisztázásából derekasán kivette a részét. A kritikai írásaiból összeállított jó válogatást néhány éve adták ki Új korszak határán címmel, ez ma is hozzáférhető.

Sajnos, ez az alkotómunkára annyira kedvező légkör nem sokáig tartott. Konok évek egymásutánja pergett le kiállítási lehetőségek nélkül. A falak akkor omlottak le, amikor a Nemzeti Galéria tavalyi baranyai kiállításán újból mód nyílt a Martyn életműből egy kisebb kollekció bemutatására.

Az idén nyáron már hazánk legrangosabb kiállító helyén, a nagy látogatottságú Tihanyi Múzeumban állítja ki három, csendes visszavonultságban eltöltött évtized terméséből, a nagy, érett alkotásokból összeállított gyűjteményét.

Ugyanitt, ezekben a tihanyi termekben volt két esztendővel ezelőtt a művészi útján elindító tanítómesterének, Rippl-Rónai Józsefnek a kiállítása is. Megtekintette vagy negyedmillió ember, jelentős részében külföldi. Vélhetjük úgy is, hogy Tihany hatalmas kirakatablaka hazánkunk Európa felé.

Ha a kisebb kiállításokat nem is említjük, kétségtelen tény, hogy a művek adva vannak. Egyre többen ismerkednek meg a Cézanne után kialakult új képfogalmazási problémákkal. Ilyen körülmények között fokozott érdeklődésre számíthat minden írás, amely közelebb hozza a műveket, hozzásegít az új formanyelv megértéséhez, a vizuális élmény tudatvilágunkban való zavartalan elhelyezkedéséhez.

Az a kritikus generáció, amely dajkálta az új művészi törekvéseket, már nem él. De itt vannak a fiatalok, akik érzik kötelességüket és értik feladataikat.

Ady költészetének legendásan hű sáfára volt Földessy Gyula. Éppen olyan szeretettel és gondossággal tartja számon a Martyn-oeuvre alkotásait *Hárs Éva* a tudományos kutató alaposágával és felelősségérzetével. Szinte példátlan jelenség a művészetek történetében, hogy egy gazdag életmű, amely mintegy ötszáz olajfestményt és nyolcszáz rajtot tartalmaz, a maga egészében, egy helyen együttmaradjon. *Hárs Éva* ilyen körülmények között foghatott hozzá nagy monográfiája elkészítéséhez, amely azóta befejezetten, kiadásra kész.

Addig is azonban, míg ez az átfogó, nagy monográfia megjelenik, szükségessé vált egy rövid, népszerű kiadvány megjelentetése, amely a szélesebbkörű érdeklődést van hivatva kielégíteni.

Így került sor egy tömör, kis monográfia kiadására ötíves terjedelemben a Művészet Kiskönyvtára 46. számaként. A Corvina kiadónak ezt a kedvelt kiadványsorozatát vonzóvá teszi bőséges képanyaga, gondos nyomdai kiállítása, valamint a minden füzetben megtalálható színvonalas bevezető tanulmány.

A Martyn nevét viselő füzetben is – a hét szövegközi ábrán kívül – 54 képtáblát találunk. Zömükben először kerültek publikálásra. Részben örülhetünk a gazdag válogatásnak, részben viszont sajnálkozhatunk a nyomtatás technikai lehetőségeinek korlátain. Minden kolorista művész veszít akkor, amidőn érzékeny színskultúrájú képeit a fekete-fehér-szürke nyelvére lefordítva tolmácsolják.

A kismonográfia terjedelmét szorosan megvonták az adott keretek. Egy ívnyi terjedelemben Hárs Éva csak a leglényegesebbre szorítkozhatott.

Bármennyire nagy érték is az a szerteágazó művészi tevékenység, amelyet Martyn realista portrék, történeti jelenetek, tájképek, könyvillusztrációk, plasztikai alkotások, kerámiai edények megformálásával kifejtett, – amelyekben ugyanaz a teremtmény, magas színvonalú alakító készség nyilvánult meg, – erről csak sommázva beszél a szerző. Vizsgálódásának elsődleges tárgya a művészi pályakép megvonása és a nagy nonfiguratív kompozíciók ismertetése.

Elvi jelentőségű megállapításaival arra törekedett, hogy Martyn művészetének megjelölje a rangjához méltó helyét a képzőművészeti életben. Nem polemizál azokkal, akik ma még mindig vitatják a nonfiguratív képalkotásnak a létjogosultságát. Az utóbbi időben egyre több komoly elemző tanulmány jelenik meg arról, hogy a tárgyi világ tükröződésének a modern művészetekben milyen megnyilvánulásai vannak.

A művészi pályafutás körvonalainak felvázolásával jellemzi azt a miliőt, amelyből Martyn az első indítékot kapta: Rippl-Rónai környezetét, az ott kialakuló hivatástudatot. Ismerteti külföldi útjait, a dolgozós párizsi éveket, az Abstraction-Création munkaközösségét, amelyben rátalált saját formanyelvére és a csendes alkotómunkában eltelt, jó és rossz sorban egyaránt kitartó, megalkuvás nélküli, termékeny hazai éveket.

Hozzánk Dunántúlra egy nemzedékkel előbb Rippl-Rónai hozta el a francia művelődés legszebb virágát, a korszerű festői szemléletet, hivatástudatával ugyanezt hordozta és vitte tovább Martyn Ferenc is. Felemelő tudat a hagyomány ilyen szellemű őrzése. Valéry szavával: „A nagy művek terén az igazi hagyomány nem abban rejlik, hogy utánozzuk, amit mások megalkottak, hanem abban, hogy megeljük azt a szellemet, amely ezeket a műveket megalkotta s amely más időkben egészen másokat alkotna.”

Martyn Ferenc művészi alapfelfogása az az álláspont, hogy a festmény vizuális viszonylatok egyensúlya. Tehát nem valami tartalmi érték, hanem az a harmónia, amelyet a formák és színek gazdag együttese hoz létre. De a legelvontabbnak tűnő képei is valóságélményből származnak, ezek megszerkesztése, a képi elemek viszonylatainak realizálása végtelenül finom műgondnak az eredménye.

Hárs Éva higgadt, tömör jellemzéseivel megmutatja, miként hullámszik végig Martyn művein a természeti élmény a transzponálás számos fokozatán.

Ismeretes, hogy Pécs, de általában véve a Dél-Dunántúl szellemi életének milyen jelentős tényezőjévé vált Martyn Ferenc puritán egyéniségével, tiszta intellektusával és szeretetreméltó emberségével. Külön említést érdemel az a hatás is, amelyet ez a csendes, halkszavú ember kifejtett szűkebb hazánk művésztszadalmára. Ez mindegyik művészi etikai magatartásának köszönhető. Ennek az etikának fontos eleme a munka becsülete. Hárs Éva találó jellemzése szerint: „A technikai művesség számára éppoly fontos tényező, mint a logikus, tiszta képfogalmazás és tartalmi rend. Képeinek faktúrája kiművelt és gyakorlott kéz munkájára utal, olyan szakmai jártasságra, amely a középkori mesterek óta csak kevés alkotónak sajátja”.

Végző kicsengése a kis monográfiának: Martyn Ferenc egyedül áll a kortárs magyar művészetben, alkotásai elszigetelten maradtak mindmáig. Minden igyekezete oda irányult, hogy a magyar képzőművészetet bekapcsolja az egyetemes európai művészet áramlatába.

Tüskés Tibor írása a kaposvári Rippl-Rónai Múzeum kiadásában jelent meg a Somogyi Múzeum Füzetek sorozatában. A szó és a vonal főcímmel Martyn Ferenc irodalmi kísérőrajzairól ad szempontokban gazdag ismertetést. Amíg Hárs Évának a

korlátozott terjedelem kötöttsége miatt csak mellékesen volt lehetősége ezekről említést tenni, Tüskésnek módjában állott ezt a területet alaposan feltérképezni. Több éve foglalkozik az irodalom és a képzőművészet kapcsolatával, különösen az irodalmi illusztráció problémájával. Több alkalommal közre is adta irodalmi folyóiratainkban e tárgyról szóló írásait.

Témáját az irodalom oldaláról közelíti meg. Megvallja, hogy nem festő és nem műtörténész. Stílusa is oldottabb, helyenként lírai melegségű. Tulajdonképpen azt az atmoszférát igyekszik érzékeltetni, amely Martyn műhelyében hatott rá. Az irodalom és a képzőművészet termékeny kapcsolatáról vall akkor, amikor egy kitűnő művész műhelyitkairól beszélget.

Martyn nem híve a szokványos értelemben vett illusztrálásnak. Amit az író már elmondott, azt felesleges másolni. Viszont intenzíven elevenítheti meg az irodalmi alkotást, ha a művész saját formanyelvén azt adja többletként az irodalmi műhöz, amelyen élményt az kiváltott belőle.

Különös érdeklődésre tarthatnak számot Tüskésnek azok a fejtegetései, hogy illusztrálás folyamán a művészi formanyelv is milyen karakterisztikus változásoknak van alávetve. Valóságos próteuszi tulajdonság annyi egyéniséget felvenni, ahány műnek a tolmácsolásával kísérletezik. Külön sajátos képi nyelvet teremt a művész aszerint, hogy Petőfit vagy Madáchot, Mallarmét vagy Joyce-t tolmácsol.

1943-ban jelentek meg Szedő Dénes Raymundus Lullus meditáció-fordításaihoz az első Martyn kísérrajzok. 1962-ben a Kultúrkapcsolatok Intézetében került sor a nagyszerű Don Quijote és Bovaryné képsorozat kiállítására. Ezek már a Munkácsy-díj elismerő kitüntetését vonták maguk után.

Külön fejezetben foglalkozik Tüskés a nagyszerű írói portrékkal, amelyek lélek-látó erejükkel maradandó dokumentumai irodalmi életünknek.

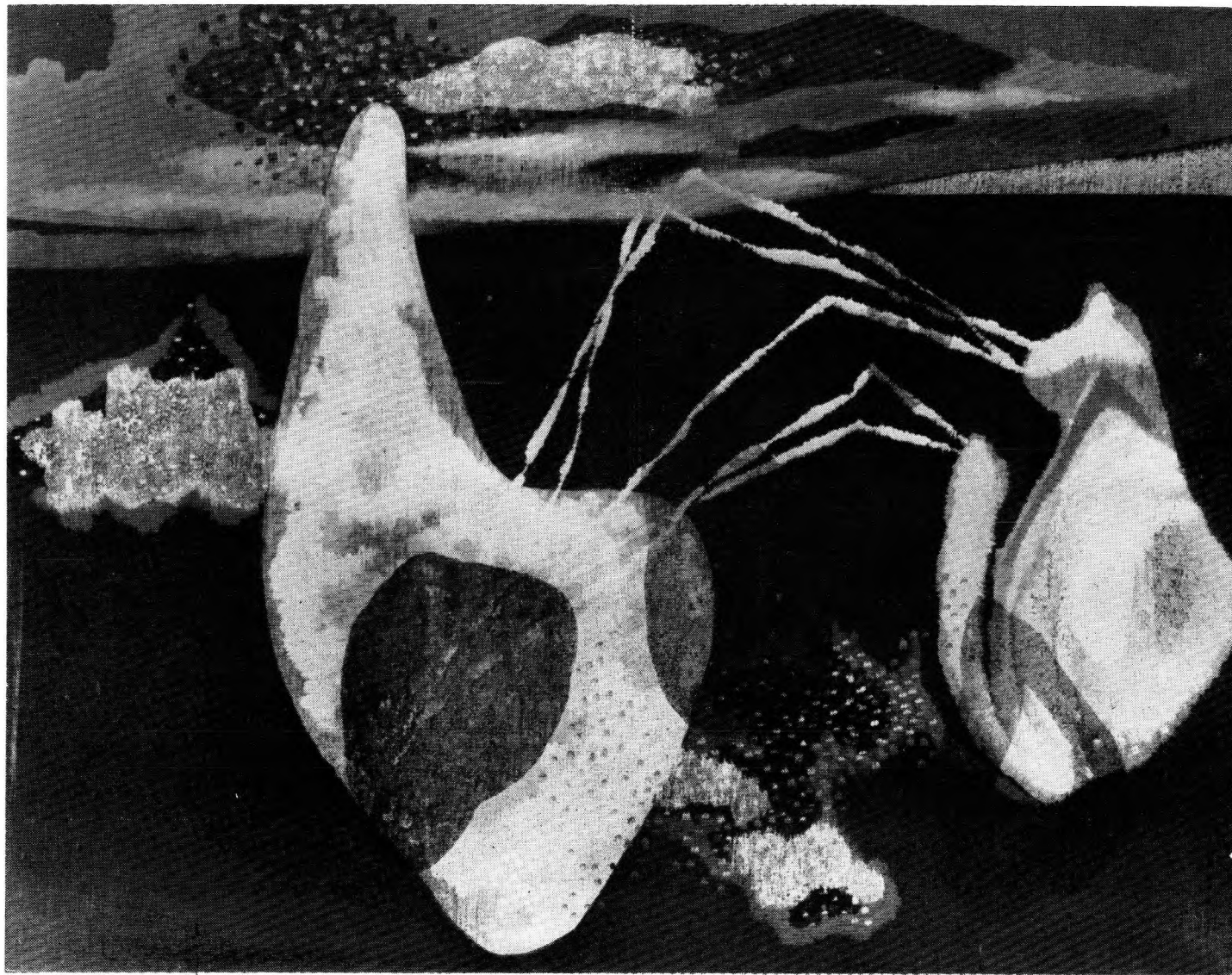
Az ismertetések sorát az a képsorozat zárja le, amelyet Martyn a pécsi városkép megörökítésére rajzolt és Tüskés Tibornak a Vallomás a Városról címmel kiadott lírai emlékezéseit díszíti.

Kellemes, olvasmányos írás ez a múzeumi kiadvány, sok okos, tanulságos fejtegetéssel. Tisztelgés tanulmány formájában egy széleskultúrájú művészegyéniség irodalomszeretete előtt.

Martyn Ferenc portréját megtaláljuk Hárs Éva tanulmánya előtt. Halász Rudolf felvétele a művész személyiségét legjellemzőbb vonásával örökíti meg. Az a kép, amelyet Martynról készített, a szemlélődő, figyelő ember portréja. Az ember, aki nemcsak néz, hanem lát is. Megpillantott valamit, ami lényeges, ami örök.

Az európai kultúra kezdetén a görögök a bölcsesség szeretetének, a filozófiának indító mozzanatát a szemlélődésben, az elcsodálkozásban találták meg.

Ez volt az út

*Mikor születél, már forrt,
buzogtak forrásai.
Méhek bújták a tengeri malachit folyosóit,
dülöngve jöttek elő.*

*Amikor eszméltél, már forrt –
emelte szügyét az ég,
csúsztak a kertek az ölelő paták alá.*

*Bármerre mentél, mindenütt dagály,
teli folyamok, teli tömlők,
nyíló ajkak, táruló sebek.*

*

*Ó, a nedvek – csarnokaikban az éj,
a csorduló harmat dús erei,*

*ó, a nedvek, termeikben a dél,
a viharok csattogó agyari,*

*ó, a nedvek, vermeikben az est,
a hunyó ég teli csillagai!*

*

*Ez hozott, ez a folyó,
ez a tenger vetett ki.
Ez rejtett, ez a sűrű.
Ez érlelt, ez a nyár.*

*

*Szerelem – titkos rend,
szerelem – szentség,
Szerelem – omlás,
szerelem – szentségtörés.*

*A bálványt ledöntik –
a bálvány a földön szerelem.
Dúlnak a szelídek is,
szentek dülása szerelem.*

*Ver az ostor, a láthatatlan,
pörgéstek, forgástok szerelem.
Csituló trapp, iramló galopp –
dobaja, pora szerelem.*

*Ropognak elsüllyedt tájak,
az őspagony füstben – szerelem.
Ki-kivillan a kardfogú múlt,
török játéka – szerelem!*

*Ó, az az út, a hold
aranyesője alatt, tántorogva,*

*ó, az az út, a mennykövek
hulló rögei között, meg-meginogva,*

*ó, az az út, a felhők tűzhasa alatt,
billegő szárnyakon, kuporogva,*

*ó, az az út a hullámok hátán,
síkos pallókon, hánytörögva.*

*Ó, az az út, a barlangok izzó
falai között, forgolódva!*

*Ha hívtak, s mentetek – szerelem.
Ha üztek, s álltatók – szerelem.
Vállatokon az ég.*

*Ha zárult, s vívtatók – szerelem.
Ha égett, s forrtatók – szerelem.
Szemetekben a nap.*

*Ha hulltak, s győztétek,
tartva függtetek – szerelem.
Karotokban a Tejút.*

*Ó, ez volt az út,
a köröm pengeélén,
a fogak tümeredélyén,
az ajkak teraszain át,
a vágy
váltólázaiban.*

*Ó, ez volt az út
a mellek delelő csillagain,
a homlok fennsíkjain,
tűzkosarában,
az erek deltáin,
a vér viaduktjain át –
tűzfogatán.*

Tihany jövője

Tihany az egész Balaton-partnak leglátogatottabb helye, s a külföldiek is Badacsony mellett Tihanyt ismerik a legjobban. Szép és érdekes hely, változatos táj, nagyszerű kilátópontok, értékes műemlékek, sok látnivaló – de a színes képsorozat mögött kérdések bujkálnak, problémák lappanganak, s mindegyik a feleletet megadni nem oly egyszerű feladat.

Tihany jövőjének, sorsának tárgyalására az illetékesek évtizedek óta már sokszor ültek össze, így a legutóbbi években is, a tárgyalások során azonban véleményeltérések alakultak ki, s végül is elvi döntést alig tudtak hozni.

Úgy érzem, hogy az ilyesfajta tárgyalásoknál elsősorban bizonyos alapelveket kell tisztázni, s mivel Tihany esetében az egyik fő probléma a természetvédelem, elsősorban ennek határait kell pontosan körvonalmazni, lényegét megadni.

Egy tihanyi Nemzeti Park létesítésének gondolata már az 1930-as években felmerült, eléggé határozott formában. Amolyan rezervátum-félére gondoltak, aminek természeti kincseit nem bolygatják meg, sőt az annak idején megszületett terv Tihanyt, az egykori nevezetes, de utóbb nyomorúságba hullott halászfalut is ki akarta telepíteni. Később, 1952-ben a félszigetet ünnepélyesen tájvédelmi körzetté nyilvánították, s ekkor újból jelentkezett a korábban felvetett rezervátum gondolata.

Legelőször is a természetvédelem célkitűzéseit kell pontosan körvonalmazni, de ehhez a munkához feltétlen szükséges a védendő terület kultúrtörténetének ismerete. A hivatalos természetvédelem elsősorban a táj eredeti, „ősi”, természetes állapotát óhajtja rögzíteni, s lehetőleg megvédeni a külső emberi beavatkozásoktól. De itt mindjárt felvetődik az első kérdés: mi tulajdonképpen az eredeti, az ősi, a természetes a tájban, így a Tihanyi félszigeten is?

Megállapíthatjuk, hogy az igen látogatott idegenforgalmi helyen elsősorban az esztétikai szempontoknak kell érvényesülniük, ezek a mértékadók, s ily esetben egyéb tényezők, mint például a félsziget gazdagnak mondott madárvilága, csak másodrangúak. A természetvédelem többféle ártalom ellen óvja a természeti kincseket, de talán elsősorban az ember aktív tevékenysége ellen kell védelmeznie. A Balatonnal és környékével kapcsolatban azonban a kérdés korántsem ilyen egyszerű, mert a balatoni táj varázsa, szépsége, s általában mindaz, ami itt megragadja az embert, épp abban rejlik, hogy a partmellék, a domb-, hegyvidék, a messzibevesző láthatár igazi kultúrtáj, amiből az ember formáló kezének évezredek munkája sugárzik ki.

Mert mi volna emberi alkotások, emberi tevékenység nélkül a ma annyira festőien ható Tihanyi félsziget? Valljuk be, hogy félszigetünk a befásított oldal, a régi kolostor, a templom nélkül kopár, kietlen, ösztövé, egészen jelentéktelen dobocska, s nem talált ebben semmiféle különleges szépséget Kazinczy Ferenc sem 1789-ben, mondván: – „Mely kieszen rút Tihany, olyan ő, mint a toilett mellett ülő borzas lányka, midőn bosszankodik, hogy álmából felkeltették.” – Még a nyolcvan-száz év előtti képek, metszetek is sivár, rideg, szépnek egyáltalában nem nevezhető félszigetet mutatnak be. Aki a múlt században arrafelé járt, inkább a nevezetes tihanyi visszhanggal incselkedett (feladván annak ilyen nehéz hangzású mondatot, mint: „In honorificabili tudinationibus quoque”), mint a táj esztétikai értékelésével.

Épp a Balaton-parton nem oly egyszerű meghatározni az „ősi, érintetlen természet” lényegét. Már Eötvös Károly is a szépet a természet és az emberi alkotó munkája eredményének összhangjában találta: – „A jelennek minden élettünete, sok százados múltnak minden árnya, természetnek őssalkotásai, emberkéznek apró szép

dolgai együtt, egymás mellett.” – Ezt a győri Szép-kilátóról feltáruló nagyszerű panorámáról mondotta, de ugyanez érvényes az egész Balaton-partra is.

Sokan háborognak a füredi, a tihanyi nyárfasorok indokolatlannak gondolt kivágásán, mert e nyárfasorokat a tájhoz hozzátartozóaknak érzik. Ám a táj évezredes, viszont a nyárfákat csak száz-százötven évvel ezelőtt telepítették ide, tehát az ember kezemunkájának eredménye. Ha annak idején, a múlt században létezett volna Természetvédelmi Hivatal, s egyáltalában tájesztétika, úgy biztos, hogy az illetékesek tiltakoztak volna a nyárfatelepítés ellen, mivelhogy megbontja a természet addigi eredetiségét, ősiségét.

Ha Tihanyban az „ösi” természeti értékekkel számot vetünk, talán a gejzirkúpokon és a belső tó madárvilágán kívül alig marad eredetinek mondható, védendő objektum. Különb is az egész félsziget egészen kis terület, ami a modern idegenforgalom hullámverésében aligha tudja megvédeni eredetiségét. Az ember a nyers természetet formálja, alakítja, dolgozza fel, mert hisz végeredményben ez a létfenntartásának alapja. Szükségszerűleg átalakítja a természetet, uralma alá hajtja és ezt a tételt mindenképpen el kell fogadnunk. Az emberiség számbeli növekedésével és fejlődésével párhuzamosan a technika, az emberi alkotások sora elhatalmasodik, s így a beavatkozás mind kiterjedtebb lesz. Szaporodnak az épületek, az utak, a távvezetékek, mindez szükségszerű folyamat, amivel – bárminő természetvédelemről van is szó – számolnunk kell.

Óriási nagy területek természetvédelméről lehet ugyan beszélni, de olyan kis területéről, mint a Tihanyi félsziget, aminek emellett igen nagy a forgalma, aligha. Az 1952. évben történt védetté nyilvánításkor nem számoltak az elkövetkezendő idők természetes fejlődésével, az idegenforgalom ugrásszerű megnövekedésével, általában azzal, hogy a félsziget központi fekvésénél fogva igen látogatott hely lesz, s ha oda százezres tömegeket beengednek, rezervátumról már nehezen beszélhetünk. Biztos, hogy előbb vagy utóbb, de megépítik a Tihanyi félszigeten körülvezető műutat, mert a folyton növekvő idegenforgalom megköveteli, hogy mind többen és többen juthassanak el kényelmesen a csodálatos kilátású Csúcshegyre, s ezzel ennek a környéknek is elvész eddigi rezervátum jellege. Megépítik majd a drótkötelpályát is, a felvonót, a kor embere egyre inkább igényli a kényelmes közlekedést. Mindezek ellen hát ne hadakozzunk, a fejlődést nem lehet megállítani! A korszerű tájvédelem inkább arra törekedjék, hogy biztosítsa minden új létesítménynek a tájba való szerves beilleszkedését, az esztétikai összhangot.

E pontnál azonban egy másik alapvető probléma jelentkezik, ami még tisztázásra vár: mi illik a tájba, mi olvad bele, mi felel meg a környezet hangulatának, mi a stílusos, mi a hagyományos? A kérdést mélyebben boncolgatva hamarosan kiderül, hogy határozott választ adni ebben sem könnyű. Nagy általánosságban azt mondhatjuk, hogy minden technikai létesítmény, kezdve az egyszerű gyalogösvénytől, folytatva a kis patakon átvezető szerény fabürűn, majd az ívelt, bolthajtásos, oszlopos tornácú parasztházakon át egészen a festőinek mondott regényes várromokig, – a közvélemény szemében stílusos, a tájhoz szervesen tartozik. Pedig csak arról van szó, hogy mindezt egy, már korábban kialakult közízlés elfogadta, törvényesítette, jóváhagyta, az esztétikai érték pecsétjével ellátta.

Egy, a múlt században kialakult, még a romantika korára visszavezethető esztétikai értékelés stílusosnak, a tájba illőnek mondja a várromokat, vagy az említett tornácú parasztházakat. De közelebbről vizsgálva például a várromokra vonatkozó esztétikai értékelést, megállapíthatjuk, hogy egy épületrom semmiképp sem illik a szép, színes, eleven élettől duzzadó tájba. Épp a kultúrtáj – amilyen a Balaton-mellék is – lényege rendet, erőt, dinamikát, emberi alkotótevékenységet jelent, s nem rombolást, pusztulást, halált, amit voltaképpen a várromok képviselnek. Senkinek sem jutott az eszébe, hogy a legutóbbi világháború harcai közt elpusztult budai Vár romjait festőinek, szépnek mondja, az alatta kanyargó Dunával kapcsolatban stílusosnak nyilvánítsa. Viszont a Balaton melléki, környéki várromokat szépekké avatta a múlt század romantikája, ügyesen a tájba illesztette őket, körülfonva a történelmi emlékek vagy mondák láncával.

De sok régi épület, templom, kúria, parasztház, szőlőhegybeli présház található szerte a Balaton mentén (műemlékekben talán országunk leggazdagabb területe), ezekkel kapcsolatban is megkérdezhetjük: mennyiben stílusosak, mennyiben illeszkednek szervesen a táj egységébe?

Századunk elején a figyelem mindinkább a népi hagyományos építkezés felé fordult, s mind több szépséget fedeztek fel annak szerkezetében, főleg a Balaton vidéki parasztházak bolthajtásos, oszlopos, ívelt tornác-megoldásaiban, s hamar kialakult a vélemény: a népi épületek kitűnően beilleszkednek a tájba, igazi balatoni levegőt árasztanak. Divattá, törvénnyé vált akkor a hagyományos népi építkezés formáinak felhasználása az újabb létesítményeknél, s ennek megfelelőleg építették a magánosok nyaralóikat, bolthajtásos, oszlopos tornáccal, nádtetősen, de még a közületek, intézmények, maga az állam is középületeit (Pl. az Öreghegyi vasúti állomás Balatonalmádiban). Ilyen korábban épült nyaralóval Tihanyban is találkozhatunk, olykor még a jellegzetesen tihanyinak mondott vakolatlan falazást is utánózták.

Dehát mennyiben mondható hagyományosnak ez az építkezési stílus? A néprajzkutató jól tudja, hogy e parasztházak, présházak a legjobb esetben is csak kétszáz éves múltra tekinthetnek vissza, és nem valószínű, hogy korábban, a középkorban így építkeztek volna, s a rómaiaknak sem ez volt a stílusuk. A több ezer éves Balaton melléki kultúrából, a különböző stílusokból tehát miért nevezzük ki épp a legutolsó kétszáz év népi építkezésének stílusát kizárólagosan a tájhoz tartozónak, esetünkben jellegzetesen tihanyinak, amikor más századokban egészen más volt a divat? – Tihanyban is találtak római épület-alapfalakat, s valószínű, hogy a jól megépített római villa éppúgy a tájba tartozott, mint másfélezer év múlva egy bolthajtásos, ívelt tornácú parasztház.

Adott stílust nem lehet évszázadokon át erőszakolni és fenntartani. Elhibázott volt a néhány évvel ezelőtt még érvényesített tájvédelmi törvény vagy rendelet, amiben előírták, hogy Tihanyban csak hagyományos népi stílusban szabad építkezni. A tihanyi tanácsház, majd utóbb az egészségház kevésbé sikerült épületei elárulták, hogy „hagyományos” stílust, formát a megváltozott életkörülmények közt egy új funkciójú épületen nem lehet alkalmazni, vagy még helyesebben szólva: erőszakolni.

Nincs tehát „ősi, érintetlen” táj, de nincsen abszolút iránytmutató hagyomány, stílus, technika, ami feltétlen beleillik a tájba. Inkább arról van szó, hogy a jó, művészi alkotás mindig megtalálja a kapcsolatot a tájjal, stílusos abban, míg ha rossz, ötlettelenül, célszerűtlenül tervezték, akármilyen hagyományosnak hitt stílusban is fogat a létesítmény, ízléstelen lesz, a táj szépségét durván lerontja. Nem szabad tehát már eleve tiltakozni egy kötélpálya, egy magasfeszültségű távvezeték elhelyezése ellen, ezek elől úgysem lehet elzárkózni. A döntő az egészben az, mennyiben sikerül a modern technikai létesítményt a tájjal összehangolni. Végeredményben tehát csakis dialektikus módon oldható meg a kérdés, s tartózkodni kell a merev elutasítástól. Kétségtelen, hogy mindez nehéz feladat, de éppen a modern természetvédelemnek elsősorban e megoldások lehetőségeivel kell foglalkoznia.

A fentebb elmondottak ellenére is szükség van azonban bizonyos helyi stílus kialakítására, valamit át kell menteni a hagyományokból, hiszen vannak természeti adottságok (például Tihanyban a helyi építőanyag), van a tájnak helyi, a történelem folyamán kialakult egyéni zamata, íze, s ennek megfelelőleg az épületnek is kell valami helyi sajátossággal rendelkeznie, különben uniformizálódunk és a Balaton partján éppúgy fogunk építkezni, mint az Atlanti-óceán partján. Erre példát láthatunk Tihanyban is, amikor a kikötő közelében gömbhéjas szerkezetű palotát másoltak le miniatűr méretben. Egyformán helytelen, ha helyi hagyományt szolgailag másolnak (lásd az orvosi célokra igazán nem alkalmas kis ablakokat a tihanyi egészségházon), vagy ha forró égőekre tervezett szerkezeteket plántálnak ide. Mindenesetre a tervezőnek nehéz feladatot kell megoldania, de épp ezért beszélünk *építőművészetről, s a művészet, ha jól tevékenykedik, meg tudja oldani a modernségnek és a helyi hagyományoknak stílusos egybeötthözését.*

Sajnos, a Balaton menti újabb építkezések java része helytelen vágányra sza-

ladt, s e téren meglehetősen veszély fenyegeti Balatonunk partjait. Az utolsó néhány évben rohamosan megnőtt a balatoni épületek, villák, vikendházak száma, stílusuk azonban gyakran elszomorító. Egyrészt minden hagyományt elvetettek, másrészt azonban korántsem modernnek, mert nagy részük egészen távol áll a korszerű formáktól, stílustól. A tájba sem illeszkednek be, olyikuk sehová sem jó. A partmelléki szétszórt kis házak mellett úgyszólván egy kórosan kibontakozó individualista szemléletről tanúskodnak, s ez a felfogás egészen távol áll a kollektív életet hangsúlyozó mai életünkötől. Társadalmunkhoz voltaképpen nagyobb, többszintű társas üdülőházak tartoznának és nem szétszórt kis villák, vikendházak.

Az alapelvek tisztázásához tartozik a félsziget idegenforgalmi szerepének pontos meghatározása, összefüggésben természetesen az egész balatoni idegenforgalommal. Korábban a fejlesztési, regionális tervekben kijelölték Tihany helyzetét az egyes idegenforgalmi pontok közt, a továbbiak során azonban mindig eltértek a korábbi határozattól, a döntéstől. Eredetileg átmenő forgalomra számítottak, kirándulókra, akik csak néhány órát töltenek Tihanyban: megérkeznek a hajón, partra szállnak, megnézik a kolostort, a gejzíreket, a barátságokat, esetleg a földvárát, s kipróbálják a visszhangot, aztán a következő hajóval máshová távoznak. Az igazat megvallva, a félszigetnek tulajdonképpen ez volna az elsőrangú idegenforgalmi szerepe.

Így tervezték már évtizedekkel ezelőtt is, s ilyennek gondolta a tájvédelmi körzethez való nyilvánításakor a Természetvédelmi Hivatal, majd később a Balatoni Intéző Bizottság. De a későbbiek során a tájvédelmi körzet minőséget úgyszólván csak a félsziget bejáratánál árváskodó, s a körzeti minősítést hangsúlyozó festett tábla képviselte, különben Tihany lármás, igen forgalmas helyé változott. A révnél motelt, campinget, nagy szállókat építettek, vagyis huzamosabb tartózkodásra alkalmas telephelyet alakítottak ki, ugyanakkor erőteljesen kibontakozott a tihanyi strandélet. Már pedig strandolásra meglehetősen alkalmatlan Tihany: a műút melletti keskeny parti sáv az út egyik oldalán tömve fürdőzőkkel, a másik oldalon pedig (legtöbbször a tilosat jelző táblák árnyékában) tele parkoló gépkocsikkal. A nagyforgalmú műút melletti strandolás teljesen kényelmetlen, olykor életveszélyes. Nem sokkal célszerűbb lett volna, ha a közeli balatoni északi part eddig elhanyagolt partszakaszait építik ki strandfürdőknek?

Talán szentségtörő vagyok, amikor nyíltan kimondom, hogy a tihanyi révnél kialakult szállodaközpont tájképi környezete egyáltalában nem tartozik a Balaton-part legszebb pontjai közé: a balatoni kilátás innen meglehetősen lapos, bágyadt, s össze sem hasonlítható más nagyszerű balatoni kilátópontokkal.

Dehát mindez már megtörtént dolog, utólag felesleges ellene hadakozni. Kéressük inkább a tovább vezető helyes utat, a kibontakozást ebből a korántsem egészségesnek nevezhető helyzetből. De meg kell találnia a helyét Tihany községnek is a jelenlegi időkben, s ez csakis az idegenforgalommal kapcsolatban képzelhető el. A tihanyiak szemléletén változtatni kell, de egyúttal az illető szerveknek is gondoskodni kell a kapcsolatok kimélyítésén. Amikor vagy tíz évvel ezelőtt megindult Tihany fürdőéletének nagyobb arányú fejlesztése, az ottani vendéglátóipar személyzetében mindössze harminc tihanyi szerepelt, a dolgozóknak tehát a túlnyomó többsége mind távolabbi vidékekről került ide. Természetesen gondoskodni kellene a tihanyiak téli foglalkoztatásáról is, s ez a kérdés részben összefügg Balatonunk egyik rég vajdó nehézségével, vagyis a szezon meghosszabbításának kérdésével. Dehát értekezleteken hallhattunk idetartozó ötleteket is, például az asszonyok sásfonással borítsák az üvegeket télvíz idején, fonott palackokban árusítsák a tihanyi bort. Feltéve, ha van Tihanyban egyáltalában balatonmelléki bor, mert megesisik, hogy a vendéglátó ipar csak bolgár bort tud felszolgálni. Régebben az idegenek megcsodálták az illatos levendulamezőket, s utána még jobban elcsodálkoztak, hogy Tihanyban sehol sem kaphattak levendulaolajat.

Probléma, megoldandó feladat van elég Tihanyban, s inkább az alapvetőeken töprengjünk, minthogy azon vitakozzunk, hogy a félszigeten a levendula vagy a szőlő termesztése a fontosabb.

Enkidu a Balatonon

(Szabó Lőrinc-émlékeimből)

Nem tudom, hogyan hangzik pontosan az eposzban Gilgames kérdése Enkidu-hoz, úgy emlékszem rá, ahogyan Lőrinc tette fel a gilgamesi kérdést: „táplál-e ott lenn téged a rád gondolás?” Próbálok elgondolni azt a már zöngétlen, fakulni kezdő hangját (évek múltán a tüdejébe áttevődött rák ölte meg), mellyel egyre mondogatta:

– Ott lenn, ott lenn, ott lenn. Túl sincs. Fönt sincs. Féreg-hit. Szerencsétlen drágáim: a semmi sincs.

A halott kedvest, anyát, apát, szeretőt, gyermeket emlék elmásító képzelettel – a képessége határain belül – majdnem minden ember újrászüli, teremti magának, a maga képére formálva, szépitve, hamisítva, nagyítva, kényelmesítve: élteti tovább. A Huszonhatodik évben, Ferenczi Béni plakettjét is beleértve, egyetlen vonás sincsen, ami önmaga valóságában jelezné, hogy a költő kedvese milyen lehetett? „És, jaj, mi igaz?! A valóság csak egy darabig az...” (101. szonett.)

1950-ben, a napra nem emlékszem pontosan, de egészen biztosan még javában fűteni kellett, két héttel, tíz nappal a haláleset után, Lőrinc egy délelőtti felhívott:

– Otthon van az ember?

Az „ember” munkában volt. Akkor hozta el hozzám kedvese képeit, leveleit, jó kétmaroknyit. Összekötetlenül vette ki a táskájából. A csomón legfelül egy matrógalléros lány mellképe látszott, nem volt becsomagolva sem. Csak azt az egy képet láttam a csomó tetején. Az egészet, úgy, ahogy volt, betettem a szekrényembe. Nem nézegettem meg a képeket, nem olvastam bele a levelekbe. Most gondolom: vajon nem éppen azért hozta-e, hogy elolvassam azokat? Nem mondta, hogy ne nézzek beléjük, azt sem, hogy nézzek. Őrizzem. Rejtenie kell. Bizonytalan ideig. Két hétig őriztem reliquiáit annak „kire kétezer évig mindig lesz ki rádfigyel”, a halhatatlanná emelt – „te sem halsz meg egészen” – kedvesnek Lőrinc által világgá énekelt titkát. Két hét múlva megint eljött hozzám és elvitte a leveleket Simonffy Margothoz. Nem tudom, mennyi ideig voltak Margotnál, azt sem, hogy Margot olvasta-e a leveleket, s további sorsuk mi lett.

1950 nyarán, augusztus végéig, úgy tudom, már mintegy 35–38 szonett készen volt. Legalábbis körülbelül ennyit hozott el, kettesével, hármasával a Balaton-parti házba és elképesztően gyerekes féltékenységgel: „a papírhoz hozzá ne érh, ne nézz te bele, csak hallgasd, hallgasd, nagyon figyelj ide” – mindeniket maga olvasta fel nekem. Nem olyan sorban rendezte később kötetbe, ahogyan íródtak a versek.

*

Az amerikai szövöplekéről jutott eszébe, bizonyosra veszem, – tehát 1949-ben volt, a kedves halála előtt. Leette a féreg a platánfa minden levelét. Szokásból, s mert ez alatt a fa alatt volt egy odacövekelte kerek vasasztal, mégis éppen alatta ültünk. Az „ember”, aki egyáltalán nem kedvelte a verseket, irodalomtól, íróktól enyhén visszolygott, már megint odavolt, munkában, Pesten, vagyis nem volt kéznél, hogy ügyesen odébb telepítse a nehéz vasasztalt. A szű percegése halkkőnnyed édes zene ahhoz a zajhoz, amivel a nyüvek rágták, fűrészelték, porították fent a faleveleket s a megörölt levelek pora, férgek excrementuma hullt, hullt egyvégtében peregre-kopogva.

A szövőlepke ellepte egész Somogyot. A házban – mert akkor még nem léteztek motetek, s volt némi hiány üdülőkhöz is, meg be nem vallott támogatásomra is (a törvényesség határán belül) fél-fizető vendégeim voltak: nyaraló színészpár, nem éppen egymás törvényes társai, viszont éppen végsőt lobbanó, sorvasztó, semveled, semnélküled szerelemben. Ők akkor ott, Lőrincben inkább csak az éppen mellőzött, (vagy félreállt?), vidéken kallódó, helyét nem lelő, régen nagy nevet tisztelték. Jól nevelt emberek voltak, de hát, saját mérhetetlen gőzükhöz a Lőrinc szövege, bizony, akkor egy cseppet sem érdekelte őket. De más hallgatóság híján, éppen nekik, meg nekünk háziaknak, két és félóra hosszat mesélte Lőrinc a szövőlepkék siralomházi zenekara mellett a Gilgames eposzt. És főként és nagyon részletesen Enkidut.

Nem voltam tegeződös féle, Lőrinc tegezett le, régen már, náluk voltam még negyvennégy előtt egy este, kikisért a villamosmegállókig, szokása szerint belémkarolt s míg várakoztunk, – talán védekeztem a temperamentuma ellen, mert valami magammondtató szót, panasz-pajzsot tartam feléje, amit ő egyideig figyelmesen hallgatott, aztán:

– Mondja, meg merné ölni magát?

(Mondtam, hogy megpróbáltam már, teljes komolysággal, szabályosan tizenhat éves koromban, egzisztenciális pánikból, iszonyból, félelemből, nem szerelmi csalódásból, – nem sikerült. Többé nem kísérleteznék, nem tudnám elviselni, hogy leégjek önmagam előtt.) Jött a villamos, szavaimat egyre fénylőbb arccal hallgatta, megszorította a karomat és hirtelen bátyaian letegezett:

– Szervusz, édeske, vigyázz, (felsegitett) kezedet csókolom, ugye hívhatlak?

Arca csillogott örömeiben, hogy kissé szétszedett egy embert (engem). Mert anyyira „bátyai” volt, azért kellett visszafele az úton, egészen a Széll Kálmán térig Lacira (testvéremre) gondolnom, meg a barna bádóg mókusra? Az, együgyű elsőháborús játék volt, én kaptam, kiálló, belegyártott, csúf csavar húzta fel, ült a lyukas bádóg fenekén, felhúzza csoszszant egyet, kettőt előre, mintha ugrana. Még ki sem próbálhattam igazán, hogy én is (ötévesen) fel tudom-e húzni, ide-odahajlító, majdhogyan angolköros csámpás ujjaimmal, Laci egy jókora bicskával, egy mozdulattal szétválasztotta két fél mókusra s kiszedte belőle a gépecske-lelket. Összerakni meg sem próbálta, elég volt, hogy szétszedte s látta, mi van benne. Lőrinc persze azért elemzett, bontott, azért értett jobban más ember játékának, belső világának szétszedéséhez, taglalásához, hogy majd összerakjon, a bontás termékeit új rendbe ágyazva egyé. De a szétszedés öröme, mintha mindig is legnagyobb boldogságot okozó játéka maradt volna. S hogy együtt játszunk, győtrődjünk vele, majd az általa épített újat, mint az övét, csakis az övét résztvevő műélvezőként, belegyönyörködve nézzük, halljuk. Kellett neki, hogy az alkotást megelőző tevékenységének szemtanúi legyenek? Amíg éppen készült a vers, addig bújt a szemtanú elől. Nyilvánosan, akár nagyobb társaságban, akár csak kettesben, műfordítani szeretett, a fordított verset szerkesztve s ugyanakkor a mesterségre oktatta a jelenlétét. Olykor engem is.

*

A két és félórás Enkidu-előadást a szövőlepkék-gyilkolta platánfa alatt még a titkos kedves halála előtt tartotta nekünk. A színészek mentek volna fürdeni, aludni inkább, vagy éppen maszkitalan szerelmüket élni-ölni, de Lőrinc az egész Gilgamest elmondta. Én háziasszonykodtam, eredménytelenül húzkodtam volna odább a földbe cövekelt asztalt, le-lesöpörtem az asztallapról a mindegyre rétegnyivé felgyűlő megörölt falevelet, a színész vendégek hozta ennivalóból, de legalább saját tányérjaimban odakint tálalhattam, aztán becipeltem a terítékeket, mert hullott azokba is az áldás. Kisfiam, Ádám, közben felállított valamivel odább egy heverőszéket s Lőrinc bácsit abba tessékelte át. Nem tudott elfeküdve pihenni? Térdére hajolva, előreukorodva a heverő szélén, mintha éppen ott a helyszínen fordítaná, apróra elmondta emlékezetből Gilgames túlvilági utazását, a kígyó lenyelte két virágot, Utnapistimet, – aztán s egyre Enkidut. Nem az Istár-szerelmet, hanem Enkidut, lentről. A föld alól. Barátjával pörlekedve. A férgek közül. Aztán már régen nem tolmácsolta Enkidut, nem is

csak kommentálta; Szabó Lőrinc-i sorok ömlöttek a féreg-hitbe beletörődő, a féreg-hit ellen mégis lázadó, a van-e a semmit feszegető kérdésekben.

Ádám, hallomásból villámgyorsan tanuló, tizennégy éves emberpalánta, jóformán szóról-szóra még az éjjel „megírta” az egész Lőrinctől hallott elbeszélést, mintha tán ő olvasta volna valahol s most beszámolna róla, be is adta a Lónyai önképzőkörének, Lengyel Lajos tanár úr meg is dicsérte érte, én meg, – bő és családi apróságokra is kiterjedő leveleim egyikében elhencegtem Kodolányi Jánosnak az Ádám dicsőségével, (elfeledve megírni, hogy a tudományát Lőrincből merítette), mire Kodolányi azt írta: „... azt a bizonyos értekezést Gilgamesről okvetlen hozza magával (ha majd meglátogatom őt Akarattyán) –, ha addig is nem lesz elég lelki ereje, hogy postán küldje. Igen kíváncsi vagyok rá. De honnan szerezte meg a Gilgames eposz szövegét? Tudtommal a Várkonyi–Weöres fordítás nem jelent meg a maga teljességében, én is kéziratból ismerem. Németül olvasta? Derék dolog...” Nem tudom, hogy Lőrinc éppen akkor, hogyan, miért foglalkozott az epossszal, éppen újból olvasta-e, jellemzőnek azt látom, hogy noha éppen falevélsorvasztó nyáron, de egyébként verőfényes időben, nyaraló, semmittevő emberek közt, maga is pihenésül térve be hozzánk, azzal szórakozott és szórakoztatott, hogy Enkidu problémáit támassza fel. A halál után mi nincsen? Hogy viszonyul az élő a halotthoz? A sírontúli barátság. *Az vesztett, aki meghal.* De hogyan túlélni? És kit? Kortárs-barátok; a haza az időben; az időt nem érdemes megélni, ha nincsen előtte és nem *lehet* meghalni, ha létezik a Nincsen. Mi *van* utána? Hogy mi mindent s hogyan tesznek a férgek a hullával, – tudományosabb részletességgel, mint Raoul Francé, a természettudós – legalább húsz percig variálta Enkidu kapcsán. (Közben négyszer mentem ki a kertbe, be a házba, a vízköves tea főzőben, a gyenge, vidéki áramú főzőn annyi idő alatt forrt meg a teavíz, de azt már bent ittuk meg, nem a szövőlepkék alatt).

Mikor 1950-ben eljött hozzám a titkos kedves hirtelen halálhírével, oldott-feloldozottan sirt. Sirt? Nem. Zokogott. Sohasem láttam eladdig férfit ilyen gátlástalanul viselkedni. A szék karfájára fektette az arcát, majd könnyektől elhomályosult szemüvegével (nem vette le, elvakultan sirt), a térdemre ejtette a fejét. Felugrott. Állán, nyakán csorgott a könny. Rettenetes látvány volt.

– Neki sikerült, neki sikerült! – kiáltotta. Aztán elcsendesedett s folytatta már könnyek nélkül. Azt mondta:

– Böskének hívták. – Mondta az asszonyi nevét is s hogy még nagyon szép és fiatal volt, de már lehetett volna (vagy volt is, ezt nem tudom) nagymama.

Lőrinc 1950 októberében is járt nálunk a tó mellett. Akkor ott egy Erzsébet nevű rokon-vendég élt, többnyire bezárkózva, elvonulva a kis alkalmakkénti vendégszobában. A mi Erzsébetünk pszichológus volt, akkor éppen nem akart ismerkedni, barátkozni senkivel, *tesztjeit* rakosgatta, valami tanulmányt készített. Lőrinc sohasem szállt meg nálunk éjszakára. Rendszerint Igalról jött, ottani orvos barátjától, „két vonat közt, pár órára”, de akkor annyira izgatta vendégem kiléte, hogy a legkésőbbi, éjjeli vonatig maradt s egyre faggatott: ki az? Erzszi? Erzsike? Erzsikének hívják, mint őt? Éppen csak bemutatam őket egymásnak, a vendég visszavonult, a bemutatkozáskor nagyon határozottan Erzsébetnek mondta magát. – Erzsébet, Erzsébet! – Lőrinc le s fel járkált a kertben, egyre az Erzsébet nevet mondogatva. Utána mentem. Szomszédék csónakját kölcsönvéve, betessékeltem, kivittem a tóra, én eveztem. Lőrinc ült hátul, nem nézte az alkonyati aranyhidat Badacsony és Fonyód között, egy kifogott hínárral játszott s egyre: mikor Földváron voltunk Erzsébettel. Egyszer mentünk balatoni hajón Erzsébettel; ilyen este volt, mikor Szemesen... Mintha akkor nevezte volna el Erzsébetnek, akit eladdig Böskének hívott.

Nyughatatlanul bolyongott a halál évében s hozzám sokszor betért; útjába estem. Nem is érhettem rá mindig figyelmesen készen lenni, hallgatni őt, egymásután három délből kapott mosás közben. Akkoriban nem volt még jó mosópor, áztatni kellett stb. s én éppen a szomszédasszonytól lestem el, hogyan lehetne fizikai munkát, mosást is, sportszerűen végezni? A szomszédnő egyszerre nyaralt és dolgozott: kivitte a teknőt a napra a nyaralójuk elé, fürdőruhát öltött és egyben napozva is, lassú, kimért mozdulatokkal, egyenes derékkal mosta a családja szennyesét. Hévvél utá-

nozni próbáltam (nekem nem ment egyenes derékkel). Lőrinc leült mellém egy székre a nyitott teraszra kitett teknőm mellett s nagyon szépet mondott egy hajmosásról. Erzsébet hogyan szárította a haját az ablakban. Milyen volt Erzsébet samponhabos haja? Aztán: csak mossak, holnap visszajön. Vissza is jött. Feltűnhetett a szomszédságnak, hogy annyit jár hozzánk? Egy napon ugyanis már megint a teraszon „áztattam” *egymagam*, azt tette a szomszédasszony is s egyszerre csak csipős-kedvesen átszólt nekem az élősövénykerítésen:

– Mi az? Ma költő nélkül mossz?

Nagyon nem lelhetette Lőrinc a helyét azon a nyáron és őszön. Még novemberben is lement a Balatonra és megnézte, ott vagyunk-e? De már bezártuk akkor télire a házat. Szomszédék mondták: körbe járta vagy háromszor. Valamit keresett?

*

Akkor csak a döbbenetet éreztem, hogy egy hozzám nem tartozó férfi zokog előttem. Most szemléltető, profán-szent, aprólékos mesterségre oktatásnak látom azt, *ahogyan* elmondta nekem a halálesetet. És azt, ahogyan majd megírta. Azt a más-kéntet. Nem ismertem én Erzsébetet, hogy egyáltalán létezett, akkor hallottam tőle először, mikor meghalt. Szüksége volt rá, hogy részletes pontossággal elzokogja, majd elsorolja, végül elmesélje: hogyan történt? Olyan szuggesztíven mondta, hogy hónapokon át valósággal kísértett a gondolat: így igen! Ez az asszony jól csinálta! Sikerrel. Lőrinc szinte csábítgatón s egy parányi dicsekedéssel sírta, hogy: luminnállal. Gondosan tette. A hiábavaló kísérlet kudarcát kizárva.

– Bevitt két matracot a fürdőszobába. Nem feküdhetett a hideg kőcövekre! Előre bevette a harminc luminált. Volt ereje megvárni, míg elálmosodik, akkor nyitotta ki a fürdőszobai gázcsapot és a matracra... – nem akart megöregedni! Nem akart hervadt öregasszonyként elmenni –, mindketten azt hittük, hogy éppen haragban vagyunk, egy ideig nem találkoztunk, éppen akkor még nagyon szép volt, látod, azt nem bírta, hogy „még” és hogy „már nem”.

Hogy mit is mondott, miért is kell *nekem* eltennem, elrejtennem a leveleket és a fényképeket? A requiem szonettjeit sorozatosan csak addig hordta hozzám a Balaton mellé „első meghallgatásra”, míg meg nem született a „Barátnőd lett a feleségem” sora. Vagy valósága? Egyre felkeresett, de verseket egyszerre csak nem hozott.

Hanem kérdezősködni azt annál bővebben szeretett ebben az időben is. Nem irodalmi hírekre, nem társadalmi pletykákra volt kíváncsi ő, minden ismerőseim legkíváncsibbika.

A szerelmi életről, házasságról, hűségről, hűtlenségről, erotikáról való tudomásoknak, tapasztalatoknak adatait kutatta. *Számszerűen* kívánta tudni, hogy például egy negyvenöt éves, már megcsillapodott családanyának fiatalabb éveiben hány kedvese lehetett – ha önálló foglalkozású nő az illető, ha csak családanya; hány asszonyt ismerek, aki egészen biztosan sohasem csalta meg az urát. Milyen kategóriájú nőismerősöm hívja férjének, milyen urának az élettársát? Szüzek-e azok és azok a körömben élő fiatal nők, nevük nem érdekelte; egy akkor fiatal fiú, hány éves korában hál először nővel? Sorolni is rengeteg, mi minden érdekelte. Mintha a társadalom nemi erkölcséről – művéhez? általános életfelfogásához? – tőlem is adatokat gyűjtött volna. Néha megdöbbenően gyerekes dolgokat mondott halálos komolyan. Egy nálam nyaraló harmincöt éves barátnőmnek – bár azt hiszem, nevét sem jegyezte meg – dobott néhány bókot, aztán:

– Harmincöt? És hány szeretője volt mostanig?

Barátnőm, némi eltartással Lőrinc túlságos közvetlenségével szemben, de fanyar humorral:

– Egynéhány. Nem számláltam meg.

Lőrinc valósággal tűzbe jött.

– Nem számlálta meg? Nem tartja számon? Egynéhány? Hány magának az egynéhánv?

- Elég sok - folytatta barátnőm.

- Sok? - s most mondta a gyerekesen „halálos komolyat”: - Egy nő életében huszonötön felül kezdődik a sok! - És végeérhetetlen magyarázatba kezdett az időről, az időben eloszló és elfogyó érzelmek tartamáról. Szép barátnőm unta az öregedő nagy költő adatgyűjtő okfejtéseit. Lőrinc, aki csakúgy esdte, hogy áhítatos hallgatósága legyen, hozzám fordult.

*

Akkoriban, mikor inkább csak műfordításai jelentek meg, egy hosszú Eminescu-köteménnyel jött el. Dúlt a nyersfordításokból történő át-újraköltés divatja. A nyersfordítók rejtvenykulcsot rajzoltak és mellékeltek a prózába fordított sorok mellé, felírták a rimképleteket, odarajzolták az ütemjelzést.

Lőrinc nem volt megelégedve a nyersfordítással, gyerünk, dolgozzunk együtt, tudni akarja legelőször is, szerintem milyen világirodalmi rangú költő volt Eminescu? - Talán Lenau nagyságrendű - véltem s mondtam, hogy van benne valami reviczky mélabú is, Lőrinc nem hihette. - „Egészen más, sokkal nagyobb, mélyebb, megkésett nagyság, de nagy, csak valamit a túlzenélő csengése elrejt előlem, olvasd fel eredetiben.” - A román diftongusok hangzása nyugtalanította (dehát nem voltam román nyelvű előadó, ha iparkodtam is jól olvasni), ötször kellett felolvasnom előtte, jegyzett, gyorsírással, ahogyan szokott, aztán eltolta a papírt maga elől, mert:

- Egy legnyersebben, legprózaibban leírt versből, nem a tartalmából, az nem érdekes, hanem a gondolati építkezés minőségéből meg tudom állapítani a versnek az eredeti nyelvben élő erejét, rangját. Töltelek sor persze igazi versben sehol sem lehet, de az egy-gondolat-tetőért folyó építkezésben, vers elejét, végét összefogó nagy logikai ugrás *nélkül* nincsen csúcs, érted? Ez az Eminescu-vers önmagában hömpölyög, így ahogy a nyersből látom, meg ahogyan felolvasod, pedig ennél sokkal jobb, azt érzem, mondj fel mindent, amit tudsz róla, mint irodalmi tananyagot és azontúl is. Színészkedett is? Tovább? Koplalt? Mit keresett mégis? Milyen szerelmei voltak?

A szokványosnál bővebb román irodalomtörténetet volt alkalmam tanulni, mondtam mindent, amit tudtam. Attól jött lázba, hogy elmondtam Eminescu halála körülményeit is. . .

- És mit írt erről?

- Erről? Halál-verseire gondolsz?

Elmondtam, amit tudtam (kívülről), a híreset is a hársfáról, a „si voiu dormi mereu” zárósnak *zeneisége* határozottan borzolta, ingerelte.

- Nem, nem, ez nekem nem fejt meg. Mást mondj! (Nem tudtam többet, könyvem nem volt kéznél.) Akkor beszélj róla: milyen volt külsőleg? Utazott a hazáján kívül? Szerették a nők? Láttad múzeumban a kéziratát? Tollal írt persze, hegyesvégű tollal. Lenau volt mégis? Örökálomnak ábrándozta a halált? Keríténél nekem, édeske, egy teljes életrajzot róla? - beleolvasott már meglévő, gyorsírással írt Eminescu fordításrészletébe, - hagyd - mondta egyszerre, - értem már, megtaláltam. A szerkezetből. Érted? - Szabó Lőrinc olyan volt, mint aki teljesen bele akarja élni magát abba, akit lefordít, újrakölt.

*

„Katexohén önös alkat” - írja Szabó Lőrincről Basch Loránt: Mester és tanítvány című tanulmányában (Kortárs, 1966. 2. szám). „Aki nem tudja és nem is akarja beleélni magát a másik *helyzetébe*. Talán nem is érdekelte őt és nem érintette az a csalódás, amit mesterének magatartásával okozott.” (Babitsnak).

Lőrincet csak a műve miatt érdekelte az ember. Soha nem az, hogy ki csinálta (kedvenc szava volt a: csinálta) ezt vagy azt, hanem hogy *miként* s hogy tehette, talán azért volt kíváncsi Eminescu magánéletének versfakasztó körülményeire is. Fordított is egy szabólőrincien nagy Eminescu-verset. De nem volt megelégedve vele,

mint mondta: nem lelte meg ebben a költőben az erejének minőségét kifejező, leleplező *szavakat*. – (Én meg Lőrincnek *erről* a megjegyzéséről vettem észre, hogy saját verseiben, az ő erejének milyenségét – hogy szavaival éljek – az: *akarom, akarlak, akarat* nagyon sokszor előforduló szavak jelzik.)

*

Vágyott-e olyan tanítványra, amilyen tanítványa ő lehetett egykor Babitsnak? Ahogy én tudom, tanítványait nem válogatta meg. Szenvedélyesen oktatott, eszesített méltót, méltatlant, aki útjába került. (Hány műkedvelésen soha túl nem jutott költő, költőné-jelölt csengetett be hozzá. Nem sajnálta tőlük az idejét. Minddel ráért szóbaállni. Akiról egy pillantás alatt megállapította, hogy: reménytelenül tehetségtelen, annak azt mondta:

– Érdekes. Olvasson sokat. – És túladott rajta. Akiben kis tehetséget látott, azt elkezdte forgatni, kérdezni, főként az okról, ami írni készíti. Az egészen tehetségeseket apróra szedte, elemezte, szidva-gyötörve tanította. (Mint azt többen elmondták nekem.) Tanított kéretlenül is. Az alkalmi tanítvány reagálására aztán nem volt túlságosan kíváncsi, őt hallgassák, ő magyarázzon, ő mutassa meg, hogyan kell verset csinálni.

Úgy a negyedik, szonett-felolvasó látogatásakor óvatosan, félszavakkal olyasmit mondtam neki az eladdig hallott versekről, mint *nagyjából* azok a sorok, miket most éppen Basch tanulmányában olvasok. Hogy (Basch-idézte babitsi szavak): „Ha Szabó Lőrinc elhanyagolja önmagának, a szerelemnek, a természetnek és az egész életnek ösztönös és az öntudaton túlmutató *vallásos* átélését (a vallást én húzom itt alá, mert ehhez foghatót próbáltam volt mondani én is neki a requiemnek szánt versek meghallgatása után). Basch szerint Babitsot, a bírálót, Szabó Lőrinc költészetétől már akkor (a szóbanforgó bírálat megírásakor): „elválasztotta a tudattalan mélységeiből feltörő szárnyalás hiánya.”

Első meghallgatásra nehezen tudtam szeretni a requiem szonettjeit. Valami hasonló hiányérzet miatt. Halálról, halottról, másképp gondolkodom; a hit dolgairól is. Vagy hogy csak régimódián transcendenciát hiányoltam volna a műben, mely requiemnek készül? Ilyenformán folyt le a beszélgetés:

– Az a nagy szerinted, ami tudva hiányzik a requiemből? .
– Hiányzik?
– Nem jól mondom. De ez kevély és kemény. Ez a szép? A hitetlenség mégis nyugalma?
– Ne, ne! – kiáltotta – te sem érted?
– Engem lenyom, ne haragudj, hogy repülni kívánnék, mikor ezeket...
– Földhözragadt, mi? Ki ne mondd, ki ne merd mondani.
– Rosszul dadogok, de ha már nekem olvasod, muszáj mondanom. Olyanok a versek, olyanok is, mintha csak azért írnád, mintha neked ez az egész haláleset... ne haragudj, nem akarlak megbántani.

Felnevetett, ingatta a fejét, aztán elkomorodva vagy négyszer egymásután furcsán bólogatva:

– Alkalom, mi? Azt akartad mondani! Alkalom, alkalom. alkalom. – De mintha már az alkalom szó zenéjét is hallgatta volna. Ez a beszélgetés biztosan az Alkalom című szonett megírása előtt folyt le. Akkor már készen volt s nekem fel is olvasta a most 23-nak jelzett szonettet: Föld alatt, ég alatt, és a 26.-at: az Ugye, az voltál címűeket. Akkor még nem volt címük. Mindkettő előrevetíti az Alkalom című vers gondolatát. Az Ugye, az voltál lehetett az a vers, amelyik oly láthatóan nem tetszett nekem, mert valahogyan nagyonis a sokszor megénekelt Szabó Lőrinc-it ismétli: „hisz, ha rég, ma csakugyan az vagy – csak az vagy s egészen az gondolatnak, – jaj érte százszor, – aminek akarlak!”

Nem kétséges, lírai regény lett a Huszonhatodik év összefűzéséből, úgy is kell olvasni egyben, sorra s majd kiragadottan, ami *külön* verssé teremődik az olvasóban. Bevallom, mikor nekem olvasta az egyes verseket, fakó hangján, de hogy milyen

régiesen, *előadókhoz képest* rosszul olvasott fel, kissé babitsosan kántálva is, nem sejtettem a készülő szonettekben a hitetlenség művészetével megírt nagy lírai vers-regényt.

61. szonettként jelzi az Álom gyanúi címűt. Nem merem állítani, hogy pontosan ebben a változatban, de biztos, hogy a végső sort már 1950 nyarán olvasta, mégpedig az „alkalom”-ról ejtett szavak után, egy másik látogatásakor – „... hogy felrázod vele az ősgyanút: Hátha van az itt s az ott közt mégis út?” Még a kérdése is csak álomban, az álom gyanúiban merülhet fel ebben a versben, mégis olyan teljes megértést, elismerést váróan olvasta, mintha mondta volna: nohát ez az végre, amivel egyet kell értened, ez az a határ, amit végső kérdésben egyáltalán *fel lehet tenni*, te sem érted meg *teljesen*, szerencsétlen tóparti jóbarátnőm?

*

Barátkozó természetű volt. A háború előtt éppen élénk társasági életet éltek. Egyszer követtem el azt a baklövést, még talán negyvenkettőben, hogy meghívtam hozzám Nagyklári nélkül (aki különben többször is járt nálam, vele együtt), csak férfiak voltak, Szerb Antal ott volt, erre emlékszem. Nagyklári joggal megbántódott és évekig érezte a nehezét neveltlenségem miatt. Ezért aztán soha többet nem hívtam én meg külön hozzám Lőrincet, ám ő jött hívás nélkül is. A háború után magasztánbál keresett fel mindegyre. Az ötvenes években pedig a Balaton-parti ház átjárója, néhány órára szóló pihenőhelye lett. Volt, hogy egyedül voltam otthon nyár derekán családommal, koraőszi estéken igen változatos társaságban. Verseit csak akkor olvasta fel, ha délelőtt jöhetett s engem egyedül lelt. De nagy érdeklődéssel vegyült általa eredetinek talált, alkalmilag összeverődött „körünkbe” is. Egy-egy író, művész, színészbarát, ha arra járt, hozzánk mindig csak betért, de a társaság zömét nem ők alkották. Tóparti iparosok voltak akkori barátaink. Jóravaló, átlagon felül művelt, érdeklődő emberek. Tulajdonképpen „mecénásaink”. Némelyikük a helyzet-teremtette mecénási pózban kissé öntetszelgő is. A „helyzet” röviden az volt, hogy a házacska megmaradt s benne néhány – egymáshoz cseppet sem illő – tányér meg kanál is. De ahogyan éppen egyik asztalosmester barátunk jellemezte a népi mondókéval: „tál, tányér elég vót, enni, inni kevés vót” – nálunk. (Sietett is ez az angyali barát egy-egy csupor mézet, zsírt, egyszer még egy leölt, feltisztított csirkét is hozni nekem, hadd legyen miből vendégül látnom barátaimat.) Az egyik iparos barátunk azért járt hozzánk, mert titokban verseket szeretett volna írni ő is. A másik, mert valóban szerette a művészeteket, sokat olvasott. A Lőrinc-fordította Ohmar Kajam-versek rajongója, el nem maradhatott körünkből, ha nagyon szeretett barátja, Lőrinc, nálunk volt. Akadt köztük olyan is, aki nem akart lemaradni a művész népeket így-úgy pártoló akkori tehetősök közül. A koromrajzbajuszú hegesztő valóban tanulni akart, mégpedig úgy, hogy első kézből, a művelőitől értesüljön művészetéről, irodalomról, sőt filozófiáról. Egy másik Sinka Istvánt ismerte valahonnét és ő is megfordult néhányszor nálunk. Kodolányi Jánost éppen két tisztelője – két iparos barátunk e társaságból – hozta el hozzánk ebben az időben egy oldalkocsis motorbiciklin pár napos látogatásra. Kinek lehetett akkor még személyi autója? Volt olyan iparos barátunk is, akivel „az ember” dolgoztatott annak idején s később munkáltatójából barátjává lett. Megszokták, hogy nálunk nyaranta, kora ősszel mindig csak van valaki, akivel érdemes „szót érteni”. Munka után, este eljöttek hozzánk, somogyi szokás szerint: demizson borral, és többnyire asszonyaik által számmunkra pakolt, borkorcsolyának való (vagy nekünk titokban főeledelnek) elemőzsiás csomagokkal. Lőrinc kedvvel vegyült közéjük. Sohasem ivott, még egy fél pohár bort sem. Ötvenben még hevesen cigarettázott. Öt-hat pohár bor után, minket vendéglő vendégeink már régen csak a magukét mondták.

Egy ízben véletlenül otthon volt szintén italos „emberem” is. Mikor Lőrinc, Igalról jövet, beállított, már igen zúgott a paláver. Ki erről, ki arról, saját szintjük szerint, ám éppen hitről, vallásról, végsőkérdésekről folyt a szó. Beszélt ki, hogy: spiritizmustól kezdve tán éppen ezoteriáig. Koromrajzbajuszú hegesztőnk Shaw:

Fekete leányzó keresi az Istent című regényéről óhajtott beszélni, mert akkoriban olvasta, én meg segitettem neki a csepülésben, vétettem vele, mert azt óhajtotta kifejezni, hogy álfilozofikus nyelvöltögetés az, hiszen, – Lőrinc gyanútlan érdeklődéssel hajolt oda – „különböző korokban más és más fejlettségű emberek persze hogy más és más isteneket fedeznek fel. Az *még* nem bizonyít Isten nem létezése mellett, azért ugyan kár a becsapódott fekete leányzónak agyon vágni például Jákob istenét. „Tehát – mondta hegesztő barátunk –, nem Voltaire-nek van igaza, hogyha Isten nem volna, ki kellene találni? Inkább az az igazság...”

Lőrinc vagy kétszer odasúgta nekem, hogy „ma szép vagy, édeske”, ami bizonyára azt jelentette, hogy valahogyan hagyassam abba az emberekkel ezt a magasröptű halandzsát. De a hegesztő is vendégem volt, s különben is igen eredeti, engem érdeklő, a maga fejével gondolkodó ember. Így hát folytatta:

– A gőzgép sem a legtökéletesebb erőforrás! Mégis feltalálták, működik is. Akárcsak – mondta – a vallások. Azokat is a létező istenségből kellett hogy kitalálják, nem? Ki merné mondani, hogy ideig-óráig nem funkcionáltak? Vagyis az ember csakis azt tudja kitalálni, kérem, meg felfedezni, ami a világmindenségben adva van. Az Istent is...

Lőrinc rekedten felkiáltott:

– Ez vulgaris tomizmus, ásatag neoskolasztika. Honnan is szednétek máshonnan? Tekintélyeknek ültök föl, mert nem tudtok a saját fejetekkel gondolkodni. – Aztán gyorsan, enyhült-kedvesen: – Hol olvastad ezeket, barátom?

Egy csendes férfi, ő különben értelmiségi, tanító, máskor alig beszélt, de akkor megkockáztatta:

– Igen, kinyilatkoztatásokat elfogadni: tekintélytisztelet. Materiálisan nem bizonyítható tételekben hinni? Ezt már a tizenkilencedik szabadgondolkodás is lenézte. De én mégis úgy gondolom, hogy a nem tapasztalt dolgokról való meggyőződés, a hit, az emberi létezésnek nagyobb szükséglete, mint a szervezetnek a vitamin. Anélkül a remény nélkül élni, hogy az élet több, mint amit megélünk halálunkig.

– Ez is keresztény maszlag – mordult Lőrinc.

– Keresztény? – kérdezte vissza a tanító. – Úgy vélem, hogy ahogyan az egész emberiség színre való tekintet nélkül egy faj, sok változatban, egy céllal...

– Teleologikus halandzsák – így Lőrinc.

– A krisztusi vallás mindig is megvolt – vágta ki a tanító –, Krisztus előtt is s ideig mégiscsak benne jelent meg a legtökéletesebben az istenember mintája, mert... – s még akart valamit mondani, de Lőrinc már teljes erejéből kiáltott, szavak röpködtek, Hamurabbit emlegette, Mózes, világosan hallom ma is, hogy Jézust, előtte régen lejárt vallástételek kompilátorának nevezte. A társaság jelenlévő, egyes, tételes vallásokban hívő tagjai ezt egyértelműen káromlásnak fogták föl. Mindenki egyszerre beszélt. A jelenet kinosan végződött. Az „ember” be volt kissé állítva. Józanon tapintatos, sőt gyöngéd férfi, figyelmes házigazda, de ittasan gátlásaldott lovaggá vált hirtelen abbéli képzelgésében, hogy a vendégek többségének véleményét kell megvédenie? Érvvel nem győzte volna a vitát, mindenáron felül akart kerekedni? Hirtelen, nagyhangon azt kiabálta, hogy a legnagyobb élő magyar költőnek – aki egyáltalán *nem* Lőrinc, s mondta a nevet is, – erről, egészen más a véleménye. – A társaság felzúgott; Lőrinc egy pillanatig állt az asztal sarkánál, meg-hökkent, kissé el is sápadt, aztán sarkonfordult és csendesesen, szó, köszönés nélkül, kiment. Szaladtam utána. Hogy magyarázkodjam ki? Hiába mondtam volna, hogy az ember nem akarta megsérteni, nyilvánvalóan sérteni akarta. Mondjam, hogy – ami igaz volt – nem olvas irodalmat, nem ért versekhez? Már csak a kapuban értem utol, meg sem szólalhattam, ő szólt:

– Részegek – mondta olyan hangon, mintha ő kérne elnézést tőlem. Ezután sokáig nem szólt az „emberhez”, de nem haragudott rá, sőt annak buzgó, lelkes, a gorombaságát jóvátevő apró szolgálatait elfogadta.

Engedélyt kaptunk egy kiszuperált taxi megvásárlására. Ne csak saját ennivalónk ne legyen szép tányérjainkban, menjen rá az utolsó nadrág is, az ember toldta, foldta, maszek kocsivá maszkírozta a fertelmes tragacsot s fuvarozott benne ingyen,

jébarátságból boldog-boldogtalant. Lőrincet előszeretettel, nagyon sokszor. Pesten is, az utcán felvette, ha találta, vitte be a rádióhoz, haza, utaztatta a Balaton körül (ez már 1954-ben volt), később is. Dicsőretére legyen mondván, Lőrincet egyszer sem borította ki, vele sohasem ragadt le a lepra tragacs. Csak zörgött, hörgött s vándorolt. Dehát mégis járt vele Lőrinc. Később éppen ezen a mesepáriján vittük el (Boglárról átmenve a kompon) Ábrahámhegyről Füredre; a vonatok még nem közlekedtek akkoriban elég sűrűn, másképpen nem jutott volna el Liptákékhoz, ahol felesége, egy egész nagy, öt ünneplő társaság várta. Ábrahámhegyen Bernát Aurél éppen a portréját fejezte be, mikor érte mentünk. Liptákék irodalmi szalon színezetű házatáján nagyobb reverenciával fogadták Lőrincet, mint a mi iparos-mecenás baráti körünk odaát, a „sötét” Somogyban. A házigazda kedvesen, hajlongva, maga jött Lőrinc elébe, karonfogva vezette a már terített asztalhoz, ahová természetesen akkor sem szoríthatott volna helyet nekünk, ha nem beeső vendégek vagyunk, dehát nem is vendégek voltunk a szemében, mert Lőrinc elfeledett bemutatni neki. Lipták úgy gondolta, hogy a sofőrt is meg kell azért becsülni, meg is becsült, maga hozott ki nekünk az előszobába egy-egy pohár bort: fogja, jóember. A bort megittuk, jó volt. A túlparton esett sértést, ami odaát Lőrincet érte, Liptáknak bizonyára teljesen szándékán kívüli kedvességéből kissé visszakaptuk. Még néztem egy kis ideig az ajtóból, hogy Lőrinc milyen jól érzi magát az öt nagyon megillető, méltó fogadtatásban.

Drága, jó somogyi iparos mecénásaink! Lőrincnek állandó sérelme volt, nem sérelme, inkább vágyálma, hogy legyen egy, igazi, nagy mecénása. Mint Wagnernek Bajor Lajos (a király). Nem tudom, hányféle Wagner-életrajzot olvasott, nekem mesélt vagy két kötetre valót. „Mert csakis úgy élhet valaki teljesen a Műért, ha olyan skrupulusmentesen önző, mint Richard s éppen arra képes, hogy nagy, hogy színvonalas, sőt híres emberekkel szolgáltsa ki magát”. Wagner! – Mikor megtudta, hogy az „ember”, aki csak olvasni nem szeretett, de a zenéért élt-halt (diákkori összekuporgatott zsebpénzéből felutazott egyizben Bécsbe, csak azért, hogy ott a Parsifalt a kakasülőről meghallgathassa), egészen megenyhült iránta. Ezután tisztelte meg vele, hogy ne az embernek emlegesse, hanem még a keresztnévét is kiéjtse.

*

Alig van róla derűs emlékképem, de nevetni elég sokszor láttam. Egy délből, a gyászeset nyarán, Balatonon, a kertből jött be utánam a konyhába, kezében két szál, narancspiros farkasalmával. Hátravetett fejjel hahotázott, nyitott szájjal, hogy milyen remek farkasalmákat lelt a kert egy bokrán és hogy milyen szép a kert, a víz, a délelőtt – az egész. A hirtelen támadt életörömmön kívül más oka nem látszott a nagy nevetésnek, ami inkább rohamnak tetszett. El is komorodott csakhamar s a hokkedlire telepedve, kezében a bogyós ágakat lóbálva, a farkasalma különböző népi elnevezéseit magyarázta, míg az ebédet főztem.

Kaján-humorosnak is láttam egyszer, mikor ötvenöt nyarán járt nálunk a farkasalmás kertben, egyedül voltam, kint dolgoztam a ház előtt.

Lőrinc benyitott a lécapucskán, fejét behúzta, körbeszimatolt:

– Mondd, gyorsan, édeske! Zubolyék nincsenek itt? Biztos, hogy nincsenek? – Iparos barátaink körét nevezte így el hirtelen. Zubolyék akkor már régen elhúzódtak tőlünk, s Lőrinc megint csak kiment a vízpartra – emléket keresni? Ahogy járt-kelt a kertben imbolyogva, lábát olykor térdből emelgetve, hosszú, lógó hajával, a Rákóczi-korabeli „garabonciás diákokat” képzeltem ilyen külsejűnek valaha, gyerekkori olvasmányok nyomán. Az arca néha, egy akkoriban lapjaink fényképei közt is feltűnt, szemüveges, kínai politikuséhoz hasonlított. Csú en Lajéhoz.

– Zubolyékat ird meg, édeske – mondta, mikor megint visszajött a kertből. Mintha a párszáz méteres séta, sok-sok kilométeres gyaloglás lett volna: arca megtört. Fáradt, beteg ember volt, a szemlélt tehettelenné nyűgözően sajnálni való.

Mikor Ábrahámhegyről elhoztuk volt a tragacsunkkal (ott ült modellt Bernát Aurélnak portréjához), azt mondta a kocsiban: „Döntő, hogy Aurél fesse meg az utolsó képemet.”

•

Vannak halottaim, kiknek egykori mondásait azonnali használatra készen (a magam buzdítására) őrzik valamely tekercse. Lőrincel többet beszélgettem (több szövegét hallgattam), mint ezeket együttvéve. Mégsem mondásai maradtak meg bennem *elsősorban*. Hanem a kérdéseik! Úgy kérdezősködött s faggatott, mint egy kíváncsi gyerek, s egy módszeres pszichoanalitikus.

„Szerettem százakat!” – kiáltja a szonettekben. Nőkről szól itt, de én a százakat hallom ki inkább a sorból, azt a sok-sok nőt, kiknek érzelmi életét mind tudni, ismerni *akarta*. Mennyit faggatott, nemcsak engem, nők tucatjairól tudok – arról, hogyan szeretünk, szerettünk? Mi a felfogásunk a szabadszerелеmről? Van-e nő, aki kedvese létezését a legjobb barátnője előtt is titokban tudja tartani? A szerelemben az egy a sok-e, vagy a több? Mire gyűjtötte olyan nők szerelmi életének még számszerű adalékait is, kikhez talán sohasem volt testi köze? A szerelem szót feltűnően kevesebbszer írta le s mondta, mint azt, hogy szeretlek. Gyűlölni tartósan nem tudott, haragudni percekre, nagy indulattal. Szeretett szeretni és „mindenkit” szeretett. Mindenkit? Vagyis: senkit, csak önmagát? Művei közt legjobban a Huszonhatodik évet szerette. Sohasem hittem, hogy élete egyetlen igazán nagy, kizárólagos szerelmének tárgya a Huszonhatodik év Erzsébetté halhatatlanodott Böskéje volt.

*

Mikor elvitte tőlem az összekötetlen Böske-leveleket, fényképeket Margothoz, megállt az ajtóban, nem úgy mondta, hogy bármit felelhessek rá, végső szónak mondta, de *mondta*, ezzel ment el akkor tőlem:

– Nagyklári győzött.

Akkor sem kutattam értelmét ennek a kéréstlen vallomásnak. Ma sem értelmezném, még a Lőrinc által szételemezett Enkidu-probléma, ugyancsak általa kiélezett, ahhoz a „tétélehez” kapcsoltn sem, hogy: „Az vesztett, aki meghalt.” Ez a találkozás, és még annyi! – nem balatonmenti, hanem pesti otthonunkban történt.

*

Utoljára a tihanyi Kopaszhegyen láttam – úgy, hogy ő is tudomásul vett engem – 1957 késő nyarán, közvetlenül kórházba kerülése előtt.

„És, jaj, mi igaz? A valóság csak egy darabig az!” És az emlékek? Egy barát szubjektív emlékei, tíz-tizenhárom év múltán? Illyésék háza előtt egy-egy széken, ő meg Illyés Gyula. Ernyedten lógott a karja a szék oldalán; törött hangját alig lehetett már érteni. Azóta nem a bibliai Jób példázza már nekem a végső csüggedést. Azóta nem pusztított a szövőlepké Somogyban. Elmúlt tőlem a tóparti ház is. A serdülő fiú felnőtt, a szerelmes színészek régen párt cseréltek. A kertet őrzöm. Újra-hajtott, ép lombátorral áll benne a régen kivágott platán. Alatta a heverőszék csücskén ül Lőrinc, előre-hajlik. Haja a szemüvegére hull. Mondja Enkidut.

Richard Bright balatoni útirajza

A romantika korszakában Magyarország úgy tűnik fel a nyugati irodalomban, mint a közel-keleti egzotikumok színes földje. Megvan ennek a maga történeti előzménye is. Az ország hosszú ideig a török háborúk hadszíntere volt s így sok vonatkozásban századokkal elmaradt az európai fejlődés mögött. A gazdag föld, a színes népelet, a romantikus szépségű táj: a vadregényes Erdély, a szelíd Dunántúl s a csodálatos Balatonvidék romváraival vonzó élményekkel csábította az utazás izgalmai iránt mindig fogékony angolokat.

A felületes utazó nem is igen vett észre mást, mint a romantikus külsőségeket, aki azonban alaposabban beletekintett a magyar élet valóságába, az nehezebb küzdelmek s nagyobb vállalkozások nyomaira talált. Egy ilyen alapos és tárgyilagos angol utazóról, Richard Brightról emlékezünk meg most, akinek útirajzai is alátámasztják azt a ma már egyre világosabb történelmi tény, hogy az akkor még igazi főváros nélkül folyó magyar élet egyik igen lényeges központja a Balatonvidék volt.

Az egykori magyar haladó közvélemény is érdeklődve fordult az angol utazó könyve felé, mert szerzője annak az Angliának képviselője volt, mely abban az időben reformjaival a jobb érzésűek figyelmét különösképpen lekötötte.

Bright 1789-ben született s mikor magyarországi utazását megtette még éppen csak végzett orvos volt, aki a berlini s a bécsi egyetemen praktizált. Szenvedélyes utazó lehetett, aki 1810-ben már bejárta Izlandot s útítársának Sir George Mackenzie-nek útinaplójába ő írta a botanikai és zoológiai részeket. Bécsben végigélte a híres kongresszust s miután Napóleon elbai kalandja miatt nem tudott hazautazni, átjött Magyarországra.

Bright később nemcsak az angol, hanem az egyetemes orvostudomány egyik legnagyobb alakja lett. 1827-ben, tizenkét évvel magyarországi utazása után a róla Bright-kórnak elnevezett vesemegbetegedések vizsgálatával s tudományos munkásságával nagy hírre tett szert. Orvosi pályáján kitüntetések egész sorát nyerte el. A College of Physicians s a Royal Society tagjává választotta, megkapta az Institut de France Monthyon érmet s elnyerte „Viktória királynő rendkívüli orvosa”-nak címét is.

Magyarországra 1814-ben megkezdett európai útja során, hollandiai, belgiumi, németországi és ausztriai utazása után, a bécsi kongresszusról visszatérőben látogatott el. Útjáról kiadott könyve 1818-ban jelent meg Edinburghban és Londonban s teljes címe: *Travels from Vienna through Lower Hungary, with some remarks on the state of Vienna during the congress in the year 1814.*

A bécsi kongresszus Európa uralkodóinak szövetségét pecsételte meg minden „felforgató” vagyis haladó megmozdulás ellen. Bright útitervét és ajánló leveleit az ott tartózkodó magyar főuraktól kapta. Ez tehát már eleve meghatározta útjának célját és jellegét.

Két nagyobb utazást tett magyar földön: az első fontosabb állomásai Selmecbánya és a főváros, a másik színhelye a Dunántúl és elsősorban Keszthely. És itt válik számunkra útirajza érdekessé és fontossá, annál inkább, mert Keszthelyen Festetics Györggyel találkozik, aki abban az időben haladó reformjaival és gondolkodásával még a reformokra készülő főnemesi csoportban is egyedülálló jelenség.

Fontos hangsúlyoznunk, hogy Bright Magyarországon fiatal korában járt, mert így még jobban értékelhetjük valóban bámulatra méltó megfigyeléseinek pontosságát, a részletekre is kiterjedő érdeklődését s leírásainak tudományos jellegét. Bright

egyébként kétszer is írt a Balatonról. Geológiával is foglalkozott s a balatonkörnyéki hegység sajátos formációi rendkívül érdekelték.

A fiatal angol orvos a bécsi kongresszus angolbarát magyar arisztokratáinak körében ismerkedett meg Festetics György fiával, Lászlóval. Ő hívta meg atyja birtokára. A személyes ismeretségen kívül határozott háttére is lehetett érdeklődésének. A bécsi lapok abban az időben bőven ismertették a császárváros szellemi köreiből szenzációként ható Georgikont és az 1814-ben Keszthelyen tartott első Helikoni ünnepséget, amelyen Berzsenyi is megjelent.

Bright eredetileg a magyar irodalomról külön kötetben kívánt beszámolni, mert mint írja a nemzet lelkét és igazi állapotát csak úgy lehet megismerni, ha műveltségének haladottságát is látjuk. Az anyag, amelyet irodalmunkból összegyűjtött azonban meghaladta volna egy fejezet kereteit s így könyv alakjában kívánta kiadni. Sajnos erre már nem került sor, pedig bizonyára nagyszerű képe lett volna a korabeli magyar irodalomnak, melyet Festetics György a Helikoni Ünnepségek keretében támogatott.

Bright Festetics György vendégeként tartózkodott Keszthelyen. Közeli láthatta tehát a magyar reformkor e jelentékeny úttörőjének udvarát, országnyi birtokait és meglepően haladó reformjait. Festetics tevékenységének különösen három területen volt jelentősége. Gazdasági reformjának szolgálatában megszervezte a kontinens első mezőgazdasági szakiskoláját és ennek vezetésére megnyerte az abban az időben legjobb magyar gazdasági szakembert, Nagyváthy Jánost. Okos és realiztikus politikájával a magyar nemzeti reformpolitika egyik oszlopa és megőrzője tudott maradni akkor is, amikor Ferenc császár steril abszolutizmusa a haladásnak csaknem minden megmozdulását elfojtotta. Végül, az irodalom és a nyelv ápolására visszaszorult nemzeti gondolatnak intézményes fórumot igyekezett biztosítani, amikor a Dunántúl, de az egész ország jelentős költőinek, lírátorainak és tudósainak bevonásával megrendezte a keszthelyi helikoni ünnepségeket.

Festetics működésének fent felsorolt három fontos területének megvilágítására szolgált Bright könyve is érdekes adatokat: ennek megfelelően tehát gazdasági, politikai és irodalmi feljegyzései különösen fontosak számunkra.

Bright mindjárt érkezése estéjén, mikor a kocsmából a gróf prefektusa hamarosan átköltözteti a kastélyba, a Balaton egzotikumaira figyel fel:

* „Amikor megérkeztem a kastélyba, felvezettek a főlépcsőn a nagy ebédlőterem keresztül, egy arcképekkel körülagatott szobába. Ezt jelölték ki számomra, inasom szobája meg az enyémbe nyílt. Mindenben a legnagyobb kényelmet találtam, csak egy dolog zavart, ami egyúttal nagyban mulattatott is. Valami különös hangverseny volt, de hogy honnan jött, azt jó ideig nem tudtam kitalálni. Úgy tetszett, hogy a dallam hol erősödik, hol halkul. Olyan volt, mint folyton szóló apró csengettyűk hangja. Néha úgy rémlett, hogy a mi angol fogatainkat hallom, amint a lovak nyakára tett csengőkkel elnyargalnak egyszer fák között – olyankor elhalkul a hangjuk – majd megint erősebb lesz, amikor kiérnek nyílt helyre. Kinyitottam az ablakot, hogy jobban halljam. Végre azután felfedeztem a különös zene forrását. A hold bágyadtan sütött a Balaton távara, és a víz széléről jött a hang, amely nem volt semmi más, mint a lápos és mocsaras parton tanyázó millió béka brekegése.”

Másnap reggel Bright két tanárnak és a prefektusnak gondjaira bízva megkezdi Keszthely látnivalóinak megtekintését. Közben röviden vázolja Festetics munkásságát:

„Ez a főúr állandóan Keszthelyen lakik, ahol főképp atyja gyűjtéséből származó közel 15 000 kötetes gyönyörű könyvtára van. A szórakozásnak és tudásnak ezen forrásából a gróf bőségesen és nagy haszonnal merített azon órák alatt, amelyeket nem foglalt le újszerű gazdálkodásának munkája, vagy az általa itt alapított nagyszerű Gazdasági Iskola ellenőrzése. Erre az intézetre nagy gondot és hatalmas pénzösszeget fordított és méltán büszke is rá. Tehát itt rejlik az az erő, amely annyi tanult embert vonzott ide”.

* Az itt idézett részletek Szerecz Imre fordításai.

A következőkben Bright részletes leírást ad a Georgiconról:

„A mezőgazdaság elméletének és gyakorlatának előmozdítására alapított ezen intézetnek célja az, hogy hasznos és tanult gazdasági tiszteket és számvevőket képezzen a művelt osztály fiaiból és egyszerű szakmunkásokat és felügyelőket a parasztság fiaiból; de egyúttal módot adjon a birtokosoknak is arra, hogy olyan ismeretekre tegyenek szert, amelyek révén megjavíthatják az ország gazdasági érdekeit. Azért a tanulók, akik a Georgiconba (ez az intézet neve) járnak, kétfélék: a gróf ösztöndíjasai és a gróf uradalmaitól független tanulók. Az előbbieket az intézet részéről teljes ellátást élveznek: számuk nyolc-tíz. A többieket vagy gazdáik, földesuraik, esetleg szüleik küldik ide, vagy maguktól jönnek azon szándékkal, hogy gazdákká, vagy gazdatisztekévé képezze ki magukat.”

Az író ezután részletesen foglalkozik az iskola tagozataival, tananyagával s az egyes tagozatok tantárgyaival és évi tananyag beosztásával, majd leírja a Georgicon hallgatói számára a grófi birtokból kihalasított kísérleti gazdaságot, annak felszerelését és beosztását.

„A gazdasághoz többféle kert tartozik: konyhakert, faiskola, szilvaskert, gyümölcsös és a selyemhernyótenyésztés számára egy epreskert. Az utóbbi három kertet – a fák alja kivételével – művelik, hogy a tanulók a különféle takarmánynövények természetével és termelésével megismerkedjenek. Ugyancsak erdei faiskola is van, amelyben az erdőgazdálkodás céljából minden hazai fa és bokor megtalálható, a külföldiekből meg azok, amelyek megtűrik az éghajlatot és erdősítésre alkalmasaknak látszanak; így különösen sok észak-amerikai fa pompásan díszlik itten. Van továbbá három hold szőlő, egy újonnan ültetett gyümölcsös gesztenye- és egyéb gyümölcsfákkal egy hatholdas hegyi legelővel együtt; egy 250 holdas szálas erdő és szántóföld. Ennek művelésében elhagyták a szokásos hároméves gazdálkodást és a honi viszonyoknak megfelelő módosítással a Norfolk-rendszerű egymásra következő termelést vezették be. A major mellett 30 kis hold ki van hasítva a lucerna és egyéb mesterséges takarmány (répa, ruta, különféle káposzta), valamint értékes kereskedelmi növények (len, kender, mák, sáfrány, dohány, mustár, repce és napraforgó) termesztésére.”

Ezután Bright a Georgicon állatállományát, munkarendszerét s adminisztrációját ismerteti, majd néhány érdekes sort ír a korabeli magyar nagybirtokról:

„Az angol alig tudja elgondolni a nagybirtoknak azt a szövevényes üzemrendszerét, amelynek kellő személyzettel való ellátása annyi gondot okoz. De ha magyar nagybirtokról van szó, akkor olyan földbirtokost kell elképzelnünk, akinek az ország különféle részeiben elszórtan 10, 20 és 40 birtoka van és aki százazrekben beszél, ha birtokainak nagyságát, és majdnem ugyanannyiban, ha a birtokain élő parasztok számát kell érteni. És gondoljuk meg, hogy ezt az egész birtoktömböt nem parasztgazdák művelik, hanem a tulajdonosnak saját jószágfelügyelői és gazdatisztjei, akik nemcsak a föld gazdasági kezelésével törődnek, hanem bizonyos fokig az igazságszolgáltatást is el kell látniuk a nép körében. Továbbá ne felejtjük el azt sem, hogy az ilyen terjedelmes birtoknak talán egyharmadát a legsűrűbb erdőség alkotja, mely búvóhelyet és menedéket ad nemcsak a ragadozóknak, hanem sok törvénnyel dacoló és kétségbeesett alaknak is, akik gyakran hosszú időn keresztül kijátsszák a hatóság éberségét. Ilyenformán némi halvány fogalmat szerezhethünk a magyar mágnás vagyoni helyzetéről és kötelességeiről.”

Rendkívül érdekes Bright könyvének Jus Gladii című fejezete, amelyben a keszthelyi földesúr börtöneivel foglalkozik. Kevéssel útrakelte előtt egy „korszerű” börtönt létesítettek szülővárosában Bristolban, az adósok és közönséges gonosztevők részére. Ez állítólag megfelelt a törvény szellemének s az egészségügy követelményeinek s ezt szem előtt tartva s a korát jellemző emberbaráti mozgalmak hatása alatt vizsgálta később Németországban s nálunk is a börtönöket.

A börtönök kérdése nemsokára Magyarországon is élénk viták tárgya lett. Ez érthető is, hiszen az egyéni élet sérthetetlenségét a népjog eszmei tisztaságát s a demokratikus szabadságjogok védelmének kiharcolását célul maguk elé tűző magyar demokraták is – élükön Eötvös Józseffel – minden erejükkel ennek a kérdésnek megoldását szorgalmazták. Ez persze már csak a harmincas-negyvenes évek vitáiban merülhetett fel, mikor a Habsburg abszolutizmus bizonyos mértékig engedni kényszer-

rült merev keménységéből s mikor a magyar reformkor alkotó nagy korszaka kibontakozott.

Bright könyve jóval előbb jelent meg s rendkívüli jelentőségű, mert már akkor is bátran foglalkozik ezzel a kérdéssel, ami számunkra pedig hűségese képet fest azokról az embertelen viszonyokról, melyek között a raboknak élniük kellett.

„Magyarországon a rabok elzárására kiszemelt hely rendszeren a földesúr lakásának közelében vagy annak egyik részében van. Mivel általában dolgoztatnak velük, az idegen utazó ritkán közeledik a Jus gladii birtokában lévő magyar nemes házához anélkül, hogy meg nem ütköznék a láncsörgésen és a bilincsbevert szájalmas alakokon. Maga a börtön soha sincs elrejtve az idegenek kíváncsisága elől. Majdnem azt mondhatnám, hogy hiúsági kérdést csínálnak belőle és a földesúri hatalom bizonyos jelének tekintik.

A legjobbat Keszthelyen láttam. A gazdasági altisztek lakásául szolgáló és a kastély bejáratával átellenben álló nagy alacsony épületnek egy jelentéktelen részét foglalja el. A börtönőr vezetése mellett egy megpántolt és elrekesztett ajtón át beléptem. Abban a pillanatban tizenhét alak, valamennyi hosszú magyar ruhában, felkelt a földről, ahol ült. Rajtuk kívül a tizenkét négyzetlábnyinál nem nagyobb szobában semmi más nem volt; sem asztal, sem ágy vagy szék. A levegő és a világosság a falak felső részén lévő több apró ablaknyíláson át jött be. A rabok zöme fiatal ember volt. Egy részük felett itélkeztek már, mások felett még nem. Némelyeket hét vagy nyolc évre zártak el. Vétségük különböző volt, de a bánásmódban nem tettek különbséget, kivéve a megszabott időben kiszolgáltatandó botütések vagy az elzárás éveinek számát. Ilyen volt nappali tanyájuk, ha nem mentek ki munkára. Innen lementünk a földalatti börtönbe, ahová éjjelre szokták őket elzárni. A börtönőr óvatosságból a kellemetlen szag ellensúlyozására füstölő fazékot vitt előttünk. A belső ajtó kinyitása után egy kis szobába léptünk be, amelynek sarkában szalmalócákon két asszony feküdt. A padló közepében vasrács volt. Vezetőm felnyitotta és a létrán leereszkedett előttem kezében lámpával. Ennek fényénél meg láttam, hogy egy kis előszobában vagyunk, ahonnan ajtó nyílik a földalatti börtönbe, az összes férfirabok rendes hálólhelyére. Ez egy téglalapalakú, boltozatos pince volt és benne két szalmamatrac bútor gyanánt. Néhány rongyos ruhadarab hevert azon a helyen, ahol az egyes rabok pihenni szoktak a pusztá földön. A helyiség egyik sarkában vastag, erős láncot pillantottam meg. Körülbelül másfél lábnyi magasságban, köröskörül karikák voltak a falba beverve. Éjszákára a rabok lefeküsznek a földre, hármuknak bokavasan keresztfűzik a láncot és átvetik a karikán, további három rab után a második karikán húzzák át és így folytatják, amíg körbe nem jártak az egész teremben. A lánc két végét lakattal összecsucskják s ilyenformán minden rab biztos zár alá kerül.

Fájdalmas elgondolni, hogy a nyomorultak közül néhányan már hét éve ily helyzetben töltik éjszakájukat.”

És ez a legjobb börtön, amelyet az angol utazó Magyarországon látott. Ijesztő kép a korról, melynek egyik leghaladóbb gondolkodású főura is természetesnek tartja az ilyen állapotokat. A fejezet végén a tisztaeszű tudós a vendég udvariságával, s angol tárgyilagossággal mondja ki kemény ítéletét:

„Amikor ily nyíltan beszélek a magyar főurak börtöneiről, távol áll tőlem, hogy felindulásomban bírálatot mondjak róluk. Úgy tekintem őket, hogy érdekes példát szolgáltatnak a legmindennapibb jelenségek egyikére: az emberi lélek azon képességére, hogy közönyösen szemléli azt, ami állandóan előtte van. Ha idegenekkel beszélünk, mi mindent nem hallunk saját szokásainkra nézve, úgy hogy először szinte hajlandók volnánk megkérdezni, valóban olyanok vagyunk-e. És milyen öntudatlanul csukva lehet a magyar nemesnek szeme a nép óriási tömegének sok, fontos létfeltétele előtt! Pedig azon néptömeg révén bizonyos rendszerváltozás árán az ország fokozottabb közbiztonságra és jólétre, a földesúr pedig hatalmának és vagyonának páratlan növekedésére számíthatna.”

Kiáltó ellentét ezután, a Georgiconban folyó színvonalas kulturális élet, melynek egy érdekes jelenetét is leírja az angol tudós:

„Azután megint a Georgiconba mentünk. Megnéztük az ösztöndíjas tanulók rajzait, vázlatait, tervezéseit. Majd az erdei faiskolát tekintettük meg. Itt beszélgetés közben megálltunk egy fákkal körülvett gyepszínpad előtt, amely a gróf felvilágosítása szerint pásztorjátékok előadására van szánva. De abban a pillanatban dudaszót hallván, a gróf felkiáltott: Itt is vannak; most megláthatja, milyen előadást gondolok.

Csakugyan vagy tizenkét fiatalember, magyaros bőrdolmányban és nadrágban, csizmában és nagy prémsapkában, minden oldalról a színpadra vonult. A grófi erdészeti iskola növendékei voltak, s egy dudás jött velük. Mindegyikük nagy botot szorongatott. Azonnal nemzeti táncba kezdtek. Tánc közben hol körben mozogtak, hol diadalmasan rázták botjukat a levegőben, majd földhöz vágták, majd újra felvették. Tenyerükkel csizmájukat verdesték és hangos csattanással összeütötték bokájukat. Azután keresztben tartott vagy más-más irányba szegzett botjaikkal középre jöttek és élénken hadonásztak. A helyel-közzel tombolóvá vált játék egyszer csak véget ért és a színészek elvonultak, ahogy jöttek, a falusi duda hangjainál."

Brightre láthatólag nagy benyomást tesz a keszthelyi mezőgazdasági iskola. Hosszú fejezetben ismerteti az intézet „gazdasági napló”-ját, az 1813–1814. év minden egyes hónapjáról részletesen feljegyezve, melyik táblában, mikor milyen munkát végeztek a gazdaságban. Végül így ír:

„Gróf Festetics György kitűnő intézete a második ilyenemű kísérlet Magyarországon. Elődje csak a Szarvason létesített királyi gyakorlati földművelési intézet. A példát 1802-ben követték a szentmiklósi hasonló intézet alapításával Nákó Kristóf végrendelete értelmében, aki 1800-ban elhalálozván birtokot és tekintélyes alapítványt hagyott arra a célra.

Az előadás anyaga körülbelül ugyanaz volt mindegyikben avval a különbséggel, hogy az utóbbi intézetben inkább a parasztság tanításán volt a hangsúly, míg a többiek szinte kizárólagosan gazdatisztákat képeztek."

Egy másik fejezetben Bright leírja érdekes kirándulását a tapolcai medencében:

„Azután hatalmas erdőséggel borított mészkődombok elé értünk, amelyeknek szelíd magaslataira kocsink felkapaszkodott. Onnan ismét síkságra ereszkedtünk le. Ez a síkság messze elnyúlik és csak az említett elszigetelten álló sziklás hegyek szakítják meg, amelyek egymástól meglehetősen távolságban meredeznek. A lápos helyek miatt nagyobb kerülőt kellett tennünk és szinte beesteledett, amikor Keszire érkeztünk.

Másnap korán reggel felmáztunk a Csobáncra, mely a falu tőzsomszédságában emelkedik."

„Hegymászás közben szebbnél-szebb kilátásban gyönyörködünk. A hegy maga pompás szőlővel van beültetve. A szőlők között a vincellérházak és a borospincék festői előteret alkotnak, míg a távolban más elszigetelt hegyek és a Balaton gyönyörű tükre teszik változatossá a kilátást..."

„Csobánc után Badacsonyba mentünk. Ez a hegy híres a boráról, amely nem sokban különbözik a tokajitól..."

„Ennek a tekintélyes magasságú, a síkság felett talán 500 lábnyira emelkedő hegynek a tetején egész erdőt találtunk, óriási tölgyfákkal. Az erdőben, bár gyengén, észre lehet venni egy mélyedést, amelyben a kráter maradványát sejthetni. Nem akarom határozottan állítani, hogy csakugyan ez az eset áll fenn, de ritkán láttam külsőleg vulkanikusabb anyagokat, mint ennek a hegynek ásványi termékei..."

„Most a legkülönösebb világítás kárpótolt bennünket azért a ködért, amely a hegy tetején ránk nehezedett. Alája jutottunk a párának, amely elég alacsonyan és takarószzerűen lebegett fejük és a Balaton felett s annak túlsó partját elfedte szemünk elől, míg maga a tó és a lábunk alatt előre nyúló hegyfok csodálatosan tiszta volt. Egy-két kisebb szőlő mellett haladtunk el. Az egyik az ünnepelt magyar költő, Kisfaludy birtoka és nyaralója. Azután egy nagy szőlőhöz érkeztünk, amely herceg Esterházyé. Kocsink itt várakozott ránk. Miután megnéztük a nagy szőlőprést, amely 72 ember egész napi szedését kisajtolja, és azokat az edényeket, amelyekben mustból, ürméből és más növényekből a híres ürmöst főzik, felkerekedtünk és a tánnal folytattuk utunkat.

Badacsonyból Szigligetre mentünk. Ez egy sziklás hegyoldalon a legnagyobb összevisszasággal épült kis falu. Szegény parasztok, akiknek szőlőjükben fekszik minden birtokuk, laknak benne és a földesúrnak egy vagy két gazdatisztje. Az uraságnak – aki, úgy gondolom, aszszony – háza van itten, de nem lakik helyben. Egy kevésbé gazdag magyar nemes embernek házához hajtattunk, aki a birtok intézője és ugyanavval a vendégszeretettel fogadtak, amelyet mindenütt tapasztaltunk..."

„Amikor elhagytuk Szigligetet, házigazdánk hozzánk ült a kocsiba, mert Szent-György-hegyi szőlőjébe akart elvinni. Ez a hegy nagyon híres a boráról, és az út csak rövid kitérőt jelentett. Ott egy kis nyaralót találtunk, amelynek tornácáról kilátás esett a Balatonra. Ragyogóbb és mosolygóbb képet nem lehetne festeni annál, amely közöttünk és a víz között elének táruult. A szőlőborította szelíd lejtő, a zsenge hajtások üde lágy zöldje, a szilva- és cseresznye-

fa tiszta fehér virágja és a szőlőkben seregesen álló barackfák piros színpompája olyan tarka képbe olvadt össze, hogy azt a szüret szépségei alig múlhatják felül. Gazdánk telehúzott egy palackot legjobb borából és elénk tette. Poharazás közben elmondta azt a sok gyönyörűséget, amellyel az ősز kedveskedik, amikor a nyaralónak minden zuga megtelik vendéggel, akik a falvakból és környékből feljönnek, hogy a szüret örömeiben részt vegyenek. Elbúcsúztunk kedves barátunktól és Keszthelynek vettük utunkat."

Bright érdeklődése rendkívül sokirányú és fáradhatatlan. Egyforma lelkesedéssel írja le feltevéseit a tapolcai medence hegyeinek keletkezéséről, a keszthelyi iskola vetésforgóiról és a vidék sokféle növényéről. Egyik helyen a keszthelyi földesúr ménésével foglalkozik:

"A ménés, amelynek megtekintésére mentünk, igen nagy. Sok gondot fordítottak a tenyészanyag megnevesítésére. Azért bevezették az arabs telivért, kiválogatták a legjobb csikókat és kancákat, a kevésbé értékes anyagot pedig eladták. A főcsikós, egy tagbaszakadt parasztember, nagy erőt és ügyességet árult el, amikor a legtüzesebb és legvadabb lovak között avval a rettenthetetlenséggel forgolódott, amelyet négyszeres ösétől örökölt, akik mind elődei voltak a veszedelmes állásban, amelybe most őt léptették elő."

A ménés után a Balaton első nagyobb hajójának leírása kerül sorra:

"A majorból egy római táborhely mellett elhaladva a tóhoz érkeztünk. Itt egy csónakot találtunk és hat velencei viseletbe öltözött evezőseembert, akik ránk vártak, hogy a hajóra vigyenek. A hajót a gróf az ő fregattjának nevezi, mert a legnagyobb és alighanem az egyetlen vitorláshajó ezen az édesvízi tavon. Nagy egyárbocos és hol kirándulásra, hol meg teherszállításra használják, ha sőt kell hozni a tónak túlsó végéről. A hajó lapos fenéke nincs jól méretezve a vitorlahasználat szempontjából, de a sekély víz miatt föltétlenül ez az építésmód szükséges. Ezen a tavon a rendes hajózás – ha annak lehet mondani – egy kezdetleges bődön-csónakban történik.

Ez egyetlen fatörzsből készül, és ritkán ülhet bele egy személynél több. Veszélyes volta miatt lélekvesztőnek hívják. De azért a halászok át-átszelik benne legnagyobb szélességében is a tavat."

Egy másik helyen a keszthelyi zeneiskoláról ír:

"Délután megnéztük az erdészeti iskolát és a zeneiskolát. Tiszteletemre a grófi ösztöndíjasok nagy zenekara, melyben egy-két erdészhallgató is volt, néhány kitűnő darabot játszott. Azután Liebold tanárral meglátogattam azt a toborzó tisztet, akivel a gróf asztalánál találkoztam. Arra akartam megkérni, hogy kedvemért adassa elő embereivel a toborzó táncot; azonban szerencsétlenségemre a katonák már elmentek más városba. Igen sajnáltam, hogy elmulasztottam az alkalmat, hogy azt a nemzeti táncot a maga tökéletességében láthassam. A táncosok díszes ruhában vannak, hogy a fiatalság érdeklődését felkeltsék és rábírják őket arra, hogy katonának menjenek. A tánc lassú és kimért lépésekkel kezdődik, de amint halad, minden ütemmel élénkebbé válik. A táncolók tapsolnak, veregetik csizmájukat vagy összeütik bokájukat, amíg végre a parasztok maguk is tűzbe jönnek. (Csak parasztoktól láttam ezt a táncot.) De azt mondják, hogy a katonák a hatás kedvéért túloznak is, szinte örjöngnek és abban nem hagyják, míg sarkantyújuk darabokra nem törik és ők a fáradtságtól össze nem roskadnak."

A hévízi fürdőt a gróf tizenegy nyelvet beszélő háziorvosának, Dr. Gerrardnak kíséretében tekinti meg:

"Ezen alkalommal házi orvosának, a nagy műveltségű és nem kevesebb, mint tizenegy nyelvet ismerő Dr. Gerrardnak vezetésére bízott. A környékbeli melegfürdőt néztük meg, amely két mérföldnyire, a Hévíz-patak forrásánál fekszik. Mint fürdőhelyet alig érdemes említeni. A gróf nyilván csak az alsóbb népréteg számára rendezte be. A parasztok nyáron eljönnek és a helyszínen orvost kapnak, aki a vérvétel vagy köpölyözés annyira kedvelt orvoslásmódjával kezeli őket. Az egyetlen hajlék egy nyomorúságos ház, amely nyáron korcsma, és vajmi szerény kényelmet biztosít.

De a meleg forrás figyelemre méltó azon forró kénes vízmennyiségénél fogva, amelyet egy mélyen fekvő mocsaras síkság közepén kilök, ahol tő alakjában nem sokkal kisebb, mint

két holdnyi területet elborít. A levezető csatorna vize pedig két vagy három malmot hajt útjában. Hőfokát illetőleg nem tudok pontosan beszélni, de nagyon meleg, még a csatornában is. A víz erősen kénes gázt lehel és szinte kékesbe játszik. A *Nimphaea alba* teljes virágjában állott és egy pontyfaj tömegesen úszkált a tóban. Szemmel láthatóan örült a meleg víznek.”

Bright fáradhatatlan. Meglátogatja a keszthelyi kórházat, melyről azt írja, hogy inkább szegényház, mint gyógyintézet. Felkeresi a szárazföldi teknősbékák keltető- és nevelő-telepét, melynek egy része el van kerítve csigateleppel, s házigazdájáról megállapítja, hogy tájékozottabb a szigetország politikai viszonyaiban, mint saját maga.

Egyik reggel a vaddisznókonda s néhány más látnivaló megtekintésére indul: s ismét meglepően pontos képet rajzol az erdőrészek felosztásáról, a vágási rendről, a különféle fákról s az egész erdőgazdálkodás menetéről. Megkapó szép leírást nyújt a keszthelyi erdőrengetegek szépségéről is:

„Az erdőnek egy sűrű részén kellett átmenpünk, mielőtt megérkeztünk az erdőmester lakásához, amely a leggyönyörűbb helyen fekszik. Egy magaslaton van egy kis erdő szélén. Szarvasok sétálnak körülötte, mert a kis erdő semmi más, mint megritkított hegyoldal a rengeteg közepén. A nagy erdő minden oldalról körülveszi az erdőmester tanyáját és beborítja a szomszédos hegyek oldalait és csúcsait. A hegycsúcsokat Rezi és Tátika várai díszítik, amelyek történelmi emlékeket ébresztenek a magyar lélekben.”

Bright Balaton környéki utazásának végén a gróf Csáktornyáig küldi kocsijával s az angol utazó még egy szép napot tölt a Festeticsek szentmiklósi birtokán. Itt is pontosan beszámol mindenről: leírja a szántóterület, a rétek és szőlők megoszlását, a vacsorát, melyet a két Georgiconban végzett intéző adott tiszteletére, ismerteti a tégláégetőt, a nemesített birkákat, a hatalmas pincét s a cseresznyefakertet, „ahol a fülemilék még egyre énekeltek.”

Még a birtokon élő négy cigánycsalád életéről is ír néhány szót s befejezésül megdicséri a Keszthelyen használt vetésforgó alapján beállított jól sikerült kísérleteket s tizennégy erre a célra szánt táblát számol meg az út mellett. Befejező sora bizonyára nagy büszkeségre szolgált a korabeli gazdatiszteknek: „A határ mindenütt nagyon szép.”

Szinte hihetetlen az a mindenre kiterjedő érdeklődés, amellyel ez a derék angol tudós járta az országot. Minden polihisztort megszálló sokoldalú tudása, pontossága bámulatba ejti a mai olvasót. Valóban úgy hisszük, ez a lelkesedés, tudáshozomj s a megismerés mindenek felett való vágya tette naggyá azt az angol nemzedéket, mely a maga idejében kulturális vonatkozásban is megerősítette a világbirodalom alapjait.

Richard Bright munkáját ma is nagyra értékelik kultúrtörténészeink s a megújult Magyarország megbecsüli a kitűnő tudós emlékét. 1969 októberében a londoni Guy Kórház falán helyezték el Bright emléktábláját, amelyet a Veszprém megyei Idegenforgalmi Hivatal s a Kulturális Kapcsolatok Intézete állíttatott. 1970-ben pedig megjelent a Veszprém megyei Múzeumok Igazgatóságának „Richard Bright utazásai a Dunántúlon” című szép kiadványa, amely Szerecz Imre kiváló fordításában áttekintést nyújt az angol tudós több, mint másfélszáz esztendeje megjelent munkájáról.

Bright írásai, mint láttuk, nemcsak tudományos és történelmi értékű feljegyzések, hanem egyes részleteikben meglehetősen pontos társadalomrajzát és körképét is adják a múlt század eleji magyar életnek. A Balaton vidékéről szóló írásai pedig valóságos (1815-ben készült) „helyszíni tudósítások”-ként izgalmasan érdekes olvasmányai maradnak nemcsak a helytörténet kutatóinak, hanem mindenkinek, aki ismeri és szereti e szelíd szépségű tájat.

Dombok

takarjatok el dombok

*rejtsetek fa tenyeretek mögé
zöld tűvel szórjatok be
sűrű bokrokkal védjétek
torrás mélye fogadjon be
fáknak ága hajoljon le
léptem nyomát kavics tedje
alakomat sötét rejtse*

takarjatok el dombok!

takarjatok el dombok

*földszivetek melegével
lehullott avarlevéllel
zörgő gyikkai
hajló náddal
zengő szélnek
mély szavával*

takarjatok el dombok

*tényhálóval napesővel
kőddel vízzel
halk szellővel
hatalmas nagy zöld erdővel*

takarjatok el dombok

*szórjatok rám virágokat
hulló égi csillagokat*

takarjatok el dombok

takarjatok el

SZÍNHÁZI LEVÉL BUDAPESTRŐL

JÁTÉK A SZÍNPADON. – KÉT ÚJ MAGYAR SZÍNJÁTÉK: SZABÓ GYÖRGY: *NAPÓLEON ÉS NAPÓLEON*, SZAKONYI KÁROLY: *ADÁSHIBA*. – A FÖLÜJÍTÁSOK PROBLÉMÁI. – A BÁNK BÁN MA.

Nem sok izgalmat kavart az idei színházi évad sem. Színházi életünknek a fölfrissülését ugyan többször is észlelhettük, az évad elején az új magyar drámák bemutatóinak száma szintén öröndetesen megsaporodott, de az átlag bizony megint szürke és középszerű volt. A színház a közérdeklődésben elvesztett hadállásait nem tudta visszahódítani. A mérleg eredmény-serpenyőjébe Fejes Endre, Szabó György és Szakonyi Károly darabjainak művészi súlyát, Erdélyi Sándor színművének mindnyájunkat izgató problémáját, néhány érdekesebb rendezői teljesítményt és ugyan csak néhány (az előző éviéknél kevesebb) kiemelkedő színészi alakítást helyezhetnénk. A másik serpenyőbe kerülnének a hosszan sorolható felsíkserek, jellegtelen rendezői munkák, esetleges színészi alakítások, fegyelmezetlen előadások, (a magyar színház legnagyobb betegsége), és a rosszul kiválasztott vagy gyenge színdarabok.

Az évad öröndetes meglepetése, hogy megsaporodtak az új magyar színművek között a játékos hangvételűek. Már az ógörög dráma is közismerten két, egymást kiegészítő ágból született: az istentiszteletből és szatírijátékból. Nálunk erről szívesen elfeledkeznek. Játékos szellemű, irodalmi értékű komédia drámatörténetünkben is ritkaság, a színházi műsorrend pedig hosszú évekig az ünnepélyes, komor hang túlsúlyával igyekezett kiegyenlíteni a kasszatöltő „súlytalan” vígjátékok, kabarédarabok, operettek miatt megbillent művészi egyensúlyt. Az idén a játékos szellemnek több értékes terméke került színre, mint korábban évek sora alatt. Fejes Endrének a Jelenkor idei III. számában elemzett Vonó Ignác című színműve már ezt a hangot ütötte meg: a pusztító szándákú, de roppant mulatságos iróniát választotta alapvető kifejezőeszközzül. Karinthy Ferenc *Gellérthegyi álmok* című „játéka” nem más, mint két fiatal – kissé elnyújtott, de helyenkint sistergően szellemes – játszadozása. Azt a bizonyos súlyt, a komolyságot a történelmi háttér kölcsönzi (több kevesebb sikerrel) a darabnak. A fiú és a lány (Huszi Péter és Almási Éva ötletes, minden mozzanatot átmelegítő, az otthonosság légkörét árasztó alakításában) kószolgatják egymást, eljátszanak jelenükkel, múltjukkal és – reménybeli – jövőjükkel. Játékkal védekeznek a könyörtelen, gyilkos világ fenyegető veszélyei ellen. A játékban megnyilvánuló szellemi és emberi értékeknek az ad különös jelentőséget és valami furcsán fanyar ízt, hogy nem lehet tudni, melyik pillanatban pusztítja el a játszadozókat a személyesen is életükre törő háború.

Szabó György új darabjának – *Napóleon és Napóleon* – a lényege szintén a játék. Játék egy bizarr ötlettel, játék élesre köszörült, szellemes mondatokkal. (Kevesen írnak manapság Szabó Györgynél keményebben csengő, világosabb, szellemi feszültségekkel telítettebb dialógusokat!) Az ötlet: Napóleon megszőktetése Szent Ilona szigetéről megvásárolt dublőze segítségével. Az ál-Napóleont egy magyar báró csempészi a szigetre Kempelen Farkas sakk-automatájába rejtve, hazafias célból. Kísérlete csak azért nem sikerült, mert Napóleonnal titokban végez leghívebb szolgálja, aki semmiféle külső nyomásra nem volt hajlandó megtagadni urának történelmi nagyságát; aki azonban pontosan tudja, hogy a volt császár fölött eljárt az idő, újbóli föl-tünése csak szenvedést hozna a népre. Ezt pedig nem habozik gyilkossággal is megakadályozni. A szellemes dialógusokban ezenkívül leckét kapunk abból, hogyan viselkedik az öntelt hatalom, hogyan viselkednek a győztesek és a vesztesek, miként

ütközik össze az emberi méltóság és a politikai érdek. Szabó György drámairó tehetségének erős oldala a nyelv, a helyzet teremtése, a groteszk látás és a minden mozzanatot átszínező mély kulturáltság, gazdag intellektus. Új darabjában is történelem- és társadalomfilozófiai problémák bujkálnak, szellemes kultúrtörténeti utalások villannak elő. Nagy kár, hogy csupa átlátszó figurát, leegyszerűsített jellemet alkalmaz. Rossz értelemben „tipizál”: hőseire csak egy valami jellemző: vagy korlátoltak vagy erőszakosak vagy gerinctelenek vagy egyszerűen angol ladyk. Adósunk marad a belső világ színesebb rajzával még a hazafias okokból szöktetni akaró magyar báró, a Napóleon-szerepre vállalkozó, konyak-kedvelő francia kispolgár, sőt a gerinces és a történelem mozgását kitűnően fölismerő volt testőr esetében is.

Marton Lászlónak, a vigszínházi előadás rendezőjének a szereplők száma miatt volt nehezebb dolga, mint a Madách Kamaraszínházban a Karinthy-darabot rendező Ádám Ottónak. Nem is hibátlan a Vigszínház előadása, bár a megszokott átlagnál így is magasabb színvonalú. A vázlatos szerepeket egyéniséggé formálni csak a kitűnő Bárdi Györgynek, Somogyvári Rudolfnak és talán Tordy Gézának meg Básti Lajosnak sikerült. Azt, hogy egyedül a Vigszínházban törekszenek komolyan magas színvonalú együttes kialakítására, Szabó György darabjának előadása is igazolja. Hatásosabb bizonyíték azonban Szakonyi Károly *Adáshiba* című komédiájának bemutatása, amelyben nehéz lenne hibát találni. A rendező, Várkonyi Zoltán elragadó ritmust adott az előadásnak, sajátos ízt minden jelenetnek, s ott is ellenállhatatlanná tudta fokozni a komédiát, ahol a szöveg ehhez nem adott kellő segítséget. Fő érdeme azonban a kiváló színészvezetés. Minden szerep pontosan kidolgozott, hibátlanul illeszkedik a játék feszes rendjébe, nem is lehet egyik színész alakítását a másik fölé emelni. Páger Antal és Bulla Elma legjobb alakításai színvonalán oldják meg feladatukat. Halász Jutka most is bizonyítja, hogy rendkívül eredeti, színes egyéniség. Ernyey Béla és Tahi Tóth László határozott, markáns karaktert formálnak szerepeikből, Béres Ilona pedig – annyi bosszantóan rossz alakítás után – izgató, érdekes figurát teremt. Igaz, övé a darab leghálásabb szerepe, de ezúttal nem is marad adósunk a jellem különböző árnyalatainak gazdag és hiteles kibontásával.

Maga a darab új oldaláról mutatja be Szakonyi Károly tehetségét. Eddig inkább finom tollú íróként, az emberi lélek és az érzélemvilág titkainak kutatójaként ismertük. A korai írásainak mélyén bujkáló szenvedélyes igazságkeresés, az emberi értékek védelmében kiállni kész kemény, határozott írói magatartás művészi fejlődése során már-már eltűnni látszott, hogy egy végsőkéig kiművelt stílussal fedezett érzelmes (gyengébb esetekben finomkodó és érzélgős) példázódnak vagy lélekábrázolásnak adja át a helyét. A látszat alatt azonban Szakonyi szüntelenül kísérletezett. Kísérletezett novelláiban és tavaly bemutatott színdarabjában is. De az *Ördöghegyben* az író visszariadt attól, hogy végsőkéig feszítse a fölvetett drámai problémát, s novellái is gyakran hagytak hiányérzetet. Eddigi műveiből talán leginkább a humor hiányzott vagy legföljebb finom mosoly alakjában bujkált a sorok között. A kemény, határozott írói álláspont újbóli fölbukkanása tehát voltaképpen nem meglepetés, annál inkább az Szakonyi Károly jelentős komédiateremtő ereje. Tudtuk, hogy mestere a színpadi nyelvnek, ért a jelenetek fölépítéséhez, a feszültség fokozásához, a hangulat változtatásához és főleg kiváló megfigyelő, találó jellemvonásokból színes, érdekes jellemeket teremt. Nem tudtuk azonban, hogy ellenállhatatlanul mulatságos színpadi helyzeteket, figurákat tud elélni állítani, képes folyamatos nevetésre kényszeríteni a nézőteret. Az talán a kisebb meglepetés, hogy a „jó multság” után marad némi keserű szájíz és néhány lehangoló gondolat.

Szakonyi Károly nehéz feladatot vállalt magára: a semmi megjelenítését. Abból a hiányból írt komédiát, ami a kispolgári életforma alapvető sajátja; azt az *úrt* tette vigjátékában félreérthetetlenül nevetségessé, ami tiszteletreméltó külsejű állampolgárok fejében tátong ott, ahol a közösségi érzelmeknek és a szellemi igényességnek kellene fészkelnie. A komédia-teremtő ellentmondás: egy családi vacsora – család nélkül. Van itt ürügy: születésnap-ünneplés; van rántott hal, torta és egyéb kellékek; tűrhető anyagi viszonyok között élő, hagyománytisztelő szülők, jól kereső mérnökfiú, csinos, életrevaló meny (a gyűjtögető életforma megszállottja), kisiklott életű lány

(aki egy elrontott házasságból menekült haza) és egy éppen csak fölbukkanó kisebbik fiú. Csak éppen a közösséget létrehozó elemi feltételek hiányoznak. Akik itt összegyűltek – táplálkozás és tv-nézés céljából –, a legalapvetőbb emberi kapcsolatra, a beszédre is képtelenek. A szavakat persze értelmesen össze tudják fűzni mondatokká, sőt ezt a képességüket hosszan és alaposan ki is használják. Természetesen hallószervük is egészségesen működik, az elhangzó közlések tömegét azonban csak akkor hajlandók fölfogni, ha tartalma nem keresztezi önző érdekeiket, kényelmüket. Ellenkező esetben egocentrizmusok faláról minden visszaverődik. A lényeges dolgokat frázisok színes halmazával takarják el. Lehetnek a család tagjainak súlyos problémái, némi összeköttetés mozgósításánál többre semmi esetre sem hajlandók. Figyelemüket az anyagi javak szerzése és a TV tömegszórakoztató műsorai – elsősorban a krimi – kötik le. Történhetnek körülöttük csodák, az ember följuthat a Holdra, az albrétben lakó Emberfi, – a Mester – borra változtathatja a vizet, meggyógyíthatja a járásképtelen béna szomszédot – észre sem veszik.

Szakonyi vigjátékában a komikum forrása az az ősrégi fogás, hogy a szereplők halálosan komolyan veszik mindazt, ami végtelenül nevetséges. A családfőnek semmi kétsége sincs afelől, hogy öröklött szólamai mély bölcsességet szolgáltathatnak meg. Kötelességének érzi, hogy eljuttassa a családatya hagyományos szerepét, de lényegében ez sem érdekli, azonnal elfeledkezik róla, ha valami elvonja a figyelmét. Egy élményszegény, s ezért önmagának szertartásokkal élményeket teremtő, lassú folyású, zárt életformájú, lehetőségeiben szorosan megkötött világ neveltje, amelytől egyszerűen letagadja. hamis eszményeket kapott, ál-értékeket és téveszméket tanult meg dogmaként tisztelni. Egyszerre tragikus és nevetséges, hogy mennyire nem érti meg a modern világot és mennyire nem tudja hozzá igazítani életét. A komikus mozzanat azáltal válik uralkodóvá sorsában, hogy tévedéseit fölényes magabiztossággal takarja el önmaga elől is, hogy mindazt, amit nem ért, hazugsággá minősíti vagy egyszerűen letagadja.

Az idős úriember bizonyos álérdéklődést mégis mutat a világ dolgai iránt, felesége viszont nyíltan közömbös. Közönyét a család összetartása érdekében tett ügyetlen erőfeszítései próbálják kiegyenlíteni. Figurája kevésbé jelentős, érdekes, mint nagyon hasonló szellemi horizontú menyéé. Ez a csinos mérnökfeleség a darab leghibátlanabb karikatúrája. Tisztviselő valahol, s önmagát nyilván értelmiségiek közé számíttatná, értelmi tevékenysége azonban kizárólag egyetlen irányban nyilvánul meg: gondolkodásra csak a szerzés lehetőségei késztetik. Jellegzetes figurája a modern fogyasztói társadalomnak, kapitalista és szocialista viszonyok között élő változata között aligha van lényeges különbség. A kispolgári életforma pozitív és főleg negatív elemeinek legmakacsabb újraterejtője, de létezése ennek ellenére sem jelent komolyabb veszélyt a társadalomra, inkább nevetséges.

Ugyancsak remek telitalálat az elvált fiatalasszony is. Neki – ellentétben sógor-nőjével – a házasság segítségével nem sikerült fölépítenie a maga „kis világát”. Mivel a gyűjtögető tevékenységgel nem tudja lekötni energiáit, ő lesz a társadalom egyik nyugtalan eleme. Nyugtalanúsága gazdagabb képzeletvilágából fakad, de csak álmai színebbek, szárnyalóbbak, mert a régi kispolgári élet értékei közül legghatározottabban a munkát és a tudást utasítja el. Összeférhetetlen, ingerlékeny és boldogtalan, női vonzerejét ábrándok kergetésére fecsérli. Talán tragikus figura lenne, ha van belső tartása, reális szellemi igénye és – esetleg – világnézete. De nincs. Légváraiba zárt, önsajnálattal fokozott szerencsétlensége a komédia fontos eleme.

Sajnos, a csodatévő mester színpadra állítása már szegényesebb a lehetségesnél. Szerepével kapcsolatban föl-fölbukkan az ironia, de csak egy elnagyolt vázlat keretében. A társadalmi szatíra súlyát nyilván megsokszorozná, ha Szakonyi *megírja* a diákfiú szerepét, s nem csak *jelzi* néhány vonással. Így csak annyit tudunk meg róla, hogy érdeklődő szellem, izgatják és lelkesítik korunk csodái, szeretne hinni valamiben, s képtelen elfogadni családja közönyös életformáját. Jó lenne tudni, milyen jellembeli és szellemi tényezők emelték ki a családból, miért csak vágyik a hitre, miért nincsenek határozott elképzelései, céljai, eszményei. De talán még ennél is izgalmasabb nyitva maradt kérdés a tehetséges mérnök problémája. Benne az író korunk egyik lényeges alapkérdését érinti, s aztán megkerüli. Nincs megírva, miért

érzékeny ez a *gondolkodó* ember, – aki gondolatait közösségben, a közösségen keresztül valósítja meg – minden iránt, ami önérdéken kívül esik. Nem tudjuk meg, hogy milyen erők zárták be az öröklött életforma kinőtt várába, ahol ráadásul jól is érzi magát. A krimi-rajongás pedig az ő személyében nő magánügyből közügyvé. Mert számára – a többiekkel ellentétben – a krimi nem csupán üres élvezet, hanem szellemi energiákat fölhasználó tevékenység is. Nem feledkezik bele a játékba, nem engedi magát elsodorni a pillanatnyi izgalmaktól, hanem állandóan kombinatív műveleteket végez, hogy megoldja a rejtélyt. Vagyis: amíg a többiek inkább vagy teljesen érzelmileg vesznek részt a krimi izgalmaiban, tehát bizonyos emberi viszonylatokat is fölfognak, az ő számára csak az elvont rejtély létezik, az emberek semmit sem számitanak. Ha – a darab alapján – föltételezzük, hogy a krimi-nézés az egyetlen „kulturális” tevékenysége, tudomásul kell vennünk, hogy a humanista eszményeket hordozó művészet el sem juthat hozzá. Nem csodálkozhatunk tehát, ha érzelmevilágában a másokhoz, a közösséghez kapcsolódó szálak elsorvadnak illetve nem fejlődnek ki. A dehumanizálódó világszemlélettel kell itt szembenéznünk. A technikai gondolkodás magas színvonalra fejlesztése egyfelől, az emberi értékek semmi-be vétele másfelől a mai világban, amelyben az élet (és az emberi élet lehetőségének fennmaradása) egyre szorosabb függvénye a technikának illetve a technikai civilizációt irányító embereknek – félelmetes veszélyek hordozója. Alapkérdés tehát, vállalja-e a humanista eszményeket és a racionális gondolkodást keretekbe – távlatokba helyező világnézetet a műszaki értelmiség. Kár, hogy ezt a problémát Szakonyi – ismétlem – csak érinti. Kemény és kesernyős komédiája így sem csupán jó szórakozást kínál, hanem a legújabb magyar színműírásnak is jelentős értéke.

Kérdés, vajon nem egyfajta sietség eredményezte-e Szakonyi darabjában az egyes figurák elnagyoltságát? S ha ez így van, mennyi felelősség terheli ezért a színházat? A sokat emlegetett színházi műhelyt? Szerencsére ebben a *sikert* hozó esetben nem olyan könnyű a válasz, mint egy másik tehetséges drámaíró ügyében. Ugyan hogyan mutathatta be a Madách Színház Gergey Gábor *Noé* című kiérlelt darabját? S ha már bemutatta e majdnem semmiből kétségtelen mesterségbeli ügyességgel összehozott művet, miért nem kapott – legalább – a szokásos színvonalú szereposztást? És főleg, hogyan adhatta nagyrabecsült nevét egy ilyen műkedvelő színvonalú, *megrendezetlen* előadáshoz a kitűnő Kerényi Imre?

Bródy Sándor 1902-ben bemutatott *Dada* és Barta Lajos 1916-ban színpadra került *Szerelem* című darabját újította föl a Thália Színház illetve a Vigszínház. Nem hiszem, hogy Bródy Sándor drámája valamiféle hatással lehetne a mai magyar színműirodalom fejlődésére, bár föltűnően sokan könnyezték meg Bolygó Kiss Erzsébet szomorú történetét. Ez azonban inkább a főszereplő Esztergályos Cecília érdeme, aki mélyen átélte szerepét, s így eddig ismeretlen színeken tárult föl színész egyéniségének gazdagsága. Az ő remek alakítása az előadás egyik meglepetése. A másik Kazimir Károly rendezése. Egyfelől híven vállalja és életre kelti a darab naturalizmusát, másfelől viszont – a falusi öregasszonyok kórusának alkalmazásával – a balladák világába utalja, s a modern, naturalizmustól, romantikától, érzélgősségtől irtózó ember számára is hitelesíti. Barta Lajos darabjának ironikus hangvétele sokkal tanulságosabbnak tűnik a mai írók számára. Itt viszont az előadásból hiányzik a többlet lelemény, ami a fölüjitást indokolhatná. (Néhány figyelemre méltó színészi alakítás így is akad, elsősorban Dávid Kiss Ferencé és Szegedi Erikáé.)

A fölüjitások problémája színházi életünk egyik legkevésbé megoldott kérdése. Ahogy a nemzeti klasszikusok élő részei az irodalomnak, úgy a színiirodalomnak is szüksége van, hogy történetének jelentősebb alkotásait az élő színház vérkeringésébe bekapcsolja. Csakhogy a legjelentősebb alkotások igazi sikerének is bizonyos közhangulat az előfeltétele, egyfajta megelőző közönségérdeklődés – *elvárás* –, a fölvetett problémák iránti fokozott érzékenység. Tanulságos ebből a szempontból a Nemzeti Színházban fölüjitott *Bánk bán* története. Tudjuk, Katona József műve sokáig visszhangtalan maradt. Szokás ezt a közérdeklődés éretlenségével magyarázni. Téves lenne azonban azt gondolni, hogy a helyzet megváltozásának kizárólagos oka a politikai nézetek gyors fejlődése volt. Ilyesfajta folyamatok kibontakozását rendszerint

számos kisebb jelentőségű pillanatnyi érdekesség is befolyásolja. Érdekes módon a *Bánk bán* iránti érdeklődés tömegméretűvé erősödése például egybeesik a Merán körüli pletykák fölbujánzásával. Meránról ma az érdeklődőbbek általában annyit tudnak, hogy kellemes és népszerű tiroli üdülőhely, egy ici-pici régi várral, amely lényegesen kisebb a környék számos, 20–30 fegyveres befogadására alkalmas lovagváránál. A történelemben járatosabb néző pedig azt is tudja, hogy Gertrúd királyné *nem* innen származik, hanem a bajor Andech-i grófok családjából, akik szláv lakosságú vidéken, az isztriai és krajnai örgrófságban szerettek volna családi hatalmi központot kialakítani. A Merán grófja címet Gertrúd apja szerezte és állítólag a szláv tenger szóra utal. Katona József azonban nyilván azt is tudta, hogy a XIX. században Merán már a Habsburgok családi birtoka volt. A pletykák pedig akkor burjánzottak föl Magyarországon, amikor a gögös és a közönséges halandó számára hozzáférhetetlen magasságokban uralkodó Habsburg-ház egyik sarja, a napóleoni háborúk osztrák hadvezére, János főherceg a múlt század harmincas éveiben szerelmi viszonyba keveredett egy *közönséges* polgárlánnyal, akitől később törvényesített fia született. Ekkor a Magyarországon nem túlságosan népszerű I. Ferenc császár és király kénytelen volt beletörődni a Meránban élő fivére rangon aluli házasságába, s 1844-ben az említett fiúnak a meráni gróf címét adományozta. E népszerű pletykasorozat nyilván erősen elősegítette, hogy a szélesebb közvélemény a Katona József drámájában szereplő merániakat pontosan tudja azonosítani.

Ilyesfajta érdeklődés-megtermékenyítést a késői rendező természetesen hiába várna. Nem lehetett volna időszerű az sem, ha a darab idegenellenes felhangjaira építi az előadást. Tiborc panasza pedig kevés ahhoz, hogy a dráma koncepcióját belőle lehessen magyarázni. Both Béla átgondolt és alaposan megfontolt rendezése az ország élén álló politikus konfliktusát állította előtérbe. Bessenyei Ferenc Bánk bánja felelősségtudattal mélyen átitatott, töprengő, vívódó lélek. Ez a szerepértelmezés egy jelentős politikus egyéniség tragédiájának ma is érvényes tanulságait emeli ki. Ennek az elképzelésnek azonban csak a Tiborchoz, Peturhoz és talán Melindához való viszonya megoldott. A rendező erőfeszítései kimerültek abban, hogy Bánk problémáját tisztázza és az előadás folyamatosságát biztosítsa. Csányi Árpád disztelenségében is óriási erejű színpadképe egyszerre idéz komor, keménységet és erőt tisztelő, puritán kort, s teremtet jó játéklehetőséget hibátlan alaprajzával egy mozgalmas, gyorsan pergő előadáshoz. Ez a *Bánk bán* kétségtelenül érdekesebb a néhány év előttinél, de inkább csak kötelező tiszteletet kelt (már akiben), ahelyett, hogy magával tudná ragadni a közönséget.

Kezdjük a problémákat ott, hogy egy ilyen jellegű darabot megfelelő statisztá gárda nélkül egyszerűen nem szabad bemutatni. Mert Bánk és Petur viszonya ugyan szerencsés összhangban van, mindkét színész nagyszerűen megvalósítja a rendező elképzelését. Kállai Ferenc hatalmas erejű Peturja azonban *itt* magányos hős, társatlan hőbörgő, akinek többre hivatott lelkében természetlen szenvedélyek fortyognak. Katona elképzelésében azonban Bánkkal szemben Petur csak a lázongó elégedetlenek hangadója, egy könnyen befolyásolható, ingadozó, energiáit frázisokra fecserlő, de lobbanékony, száma és társadalmi befolyása miatt veszélyes *tömeg* képviselője és vezére. Ez a dráma alapvető közege, Bánk ebben és előlött töpreng és határoz, küszködik és cselekszik, végül pedig közreműködésével bukik el. A jelenlegi előadásban ez a közeg funkciótlan, mivei azonban mégiscsak jelen van, zavarja a hatást.

A másik problémát a szereposztás gyengeségei okozzák. Máté Erzsi például nem tud mit kezdeni Gertrudis szerepével. Nem érti, honnan a királyné szüntelen, fölösleges és politikai hibákat okozó fényűzése, göggye; nem érti kisebbrendűségi komplexumát. Nem érti, hogy ez az *alulról* az Árpádok trónjára emelkedett asszony kénytelen szüntelen túlzásokkal bizonyítani, hogy méltó a kezébe kaparintott hatalomhoz, hogy egy grófság ügyei helyett egy európai nagyhatalom politikai vezetését is sikeresen meg tudja oldani.

Végül harmadiknak egy remek színészi alakítást emlitenék, ami ugyancsak megbillenti a darab belső egyensúlyát: Kálmán György *lejátssza* valamennyi társát. Ter-

mészteresen nem az a baj, hogy kiemelkedő művészi ereje sokszorosára növeli Biberach korábban kevésbé jelentős szerepét. A probléma az, hogy Biberach cinikus, qátlástan, eszéből élő figurája mentes egyedül az elavult elképzelésektől. Ő, a fel-tőrekvő szerencselovag, aki számot vetett az erkölcstelen társadalom lehetőségeivel az egyetlen előrelátó, terveket készítő, a később bekövetkező eseményekre számító hős. (Tragédiája, hogy a világ aljassága még az ő cinikus elképzeléseit is fölülmúlja!) Nem csupán a butus Ottóval, de a királynővel és Bánkkal szemben is intellektuális fölényben van, szinte kedve szerint tologatja őket önző érdekeinek sakktábláján. És bizony Biberach kisemberi problémái közelebb állnak a mai nézőhöz, mint az állam-férfi becsületének és felelősségének ügye. Halálával a mostani előadás legérdekesebb szála fejeződik be. Mindez persze tökéletesen ellentétes Katona József elképzelésével, aki halálosan komolyan vette azokat a hazafias és erkölcsi szólamokat, amelyeket mi már csak ballasztnak érzünk Bánk és a többiek szerepében; Biberachot viszont erkölcsi ellenpontnak szánta. Ráadásul Biberach személyiségének erős fényében némileg elsikkad Ottó szoros függősége a királyné hatalmától, s ezáltal tovább gyöngül Gertrudis amúgyis bizonytalan súlyú erkölcsi felelőssége Melinda törbeccsalásának – az eseményeket végső medrűbe kényszerítő – ügyében.

Ez a rokonszenves szándékú, több nagyszerű színészi teljesítményt fölvonultató félig sikerült előadás hű tükre színházi életünk jelenlegi állapotának. Az előadás egyik jelenetében a kép szélén zömök, rövid karú falusi kovács állong, fáradtan az egész napi kemény munkától, gondoktól nyomasztottan támaszkodik mulatságosan hosszú kardjára. Annyira elmerül önmagában, hogy szemmel láthatóan nem veszi tudomásul Petur lázongását az asztal túlsó végén, nem figyel a siránczó Mikhálra és a háborgó Bánkra. Mellette valaki tán lottó variációkon töpreng, egy másik pedig különös statiszta sztrájkon töri a fejét, amelyben a kiuzsorázott színpadi „kisegítő-személyzet” közönnyel tiltakozna az elégtelen bér ellen. A színfal mögött az ifjú segédrendező bosszankodva szidja a nézőtéren unatkozó diákifjúságot, akik nem hajlandók tisztelni Katona József tankönyvekből ismert lángelméjét, a rendező erőfeszítéseit, a kitűnő (és nem kitűnő) színészeket és semmi másra nem reagálnak az egész előadásból, csak hangosan röhögnek az indokolatlanul szenilis hülyévé formált Mikhál bánon.

A magyar labdarúgás válsága jut eszünkbe. A színházi világban is nagyon hasonló a helyzet: *egyesek* erőfeszítései, *egyesek* munkája és tehetsége, *egyesek* eredményei nem teremthetnek valóban tartalmas, a napjaink emberéhez szóló, fontos problémákat feszegető színházi életet. Minden színházi ember összefogására lenne szükség, de ettől még – a jelek szerint – messze vagyunk. Talán majd a következő évadban.....

A DRÁMA-MODELLEK ÉS A MAI DRÁMA

IV. A MISZTÉRIUM-DRÁMA

A misztérium a lexikoni címszavak és a tankönyvek szerint a középkori dráma egyik válfaja a mirákulummal és a moralitással együtt. A misztériumot és mirákulomot abban az időben, mikor virágkorukat élték (13.–16. szd.) nem különböztették meg egymástól. A vallásos dráma két válfaja között a 19. sz. közepén kezdtek különbséget tenni. Ezek szerint a misztérium olyan vallásos dráma, amely bibliai történeten, a mirákulum pedig a szentek életén és legendáin alapszik. Határozottan különbözik e kettőtől a moralitás, amelyben megtestesített ideák, erények és bűnök jelennek meg.

A különböző vallásos drámák elnevezését bonyolítja az is, hogy pl. Angliában általában mindegyiket mirákulumnak nevezték, Franciaországban misztériumnak, Németországban Spil-nek, a középkori latin írók pedig leggyakrabban ludus-nak. Ugyanakkor más szerzők, elsősorban maiak, eredetük tekintetében szoktak különbséget tenni köztük, pl. aszerint, hogy a népi játékokból, vagy a liturgiából erednek, illetve mely elemek dominálnak bennük.

De a későbbiek során pl. Byron, még később G. B. Shaw, vagy Paul Claudel is misztériumnak nevezte műveinek némelyikét. Am ugyanezen műfaji megnevezést kapja az ókori és a görög dráma előtti vallásos ceremóniákat megőrzött művek egy része is. Az ún. cambridgei iskola már e század tízes éveiben megmutatta, hogy a görög tragédiák gyökere is a mítoszban és a rítusban van (amit misztériumnak is neveznek időnként), aminek bizonyossága, hogy nyomai pontosan megmutathatók a legtöbb görög tragédia és komédia menetében.

Az első pillanatra belátható, hogy lényegbeli különbségnek kell lenni az i. e. 3000-tól az i. u. 1930-as évekig megírt és egyaránt misztériumnak nevezett művek között. Hasonlóság vagy közös vonás (az első pillanatra úgy látszik) csak az, hogy így vagy úgy, de mindegyik szorosan kapcsolódik a vallásos világnézethez, s annak valamilyen részét fejezi ki. Dolgozatunk eme része erre a kérdésre próbál választ keresni, hogy mi vagy mik azok a közös elemek, amelyek – így vagy úgy és többé vagy kevésbé – bennük megmutathatók.

Az ókori misztérium-drámák

A legtöbb mai szerző, aki az európai dráma történetével foglalkozik, ma már megállapítja, hogy azt nem lehet Aiszkhülosznál elkezdeni. A már említett ún. cambridgei iskola, majd utánuk mások megállapították, hogy nagyon sok görög tragédiában Dionüsziosz *ritusának* elemei találhatók meg. A görög drámában megtekinthető eme ritikus nyomokat azután tovább követték. A különböző kánaánita, hittita és egyiptomi szövegekből részletes elemzéssel megmutatták, hogy a görög ritusok gyökerei ide nyúlnak vissza. Sőt azt is megállapították a világ népei folklór-kincsének elemzése során, hogy a különböző évszakokban, általában napfordulókon bemutatott ceremóniák szerkezete, epizódjaik sorrendje mitikus eredetű és ritikus formájú, s hogy ezek a világ legnagyobb részén azonosak. Az alakulás, módosulás során azután az évszaki ünnepek rítusaiból és mítoszaiból irodalmi művek lettek.

Már a cambridgeiek egyik jelentős képviselője, Gilbert Murray is megállapította, hogy a görög rítusok jó részében az évszakok küzdelme található, a Vegetáció Szelleme, vagy az Év-Daimón, vagy a Gabona-Isten küzd a telet különbözőképpen megszemélyesítő alakokkal. Nyomában több későbbi szerző (pl. Th. H. Gaster) ugyanezt találta meg a Közel-Kelet rítusaiban, mítoszaiban és az irodalomká vált, ilyen-gyökerű szövegekben. Ezek közül elsősorban az ún. Évszaki Ünnepek a fontosak.

Megállapították az Évszaki Ünnepek szövegének összetevőit, amelyek a következők: 1. az elhalás ritusa, amely a természet mély ájultságának (lecsökkent működésének) állapotát szimbolizálja; 2. a megtisztulás ritusa, amelyben a közösség megpróbálja megszabadítani önmagát az ártalmas tényezőktől és a fertőzésektől (amelyek véleményük szerint a „mély ájultság” állapotát előidézték); 3. a felpozíció ritusa, amelyben a közösség saját megállapodott és begyakorolt erőfeszítése révén kísérletet tesz arra, hogy életre serkentse saját haldokló állapotát; s végül (4.) következik az örvendezés ritusa, amelyben az új év és saját életük folytatása elkezdődik.

Az Évszaki Ünnepek szövegének egyes részei a közel-keleti rítusokban a következőképpen valósult meg: 1. a királyt elmozdítják és megölik, és interrexet neveznek ki; 2. a királyt egy ceremóniában megtisztítják, vagy ő maga bűnbánó ritust mutat be, amelyben gyakran a bűnök megvallása is szerepel; 3. a király harcol ellenfelével, ami után ún. „szent házasságot” köt, majd bevezetik és beiktatják utódát; és 4. amelyben a ceremónia az újra megszerzett élet felett való örvendezésben, örömjongásban folytatódik.

Mindezek nagyon érdekesen találhatók meg pl. abban a műben, amelyet egyesek „Egyiptomi Koronázási Drámának”, mások az „Utódlás Misztérium Drámá”-jának neveznek. A szöveg (kb. az i. e. 3300-ból való) egy király beiktatásának tradicionális ceremóniáját mondja el, amelyet az Új Év kezdetének szertartásával összekötve celebráltak.

A mű mindegyik jelenete pontosan, láthatóan és következetesen négy elemet tartalmaz. Az eredeti szövegben az első mindig azzal a bevezetéssel kezdődik, „Az történt, hogy...”. Ez a mondat azután elmondja az előadásban megtörténő eseményt, cselekvést. A második elem mindig azzal a bevezetővel kezdődik, hogy „Ez azt jelenti...” s mitológiai terminusokban kapjuk meg a történet jelentését. A harmadik a „szent beszélgetés”. A negyedik elem a színpadi utasítás. A mű tehát többszörösen is többretegű. Először rituális cselekvéseket, mitológiai interpretációkat és szemünk előtt lejátszódó megtörténeket kapunk. Emellett egy király beiktatását is, aminek a cselekménye párhuzamosan fut Horus-Set-Osiris történetével, de amelyen ugyanakkor a tél (az elmúlt év, elmúlt élet) és a tavasz (a leendő év és leendő élet) küzdelmét is értjük. A szemünk előtt lejátszódó történetnek is négy rétege van: (1) a valódi, most lejátszódó történet és esemény a „színészekkel”; (2) a mitológiai történet, Horus-Set-Osiris története; (3) az új király beiktatásáé, s a régi eltemetéséé, s végül (4) a tél és a tavasz küzdelméé. A misztérium-dráma összes szereplőjének megvan mind a négy „megfelelője”. (Pl. az új király=Tavasz=Horus=az aki őt megjelenti).

Az előadások persze korántsem voltak olyanok, mint amelyet mi értünk ezen. Az előadások több napig tartottak, az egész város részt vett bennük, mint szereplő vagy közönség. Mégsem voltak ezek, épp a közösség gondolkodásmódja és szemléletmódja miatt olyanfajta „előadások” sem, mint pl. a mai húsvéti körmenetek; még olyanok sem, mint a görög színházi előadások. E primitív közösség számára ugyanis az élet nem a bölcsőtől a sírig tartó előrehaladás volt, hanem az újjászületés és meghalás évenként, periódikusan megújuló sorozata, amelynek legjobb példája az évszakok körforgása. Th. H. Gaster (Thespiis, Ritual, myth and drama in the ancient Near East című művében) fejti ki, hogy a megújulást nem a felsőbb hatalmak kegyének tulajdonították, sem pedig a természet automatikus törvényszerűségének. E közösségek számára a megújulás az emberek, a közösség minden tagjának koncentrált erőfeszítésével nyerhető meg. Az egész procedúrának az a koncepció az alapja, hogy nem csupán az adott terület vagy hely emberi közössége dermed meg (télien)

és pezsdül új életre (tavasszal), hanem az összes elemek – élők és élettelenek egyaránt. A hely egésze, teljessége szenved el az „ájultságot” és nyeri el koncentrált erőfeszítés révén a megújulást.

A misztériumoknak a megtekintése és az abban való részvétel tehát semmiképpen nem volt szórakozás, de még csak „tanulságos időtöltés” sem. A szövegeket nagyon sokáig recitativókban jelenítették meg, természetesen pantomimikus táncok kíséretében. A közösség ezekben a ceremóniákban saját léte egészének megújulását biztosította. Nem kell azt gondolnunk, hogy az ókori közösség saját ceremóniája és a lét egészének megújulása között oksági összefüggést látott. Egyáltalán, ők nem állottak szemben a természettel, nem álltak „kívül” a természeti folyamatokon, azaz nem figyelték, nem elemezték a természetet sem, önmagukat sem. A létet úgy élték, ahogy mi álmainkat; oksági összefüggést tehát éppúgy nem állapítottak meg, mint ahogy mi nem tesszük, amikor éppen álmodunk. Számukra az élmény, akár a természet körforgásáról kapott, éppúgy csak képekben „nyilvánította ki magát”, mint ahogy a mi álmaink tartalmi képekben nyilvánítják ki önmagukat. A kezdeti fokon maga a ceremónia (a rítus) nem volt más, mint ennek az élménynek formába öltöztetett elisméltése. Maga az elisméltés pedig szükséges vele-együtt-történés volt a természet megújulásával. A kettő között valamiféle komplementaritást láttak, amelynek emberi oldalát a teljes sikerhez éppúgy el kell végezni, mint ahogy a természet elvégzi a magáét. Ezért a misztériumok funkcionális célt szolgáltak. Később ebben a szükséges cselekvésben nem vett részt mindenki, csak egy csoport, s így lassan a csoport cselekvése a természeti folyamatokat szimbolizáló cselekvéssé lett.

A ceremónia az új év vagy az új király uralomra lépésének kezdetére esett, s a rítus azt célozta, azért végezték el, azért ismételték el a természet átmenetéről kapott élményeket, hogy az új időszakban is minden olyan simán menjen, mint eddig. Az új, éppen azért, mert új, tele van ismeretlen tényezővel, s mivel az ismeretlen általában, mint ártó tényezőt, vagy mint ártó tényezőkkel tele lévő fogták fel (s fogjuk fel ma is), ezeknek a hatását kellett elhárítani. A rítusok és misztériumok tanúsága szerint a legeredendőbb drámai tett tehát nem a vétkes emberé, hanem a világ rendjével, törvényeivel magát egynek tudó emberé, s tette nem más, mint a megújulás és megújítás, ami a természet alaptörvényeivel megegyezik. Így, ezáltal marad az ember harmóniában a természettel. A rítus tehát azt biztosította, hogy minden megújult, s nemcsak az évszak vagy a király; azaz a régi (de új szintre kerülő) állapotba (a megdermedés előtti állapotba) került vissza. *Tehát lényegében ugyanazt biztosította, amit később a tragikus főszereplő a saját küzdelmével.*

Számunkra egy másik tényező is nagyon fontos ebben az összefüggésben. Mégpedig az, hogy ezek a művek előbb megvalósították, később bemutatták egy ismeretlen, de igen nagy erőt és hatalmat magában rejtő tényezővel (Új Év, Új Élet, Új Király, Új Sarjadás stb.) szemben való viselkedés normáit. Ez a tényező úgy is megfogalmazható, hogy az isteni, a másvilági. Meghozzá olyan isteni, olyan másvilági, amely az itteni élet egészét meghatározza. Nemcsak azt mutatták meg e művek, hogy mi a helyes és követendő viselkedés, hanem főként (és főként a kialakulás első fázisában) azt, hogy *mit kell* tenni és *hogyan kell* tenni, de – hangsúlyozzuk – nem majdan követendő normaként, hanem *most* elvégzendő cselekvésként, mint szükségeset ahhoz, hogy a jól, rendben, igaz módon folyó élet az új etapban is megvalósulhasson. A későbbi fázisban már az ismeretlen tényezővel való érintkezésről szükséges és előírt cselekvési normákat és pattern-öket mutatták meg. Az ismeretlen, de hatalmas erővel rendelkező tényező megkövetelte tehát az ember hozzájárulását a megújuláshoz. *Innen nem nehéz levezetni, hogy később, mikor az erkölcsi tényező (a görögöknél a hübrisz) belejátszott a folyamatba, ez az ismeretlen tényező, mint a viselkedést meghatározó, és az azt előíró középpont kezdett szerepelni. A vele való érintkezésről a hozzá való cselekvések ábrázolása pedig átalakult a hozzá való viszonyok ábrázolásává.* Így tehát az ókori misztérium-drámában végeredményben megtaláljuk azt is, amit majd a hagyományos-dráma sokkal erőteljesebb drámaisággal fejez ki, de megtaláljuk azt is, amit majd a középpont-drámája fog lényegében megvalósítani. Lehetséges az is, hogy mindkét fajta műnek a gyökere itt található

meg. Ha ez így van is, a két dráma-modell és a misztérium-drámák nemcsak az őse és utód viszonyában állnak. Párhuzamos jellegű különbözőségeikről (ha e párhuzamos helyzetűség természetesen csak elvi is), azonban később tudunk csak szólni.

A középkori misztérium-drámák

E. K. Chambers és Karl Young nagy műveikben (*The Mediaeval Stage* illetve *The Drama of the Medieval Church*) leírják, hogy a dráma a római birodalom bukása után az események és a kereszténység különböző szintű és jellegű támadása következtében hogyan szűnt meg, illetve hogyan vált jelentéktelenné mindaddig, míg az egyházi szertartások egy részéből ismét ki nem virágzott. A húsvét előtti éjszaka a papok számára kötelező zsolozsma keretébe iktattak be egy trópuszt (meghatározása: nem hivatalos irodalmi hozzáttoldás drámai formában a szokásos katolikus liturgiához). Ez a híres „*Quem queritis in sepulchro, o Christicolae?*” Chambers, valamint előtte és utána mások, úgy vélik, hogy ebből a kérdésből és a reá adott válaszból („*Jesum Nazarenum crucifixum. o Coelicolae!*”), mint dialógusból indult el az új dráma. A „*Quem queritis?*” első részletes leírását a winchesteri St. Ethelwold által írt *Regularis Concordiae*-ban (970 körül) találjuk.

A „*Quem queritis?*” akkor válhatott a leendő dráma csirájává, amikor ezt a matutinummal kötötték össze (ahogy már a *Regularis Concordiae*-ban láthatjuk), lévén, hogy itt volt a kérdésnek, pontosabban a jelenetnek, lehetősége arra, hogy kiterjedjék: több kérdés és felelet hangozhassék el, hogy több személy beiktatása váljon lehetségessé. Először az apostolokat hozták be ebbe a jelenetbe, amelyben a három Mária a sírban fekvő Jézus holttestét akarja felkeresni. Végül már olyan személyeket is beiktattak a jelenetbe, akiket a biblia nem is említ, pl. azt a kereskedőt, akitől a három Mária azt a kenőcsöt vásárolja, amivel Jézus testét akarják bekenni. További tematikus bővülés az, hogy megjelenítik Jézus szenvedéseit és kinhalását; végül ebből alakul ki a *passio*-játék. (A fennmaradt feljegyzések szerint az első Sienában adták elő 1200 körül). Az egyre növekvő betétek eljátszásának helye elhagyta az oltárt és a kórust, majd a templomot, s végül a templom kapuját is, s kikerült egy nagyobb térségre (12. szd.). Ekkor más témákat is feldolgoztak már, s azokat nemcsak az Újszövetségből, de az Ószövetségből is merítették. A tematikus bővülés és a színhely módosulása szükségképpen együttjárt a liturgikus dráma elvilágiasodásával. Ez nem abban realizálódott, hogy világi témákat dolgoztak fel (ez majd – persze még kizárólag vallásos aspektusból – csak a moralitásokban jelentkezik), de abban, hogy egyre több olyan stereotíp figura kerül az egyes *részletekbe*, amelyeknek a görög *phlyakes*-ek és a római *histrio*-k nyomán azokban a századokban is megőriztek az énekmondók és a népi játékok, amelyekben drámáról és színházról nem beszélhetünk. A fokozatos elvilágiasodáshoz az is hozzájárult, hogy a szerepeket egy idő múlva nemcsak papok, hanem világiak is alakították. Amikor a drámák színhelye már egy tágasabb tér, vagy mező lett, akkoriban ezek szükségképpen és teljesen elváltak a liturgiától, s az előadások megrendezése a különböző céhek joga lett. Ezzel párhuzamosan szükségszerűen a latin nyelv helyett az adott nemzeti nyelven adták elő őket. A 14. századtól kezdve azonban a különböző országokban alakuló drámát oly sok hatás érte, hogy a további alakulás egységéről és azonosságáról nem lehet beszélni. Ettől kezdve alakultak ki az ún. ciklusok is, amelyek – esetleg – Lucifernek az égből való kiűzetésétől kezdődően Jézus feltámadásáig mondják el a történetet. A ciklusok egy része tehát az egész „emberi történetet” bemutatta, a teremtéstől az utolsó ítéletig. A nagy misztérium-ciklusokat több egymást követő napon hajnaltól sötétedésig mutatták be, rendszerint tavasszal vagy nyár elején. A ciklusok egyes részeit a különböző céhek adták elő, ők gondoskodtak a díszletekről is. Az egyes céhek és a színhely, vagy a tartalom között rendszerint összefüggés volt: Noé jelenet – hajóépítők; Utolsó vacsora jelenet – pékek; kánaáni mennyegző – borkereskedők; a mágusok jelenete – aranyművesek; a keresztrefeszítés jelenete – mészárosok stb.

A ciklusok egyes részeit (pl. Ábrahám és Izsák, vagy Noé és az özönvíz) a biblia szellemében, de részleteiben attól eltérő módon jelenítették meg. A történetek részletezése, mintegy „valószínűsítése” azt a célt szolgálta, hogy pl. Ábrahám és Izsák, mint egy korabeli atya és fia is jelenjen meg a nézők előtt, nemcsak mint a biblia személyei. Ábrahám atyai szeretete, Izsák gyermeki szeretete, Ábrahám Izsák életéért való aggódása, az adott nézők előtt saját korukból ismerős volt. Akkor is ilyenek voltak az apák érzelmei, vagy a fiak féltelme a haláltól (Izsák a ciklusokban beszél is, fél is a haláltól) stb. Nem a két bibliai személy története ismerős a saját mindennapjuktól, de azok jelleme, egymáshoz való viszonya. A Noé és a vízözön részletben pl. Noé felesége a házastárs feleség régi komikus tradíciójának nem egy nyomát viseli (pl. megpofozza férjét). A történetek természetesen megmaradnak bibliai történetnek, azonban ezt az „ideális történetet” a szereplők egymáshoz való viszonya és érzelme a mindennapokhoz kötik. Így annak elvi tanulságait (pl. az isteni parancs feltétlen engedelmes végrehajtásának pozitív voltát – hiszen Ábrahám is, Noé is azonnal és feltétel nélkül engedelmeskedik az isteni parancsoknak –) a mindennapokban is érvényesnek mutatják be. Isten szerepeltetése is másképpen történik, mint a bibliai történetekben. A ciklusok azon részeiben, ahol megjelenik, mindig mint egy katolikus főpap jelenik meg, a szokásos díszes ruházatban. A szereplőknek az Istenhez való viszonya azonban nagyon részletesen és határozottan ábrázolt. A művek minden szereplőjét az Isten iránti feltétlen engedelmesség jellemez, hat át. A műveknek nincsen olyan mondata, amelyikbe ne lenne az Istenhez való, hozzá fűződő viszony belefoglalva. Ezt a viszonyt e művek teljesen pozitív jelenséggként kezelik.

Minden misztérium-ciklus részlet voltaképp egy helyzetet mutat be. Noha a benne foglalt cselekménynek „objektív” is szüksége van időre, az nem játszik lényeges szerepet. A történetekbe általában nem játszik bele egyetlen előző helyzet, de egyetlen következő helyzet sem. Előttünk egy kizárólag önmaga tér- és időhatárain belül megmaradó történet játszódik le, amelyben az Istenhez való viszonyulások ábrázolódnak.

A misztérium-dráma elvi problémái

Láttuk, hogy a hagyományos-dráma három helyzetet igényelt, ezek közül a másodikik állította elének, s abban egy folyamatot. Láttuk azt is, hogy a középpont-drámája egyetlen olyan helyzetet állított elének, amelyben egy meghatározott és a műben benne lévő középponthoz való viszonyulásokat ábrázolta. Ebből a szempontból mit mutatnak az ókori és a középkori misztérium-drámák?

Általánosan szólva mind az ókori, mind a középkori misztérium-drámák két helyzetet állítanak elének, mind a kettő ugyanazt a helyzetet, de másféle jelleggel és másféle módon. Mindkettő abból a alapfeltételből indul ki, hogy a kézzelfogható és objektív világ nem egyetlen, hanem létezik egy ideális, örökkévaló, isteni világ is. Ez foglalja magába az emberi lét törvényeit és etikai értékeit, azok teljes tisztaságában. Ebből a világból kapja az ember azokat az alapvető törvényeket, eszméket és magatartásformákat, amelyek az egész, a totális (mindkét világszintet magában foglaló) világ boldogulásához szükségesek. A létben ezeket kell az embernek a maga mindennapjában megvalósítania. Ám ez a mindennaposság, a maga nagyon is erősen érezhető aktuális helyzeteivel, problémáival, az embert ettől az ideális és örökké tartó, elvi világtól el akarja vonni. A mindennapi világ aktuális helyzeteiben és problémáiban egy másik erő jelentkezését is látják, azét, amely ugyancsak az „ideális és örökké tartó” világból küldi a maga hatásait; s ez az erő a „gonosz”, a Sárkány, az Ördög, a Sátán stb.

A misztérium-drámák e két világ egymásban levőségét és egymásra hatását mutatják, azt, hogy az embernek mit kell az evilági életben a „másvilágiból” megvalósítania a boldog élethez, s e két helyzetnek a határa, találkozási „határvonala” az, „ahol” e művek lejátszódnak. A misztérium-drámáról azt mondhatjuk tehát, hogy megvalósulása két vertikális viszonyban lévő helyzetet, s e kettő viszonyát mutatja

be, valamint azt, hogy e határvonalon mit és hogyan kell az embernek cselekednie. Itt a fölé- és alárendeltség még határozottabban jelentkezik, mint a középpont-drámájában, sőt voltaképp a leghatározottabban van jelen. Ha egy elvi középpontra a hagyományos-drámának szüksége volt valahogyan, s ez belejátszott az egész történetbe, különösen a szereplők etikai megítélésébe; ha a középpont-drámájának olyan középponthoz való viszonyulások ábrázolása volt a témája, mely a legtöbb esetben meghatározza a szereplők etikai megítélését, a misztérium-drámában voltaképp erről van szó. Az ún. isteni világszintet tekintik olyan középpontnak, ami az élet egészét meghatározza. A misztérium-dráma a vertikálisan elhelyezkedő két helyzet egymáshoz való viszonyát, és az evilágiban a túlviláginak a bennefoglaltságát a maga „valóságában”, azaz az életből vett történet ürügye nélkül mutatja be. A mindennapi élet sohasem olyan tiszta, sohasem valósul meg benne az erkölcsi világ olyan kristálytisztán, annyira láthatóan és ellentmondások nélkülően, mint a misztérium-drámákban. Az életben a jóban mindig ott találjuk a rosszat és fordítva, bármilyen legyen is az arányuk. A misztérium-drámákban adva van a fölül lévő ideális világ, amely megvalósítja, magában tartalmazza a tiszta erkölcsiséget; s annak az evilágban való jelentkezését úgy mutatják, ahogyan az az ideális világban és történelemben megvalósulhat, az evilágitól különállónak felfogott ideális világban, nem pedig úgy, ahogy az erkölcsiség az evilági életben és történelemben szokott előfordulni. Arról beszélhetünk tehát, hogy azt „a” viselkedést mutatják, ami az erkölcsi, ideális, univerzális világban valósul meg, illetve amit ez a világ az evilág számára előír; tehát az absztrakt viselkedést, s ezért etikai szempontból „a” viselkedést. A középpont-drámájában a középpont az adott helyzetben, az evilági helyzetben van a szemünk előtt, s a mű kifejezetten a középponthoz való viszonyokat ábrázolja. A misztérium-drámában a középpont nincs itt a szemünk előtt (hiába állítják a színre Istent), csak igen erősen érezhető a hatása, s a mű azt a viselkedést ábrázolja, amit a láthatatlan középpont előír.

Gondolatenmetünkben ettől kezdve egy időre külön kell választanunk az ókori és középkori misztérium-drámákat. Az ókori misztérium-drámák azt a *viselkedést* (szót, mozgást, gesztust stb.) *valósítják meg*, amelyek a két világ megújulásához az örökkévaló és ideális által előírtan *szükségesek*. E viselkedés természetesen az emberé s nem a természeté. Nemhogy nem független az „örökkévaló és ideális” világtól, vagy – ha tetszik, az egyszerűség kedvéért Istentől, – de ez a viselkedés (a szó éppúgy, mint kiejtésének tónusa, a gesztus éppúgy, mint a testtartás és mozgás stb.) épp ezáltal meghatározott és előírt. Ez pedig éppen a rítus. A rítust többféleképpen határozták meg, de a meghatározások és megfogalmazások mindegyikében ott találjuk ezt a két világszintet, s annak fontosságát, valamint azt is, hogy a rítus e két világszint találkozási pontjánál (inkább „határánál”) elvégzett cselekvés. A rítus mindig ahhoz szól, cselekvések, gesztusok, szövegek stb. vektora afelé irányul, akitől akár az egész föld, akár a közösség (vagy mindkettő) fizikai és erkölcsi boldogulása függ. Az ókori közösség hite szerint ezek az istenek. A rítus azoknak a cselekvéseknek, gesztusoknak, szövegeknek stb. a szabályozott és pontos menete, amelyek bizonyítják a boldogulás lehetőségét. A rítus így olyan törvényeknek a megidézése, vagy felidézése, avagy elismétlése, amelynek érvényességi köre még az isteneket is magában foglalja. A rítus által felidézett (megidézett, elismételt) törvényekkel kényszeríteni lehet az isteneket a boldogulás feltételeinek megadására, azok érvényesítésére. Az ember tevékenysége nélkül, a rítus nélkül az istenek nem teszik, nem tehetik hatékonyá a törvényeket. Ez magában foglalja azt is, hogy az embernek igenis nagy szerepe van a törvény megvalósulásában, s így a világ fizikai és erkölcsi prosperitásában. Abban is megegyezik minden szerző – aki a ritussal foglalkozik – hogy e törvény-felidéző vagy elismétlő cselekvés jellemzője a stilizáltság, elvontság, letisztultság, az életben elvégzett cselekvésformák részleteinek hiánya és a kidolgozottság, sőt, újra ismétléskor a meghatározott és szabályozott egyöntetűség és teljes azonosság.

Az ókori misztérium-drámák tehát azt a *viselkedést valósították meg*, amely a két világ határánál szükséges és előírt ahhoz, hogy a jó és helyes élet megvalósuljon.

sulhasson. A cselekvés nemcsak erkölcsileg követendő példa, hanem a lét fenntartásához elengedhetetlen szükségszerűség, s természettel való együtt-cselekvés, együtt-tevés, együtt-dolgozás.

A középkori misztérium-drámák ezzel szemben nem a vitálisan szükséges viselkedést, hanem csak az etikailag szükséges példakép-viselkedést mutatták meg. De milyennek tekintette a középkor az ideális és örökkévaló világot? Illetve hogyan valósította meg művészetében, misztérium-drámaiban a két világ összekötését?

A katolikus világszemlélet szerint kétféle történelem van. Maga a történelem voltaképp időtlen és mozdulatlan, az Istenben benne lévő, aki – szent Ágoston szerint – pl. nem is „jövőbelátó”, mert benne a múlt, jelen és jövő egyszerre él. Ám ennek a történelemnek van egy „ideális” vagy „univerzális” megjelenése, s ez az ún. első történelem, amelynek kezdete a teremtés, csúcspontja Krisztus megtestesülése és kinhalála, vége és egyben konklúziója pedig Krisztus második eljövetele és az utolsó ítélet. A középkori misztérium-drámák ezt a történelmet tekintik az ideálisnak és örökkévalónak, hiszen az utolsó ítélet után örök időig tart. Mindazt, ami a világon történik, csak úgy lehet felfogni – e szemlélet szerint – mint ennek a folyamatnak egy elemét. Ezeknek az elemeknek bele kell illeszkedniök az univerzális történelembe az isteni terv részeként. A földi történelmet, amelynek eseményeit tehát az ideális és univerzális részeként látják, tekintik a reális és időleges történelemnek. Mivel a katolikus világszemlélet szerint az embernek szabad akarata van, e szemlélet nem is eredményezhet olyan „szükségszerűen szükséges” cselekvéseket, mint amilyeneket az ókori misztérium-drámák valósítottak meg. Ezért csak azokat a cselekvésformákat és magatartásformákat tudják megmutatni, amelyek az ideális és követendő cselekvésformák és magatartások (tehát példák), és amelyek e két „történelmet” összekötik, amelyek épp ezen összekötés következtében etikailag pozitívok.

A középkori misztérium-drámák tehát nem egy létrejövő, új szituáció kezdetén kívánják az újat biztosítani a rossz ellen (miként az ókoriak), hanem az állandóan folyó evilági jelenben akarják megmutatni a vertikális helyzet érvényesülésének lehetőségét és mikéntjét.

Általánosságban mind a két misztérium-drámáról azt mondhatjuk, hogy megvalósulásukhoz szükséges az evilági és túlvilági helyzet. A „túlvilági” a középpont, amelyik meghatározza az evilági helyzetet. A misztérium-dráma azt mutatja be, mit kell tennie, milyennek kell lennie az embernek ahhoz, hogy e két helyzet összekötött legyen, azaz, hogy az ember boldog legyen, erkölcsös életet éljen, illetve, hogy az új életszakaszt biztosítsa.

A misztérium-drámák e két szint összekötésére, annak kifejezésére nagyon jellemző irodalmi eszközt is használnak, a világnézeti adottságon kívül. Az ún. figurát. A szót itt az Erich Auerbach által kidolgozott és nem közkeletű meghatározásban értjük. Általános értelmezésben a figura (vagy „alakzat”) a beszéd, a „stílus élenkitésének, fordulatossá tévésének egyik eszköze, olyan nyelvi fordulat, amely azáltal, hogy a szokásostól eltér, hatással van az olvasóra, hallgatóra”. Erich Auerbach tanulmánykötetének egy írása viseli a „Figura” címet. Ebben ő megállapítja, hogy figura az, ami az olvasó vagy hallgató figyelmét a jelenség megjelenéséről annak jelentésére fordítja. Ilyenről már a bibliában találkozunk – mondja Auerbach. Pl. vizuálisan is érzékletes annak megjelenítése, ahogy Isten az alvó Ádám bordájából megteremti Évát. Ugyanígy vizuálisan érzékletes annak megjelenítése, ahogy egy katona a kereszten függő halott Jézus oldalát lándzsával megszúrja, s abból vér és víz ömlik ki. Ezekben a jelenetekben – mondja tovább Auerbach – Ádám álma, Jézus halál-álmának a prefigurája. Ahogy Ádám oldalának sebéből az emberiség hús-szerinti ősanja származott, úgy származik Jézus oldalának sebéből az emberiség szellem-szerinti ősanja, az egyház (a vér és víz ennek szentségi szimbólumai). E két jelenetben az érzékletes megjelenítés elhalványodik a figurális jelentés ereje mellett. A figurális interpretáció – magyarázza tovább – két esemény vagy személy között hoz létre, teremt meg kapcsolatot. A kettő közül az első nem-

csak önmagát jelöli, (ez a prefigura) de a másodikat is, s ugyanakkor a második magában foglalja, sőt beteljesíti az elsőt (ez maga a figura). Az Ószövetség számtalan személye és eseménye prefigurálja az Újszövetség egyes személyeinek és eseményeinek. A keresztény módon értelmezett evilági történelem is tele van Krisztus figurációival és imitációival. Auerbach szerint azonban a világ ugyanilyen figurális szemléletével, interpretációjával dolgozik Dante is.

Az ilyenértelmű figurák használata a misztérium-drámákban is érezhető, még másfajta vonatkozásban is. Ábrahám és Noé történetét pl. úgy mutatták be, hogy annak az ún. időtlen és univerzális történelemben lejátszódó aspektusa éppúgy megmaradt, mint amennyire hangsúlyozódott a történet evilági, földi értelemben vett aspektusa is. Így a néző Ábrahámban és Noében (de pl. Izsákban is) *saját prefigurációját is láthatta*, ti. azok történetének mindennapos aspektusában. Azok cselekedetének eredményében saját tetteinek beteljesedését is láthatta, azaz észrevehette, hogy ha ő saját mindennapjaiban úgy viselkedik, olyan eredményt ér el, azt kapja Istentől, mint azok. A néző tehát azonosulhatott a bibliai személyek egy részével azáltal, hogy a mű mindennaposságukban is bemutatta őket. Így a néző mostani valója valóságos prefigurája lett (vagy lehetett) saját, a túlvilágba majdan belépő lelkének (a bibliai személyeknek az univerzálításban megmaradó aspektusa folytán), aki e prefigura beteljesítőjévé válhat, azaz a figurává válhat.

A figura mindenképpen alkalmas arra, hogy kezdetet és véget, tettet és annak eredményét megmutassa. A két pont között feszültséget tud teremteni, amely másféle és másjellegű feszültség, mint amilyeneket eddig láttunk. Ez se nem egzisztenciális, se nem intellektuális feszültség, ha e feszültséget a hagyományos illetve a középpont-drámájában tapasztalhatóval vetjük össze. A hagyományos drámák egzisztenciális feszültsége az evilági lét egzisztenciáját veszélyezteti, azokban a túlvilági lét hite nem is játszik szerepet. A középpont-drámájának intellektuális feszültsége pedig az evilági helyzet jobb és igazabb megismerésében jelentkezik, s a túlvilágban való hit ebben sem játszik szerepet. A misztérium-drámákban található feszültség az ún. „ív-feszültség”. Az ív másik vége persze mindig a túlvilágon van, a nézők, de a szereplők szempontjából is; az utóbbiak szempontjából az „ideális és univerzális” történelemben. Erich Auerbach ezt írja: „egészen pontosan a figurális interpretáció az... amely az európai középkorban a domináló szemlélet volt: az az eszme, hogy a földi lét teljesen reális, méghozzá az olyan „hús”-nak a realitása ez, amelybe a Logos belépett, de amely a maga teljes realitásával az autentikus jövőnek, a teljes igazságnak csak umbrája (árnyéka) és figurája, azaz egy olyan realitás, amelyet feltár és megőriz a figura. Ennek következtében az individuális földi esemény nem tekinthető döntően önmeghatározó realitásnak... de olyannak, amelyet elsődlegesen azzal az isteni renddel közvetlen vertikális összeköttetésben levők szemléltek, amely magába öleli ezt”.

Az ív-feszültség, amelyet a néző átérezett, a túlvilág, az „ideális és univerzális” történelem felé húzta őt, s nagy erővel lépett be jelen életébe, hiszen a túlvilágiban hitt, s mostani tetteit a figura beteljesedett alakjának a szemszögéből tudta módosítani. A misztérium-dráma éppen ezért a maga korának nemcsak látványossága volt, s nem is volt unalmas és didaktikus színpadi előadás, hanem nagy lelki dráma megjelenítője. A nézőben az előbb említettek következtében egyféle vibráció, ide-oda cikázó ív-feszültség jött létre. Ez azonban nem intellektusában alakult ki, hanem mostani énje és cselekvései (a prefigura), valamint majdan a túlvilágba belépő lelke (a figura), s annak megítélése, annak lehetséges és várható eredményei között. Ez elsősorban nem intellektuális vibráció, hiszen a dolgokat nem értelmével kellett megismerni, hanem egész valójával, személyiségével, s nemcsak megismerni kellett, hanem átélni. Ennek nyomán kellett, vagy lehetett, mostani cselekvéseinek módosítania. Ha a néző nem is láthatta önmaga mindennapos életfolyamatát e művek és szereplők világában, de önmaga etikai mindennaposságának lényeges részeit, sőt lényegét láthatta.

A misztérium-dráma modelljét ezek után a következőképp adhatjuk meg:

a) a misztérium-dráma a feltételezett két világszint határán a két világszint egyben-levőségét mutatja. Az isteni, túlvilági szint a meghatározó.

b) A mű azt a viselkedést mutatja be rituális cselekvésekben és formában, amit az embernek gyakorolnia kell ahhoz, hogy evilági élete jó legyen (ókori misztérium-dráma); illetve hogy a túlvilágon elérje az örök boldogságot (középkori misztérium-dráma).

c) A művekben ív-feszültség jön létre azáltal, hogy szembekerül az ember evilági prefigurája és túlvilági figurája.

d) Mind a történetet, mind a szereplőket absztraktnan, elvontan ábrázolja. A művek megvalósulásához feltétlenül hinni kellett a túlvilági létezésben.

A hagyományos drámák modelljének felvázolásakor és az elemzett példaműben láthattuk, hogy a modell megvalósulása és hatásossága sokban függött az adott kortól. Így pl. a modell megvalósulása és hatásossága a bizonyítás nélkül pozitívnak elfogadott főszereplő jelenlétét igényelte. Ez akkor lehetséges, ha az adott korban van az élet fókuszában bizonyítás nélkül pozitívnak (vagy negatívnak) elfogadott – többnyire – erkölcsi tétel. A középpont-drámája modelljének felvázolásakor és az elemzett példaműben láttuk, hogy annak (és azoknak) megvalósulása és hatásossá válása kevesebb követelményt támasztott a korral szemben, „csak” azt, hogy legyen vagy lehessen az adott korban valamilyen középpont, vagy azzá tehető probléma. A misztérium-drámáról azt mondhatjuk ebben az összefüggésben, hogy e modell megvalósulása és a mű hatásossága feltétlenül igényli a transzcendentalitásban való hitet. Sőt, igényli annak a hitét, hogy a túlvilági, az isteni szabja meg és határozza meg a földi életben követendő cselekvésformákat.

Misztérium-drámát elvben lehet írni, ha csak a szerző hisz a túlvilági, isteni létben, de műve túlságosan egyéni lesz. A nézők éppúgy nem hisznek műve valódiságában és igazságában, mint az olyan hagyományos dráma főszereplőjében, aki olyan problémáért küzd, mely nem áll a kor fókuszában. A misztérium-drámák még unalmasabbak, érdektelenebbek lesznek ebben az esetben, hiszen az isteni létben való hit feltétlen tartozéka azoknak. Azonban a későbbi időkben megírt és a misztérium-dráma modelljét magukban rejtő művek a két világszintet kissé más-képp kezelik, illetve másként állítják fel, mint az ókoriak és középkoriak; ezzel mintegy módosítva ezt a modellt, vagy ha tetszik: megújítva.

*

Az európai dráma történetével, vagy az ún. modern drámával foglalkozó művek a dráma történetének új szakaszát jelölik meg a kb. Ibsen fellépésével kezdődő időpont óta. Ekkor történik a dráma műfaján belül az a nagyon sokrétű változás, ami az azóta megírt drámai művek majdnem mindegyikét valamilyen szemszögből mássá teszi, mint az eddig írott drámák legtöbbjét. Mi ez a más? A kérdésre anynyi válasz adható (s adtak is), ahány szemszögből közeledünk a drámai műfajcsoporthoz tartozó művekhez. A mi szemszögünkben ez a más-ság az, hogy *ettől kezdve nem lehet a drámai művek elvi szerkezetében a régi modellek egyikét sem kristálytisztán megtalálni, s ugyanakkor nem lehet egyetlen új és a művek nagy részére érvényes modellt felállítani.* Nagyon sok mű ilyen vagy olyan arányban „keveri” a modelleket, azok egyes részeit, s ugyanakkor új elemet is bevesz a mű elvi felépítésébe.* Dolgozatunk hátralévő részében azt vizsgáljuk meg, hogy mai drámák jó része miként használja fel, illetőleg miként módosítja a misztérium-dráma modelljének elemeit.

* A teljes dolgozatban hat művet elemzünk ennek bizonyítására.

Hűvös szavak

*Nincsenek kapaszkodók
Úgy kell élnünk itt
önmagunk határvidékein,
mintha bármikor kiűzhetnénk még innen is.*

*Mintha elvesztünk volna máris
abban a néma útközetben,
amelyben egy nap mindenképpen elveszünk.*

*Úgy kell élnünk itt,
tenyerünket didergő tüzek fölé tartva,
mint a menekülő hegyirablóknak, kiket üldöz a törvény.*

*Mi nekik vagyon, semmiség nekünk,
parányi titok, amit hordozunk, amit rejtegetünk,
amelybe elrejtezhethetünk.*

*Tegnap láttalak először.
Holnap látsz utoljára.
Milyen boldog egyszerűséggel
kiálltottam föl...*

*Holnap fogod csak megérteni: félszedséged
zavartan lengő függőnyei előtt
hogyan omlott el nagyszerű indulatom:
törékeny ablakod párkányán a hegyi szél...
Holnap én már hol leszek vajon?*

*A hegygerinc buktatóin szédület fog el.
Ha volna is valaki, aki idáig merészkedne,
itt meg kellene állnia.
Hova tovább? – kérdésé.
És ha még engem is elvesztene szem elől...
a kétségbeesés, a félelem
nem taszítaná-e le a hegyről?*

*Úgy kell élnünk itt:
bármikor tetten érhetők –
hogy vállalni tudjuk pillanatainkat.
És amely semmi másra nem hasonlíthat: azt az egyet
már most meg kell ismernünk.*

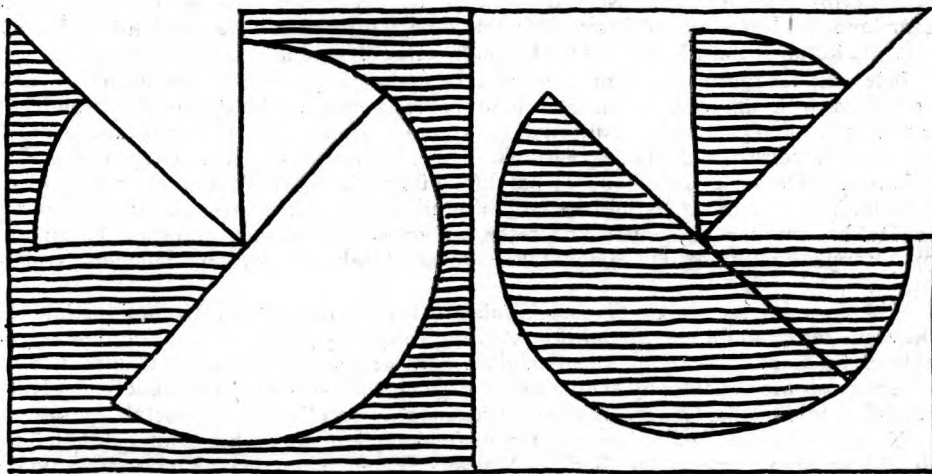
*Nincsenek kapaszkodók.
Önmagunk határvidékein
feszülten várakozunk.*

Kései rekviem

*Még hallottam a gyermekkor trombitáit
de már szöges csizmatalp dobolt nekem
és néma rádiónál mécsnél ült az ember
odvas kőkorból görbedt holttetem*

*csak csontjaim voltak már azok se enyéim
mindennap eladtam őket mit se fájt
ó de jó lenne megmaradni mondtam
szabadság nem nem lehetsz halálos ágy*

*csak addig éljek mint ki élni kezd
még hallottam a gyermekkor trombitáit
de már szöges csizmatalp dobolt nekem
eins zwei eins zwei egész a robbanásig*

EMLÉKIRATOK ÉS OLVASÓIK

A memoár (a napló, az önéletrajz) – úgynevezett gyanús műfaj. A történész szigorúan előírt szakmai kötelessége, hogy a forráskritikához nélkülözhetetlen kétellyel közelítse, használja fel. „Aki nem látta a Niagarát, nem tudja mi a vízesés, aki nem látta a Szaharát, nem tudja mi a sivatag, aki nem olvasta Barère emlékiratait – nem tudja mi a hazugság” – így hangzik Macaulay meglehetősen szélsőséges, de a barátait következetesen eláruló francia forradalmi szereplővel szemben nem egészen indokolatlan *forráskritikai* jellegű megállapítása.

A nemes, históriai információt igénylő kíváncsiságtól ösztökélt laikus olvasói alapállás a műfaj esetében – valljuk be – ugyancsak a gyanakvás.

Történész és laikus valahogy olyan szemmel nézi az emlékezéseket, mint a tapasztalt bíró a tanúkat, kiknek fel kell tennie a kérdést: „Nem áll perben, haragban, rokonságban...?” S kérdésfeltevés közben szinte automatikusan arra gondol: az emberi memória korlátolt, az emberi szubjektivitás szinte korlátlan. Alakító-torzító ereje is az. A hamistanúzás is eszébe ötlük. A törvény szigorúan bünteti, a história csaknem jutalmazza.

A gyanakvó történész, laikus olvasó és bíró nagyon is tisztában van azzal, hogy tanú nélkül nincs igazságszolgáltatás, emlékirat nélkül nincs történetírás, tehát ugyancsak egyfajta *igazságszolgáltatás*. S talán fölösleges a fentebb említett bírói formula, hiszen kérdésben a felelet: emlékirat, önéletrajz és naplóíró, minden rendű s rangú emlékező „perben, haragban, rokonságban áll.” Miért jelentkezett volna különben írással tanúként? Nyilvánvaló, hogy főleg az indulat, a kapcsolatot, az eszmékhez, csoportokhoz, személyekhez, *önmagához* fűződő lojalitás ösztökélte. Miután idézést nem kapott, nyugodtan élhetett volna a hallgatás alig kétségbevonható jogával. Megszólalása – ha nem az önigazolás vagy a grafománia hajtotta – eszméihez való *lojalitásának* ékesenszóló bizonyítéka.

A jelek szerint az emlékiratolvasó laikus lelke legmélyén őrzött – s megvalósíthatatlan – titkos ideálja az objektív ténytanú, a hűvösen tárgyilagos ember, a kívülálló. Kár, hogy az ilyen természetes személy – ha egyáltalán létezik – aligha emlékiratíró alkat. Az akadémikusan feltételezett kívülállók ugyancsak akadémikusan feltételezett írásaiból minden valószínűség szerint nemcsak az elfogultság – az *információ* is hiányozna. Az ilyen alkatú ember az események idején is minden valószínűség szerint *kivülálló* volt. Nem avatták be őt, ezért nem avathat be minket. Sőt, miután annak idején másod-harmadkézből kapott információt: az objektivitás ideáltípusa óhatatlanul *mások* szubjektivitásának, elfogultságának szócsövévé válik.

Bele kell törődnünk – s minden jel arra mutat, hogy bele is törődtünk –, hogy az emlékiratírók az idők során általában protestánsok és katolikusok, girondisták, jakobinusok, bonapartisták, legitimisták, kommunisták, szociáldemokraták, liberálisok, egész és félfasiszták, konzervatívok. Kissé felületes, de meglehetősen közkeletű mai kategorizálással élve: a jobb és baloldal különféle árnyalataihoz tartoztak. Ügyüket szolgálták – néha a legjobban emlékirataikkal, önéletrajzaikkal. Ha nem váltak renegátokká: minden bizonnyal előzetesen s alkotás közben megfontolták: használnak vagy ártanak ügyüknek. Ha renegátokká váltak: csak az ártalom lebegett szemük előtt.

A tapasztalat szerint az olvasók általában azokat az emlékiratírókat tartják több-kevesbé elfogulatlanoknak, akiknek elfogultsága egyezik az ő elfogultságukkal. Mégis ez az alapállás az emlékiratirodalom *hatásvizsgálata* során figyelembe veendő, ám nem perdöntő körülmény. Ugyanis az a réteg, amely olyan szenvedéllyel olvassa az emlékiratokat, akár mások a detektivregényeket intelligens, tapasztalt és szkeptikus. Nem ritka az az ember, aki idegen nyelveken is olvas és hozzájut például Churchill, Eden, Montgomery, De Gaulle, Malraux, Papen vagy mások második világhá-

borús emlékirataihoz. *A legutóbbi évtizedek történései érdeklik e réteget a legjobban.* Információéhsége bizonyos mértékben rokonítható az alkotó történész ténykutató (s selejtező) szenvedélyével. Az ilyen, emlékirat-világirodalmi tájékozottsággal párosult intellektuális igény nem igen tűri meg a szűklátókörű elfogultságot. Vagyis nem veti el azt az információt, amely nem illeszthető koncepciójának keretébe vagy élesen ellentmond annak. Baloldali emberek természetes jelenséggént üdvözlik Horthy titkos iratainak, Prónay vagy Zadravecz naplójának kiadását. Nem éppen baloldali emberek szívesen, kíváncsian olvassák Veres Péter, Nográdi Sándor, Marosán György, Z. Nagy Ferenc, Harrer Ferenc és a többiek emlékezéseit. Szívesen *fogják* majd olvasni, ha közeljövőben a könyvpiacra kerül, Kozma Miklós egykori belügyminiszter – e rafinált, írástudó félfasiszta – emlékezéseit.

A *tehetséges* olvasó sok mindent már eleve bekalkulál – vagy magától értetődőnek tart – minden rendű és rangú emlékiratban. A természetes lojalitáson (beleértve a szerző önmaga iránt érzett, gyakran öniróniával enyhített lojalitását) a memória üzemzavarait, az emlékezet fénytöréseit. Főleg a visszavetített szemléletet, ami a legemberibb, – leggyakoribb – szinte elkerülhetetlen. Az emlékező – mondjuk – az 1960-as évek végén dolgozza fel az 1940-es évek elején szerzett élményanyagát. Képtelen arra, hogy kikapcsolja mai tudatát, tudomását, értékelését az akkori eseményekről, nem utolsósorban azokban vállalt szerepéről. *Ma* az események kifejlését elfelejteni majdnem olyan lehetetlen, mint *egykor* előrelátni őket.

Az emlékező a múltból indul a múltba – „kiszállásra”. Magával viszi tudásának, tapasztalatainak, megszerzett életfilozófiájának „terhét.” Ezért színezi az emlékiratok túlnyomó többségét egyfajta *természetes* anakronizmus. Hiba volna ezt minden esetben az utólagos bölcsességgel vagy akár a kései önigazolással azonosítani.

Néhány kritikusunk például – igen helyesen – rámutatott arra, hogy Kodolányi János önéletrajzi kötetait, hogyan színezi különösen az ábrázolt nehéz életút kritikájának pontjain a meglehetősen szelektív memória. Az olvasók egyrésze is észrevett egyet s mást, amit nehezen tudott összeegyeztetni az általa ismert tényekkel. Irodalmi közvéleményünk mégis általában úgy vélte: Kodolányi atmoszférateremtő és emberábrázoló készsége többet *adott* valóságtartalommal, mint amennyit szelektív memóriája *elvett* belőle.

Az olvasó általában a jó ábrázolónak ad igazat. (Félő, hogy sokszor a történetíró is.) A kortárs emlékezők közül a legnagyobb (természetesen nem bestseller-mértékű) közönségsikert az *igazi* írók aratták. Nemcsak azért mert a két világháború közötti korszakról szóló irodalmi információk igen sokszor jelentős *politikai* információként is szolgáltak. A baloldal akkori tragikus megosztottságát köteteknél jobban érzékelteti Vas István a *Félbeszakadt nyomozásban*, amikor Kassák és Illyés összeaspásáról ír. Vas Istvánon, természetesen Veres Péteren kívül Féja Géza (Szabadcsapat) és Déry Tibor (Ítélet nincs) a magasabbszintű írói láttatás, az érzéletes szuggesztív stílus, a tényeket nagyjából érintetlenül hagyó művészi intuíció ama többletet nyújtják az olvasónak, amit csak kitűnő író tud nyújtani. Vagy kivételes nem-írók – szenvedélyüktől, lojalitásuktól, emberségüktől elválaszthatatlanul –, akik éppen memoárjaikkal szereztek szinte meglepetésszerűen írói rangot.

Az utóbbi években megjelent memoárok között például akad kettő, amelyek – egyéb felöltő erőnyeiken kívül – olyan magyar rétegeket ábrázolnak érzéletes valósághűséggel, amelyek *ilyen* ábrázolása meglehetősen ritka irodalmunkban. Véleményem szerint Kaszák Lajos Egy ember élete című önéletrajzi ihletésű műven kívül nem sok író mutatta be olyan hűséggel, szenvedélyes intenzitással párosult distanciátartó képességgel az 1945 előtti munkáseletet, mint Marosán György Tüzes kemencéje. Úgy tűnik (elsősorban egyes regényekből), hogy egyetlen írónk sem ismerte igazán az arisztokráciát. Viszont Károlyi Mihályné memoárja e vékony réteg szociológiai hiteltű ábrázolása tekintetében páratlanul áll irodalmunkban. Amikor leírja, hogyan ingadozott férje liberális, s nevelőapja Andrássy Gyula (ugyancsak nem akárcsak a magyar történelemben!) konzervatív eszmevilága és tartása között – az történelem, finom női lélekrajz és emberi fejlődéstörténet.

Miután a neves írók emlékezéseit olvasták a legtöbben, természetes, hogy azok

gyakorolták a legerősebb hatást irodalmi közvéleményünkre. Ugyanekkor nem meglepő, hogy bizonyos esetekben éppen ezek váltották ki a legerősebb olvasói ellentmondásokat is. Sajátos módon a legtöbb esetben nem politikai állásfoglalásukkal, amelyet az olvasó vagy magáénak vall, vagy tisztel, vagy a memoár természetes, elkerülhetetlen velejárójaként fogad el. Paradox módon egyes emlékirat és önéletrajzírókat akkor kísérte kisebb-nagyobb méretű olvasói ellenérzés, esetleg meglehetősen heves sajtópolémia, amikor *hagyományos közönségigényeket elégítettek ki*. Elméletben például a magyar olvasó megköveteli az emlékiratírótól, hogy – újra igazságügyi frazeológiával élve – „az igazat és csak az igazat vallja.” Ezenfelül nyíltan be nem vallott, de vajmi könnyen tettenérhető olvasói követelmény: ismert személyek szerelmi – pontosabban: nemi – életének feltárása.

Ez az elmélet. A gyakorlat néha más. Féja Géza Szabadcsapatának talán legsikerültebb, legérdekesebb része a pompás, árnyalatos, mélyrétegeket feltáró Szabó Dezső-portré. A könyv megjelenését ezért követte bizonyos mérvű olvasói felháborodás. Sokan számonkérték a szerzőtől – a lojalitást. „Tanítvány nem írhat így mesterről.” Kíméletet követeltek egy valóság-hű portrétól – a legnagyobb magyar szatirikussal kapcsolatban, akit elég vékony kötelékek fűztek – a kímélthez.

Féja könyvének jóval nagyobb publicisztikai és olvasói „népharagot” váltott ki Déry Tibor Ítélet nincs című, kritikánk által joggal nagyra értékelt műve. A Füst Milán-résszel kapcsolatban kegyelethiányt emlegettek. A K-né rész miatt (amit, úgy látszik, majd mindenki olvasott) csatasorba álltak a hazai prudéria állandóan lábhoz tett fegyverrel alkalomra várakozó jelentős erői.

A jelek szerint közvéleményünk egyrésze a *kompromisszumos* valóságfeltárás híve. Vagyis olyané, amely nem érinti személyekhez, hagyományokhoz, esetleg előítéletekhez fűződő illúziórendszerének alapjait. (Azért óvja őket, mert érzi, hogy gyengék s vélekedése szerint szüksége van rájuk.)

A K-né epizódra való ismeretes reagálások mintha arra is rámutatnának: bőven akadnak, akik élvezik a pikantéria határát túllépő személyes intimitást, ám kielégülésük csak akkor teljes, ha a pikantériák által megmozdított erkölcsi reflexeik működését is élvezik.

Az intelligens memoárolvasó legnagyobb öröme minden valószínűség szerint nem az ilyesmi. Talán inkább az olvasói ítéleti biztonság általában nem éppen megalapozatlan tudata és öntudata. Mert az emlékiratíró minden körülmények között „*kiadja magát*” az olvasónak. A szerző esetleg bemutat egy kort, amelyben élt. Feltétlenül bemutat egy embert: *önmagát*. A hosszútávú szerepjátszás olyan képtelen feladat, hogy aránylag kevesen vállalkoznak rá. Az eleve gyanúpórral élő olvasó általában el tudja bírálni a memoáriró hitelét – hiszen megismerte *személyiségét*, amely fedezi, kevésbé fedezi vagy egyáltalán nem fedezi az általa nyújtott, igen különböző fontos-ságú történelmi információkat.

Úgy tűnik, az emlékiratolvasókat elsősorban az információ, a kulisszatitok, a politikai és irodalmi élet anatómiája – érdeklik. Egy olyan nemzedék esetében, amelyet egy-egy korszakban nem hogy nem informáltak, hanem dezinformáltak – ez kései pótkielégülés. Hiszen egyes periódusokban az állampolgárok autarkiában tájékoztatták önmagukat, többnyire információ áruhájában jelentkező kombinációk segítségével (amelyeket egyes emlékiratok utólagosan megerősítenek.).

Ezek a történelmi előemények meglehetősen érthetővé teszik a mai fiatalság egy részének – más tényezőkkal is magyarázható, bizonyos fokú történelmi dezorientáltságát. Hihetetlennek tűnő példaként idézem Lázár Vilmos egyes kortárs emlékiratírókról szóló recenziójából (Valóság, 1969. 10. szám): „Mikor válogatott írásai 1964-ben itthon is napvilágot láttak – tegyük hozzá, nem méltó módon reprezentálva sem életművét, sem politikai jelentőségét –, alkalmam volt 16 egyetemet végzett tanárjelölttel Károlyiról szót váltani. Közülök nyolcan nem is hallottak róla, négyen összetévesztették Károlyi Sándorral, hárman a Tanácsköztársaság vezetőjének mondták, s mindössze egy volt köztük, aki ismerte pályafutását, az, akinek nagyapja történetesen Parádon – Károlyi egykori birtokán – erdész volt.” Hozzátehetem, körülbelül

ugyanekkor a „kiesés” Kun Béla becsületes értékelése tekintetében is, akit – Károlyival együtt – egy politikai rituálé összes külsőségei között egy negyedszázadon keresztül rendszeresen kiátkoztak, majd a felszabadulás után egy olyan korszak következett, amelyben a másirányú politikai rituálé nevének említését tiltotta. Kár talán hozzátenni: nemcsak két történelmi személyről, két forradalomról (tehát a legújabbkori magyar forradalmi tradíciókról) nem kapott csaknem négy évtizedig megfelelő tájékoztatást közvéleményünk. Évtizedes késéseket a legnagyobb igyekezet is csak nehezen tud behozni.

Ennek ellenére vannak – akik nem ismervén az emlékiratok pótolhatatlan *információs* funkcióját – úgy vélik: sok az emlékirat. Véleményem szerint kevés. Egész memoár-struktúrára van szükségünk, már csak azért is, mert az egyik memoár legjobb „ellenszere” a másik memoár. Számos, közvéleményünk egyrészét fölöttébb érdeklő történelmi kérdésben bizonyos homály uralkodik. Több lámpásra van szükség, hogy bevilágítsa azt, nem kevesebbre. „Ez a történetírók feladata, nem a memoáríróké, a tudományé és nem az emlékező líráé vagy tendenciáé” – hangzik az ellenvetés. Valóban az utóbbi évtized a magyar történetírás egyik legtermékenyebb, terra incognitákat feltérképező, szemléleti görcsöket oldani igyekvő korszaka. De éppen azért, mert a többnyire kitűnő munkák elég szigorúan tudományosak, mert a személyi faktorok, az érzékletes portrék – szemben például a XIX. századbeli történetírással, ahol túltengtek – sokszor a margó alá szorultak. Sok jel szerint Clio nem múzsa többé – s ez vajmi kevésbé találkozik a közönség többségének tetszésével. Az új magyar történetírás eredményei nem annyira az eredeti művek, mint a közvetítők (publicisták, történelemnépszerűsítők, tanárok stb.) útján hatolnak be úgy ahogy a tömegekbe. Elengedhetetlen szükség van arra, hogy olyan művek – tehát önéletrajzok, naplók, emlékiratok – kerüljenek a közönség kezébe, amelyekben a „lapszél alatti” foglalja el a főhelyet. A nagyközönség többségének történelmi érdeklődése – személyek, szituációk, epizódok, tömeghangulatok iránti érdeklődés formájában jelentkezik. Ezenfelül – s erről sem feledkezhetünk meg – van benne valami furcsa nosztalgia a bármely keserves ifjúság (az emlékiratíróval közös élményanyag!) után. Van benne valami olyanfajta szemlélet, amelyet Molé, a XIX. századbeli francia memoáríró így fogalmazott meg: „De jó volt a császárság idején köztársaságról álmodni!”

Az információanyag tekintetében közönségünk elvárásai általában nem túlzottak. Nem igen számítanak olyan döbbenetes leleplezés erejével ható emlékiratokra, amelyek hatékonyan s döntően cáfolnának személyekre, eseményekre, még kevésbé egyes korszakokra vonatkozó történetírói megállapításokat. Ha áll az, hogy a történetírás megbecsülhetetlen forrásanyaga a memoáriróadalom, a tétel minden valószínűség szerint fordítva is érvényes. Az emlékiratok általában beleillenek történetírásunk jelenlegi konstrukciójába. Ez az önként vállalt pozíció nem kedvez az egészen újszerű meglátásoknak és a szubjektivitás kétése kimenetelű kalandjainak.

Az eleinte gyanakvó magyar olvasó hamar rájön, hogy a kortárs emlékiratírók gyakran (akár a nagy XIX. századbeli elődök: Halász Imre, Pulszky Ferenc, Görgey Artúr) szerény, enyhén rezignált, lojalitásaikat őrző emberek, akik legtöbbször tisztában vannak hazájuk döntési lehetőségeivel s ennek alig tágítható keretein belül – a magukéval.

A XIX. század politikai vezetőrétegének önteltségig fajuló biztonságérzete sugallta a Bismarckéhoz, Metternichéhoz hasonló emlékiratokat, amelyeknek ez lehetne a közös alcíme: „hogyan csináltam történelmet.” A XX. század közszereplőit a nagy történelmi mozgatóerők tisztelete s ennek folytán az egyéni s nemzeti biztonságérzet bizonyosfokú megrendülése jellemzi még az olyan személyiségtudattól áthatott emberek esetében is, mint Churchill vagy De Gaulle.

A kortárs magyar emlékezők – köztük bátor, áldozatkész, sokat szenvedett elhű emberek – többnyire körülbelül ilyesmire tudósítanak: „mit csinált velem s belőlem a történelem.” Közel állnak hozzánk. Egy nemzedék nevében s helyett emlékeznek nagyjából közös élményanyagról. Még ha az egyeztetés során szinte elkerülhetetlen a hiány vagy többlet – a műfajjal szembeni hagyományos gyanú mintha csökkenő tendenciát mutatna.

MŰLŐ VILÁGOM

Tanulmánygyűjteményének, amelyet Granasztói szerényen „naplónak” nevez, két részletében, „A regényről és a városokról” írott fejtegetéseinek első lapjain szerepel Veres Péter neve, aki, mint kiderült, olvasta, sőt bírálta is szerzőnk műveit, elsősorban a „Vallomás és búcsú” kötetét. Ha akarjuk, valami jelképszerűséget is láthatunk ebben a találkozásban. Granasztóit a pesti és pécsi polgári-dzsentrivilág, Verest a balmazújvárosi szegénysor indította el útjára, mégis, van ami közös bennük: az univerzális érdeklődés, a gondolkodás rendjének igénye, a felelősségtudat. Az autodidaktika, csak magyarul tudó Veres Péter áttanulmányozta a világirodalmat, Tacitustól Dürrenmattig. Granasztói Pálnál szintén sok mindenről olvashatunk: Wagnerről, Bartókról, Proustról, európai városokról, régi és új zenéről, könyvekről, filmekről. A „belváros” és a „szegénysor” fiában azonban egyaránt megvan a törekvés, hogy a látottakat, tapasztaltakat, olvasottakat valamilyen rendbe foglalják, olyan rendbe, amely a tágabb közösség számára is mondhat valamit. Péter és Pál: mintha már a keresztnevékben is volna valami szimbolikus összetartozandóság!

Van aztán a Granasztói-könyv elején egy másik névsor is, ahol ezek a nevek kerülnek egymás mellé: Proust, Mikszáth, Kodolányi, Márai. Ez a felsorolás is egyfajta önvallomás! Arról, hogy a nagy francia regényírónak megnyit köszönhet, Granasztói tartalmas Proust-tanulmánya tanúskodik. Az „Írók és könyvek” fejezetében Mikszáthról is szép sorokat olvashatunk. Kodolányihoz közelíti viszont szerzőnk az „önéletrajzi komplexus”, a saját elmúlt éveivel, gyermek- és ifjúkorával való foglalkozás. Mind Kodolányit, mind Granasztóit egyfajta önanalízis jellemzi, amely néha az önmarcangolásig fokozódik, bár Granasztóinál nem olyan hevesen, mint a súlyosabb lelki sérelmeket elszenvedett Kodolányinál. Máraihoz – és a harmincas-negyvenes évek egész ún. „urbánus” irodalmához – kapcsolja aztán Granasztóit saját írói pályakezdése, az „esszéíró nemzedék” tagjaként. Későbbi fejlődése során azonban sikerült leküzdenie azt a modorosságot, szenvelgést, affektáltságot, amely Márait, és még inkább Cs. Szabó Lászlót

jellemezte. Ezért is mondhatjuk, hogy Granasztói írói és emberi ideálja egyre inkább a Veres Péter-féle egyetemesség irányában fejlődött.

Mi tehát Granasztói műfaja? „Nem vagyok hát regényíró, írásom nem regény abban az értelemben, s nem is műalkotás talán a zárt, tökéletes szerkezet, egy novella, egy kisregény, egy dráma mértékével”. Ezeket a szavakat a szerző a „Vallomás és búcsú”-ra visszatekintve mondja. Igaza is van: mi sem tartjuk ezt a könyvet regénynek, sokkal inkább *memoárnak*, mint egyébként Ottlik Géza és a könyv sok más olvasója is. Talán ezért kell utólag vitába szállnunk Granasztóival a *nevek* kérdésében. Már a könyv olvasásakor azt éreztük, és most is érezzük, hogy a fiktív nevek használata megzavarja az olvasó tudatát, árt a könyv dokumentum-értékének. Lehetett volna más áthidaló megoldást találni: kezdetűk vagy keresztnév használatát. Ahol pedig már *elhunyt* szereplők léptek föl, nem ártott volna a pontos nevet közölni – még családtagok, rokonok esetében is. Annál inkább ezt kell mondanunk, mert az előttünk fekvő kötet több részletében *valódi* nevükön szerepelnek olyanok, akiket a „Vallomás és búcsú” fiktív néven szerepeltetett.

Egyébként a dokumentum- és memoárszerűségben látjuk Granasztói új könyvének legnagyobb értékét. Több részletét már ismertük, sokszor éppen a *Jelenkor* számaiból. Mégis, jóleső és tanulságos élmény, együtt kapni ezt a gazdag anyagot, amely kétségtelenül *dokumentum*: egy univerzális műveltségű, finom felfogóképességű, esztétikai érzékű szerző olvasmányainak, hangverseny- és filmelméneinek, városlátogatásainak dokumentuma.

Ezek a dokumentumok néha eléggé meglepők. A problémák megközelítésében azonban van valami, amit el kell fogadnunk. Sokak szemében talán bálványdöntögetésnek tűnik, amit Granasztói ebben a kötetében Thomas Mannról leírt. A nagy német író tehetségének és jellemének bizonyos határait azonban mások is rájöttek, így tehát nem ártott, hogy Granasztói szintén kimondta a maga őszinte véleményét.

Nagyon tetszett a Berlinről és Bécsről írott fejezet. Berlinről közhellyé vált, hogy „csúnya város”: Granasztói, a városépítész nagy ismerője, eredményesen bizonyítja ennek ellenkezőjét, s a kritikusnak lelkesen helyeselnie kell. Párizsban, Milánóban, Velencében

sajnos nem jártunk, azonban úgy éreztük: a szerző itt is meglátja a lényegét.

Érdekes aztán a Wagnerhez való ambivalens viszony. Itt is, más könyveiben is sokat beszél fiatalkori Wagner-rajongásáról, s arról, hogy a későbbi években lehűlt ez a rajongás. Most azonban – s ezt maga sem tagadja – újból közeledik Wagnerhez. Tegyük talán hozzá: Wagner nem volt az a „vaskos német”, akinek szerzőnk egyik mondatában nevezi. Tudjuk például, hogy Wagner a párizsi emigrációban Slowackival, a lengyel romantika forradalmi lelkű költőjével kötött barátságot, s az sem véletlen, hogy Velencében halt meg. Van a Wagner-zenében valami, ami mediterrán régiók felé utal. Amikor 1968-ban Bosznia, 1969-ben Dél-Itália hegyei közt jártunk, sokkal jobban magunk elé tudtuk varázsolni a Granasztóitól is nagyra tartott *Walkür* melódiáit, mint az eliparosodott és elpolgáricosodott Rajna-vidéken. Split mellett, egy sziklás, néhány fával benőtt kis adriai félszigeten pedig mindig a *Trisztán* III. felvonásának dallamait véljük hallani.

Talán még egy kritikai megjegyzés. A könyv egyes részletei arról tanúskodnak, hogy Granasztói több kelet-európai országban is járt. Kár, hogy erről nem olvashatunk többet! Krakkót például kétszer, egészen röviden említi, pedig érdemes volna megtudnunk, milyen élményt jelentettek a szerző számára a lengyel városok, a lengyel művészet, a lengyel filmek. Bizonyára voltak ilyen élményei, s talán egyszer módot talál megírásukra is.

Mint író is, mint ember is rokonszenves egyéniség Granasztói: könyvei élvezetes olvasmányok. Nem hisszük, hogy sokszor „szidalmazták” volna: ezt talán a „szubjektív elhagyatottság” érzete iratja le vele, amelyre könyvének végén panaszkodik. Aki megismeri Granasztói életművét, okvetlenül szimpátiát fog érezni iránta. Író is, építész is, tudós is: ez szerintünk nem hibák, hanem erények forrása. Ez a sajátos hármasság teszi képessé arra, hogy a világ, a kultúra legkülönbözőbb jelenségeit fel tudja fogni és helyesen interpretálni. „Írás és kutatás” egységét ő valóban megvalósította, ritka műveltséggel, nagy intellektuális becsületességgel és a kifejezés iránti finom érzékkel. Nem csoda tehát, hogy olvasóinak, tisztelőinek sora egyre gyarapodik.

(Magvető Kiadó)

ANGYAL ENDRE

Kós Károly:

HÁRMASKÖNYV

Az ember élete csak úgy teljes, ha a művészi alkotás, a mű, a megélt-megszenvedett élettel olyan tökéletes egységet alkot, hogy ez a kettős foglalatú létezés – nevezhetnők életformának – nemcsak kikezdehetetlen, az idő sarát álló, de mindenneknél fennebb szálló, örökérvényű példa. Erkölcsei hite a cselekvő ember valóságformáló szándékán alapszik, mindenkori fedezete az elvégzett munka. Legyen az a legnehezebb fizikai, vagy a látszólag könnyebbésséget jelentő szellemi, építészeti, nyomdagrafikus, vagy ha úgy hozza a sors, betűfaragói, bibliofil könyveket előállító szorgoskodás. Mert a ténykedés a fontos, test és szellem harmonikus egysége, az egyik se érezze, hogy feljebb való, mint a másik. Az alakítás a fontos, a magunk képére szelídített anyag emberformára szépült közlőszándéka; a mondanivaló kisugárzása metszetből, képből, irodalmi műből, politikai vitairatból. Légyen a közvetítő a nyelv, vagy a legkeményebb kő. A Budai Nagy Antal c. dráma, vagy a Sepsi-szentgyörgyi Múzeum épülete, a legújabb etnográfiai felfedezés, vagy a műtörténész századok építészetében való kalandozása.

A tavalyelőtt 35. születésnapját ünnepelt Kós Károly úgy vallhatja magáénak az egész világot, hogy mindenben kezenyomát hagyta. Építkezése – ember és mű önmagaépítése – a néplelket faggató Bartókéval és Kodályéval rokon. Úgy merült le századok hagyományai, hogy közben nemcsak ő maga gazdagodott, de vele gyarapodott a szűkebb hazának valott Erdély, és nem utolsósorban a közép-európaiság szellemét nem is utolsók között élesztő magyarság. A transzszilvanizmus gondolatának sokféle kódos és misztikus elképzelése mellett az ő megfogalmazása a legéletrelelibb. Három nemzet – magyar, szász, román – békés egymásmellettélésének szószólója, még pedig úgy, hogy hagyomány és nemzeti sajátosság kölcsönösségében növeszti a „szép emberséget”.

Lehet-e egy életmű valódi foglalatja ez a Hármaskönyv: szépírás, grafika, publicisztika kifejezi-e a tennivalókban gazdag élet mennyi szépségét? A mű esztétikai értéke önmagában is megáll, de önkéntelenül felerősíti a mögüle felsejlő cselekedet, az egyenes emberi tartás. Így már a mű és életút szétvá-

laszthatatlan, s önkéntelenül is a csehszlovákiai magyarság „lekiismeretére”, Fábrý Zoltánra asszociálunk. A kisebbségben élő magyarságnak talán ennél a két öregénél vált a megtett életút esztétikumává. Kós írásművészetében emberi módon él és mozog a Havas, nemcsak megsegítő, erőt kicsikaró társ, hanem gyakran a legyőzhetetlenségében riasztó ellenfél, az ember közeledésére sokszor halállal válaszoló mitikus hatalom. Ahonnan nincs kiszakadás, csak örökös harc van, nincs elernyedés egy pillanatig sem, de van állandó nekifeszülés: a természettel szembeszegült ember örökös készenléte. (A Gálok, a havas.)

Akarmelyik írás hőseit vizsgáljuk, szembe-tűnik a kemény, konok karakter. Amolyan „egyfából faragottak”, akárcsak az író. Ezek a hősök életük végéig megszállottak, mindig valami üzi-hajtja őket, sohasem elernyedtek, ám fiatalosak, az öregedés ellen konzerválják őket a munka. Egyszerűségük a néplélek egyszerűsége, hajlíthatatlanságuk a faragatlan vessző szívóssága. Úgy mozognak le-föl egy-egy Kós históriában, mintha a ház előtt lévő padkáról, vagy a tisztaszobában zajló foglalatosságról jöttek volna éppen. S hogy mindig történik velük valami, ez épp Kós elbeszélő művészetének legfelismerhetőbb értéke. Kiemelt helyet kap ebben a prózaszerkesztésben a cselekményesség, s a történetek egymásutánja adja azt az életteli levegőt, amely minden írásból megcsapja az embert. Ha az író a múltban kalandozik is (Budai Nagy Antal, Varjú-nemzetség), jelenidejű kérdések feszegetésétől szikrázik az atmoszféra, a történelmi hagyományok felemlegetése nála nem a nemzeti múlt rózsaszínű álmából bódult cselekedet, hanem egy reális, mostani körülményeink eligazodásában utat-célt mutató hajtóerő. Akkor tért rá az író erre a jelbeszédre, mikor közéleti szereplését, az Erdélyi Magyar Néppárt politikusaként, nem koronázta siker. Vereségei nemhogy megtörték, de még ellenállóbbá tették. S amikor az őszirózsás forradalom bukását követően felhagyta biztos pesti állását – az Iparművészeti Főiskola tanári katedráját – és vállalta a teljes létbizonytalanságot, Erdélyt, tudta, hogy a kisebbségi magyarság sorsában maga is missziót tölt be. Ekkor kezdte a magyar nyelv pallérozását; szépirodalmi, publicisztikai, építészettörténeti tanulmányainak vetetes magyar nyelvezetével ő maga is irányt mutatott.

Tamási Áron: Énekes madár c. színpadi játéká kapcsán fogalmazza meg a mindmáig

szóló figyelmeztetést: „A mi színházunk a magyar nyelv, a magyar szellem, a magyar művelődés iskolája, szószéke kell hogy legyen.” Az ő írásműve a legbeszédesebb példa, hogy ennek a szószéknek nem kell faragottnak, cicomásnak lennie, megteszi a csontig meztelenített puritánság is. Csak egy a fontos: Igazat szóljanak róla! A Hármaskönyv minden egyes sorából pedig ez süt, legyen az szépirodalom vagy vitairat, kritika, vagy elmélkedő esszé. Meg a bölcsesség. A nyolcvanhét év nem tudja a vállát annyira nyomni, hogy ne kezdene fiatalosan újabb és újabb munkákba.

Mert az idő sebeket ejthet az emberben, de az evangélium – a magyar nyelv – szavát nem tagadhatja meg az, aki prédikálásra született. Igét hirdetni pedig a saját maga faragta szószékről mindig felemelő, és nem is a legutolsó dolog.

(Irodalmi Könyvkiadó, Bukarest)

SAKOLCZAY LAJOS

Végel László:

SZITKOZÓDUNK, DE SZEMÜNKBŐL KÖNNYEK HULLANAK

A fiatal, mindössze 29 éves Végel László a jugoszláviai magyar irodalomnak egyik igen tevékeny és sokoldalú alkotója. Irodalmi pályáját még a hatvanas évek elején kezdte tanulmányok és esszéik írásával, de neve csak 1967-ben vált szélesebb körben ismertté. Ekkor jelent meg az *Egy makró emlékiratai c.*, azóta szerbhorvát nyelvre is lefordított regénye, amely a mai ifjúságnak egy viszonylag szűk rétegéről, a konzolidált társadalomnak sértődötten hátat fordító makrókról rajzol érdekes helyzetképet, nagy művészi erővel ábrázolva az új nemzedék problémáit, mindekelőt gyengéit.

A szerző új novellás kötetének – *Szitkozódunk, de szemünkéből könnyek hullanak* – íásaiban is a makró-problémával találkozunk. Az állandó munka nélkül élő csavargó-hősök élettere ezúttal az országút. Most már nem

idegenkednek a cselekvéstől sem, de a tett haszna és célja még most is csaknem teljesen közömbös számukra. Nem tudnak és nem is nagyon akarnak szakítani nomád életformájukkal és életfilozófiájukkal, amelynek lényegét röviden, egy kissé leegyszerűsítve, ám mégis találóan fejezi ki az egyik novella címe: *Ne legyen gondod a világra, csak az országhúthoz tartsd magad.* A novellák általánosan jellemző vonása a „hősök” életét vitathatatlanul befolyásoló, de semmiképpen nem döntő módon meghatározó objektív tényezők szerepének felnagyítása, s ennek szükségszerű következménye: az egyéni felelősség minimumra csökkentése. Ez a szemléletmód – amely lényegében elfogadja és igazolja a makró-életformát – így semmiképpen sem fogadható el, hiszen a társadalomban élő ember nem menthető fel bizonyos társadalmi kötelezettségek alól, nem húzódhat félre, nem választhat magának szigetet, mert csak olyan szigetet talál majd, amely tulajdonképpen „nem is sziget” (*Ah a sziget, ah, az a sziget*).

A makrók életformájának és mentalitásának legjellemzőbb vonásait *Az ártatlanság úra* c. novella summázza, amelynek hőse tele volt nagy tervekkel, szeretett volna szépen és értelmesen élni, de terveit sorra feladta s végül odáig jutott, hogy most már annak is örül, ha talál valami alkalmi munkát. „Szeretek az országutakon csavarogni – mondja –, mert akkor érzem, hogy szabad vagyok, szeretem a Coca-Colát, magam sem tudom, hogy miért, szeretek moziba járni, mert az szórakoztat.” (108.) De ilyenek a hős barátai is: szürkek, névtelenek, nincs életrajzuk, nem hívták fel magukra a figyelmet nevezetes tettekkel, „nem voltak háborúban, nem néztek farkasszemet az ellenséggel, nem kiabáltak fel az egekig, nem voltak sem hősök, sem gyávák, és így igazán nem lophatták be magukat a történelembe. Mondom, egyszerűen éltünk, s minden erőnkkel csak azon voltunk, hogy kerüljük az unalmat, a szürkeséget, azokat a dolgokat, amelyekről az embernek hányingere támad... ezért szórakozni igyekeztünk. Élni! Mindig rohantunk. Annyira rohantunk, hogy nem volt időnk még megismerni sem egymást. Az volt a fontos, hogy csináljunk valamit... az a fontos, hogy az ember mindig mozgásban legyen.” (110.)

Végel hősei becsapottnak érzik magukat, elégedetlenek a fennálló társadalmi viszonyokkal, de bebeszélnek maguknak, hogy nem kaptak feladatot, tétlenségre ítélték őket, vagyis nem merik végiggondolni a modern

ember életét megkeserítő valódi problémákat, nincs bátorságuk a céltudatos lázadáshoz, a nyílt küzdelemhez. A címadó novella hőse ugyan megpróbál az egyetemista tüntetőkhez csatlakozni, de „lekésik” s ekkor egy kicsit elveszítettnek érzi magát, mivel a szökevény már nem térhet vissza a makrókhoz, nincs többé joga gondtalanul sétálgatni a gyönyörű rózsalugasban. „De akkor hová, oh, hová? – teszi fel önmagának a kérdést – Ez a terem, így üresen, fagyosan, mint hideg kés váj a testembe.” (82.) Ugyanakkor azonban már a közeli viszontlátás reményében búcsúzik el barátjától, akivel együtt maradtak le a tüntetésről. Mint, látjuk, a novellák csavargói jóval igényesebbek a regény makróinál, hiszen egy részüket már nem elégíti ki a sziget, a rózsalugas, az élvhajász életforma. Ők már igénylik az értelmes és tartalmas cselekvést, bár vállalni még – mint az *Azt mondtam Marianának, hogy a világ jó lehet még, de ő kinevetett engem* hőse – inkább csak gondolatban, vágyaikban merik: „Egy pillanatra szertefoszlott szenvtelenségem, és arra gondoltam, hogy talán mégis érdemes lenne szitkozódva, tiz körömmel a bűnösökre rohanni. Talán érdemes lenne, akárhányan vannak is. Talán érdemes lenne szobából szobába, irodából irodába rohanni, és keresni a bűnösöket. Ha veszene is az ember, legalább a lelkiismerete tisztá maradna. Istenem, talán érdemes lenne.” (19.)

A hősök bizonytalan útkeresései és legtöbbször csak félig vállalt tettei szükségképpen kudarcra végződnek. Ám itt-ott már érezzük, hogy ez a kudarc nem végleges. A hősök egyikét-másikat már csupán néhány lépés választja el az egyetlen helyes és eredménnyel kecsegtető úttól, a tudatosan vállalt pozitív cselekvés útjától. De erre a néhány lépésre feltétlenül el kell szánniuk magukat, ha nem akarnak végleg kívül rekedni az eseményeken s elsüllyedni a hedonizmus mocsarában. Mert *Az édentől balra* szerzőjének tökéletesen igazat kell adnunk abban, hogy az ember nemcsak tetteiért, hanem „végső fokon azért is felel, amit nem tett meg.”

Végel László első regényével és novelláival kétségtelenül felküzdötte magát a jugoszláviai magyar próza élvonalába. De szépprózai műveinek szemléletmódjával – elsősorban a makró-életforma bizonyos mértékű misztifikálása miatt – semmiképpen nem érthetünk egyet. Végel is bizonyosságát adta annak, hogy tud „ugyanazzal a kézzel” jó prózát és kitűnő esszéket írni. Egyelőre azonban széppró-

zájából – paradox módon – éppen azt az akció-igényt kell hiányolnunk, amely kritikai-publicisztikai tevékenységének egyik legjellemzőbb és legértékesebb vonása.

(Fórum, Novi Sad, 1969)

BENKŐ AKOS

Dér Zoltán:

AZ ÁRNY ZARÁNDOKA

(Csáth Géza emléke)

A jugoszláviai magyarok szellemi életének középpontja ma kétségkívül a Vajdaság autonóm terület központjában, Újvidéken (Novi Sad) van, ahol a mintegy félmilliónyi jugoszláviai magyarság nagy napilapja, a Magyar Szó, irodalmi (Hid és Új Symposion) és más folyóiratai, hetilapjai, a *Radio Novi Sad* egyre bővülő magyar nyelvű adásai, (a beszélt műsor 68 százaléka magyar nyelven hangzik el és évente 1814 órányi sugárzásidőt tölt ki), sőt újabban a Belgrádi Televíziónak magyar nyelvű működő stúdiói vannak. Ezek olyan tények, amelyek arról beszélnek, hogy Jugoszláviában valóban gyakorlatban is alkalmazzák Leninnek a nemzetiségekről vallott fel fogását s jó példát mutatnak a szocializmus útján járó más államoknak is.

Ennek a fejlődésnek természetes velejárója azonban az, hogy a nagy kulturális gócpont szinte teljes egészében magához szívja az irodalom művelőit, úgyhogy a nagy határváros, Szabadka, megint abba a hátrányos helyzetbe került, hogy irodalom szempontjából is peremváros lett, s akik hűségesek maradtak szülőföldjükhöz, bizonyos tekintetben megint csak második vagy harmadik vonalba kerültek. (Igaz, hogy a közlekedés fejlődésével ez a távolság ma már minimálisnak mondható és egyre kisebbé válik.) A Vajdaságban ma már csak egyetlen író van, aki e hátrány érzése nélkül maradt meg hűségesen és következetesen Zomborban (sőt, az év jórészében a még távolabbi Batinán avagy Kiskőszegen), és Szabadkán is maroknyi csoport él, elsősorban a „7 nap” c. hetilap körül csoportosulva. Ez a kis csoport azonban annál hűségesebben ragaszkodik a maga környezetéhez és gyökerei-

hez, sőt, ebből következően annál elszántabban harcol is azért, hogy pozícióit megtartsa. Közülük elsősorban három ilyen „apostolt” említhetünk, akik *Szenteleky „Szeressük azt, ami a miénk”* jelszavát nemcsak gyakorlatilag alkalmazzák, hanem tudatosan mélyítik is, s ugyanakkor ragaszkodnak a realitáshoz, mint irodalmi műfajhoz is. Nevüket is leírhatjuk: Dér Zoltán, Lévay Endre és Urbán János triója az, amely több mint egy évtizede megindította az Életjel-mozgalmat, az „élő folyóiratot”, az eleven kapcsolatot környezetükkel, az olvasó néppel s ez a mozgalom az elmúlt évben megindította az Életjel-miniatűrök kiadását is. Ezekben a kis kötetekben elsősorban azokat a gyökereket tárják fel, amelyek ennek a területnek eleven és ma is ható és egyben példaadó, biztató irodalmi hagyományait fejlesztik tovább. Dér Zoltán már régebben komoly tanulmányt írt a fiatal Kosztolányi Dezső szabadkai éveiről, most pedig az *Életjel* sorozatban a tragikusan, fiatalon meghalt Csáth Gézáról, erről a Szabadkáról indult, századeleji kiváló elbeszélőről írt figyelemreméltó tanulmányt, melyhez Lévay Endre *„Féldalom után”* c. monodráma is csatlakozott.

Dér Zoltán valóban jószemű irodalomtörténésznek bizonyult nemcsak Kosztolányi fiatalkoráról írt művében, hanem ebben a „miniatűrjében” is, amelyben Csáth Géza életművének eddig kevésbé ismert rétegeire és arra az életszakaszára is igyekszik fényt deríteni, amelyben „közelről szemlélhető a tragikum természete és így az élet tétje is.” Ma már kétségtelen, hogy a századeleji magyar irodalomban felvillant Csáth Gézát igazságtalanul és méltánytalanul borította el a feledés több évtizedes csöndje, hiszen vannak, akik ma Franz Kafka magyar elődjeként emlegetik. Helyesen állapítja meg Dér Zoltán, hogy Csáth Géza példázatos író, akinek gyilkos objektivitása magasabb szándékot szolgál, s gyakran az emberi lélek olyan rejtett titkait tárja fel, amelyről a kifelé figyelő naturalizmusnak csak sejtelmek lehetnek. S az orvosi tárgyilagosság, amely a titkok előtt megnyilvánul, már nem a műszer tárgyilagossága, hanem az emberi lét törvényeit tudó lélek magasrendű fegyelme.

Dér Zoltán és a Szabadkán élő és dolgozó kis magyar írócsoport természetesen nem azt akarja bizonyítani, hogy akár Kosztolányi, akár Csáth Géza „szabadkai” írók voltak, de sokkal inkább azt, hogy a gyökereik idáig nyúltak s ebből a homokos, kopárnak látszó talajból szívták egész életre szóló éltető nedveiket, amelyek megadták művészetük egyéni

sajátosságát is. (A szegény kisgyermek panaszai, Szabadka és Palics a magyar költészetben). Tehát nem újabb „provinciálizmust” akarnak teremteni, csak éppen megmenteni az el nem hanyagolható táj serkentéseit, a „*genius loci*”, amiről még ma sem illik szájbiggyesztve beszélni. (Gondoljunk a Nobel-díjas Ivo Andrióra, aki a boszniai couleur localt tudta világirodalmi szintre emelni.) S nem is a magyar író elfogultsága szól e sorok írójából, amikor e kis kötetrel kapcsolatban az Életjel mozgalom fejlődéséről beszél, hiszen a Szabadkán megjelenő *Rukovet* c. folyóirat (a vajdasági szerb-hovát írók folyóirata) nem sokkal elhangzása után helyt adott Lévay Endre „Magunkról beszélünk” c. tanulmányának, amely szintén ezt a szellemet képviselte. És itt beszélhetünk arról, hogy Veljko Petrović, a bácskai származású nagy szerb író, vagy akár Mladen Leskovac, Bogdan Čiplić mennyire közel állnak szellemükben mondjuk Herceg Jánoshoz, vagy akár Szenteleky Kornélhoz, akik e táj íróinak vallották magukat vagy vallják magukat, hogy több nevet ne is említsek.

Az egykori szabadkai városháza palotája előtti kis téren ma ott áll Csáth Géza szobra, s hogy ott áll, ez is elsősorban Dér Zoltánnak és társainak köszönhető. Magyar nyelvű és nem magyar nyelvű írók igenis megértik egymást a szellem területén és együtt tudnak működni, ezt bizonyítja az elmúlt fél évszázad és ezt bizonyítják az olyan művek is, mint Dér Zoltán tanulmányai és mint az Életjel mozgalom. S ha már erről beszélünk, ennek a kis, de jelentős kötetnek kapcsán, legyen szabad azt is örömmel elmondanom, hogy – amint erről legutóbb Szabadkán hivatalos vezetőférfiaktól értesültem –, az Életjel hamarosan folyóirat formában is megjelenik. S ezzel bekapcsolódik nemcsak a jugoszláviai magyar irodalomba, hanem természetes érhálózata révén a magyar és délszláv irodalmakba is.

Ezért érdemes felfigyelnünk a jugoszláviai magyar irodalomnak erre a „peremmozgalmára”.

(Szabadka)

CSUKA ZOLTÁN

Szabadi Judit:

GULÁCSY LAJOS

Az elmúlt év a magyar képzőművészeti könyvkiadás emlékezetes esztendeje volt; 1969-ben látott napvilágot Czobor Ágnes kötete („Rembrandt és kortársai”), Szabó Júlia könyve az 1890 és 1919 közötti magyar rajzművészetről, Sir Herbert Read „A modern szobrászat” című munkájának magyar fordítása, a „Képzőművészeti Almanach” első száma (Németh Lajos, Néray Katalin, Perneczky Géza, Sik Csaba és mások értékes tanulmányaival, cikkeivel), s több más (mind tartalmi, mind nyomdatechnikai tekintetben) magas színvonalú kiadvány, – közöttük az az album, amely a magyar szecesszió egyik legnagyobb festőjének, a tragikus sorsú Gulácsy Lajosnak (1882–1932) oeuvre-jét mutatja be, s amely 32 reprodukciót (ezeknek legtöbbje színes) és Szabadi Judit fiatal, kiváló felkészültségű művészettörténész Gulácsy-esszéjét tartalmazza.

Gulácsy – akinek művészi tevékenysége az 1902 és 1917 közötti rövid időszakra esik – a századeleji magyar piktúrának (Csontváry, Mednyánszky, Ferenczy Károly és Rippl-Rónai mellett) legjelentősebb egyénisége volt. Aranybarna-rötes koloritú képein egy bizarr mese- és álmvilág emberei, fantasztikus épületei, mágikus tájai jelennek meg. Ezt az önmagateremtette birodalmat Nakonxypán-nak keresztelte el a művész. A Nakonxypán-festmények tele vannak bájjal, finomsággal, szubtilis költészettel, gyengéd áhitattal, rokokó és pre-raffaelita ízekkel, de a *fin de siècle* íróinál, költőinél (Huysmans) és képzőművészeinél (G. Moreau, Alfred Kubin) gyakori morbid és kísérteties hangulatokkal is. Már a képek címei is szokatlanok, groteszkek: „Bohóc, szájában szekfüvel”, „A varázsló kertje”, „Az ópiumszívó álma”, „A mulatt férfi és a szoborfehér nő”, „A púpos vénkisasszony régi emlékeit meséli Herbertnek”, „Zarándokok hazatérése”, „A hídön bolondos, furcsa népség vonul keresztül”.

A művész idegennek érezte magát a XX. század világában, lenézte a technikai civilizációt, taszította őt a modern kor utilitárius szemlélete. Amikor csak tehette, Itáliába utazott; Veronában, Padovában, Sienában s más ódon olasz városkákban szeretett bolyongani. A járókelők csodálkozó pillantásaival, az utcagyerekek gúnyolódásaival mit sem törődve, reneszánsz öltözékben rótt napestig a kes-

keny, zezugos sikátorokat. Akiik szembetalálkoztak vele, meghökkenve nézték a furcsa jelenséget: mintha Lorenzo de Medici il Magnifico, Savonarola és Botticelli korszakának egy rég elporladt nemese tért volna vissza a cinteremből...

Az első világháború kitörése Gulácsyt Velencében érte; a „véres, szörnyű lakodalom” elkezdődése, a „labdázó fiúk halálba merülése”, „egész világ szóttjének kibomlása” (Ady) összeroppantotta a művész idegrendszerét. Súlyos betegen tért haza Olaszországból; itthon szanatóriumba vitték, s a gyógykezelés átmenetileg segített is. 1917-ben azonban újabb, a korábbinál hevesebb támadást indított szelleme ellen az elmebaj. Barátainak (Kárpáti Aurél, Germanus Gyula, Keleti Artur stb.) és művészte nem túl nagy számú hívének fájdalomra alkotóképessége elenyészett, s élete utolsó tizenöt esztendejét elborult lélekkel élte le. Amikor 1922-ben monografusa, Lehel Ferenc megrendezte gyűjteményes kiállítását, azon – kezelőorvosa és egy ápoló kíséretében – megjelent a művész is. Némán állt a galéria egyik sarkában, azután tétován végigsétált a képek előtt, de nem ismerte fel saját munkáit.

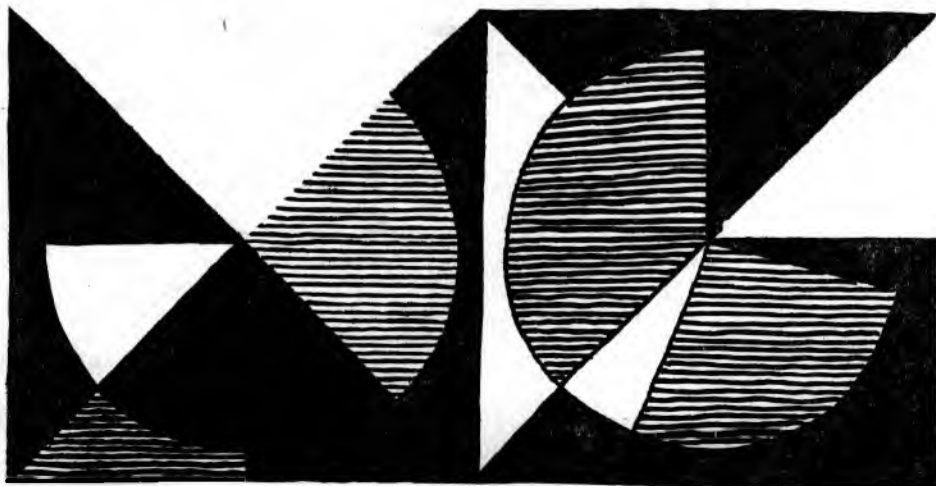
Amilyen vigasztalan volt *Gulácsy Lajos Kálmán* élete, annyira szomorú műveinek sorsa is. Legszebb képeinek jórésze („Flórenci tragédia”, „Verlaine”, „Györgyike drága gyermek”, „Régi instrumentumon játszó hölgy”, „Spiritualista”, „A művész áhítata”, „Édeskés délután egy régi kertben”, „Csendes városka, hol jámbor emberek élnek” stb.) a második világháborús légibombázások és ágyúzások során elpusztult, – a művész halála utáni időszakban pedig (sajnálatos módon) tömegesen bukkantak fel hamisított Gulácsy-képek, amelyek a mester kvalitásait diszkreditálták, klasszikus rangú életművét kompromittálták.

E különös, társtalan, boldogtalan életű mű-

vésznek kevés elismerést juttatott kora, – a századelő legjobb írói és költői – a „holnaposok” és a „Nyugat” első nemzedékének tagjai – azonban testvérüknek, egyenrangú társuknak érezték őt. Ady is szerette és becsülte Gulácsyt (még Nagyváradon ismerték meg egymást), Kosztolányi és Füst Milán egy-egy megértő cikket írtak róla (s mindketten képet is vásároltak tőle), Juhász Gyula „csodálatos, szent, tiszta festő”-nek, „Giotto jó utódá”-nak nevezte híres költeményében (e szavak állanak a művész – Borsos Miklós alkotta – síremlékén is), a huszonhét éves Kassák Lajos őt kérte fel első novelláskönyve címlapjának megrajzolására; a mai költők és képzőművészek egy értékes csoportja is közel érzi magához Gulácsy művészetét, – így Anna Margit, Bálint Endre, Illés Árpád festők vagy Weöres Sándor, akinek egyik versciklusa a „Dalok Nakonxypánból” címet viseli.

Gulácsy Lajos életművének sugárzását hosszú ideig a félreértések, torzítások, regényes ködösítések felhői takarták el. Szabadi Judit é az érdem, hogy ma már a mendemondák és a híg, zsurnalisztikus mellébeszélések hínárjától megtisztulva áll előttünk Gulácsy, a művész és az ember. A könyv szövegének elolvasása és a Kossuth Nyomda jó munkáját dicséző színes nyomatok átlapozása nyilvánvalóvá teszi: Gulácsyban nem az extravagáns gesztusok az igazán lényegesek, hanem az, hogy a művész autonóm világú alkotó volt, kora legvérbelibb művészeinek egyike; „varázsló, aki bűvös pálcájával különös fantomokat keltett életre. Felejthetetlenül kecses vonalak és a színeknek túlfinomult árnyalatai elevenednek meg tévelygő ecsetvonásai alatt. *Festészetünk jóval szegényebb lenne nélküle.*” (Kassák Lajos) (*Corvina*)

DÉVÉNYI IVÁN

**A
PÉCSI
IRODALOM
KISTÜKRE**

13

*A Batsányi Társaság emblémája
Martyn Ferenc rajza*

*A régi arcok, kezek felragyognak
És régi dalát bújja a motor,
A rádióból Pécs üzen most értem,
S felforr a vérem, mint ősszel a bor.
Igen, tenéked ott van most a helyed,
Nem ülni, várni; most már tenni kell!
Elébbemenni sorsunknak s jövőnknek,
Mert ott a múlt, élő reményivel.*

*Megreng a föld most. Beethovent idézem.
Fönn akna robbant. Am az is lehet,
Mély üstdobok a szimfóniát bújják,
Vihar zúg ott s az ember zörgetett.
S megint gyerekkorom éled szivemben:
Itt áll, zörget, ki is lehetne más;
Egy új kor, melyre annyi éve várunk,
A valóságos, népi Messiás.*

Csuka Zoltán: Találkozás a Mecsek alatt
(részletek)

Még nem fejeződött be a második világháború, amikor Pécsen már megindult az élet. A fasiszta és nyilas terror alól 1944. november 29-én szabadult fel a város. Fellélegeztek az emberek. A város jóformán puskalövés nélkül vészelte át a front keresztülvonulását. A rombadőlt Budapest, a lebombázott városok, a kifosztott vidék lakossága úgy tekintett a mecskalji városra, mint a viszonylagos nyugalom, a megmaradt szépség és a rend oázisára. A felszabadult országrészen itt jelent meg az első irodalmi folyóirat. A főváros rongyolt idegzetű, fáradt, kiéhezett művészei itt kerestek pihenést és helyet a munkára. A szabadság és demokrácia elvét valló alkotók itt hozták létre első tömörülésüket.

1945-ben új korszak kezdődött a magyar történelemben. Egy új társadalmi rend felépítése indult el. Megszűnt az emberek közti faji megkülönböztetés. Lehullt a bilincs a haladó gondolatról. Az elhallgattatott, elfojtott eszmék szabad utat kaptak. A félreértéstől és a tudatos meghamisítástól megtisztított értékek váltak éltető hagyománnyá... Nagy volt a veszteség, a jóvátehetetlen kár. De sok volt a tennivaló, az újjáépíthető rom is. Az emberekben megmozdultak a lefojtott energiák. Tervek, alkotások születtek. A bűnültséget és a döbbenetet cselekvésvágy váltotta föl. A háború kormos egét tisztára söpörték a „fényes szelek”. A koalíciós, polgári demokratikus korszak vérátömlesztést hozott az ország életébe. Tavasz köszöntött Magyarországra.

A Budapestről induló utolsó személyszállító vonattal érkezett Pécsre Csuka Zoltán. Ifjúságának városába tért vissza. Pécsen érettségizett, 1919 és 1921 között baloldali diáklapot, majd haladó irodalmi folyóiratot szerkesztett. Nem közvetlenül az emigrációból jött; 1931 óta már Magyarországon élt. Visszatérésében mégis volt valami jelképes. Csuka Zoltán a felszabadult Magyarország, az új társadalmat szolgáló irodalom gondolatát „hozta” a városba. Nem volna helyes szerepét eltúlozni, hisz nem állt társak nélkül az ügy szolgálatában. De igenis jelentős része volt abban, hogy az elkövetkező években milyen irányban és hogyan alakult az irodalom sorsa Pécsen. Rövidesen az Új Dunántúl című napilap szerkesztője lesz. Támogatja a Sorsunk újra-

indítását. A folyóiratnak anyagi alapot igyekszik teremteni. Segíti az írók újbóli bekapcsolódását a város szellemi életébe. Pezsgő irodalmi élet indul a városban. Pécs felszabadulása után egy hónapra megalakul az itt élő írók, művészek és tudósok „szabad szakszervezete”. 1945 tavaszán – a korábbi évfolyamszámozást folytatva – újból megjelenik a Sorsunk. Az év novemberében – a már huzamosabb ideje a városban tartózkodó – Kodály Zoltán tiszteletére hangversenyt rendeznek. Az új szellemű magyar zenei nevelés tárgyában ekkor mondja el programadó beszédét. „A demokrácia ezen a ponton kettőt jelent: egyik a zenei művelődés eszközeinek hozzáférhetővé tétele mindenki számára, másik a nemzeti sajátosságok teljes érvényesítése.” Amit ebben a dologban eddig a város tett, „ütőtörésnek”, „példamutató kezdeményezésnek” nevezi.

Kodály előadása az ív című szépirodalmi és művészeti folyóirat első és egyetlen számában jelent meg. A lapot Csorba Győző szerkeszti, András Endre, Csányi László és Kopányi György társaságában. A folyóirat 1945 utolsó heteiben lát napvilágot, s egy új, fiatal írónemzedék csoportosulása. Nem kivonulás a Sorsunkból – a bevezető cikket, Nemzedékek címmel, Várkonyi Nándor, a Sorsunk szerkesztője írja –, de jele annak, hogy a Sorsunk mellett felnő egy új, fiatal nemzedék, mely saját hangjára talált, s a publikáláshoz önálló fórumot keres magának. A lap címe is a jelen és a jövő közti híd építésének gondolatát hangsúlyozza. A működését 1944 márciusában felfüggesztő Janus Pannoniusz Társaság 1946-ban Batsányi János Társaság néven alakult újjá. Ez nemcsak névcserét, okos alkalmazkodást jelentett, hanem új programot is: a Batsányi-jelige – „Magát megemészte másoknak világol” – tudatos vállalását; a keretek kitágítását, a kultúra demokratizálását, az irodalom és a nép kapcsolatának megteremtését. 1946 májusában a pécsi ünnepi hetet, illetve kulturális napokat már ebben a szellemben rendezték meg. A szocialista irodalom rangos képviselői, Kassák Lajos, Berda József látogattak a városba. Itt volt Kodály Zoltán, Illyés Gyula és Zilahy Lajos. Beszédet mondott az akkori kultuszminiszter, Keresztury Dezső. A mű-

ÍV

SZÉPIRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

TARTALOM:

Várkonyi Nándor: *Nemzedékek*
András Endre: *Versek*
Kodály Zoltán: *Magyar zenét nevelés*
Weöres Sándor: *Versek*
Martyn Ferenc: *A vujár (Tusrajz)*
Harcos Ottó: *Szabó Dezső két levele*
Csányi László: *Vers*
Kopányi György: *Versek*
Morvay Gyula: *Kubikosok (Elbeszélés)*
Csorba Győző: *Versek*

IGÉNY

Martyn Ferenc: *Levél egy fiatal festőnőhöz*

TERMÉS

Bárdosi Németh János: *Költő a viharban*
(Helyes Gyula; Egy év)

Szerkesztő: CSORBA GYŐZŐ
Társaszerkesztők: ANDRÁS ENDRE, CSÁNYI LÁSZLÓ,
KOPÁNYI GYÖRGY
PÉCS, 1945.

Az Ív első és egyetlen száma

Dunántúl

Versek:

BÁRDOSI NÉMETH JÁNOS
BENJÁMIN LÁSZLÓ
CSORBA GYŐZŐ
PAUL ELIÁRD
KOPÁNYI GYÖRGY
TAKÁCS GYULA
TARJA BELA

Novellák:

GAISAI PONGRÁC
MORVAY GYULA
VASVARY LÁSZLÓ

Tanulmányok,

cikkek:

ANGYAL ENDRE
BAJCSA ANDRÁS
GAISAI PONGRÁC
HORVÁTH JENŐ
HUNYADY JÓZSEF
KATKÓ ISTVÁN
KOLTA JÁNOS
RAJNAI LÁSZLÓ
TAKÁCS JENŐ

GADOR EMIL
MARTYN FERENC
Ismerkedés

ELŐFIZETÉSI ÁR:
EGY ÉVRE: 60 FORINT

PÉCS

I. ÉVFOLYAM I. SZÁM
1945. JANUÁR HO

Az „első” Dunántúl

A Batsányi Társaság Könyvtára

Szépirodalmi sorozata:

1. *Csorba Győző: Szabadulás (Versek)* — — — 7.—Ft
2. *Kopányi György: Panaszoló, dicsekedő (Versek)* 7.— „
3. *András Endre: Üveghang (Versek)* — — — 6.— „
4. *Hunyady József: Szerencsétlen emberek (Novellák)* 8.— „
5. *Mészöly Miklós: Vadvizek (Novellák)* — — — 8.— „

Megrendelhető:

a *Dunántúl* kiadóhivatalában

Pécs, Perczel-utca 2. szám.

Pécsi írók művei a Batsányi Társaság kiadásában (1947–1949)

vészek matinékon, irodalmi esteken találkoztak a közönséggel. Ekkor leplezték le Pátzay Pál szép szobrát a Szent István téren. (Két év múlva, a szabadságharc centenáriuma kerületében majd Borsos Miklós Petőfi-szobra Pécsre.) A Batsányi Társaság folytatja a pécsi könyvkiadás programját: két év alatt öt pécsi író kötetét jelenteti meg.

A koalíciós idők lezárulása, a szocializmus alapjainak lerakása kiélezi a harcot az irodalmi életben. Az országos jelenségek a helyi irodalomban is tükröződnek. Erősödnek a centralizációs törekvések, a helyi irodalmi kezdeményezéseket korlátozó rendelkezések. A Sorsunkat kívülről jövő támadások érik. 1948 áprilisában jelenik meg a lap utolsó száma. Katkó István, aki „ifjúsága vándoréveinek néhány esztendejét” töltötte a városban, s aki a kommunista párt pécsi napilapjának kultúrrovat-vezetője volt, megkísérelte még egyszer feltámasztani a pécsi irodalmi folyóiratot. Szerkesztésében és a Batsányi Társaság kiadásában, 1949 januárjában megjelent a Dunántúl első száma. Az indulásra írt vezércikk szerint a lap átveszi a Sorsunk eredményeit és értékeit, ugyanakkor az új idők új gondolatait kívánja hirdetni. Vállalja a társadalmi átalakulást, és „fenntartás nélkül a népi demokrácia kultúrpolitikája szolgálatába kíván szegődni”. E programmal is azonban mindössze három száma lát napvilágot a lapnak, s még indulása évében megszűnik. Pécssett irodalmi folyóirat csak három év múlva jelenik meg ismét.

A háború utáni évek a pécsi irodalom életében a megújulás és az erőgyűjtés, valamint a kirajzás és a várostól való elszakadás időszaka. Csuka Zoltán rövid idő múltán ismét a fővárosba költözik. Vanak, akik jóformán bele se kóstolnak a helyi irodalmi életbe, máris továbbssodródnak. Solymos Ida, akinek a város „egy pókháló-hináros padlás, hol világba szakadtam”, a háborúban érkezik Pécsről Budapestre. „Világképét ma is kimutathatóan meghatározza a szülővárosából, Pécsről hozott élményanyag” – mondja Vendégvárás című kötetének ismertetője. Rubin Szilárd regényeiben is feltűnnek a háború utáni Pécs emberei, házai, utcái (Csirkejáték). Albert Gábor a háború után Pécssett jár középiskolába, majd a fővárosban folytatja tanulmányait. Később ki-

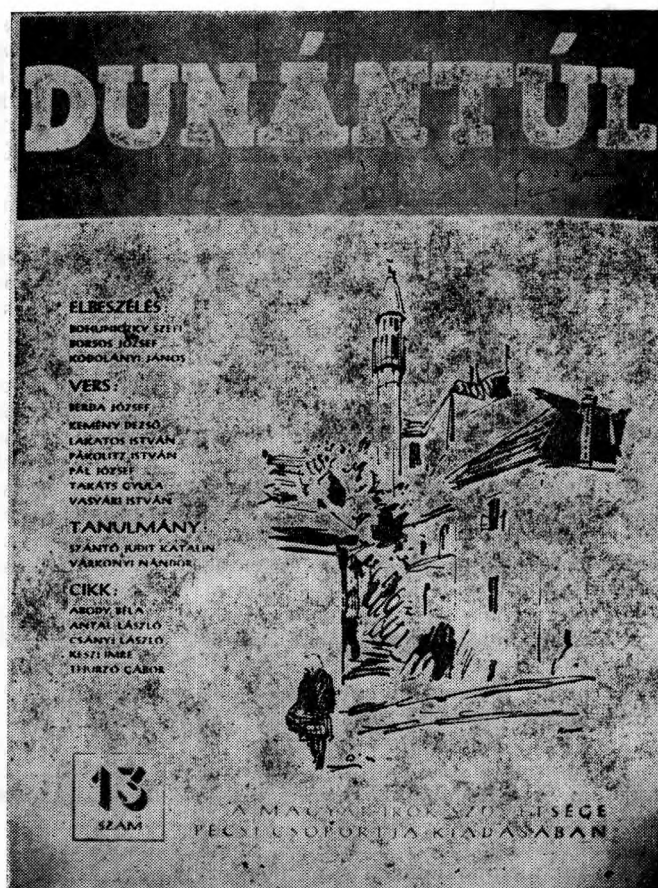
bontakozó, de figyelemre méltó novellisztikáját gyermekkori élményei nagymértékben átszínezik (Albérleti szobák).

A szocialista társadalom felépítésének éveit nagy eredményekkel és súlyos tévedésekkel jártak együtt. A felgyorsult események drámaian szóltak bele az emberek életébe. Az író számára a gazdag élménygyűjtés és a kockázatos élet, a gyors siker és a meggondolatlan szó időszaka volt egyszerre. Akár azokra gondolunk, akik Pécssett maradtak, akár azokra, akik írói pályájuk egyik szakaszát, az ifjúság és az érlelődés éveit töltötték ekkor a városban, megelégedéssel állapíthatjuk meg, hogy gazdagító, alkotásokat kihordó, emberré nevelő éveket adott számukra a felszabadulás utáni Pécs. Életre szólóan a város élményét, a baráti közösség hitét, a fegyelmet munkai igényét viszik magukkal a Pécsről kirajzó írók. Erről szólnak a későbbi nyilatkozatok, s még inkább ezt tükrözik a művek. (Pl. Kopányi György Szegény ördög című regénye, Ének a szülőföldről című verse; de a többiek – András Endre, Angyal Endre, Csányi László, Hunyady József, Katkó István stb. – írásaiban is megtalálhatók a pécsi emlékek. Vallomásaikból egy csokrot a Jelenkor 1964. januári és februári számai közöltek.)

A háború utáni Pécs idilli képe, a „béke városának” sajátos, furcsa hangulata azokat is megfogja, akik jóformán csak átutazó vendégek. Mándy Iván novellája, a Kosztos vendég egy jellegzetes pécsi család rajza. A novella cigányos-képű diákhőisében nem nehéz ráismerni arra a fiatalemberre, akit pár év múlva majd a Dunántúl szerkesztőségében találunk. Thurzó Gábor egy fanyar szerelmi idill háttérrel vázolja föl a háború utáni város képét Angyal a karddal című írásában: „Egyre szűkültek az utcák, ereszkedett lefelé a homály. Apró házak tűntek el mellettük a forrón lélegző kertekben, némelyiken magasan, törökösen, szinte a tető alatt az apró ablakok. Vaskos kerítésen lomb omlott le, az estében kitárultak a lilás, erezett tölcservirágok. Egy szűk téren vágtak át, amelyen négy vadgesztenye állt szabályos négyszögben, innen már lehetett látni a mélyben a várost, a hajdani mecset kupoláját, a székesegyház tornyának négy kősisakos hegyét és a városon túl a dombokat, füstkéken...”

A PÉCSI IRODALOM KISTÜKRE

14

A Dunántúl (1952–1956) irodalmi folyóirat volt, a Magyar Írók Szövetsége pécsi csoportjának kiadásában jelent meg... A Dunántúlnak a megindulása után, egy ideig, nem volt kontúros arculata, nem volt a kor igazi színvonalán álló gondolkodása, ítéllete... A közélet, a folyóirat útnak indulásakor, egyáltalán nem kedvezett a problematikájában és formájában igényes irodalomnak. A jószándék és segiteniakarás is, többnyire, kölcsönösen a visszajára fordult...

A Dunántúl, idővel, az idővel felnőtt. Mindinkább kialakult a gyümölcsöző kettőség: hatottak rá a világ valódi problémái, és ő, a folyóirat, is hatott a maga eszközeivel. Súlyos lett... A szellem... fiatalos volt, és az aránylag öregebbeket is megfiatalító. Mi – akkor – ifjuncok többségben voltunk. Én, a felelős szerkesztő, a Dunántúl megindulásakor 24, megszüntekor pedig, ebből következőleg, 28 éves voltam... A Dunántúlnak, egyéb más dolga mellett, feladata volt az is, hogy úgy csináljon vidéken irodalmat, hogy az ne legyen vidékies...

Szántó Tibor visszaemlékezéséből. Megjelent a Jelenkor 1963. októberi számában, valamint a Három évtized Pécs irodalmából (1931–1963) c. különnyomatban.

Egy Pécsen született, többféle szakmát próbált, magánúton érettségizett fiatalemberre várt a feladat, hogy az ötvenes évek elején irodalmat teremtsen Pécsen. Szántó Tibor huszonnégy éves, amikor irodalmi lap alapításához az engedélyt s a felelős szerkesztői megbízást kézhez kapja, valamint az írócsoport titkárává választják. Nem végzett egyetemet; segéd munkás és kőműves volt a fővárosban, majd újságíró vidéken. Magánúton tanult. Amilyen jó lehetett ez káderlapra 1952-ben, ma épp annyira gyanakodhatnánk: nem pusztán a kor pillanatnyi szüksége, a fordulat éve utáni vákuum és káderhiány állította egy irodalmi folyóirat élére? Nem sorakoztak Szántó Tibor mögött rangosító művek és tekintélyes tudományos címek, amikor vállalta az irodalomszervező feladatot. Akárhogy is volt, ma már elmondhatjuk, hogy társadalmi-irodalmi szükséglet és emberi adottság, igény és lehetőség aligha találkozhatott volna szerencsésebben 1952-ben Pécsen, mint Szántó Tibor megbízásakor.

A közelmúlt történelem egyik legellentmondásosabb szakasza volt az a négy év, amikor a Dunántúli szerkesztette. A lap megindulásakor még a szemantikus irodalom és a dogmatikus kritika tényezett, s az ütemes taps adta némely vers ritmusát. Aztán az SZKP XX. kongresszusán megfogalmazott politika nálunk is elindította az „olvadás” folyamatát. Ám a „személyi kultusz” hibáinak felszámolása, a közélet és az irodalmi élet megtisztulása nem volt zökkenőmentes. Amikor a Dunántúli megszűnt, az 1956-os tragédia döbbenete szorította össze az emberek torkát.

Kevés folyóiratot ismerünk az ötvenes évek magyar irodalmában, amely fennállásának rövid fél évtizede alatt akkorát fejlődött, mint a Dunántúli. „Egy ideig hajlott arra, hogy kincstári betűminta-könyv legyen” – ítélte meg később maga a szerkesztő ezeket az első számokat. Aztán egyszerre megnőtt a lap tekintélye. Gyakoribbá vált megjelenése, többszörösére szökkent példányszáma. A szép-irodalmi anyag színvonala emelkedett, vitái országos ügyekhez kapcsolódtak. A Dunántúli adott teret az újból megszólaló Kodolányi Jánosnak. A lap hasábjain az ország legkiválóbb írói is szíve-

sen publikáltak (Déry Tibor, Illyés Gyula, Kassák Lajos, Tamási Áron, Weöres Sándor stb.). Itt zajlott le az első jelentős vita Juhász Ferenc költészetéről. A folyóirat kereste a szomszédos országok magyar nyelvű irodalmával a hidépítés lehetőségét.

Ezek azonban csak kiragadott példák, nevek, egy folyamat kísérőjelenségei, az irodalomtörténeti rangosítás adatai. Sokkal fontosabbnak látszik az a tiszta szellemiség, egészséges irodalmi közélet és gondos lektori műhelymunka, ami a Dunántúli körül kialakult, s ami igazi irodalmi vállalkozássá tette a lapot. A folyóirat újból megszólaltatta a pécsiek közül Bárdosi Németh Jánost, Lovász Pált, Székely Júliát, Várkonyi Nándort. Bevonta a szerkesztés munkájába és rendszeresen közölte Csorba Győzőt. A munka közben tanult a szerkesztésbe és vált igényes kritikussá Galsai Pongrác. A lap hasábjain bontakozott ki Szántó Tibor novellairó művészete. A Dunántúli „fedezte fel” és indította el Gáll Istvánt, Kalász Mártont és Örsi Ferencet. A pécsi irodalom hívására kerekedett fel és költözött a városba Pákolitz István és Pál József. A folyóirat mellett működő lektorátus foglalkozott először Szinyei Júlia kézírataival.

A Dunántúli szerkesztőségében kialakult alkotó légkör a folyóirat keretein túl is sugárzott. Az írócsoport tagjai nyilvános vitákon értékelték egymás kézíratait, a folyóirat új számain. A városban és a megyében író-olvasó találkozókat tartottak. Egyfelvonásos darabok írásával támogatták az öntevékeny színjátszást. 1955 júniusában megrendezik a Csillag és a Dunántúli közös irodalmi estjét, melyen Sarkadi Imre és Tamási Áron együtt lép a pécsi közönség elé. 1954 óta a Dunántúli Napló minden vasárnap irodalmi mellékletet bocsátott a pécsi szerzők rendelkezésére.

A folyóirat egyik legjelentősebb kezdeményezésének a pécsi könyvkiadás megindítása tekinthető. A vállalkozás nem volt előzménytelen; már a Janus Pannonius és a Batsányi Társaság is adott ki könyvsorozatot. De most történt meg először, hogy fővárosi kiadóval, a Magvetővel szövetkezve, az országos könyvterjesztés érhálózatába kerülő könyveket adnak ki Pécsen. A Dunántúli Magvető

PÁL JÓZSEF DÜDOLGATÓ DUNÁNTÚL KÖNYVKIADÓ	KALÁSZ MÁRTON HAJNALI SZEKEREK DUNÁNTÚL MAGVETŐ PÉCS 1951	CSORBA GYÖZÖ OCSÚDÓ ÉVEK ÖNELETRAJZI KÖLTEMÉNY DUNÁNTÚL KÖNYVKIADÓ
EGRY JÓZSEF - TAKÁTS GYULA VÍZITÜKÖR RAJZOK ÉS VERSEK DUNÁNTÚL MAGVETŐ PÉCS 1955	SZÁNTÓ TIBOR TRICIKLIN ELMESZÉLESEK DUNÁNTÚL MAGVETŐ PÉCS 1955	KODOLÁNYI JÁNOS BOLDOG BÉKEIDŐK <i>Regény</i> <i>Kodolányi János</i> DUNÁNTÚL MAGVETŐ PÉCS 1955
ÓRSI FERENC ARANYLAKODALOM <i>Regény</i> DUNÁNTÚL MAGVETŐ PÉCS 1957	GALSAI PONGRÁC TÁRSTALANOK <i>— Ismét arcképek —</i> DUNÁNTÚL MAGVETŐ PÉCS 1957	YANKONYI MÁNDOR AZ ÜSTÖKÖS CSÓVÁJA DOKUMENTUMOK FOTÓPIRÓK <i>Yankonyi Mándor</i> <i>1957. máj. 6. délután napján</i> DUNÁNTÚL MAGVETŐ PÉCS 1957

A Dunántúl kiadásában megjelent művek (1955–1957)

hároméves fennállása alatt tizennyolc munkát jelentetett meg, csaknem annyi kötetet, ahány száma megjelent a folyóiratnak, és olyan könyveket, amelyek egytől-egyig az ötvenes évek magyar irodalmában rangos alkotások: az írói pályakezdést jelentő, vagy a kialakult életművet gazdagító művek.

Csaknem másfél évtized telt el a Dunántúl utolsó számától. A lap megszűnése után egykori munkatársai közül Galsai, Kalász, Örsi, Szántó, Székely Júlia, Tegledi Polgár István elköltöztek Pécsről. A folyóiratnak, sajnos, már halottjai is vannak. A szűkebb munkatársak közül az elmúlt években halt meg Fábián István, Menyhárd Alfréd, Werner István, Zsikó Gyula. S nemrég meghalt, váratlan hirtelenséggel, negyvenkét éves korában, Szántó Tibor is.

A folyóiratnak húsz száma jelent meg. A szerkesztőség és az írócsoport irattári anyaga a pécsi levéltár polcaira került. Bizonyára nem sok időt kell már várni, hogy a folyóirat megtalálja azt a kutatót, irodalomtörténészt, aki részletesen is értékelni fogja a Dunántúl szerepét és hatását az ötvenes évek magyar irodalmában.

A krónikás szava itt elnémul... Olyan évek következnek, amelyeknek már nem historikusa, hanem kortársa, részese és átélője, s talán kicsit alakítója is volt.

Mielőtt a tollat letenném, valamit e munka címéről, mentség és magyarázat gyanánt. Jól tudom, a művészet nem ismer mesterséges határokat. Az irodalom is legfőljebb a nyelvét. Tudom, az irodalmat nem lehet parcellákra osztani, fejezeteit nem befolyásolják a földrajzi határok. A magyar irodalom története nem a megyeszékhelyi irodalmak történetének összessége.

Mi értelme van mégis egy ilyen munkának?

Vallom, hogy amint egy nemzet tudatát elsősorban irodalma őrzi, alakítja és formálja, ugyanúgy egy városról, egy kisebb közösségről a köztudatban élő képet is leginkább az ott élő, ott született, ott dolgozó, vagy akárcsak rövid időre ott megpihent írók művei alakítják és formálják.

Valamely város múltjához szellemi-irodalmi életének „természetrajza” is hozzátartozik. Pécs „jelentését” nemcsak kivételes táji környezete, természeti kin-

csei, nevezetes műemlékei, iparának távoli piacokra eljutó hirtel, a régészek ásója nyomán előkerült leletek adják, hanem azok az írók is, akiknek neve a város múltjával összefonódott. S talán nemcsak egyszerűen „hozzátartoznak” Pécs múltjához, hanem éppen ők azok, akik a városról őrzött képet műveikkel alakítják és formálják. A tudósok megírják Pécs „egyedül hiteles” történetét. Az utódok emlékezete azonban azt a képet őrzi, amelyet a költők és az írók adtak és még adni fognak a városról.

A „pécsi irodalom” fogalmát a lehető legtágabban értelmeztük. Vizsgálódásunk körébe tartozónak véltük azokat az írókat, akik itt éltek és itt dolgoztak, azokat, akik itt születtek és innét indultak el, és végül azokat, akik – ha csak átutazó vendégként is – művekben örökítették meg pécsi élményeiket.

A kilenc évszázadnyi anyag birtokában is nehéz volna válaszolni a kérdésre: van-e valami sajátos karaktere annak az irodalomnak, amit ebben a tág értelemben „pécsinek” nevezünk? Inkább egy későbbi, más szempontú, horizontális vizsgálódás számára jegyezzük föl: mi adhatja e fogalom tartalmát? Szemmel láthatóan a városnak igen nagy a vonzása a vele kapcsolatba kerülő íróra. Pécssett a városias élet évezredekre nyúlik vissza. Kelta sírok... Római utak... Középkori várfalak... Török vízvezetékcsövek... Pécs „a” város élményét adja fiainak. A közösség, a barátság, a társas élet, a sokféle impulzusok élményét... Aztán Pécs és a pécsi táj kinyitja az ember szemét. Aki itt született, abban kialakítja az érzékenységet és a fogékonyságot a környezet, a világ szépségére, aki erre vetődik, azt megtanítja észrevenni és látni a táj és az ember, a környezet és a város kapcsolatát, harmóniáját... És végül: Pécs fölneveli, de nehezen tudja megtartani fiait. A város irodalmi élete a kötődés és a megújulás, a művelődési örökséghez, a hagyományokhoz való ragaszkodás és a folyamatos újrakezdés vonzásában-taszításában alakul. Pécs megszólítja, magához hasonlítja az idegent, de elveszti, szárnyra bocsátja fiait. A város irodalmi élete az állandó elválások és újrakezdések története.

Ez a „pécsi irodalom” múltja.

S ebben sejtem az ígéretet, hogy holnapja és jövője is lesz...